

ЛІТО НАД ОЗЕРОМ

Олекса Ізарський

СУЧАСНІСТЬ 1981

ОЛЕКСА ІЗАРСЬКИЙ

ЛІТО НАД ОЗЕРОМ

РОМАН

diasporiana.org.ua

СУЧАСНІСТЬ
1981

БІБЛІОТЕКА ПРОЛОГУ І СУЧАСНОСТІ Ч. 149

Обкладинка Лариси Лавріненко

Oleksa Isars'kyj
A SUMMER ON THE LAKE

SUČASNIST — 1981

All rights reserved.

Copyright © by Sučasnist

Library of Congress Catalog Card Number: 81 - 53030

ПАМ'ЯТІ ЗЕНТИ

Nur das Nirgends ist böse,
alles Sein ist gemäß.

R. M. Rilke

Wo befreundete Wege zusammen-
laufen, da sieht die ganze Welt für
eine Stunde wie Heimat aus.

H. Hesse

Європу свою Віктор збирав у скриньку шляхетного дерева, на бронзових гачках-кітвочках. А переховувався скарб — три купки старорежимних почтівок: Італія, Німеччина, Франція, Швейцарія — у тайнику писемного стола. — До речі, найретельніше було в нього дібрано Баварію й Прованс.

«Bayrischzell. Höhenkurort» — з дитинства — Вікторів праобраз Баварії. Небесна блакить на солідній картці палала. Красою своїх пропорцій, своїм затишком хвалилися будинки звичайної архітектури й мальовані — баварсько-австрійської. Балькони з дерев'яним поруччям, на другому поверсі й на мансардах, скидалися на тераси ботанічного садка. За спиною містечка дивовижними тортами розрослися щедро підсіяні лісом — майже голубі, майже бузкові — полонини, гори.

Але ця Європа, ця Баварія залишалася з бабусею вдома, в Полтаві, на Україні.

Вікторова брама в строкатий та барвистий світ німецького Півдня, в Баварію — Візен ам Зее.

Віктор і Галочка Іконнікова пройшли повз білу станцію, над її цементовим пероном — дерев'яні підпірки, череп'яний дах, під залізничий місток і — зачудовані — переглянулися. За чорним ще парком, над неозорим простором весняних вод, над островами криги, горіло й весело потріскувало сонце, вирував озон.

Не озеро, ні, скресли надія й життя! Солодко раптом стало на душі до болю. Не страшно було повернутися до «повістки денної» — до зустрічі з візенським ареопагом.

Безмірно знівечений поневір'янням Німеччиною, голодний Віктор, як це не дивно, в душі почував себе... непереборною силою! За ним, беззахисним, блідим і смішним, за його плечима, сховався вагон земляків, стояла, так би мовити, Україна.

Віктор, у всякому разі, цілком ясно усвідомлював завдання свого походу з Галочкою до Ратгавсу. Точно знав жадання й розрахунки своїх людей. Також своєї родини.

І не сподівався на зрозуміння баварців: мав на увазі — ще до відмови — обхідні доріжки й шляхи, щасливий збіг обставин, випадкову прихильність неупередженої людини. Не з «батьків міста» — з «непомітних коліщаток».

На горбатому майдані перед станцією Віктор і Галочка знову переглянулися. Трон несмаку, а не готель-ресторан! Неоковирна та ще й бузкова, фіолетова, чорнильна будова, потвора. Зате на короткій алеї від тяжко-тяжко забрукованого пляцу до фешенебельного готелю на височині — жовтий мур, ґрати чавунової брами — красувалися в садках, у гайках солідні пансіонати, кремезні дачі.

А Старий Візен нестерпно смердів коровником. Неподалік тужливо й настирливо вищав колодязь. Село. Щоправда, таке далеке від України. Посеред Баварії.

Віктор перехопив ніздрі пальцями й весело зиркнув на Галочку. Дівчина-жук, власне, маслом і соком налита жінка, спалахнула. Білим вогнем блиснув її дротяний, зачесаний на чоло, аж над бровами підрізаний чубок. Вдаваний переляк свого товариша вона блискавично перетворила на радість, на справжнє багаття почувань.

— Невський проспект! — показала вона головою й рукою.

Звивок вулиці — так вона й звалася: Головна — вивернуто ось так і так. Її притоками були Станційна алея й подзьобана дорога, що нанизали прибережні села й містечка. Закам'яніла Головна вулиця — на першому від

озера узгір'ї. Над нею, обабіч крутої Herrnstraße, гніздилися поверхами нові околиці, села й хутори. Посеред високорівні білів в емпіреях чіткий, натвердо викарбований чотирикутник монастиря. З парком, садами й городами за муром.

До самої ратуші не зупинялися. Й не говорили. Як Віктор, так і Галочка фіксували хаотичну забудову містечка непроглядного віку. — Середньовічне воно? Чи середньовіччя це з минулого-позаминулого сторіччя?!

Бувало, часом, і смішно: двоповерхові будинки, зручні, непевно, як черевики недоноски, демонстрували то сусідську прихильність або й підлещування, то ворожнечу й презирство до найближчого. По одному боці головної магістралі села цегляну луку творили міщанські фортечки. Тільки мирні-мирні, буденні-буденні. Так просто все в цьому світкові, не лише дуже все складне в ньому. Цементові ганки поперек пішоходу. Лець помітні пороги до пустопорожніх крамничок і майстерень. А на других поверхах облущених, занедбаних кам'яниць — батерії пересохлих віконниць, зрідка — Богом і людьми забутий балькон.

Насупроти цих аристократичних кварталів на пішохід повибігали та так і закам'яніли, хоч теж двоповерхові, пуцьверінки, обов'язково кривоногі й обов'язково кривоокі дідусі-будинки й бабусі-кам'янички. Не курортна Баварія з кольорової поштівки дев'ятсотого року, а дагестанський аул чи єгипетський базар.

Її величність нужда власною персоною! Людська сутуга, злидні. Хоч на свій лад це і рай земний. Уже й вечорами, вночі не в'яла тут весна. Ранками вона бешкетувала в містечку — підпалювала всі чисто вікна й бенкетувала на його безлюдних вулицях і площах.

Віктор зняв очі на Ратгавс: на Головну вулицю поставлено його боком, фасадом на Геррнштрассе й площу-куб, поміж бруком порослу травичкою. Не так затишну, як — диво ж ти дивне! — глуху. Дубові двері з

майдану й дверцята з Головної вулиці. Поруч них чотири заґратовані вікна. На другому поверсі задрипаної резиденції — п'ятеро вікон з квітами на лутках, троє на піддашші. Не бракувало тут, над зацьвохканою дощами стіною, й гербів, а на своєму місці, поміж поверхами, також божественних розписів, мальовил.

— Ратгавс на розі центральних магістралей: Гауптштрасе — рівниною, Геррнштрасе — в небеса.

Та раптом він кинув «географію», перейшов на «психологію»:

— Я наче вві сні, — промимрив він. — Я наче вже бував у цьому коров'ячому містечку й навіть у цій клуні! Бував, напевне! І, справа ясна, видав «папаш міста».

І додав, слідом за Галочкою переступаючи поріг Ареопагу:

— Дійсність може переплюнути найбуйніші з передбачень, а все ж я наперед знаю...

Галочка не дослухала його думки. Їй теж відомо було, що «переговори сторін» будуть, у найкращому разі, марудними, що ця приємність не буде коротка. Але їхати бідакам уже нікуди. І це баварцям доведеться врешті-решт усвідомити. Вона не стала заспокоювати приятеля, не нагадала йому — мовляв, баварці теж люди, мовляв, ніщо людське не чуже їм.

Біля сходів на другий поверх, вестибюль Ратгавзу схожий був радше на сіни, Галочка зупинила Ганса, посильного, й запитала про Завера, замісника візенського бургомистра Адольфа Майера. Чи не можна до нього прослизнути позачергово? Посміхнувшись, вона показала рукою, як би їй хотілося обійти все й усіх.

Двадцятилітній телепень, рябий і гундосий, виродок з калічною рукою, промимрив, промекав, що таку штуку йому легко влаштувати, й справді зійшов з відвідувачами в набиту людьми чекальню тутешнього царька. Не проминуло й п'яти хвилин, як Ганс розштовхав натовп своїх земляків і відчинив перед Галочкою й Віктором двері

навпрост монастирської келії. Віктор ледве встиг потиснути Гансові руку, ліву. Бо права в нього, що рукав, налитий фіолетовою водою.

З-за червоного столика на делікатно вигнутих ніжках підвівся з крісла, теж антикварного, усміхнений гладун у баварському піджаку — ніжноглубе поле, а вилога темнозелена. Поруч, на жерстяній шафі, пофарбованій сірим, облямованій іржою, красувався над безпотрібними книжками і такими ж документами в опасистих теках — гарний баварський капелюх. Колір його — морські водорості. Плетений шнур попід крисами — черепашки.

Завер, русявий пан з пухкими щелепами, з пишним підборіддям, посадив гостей на дубові стільці перед своїм музейним столиком і — щоб розкусити справжні пляни Галочки й уперше побаченого молодика?! — зібрався з ними трохи погомоніти, похіхкати. Його й насправді цікавив досвід біженців з Кавказу й з України. Поміж словами легко могли проглянути щирі почування, надії й думки стріляних уже людей.

Образ Галочки Іконнікової був Заверові до певної міри ясний: дівчина мандрувала з німецькою жандармерією. А тепер, правда, замітала по собі сліди. Віктор Лисенко явно був людиною зовсім іншої психіки, іншої біографії й — як виявилось — іншої національності.

Завер, першим ділом, вияснив історію Галочкиного знайомства з Віктором. Так на «світло денне» виринули Шлезьк і Саксонія: «Гросна». Навіть прикра-прикра, болюча-болюча подробиця. Галочка, сумніву не було, кинула своїх батьків у Штутцені, під Ляйпцігом, і, як грім серед ясного неба, здивувала своєю появою у Візені ам Зее бідних, замучених місячною дорогою втікачів, остівців.

Бюргермайстер, фактичний, на мить погасив цікавість, схожу на радість, в очах, голубих, волошкових, і, наче ображений, устав з-за столу й підійшов до єдиного в

білій келії вікна й почав, роздратований, поглядом прополювати калачики у кориті на лутці, за шибкою.

Замовкли також «іноземні послы» біля червоного столика.

Віктор не насмілювався похастувати Завера казочкою про побудову мармелядної фабрики у Візені ам Зее. Він, як баварець, знову сів за стіл і знову посміхнувся до своїх відвідувачів і прохачів, щиросердно розповів, що настав уже час утікати з Саксонії, що Візен ам Зее він знайшов на мапі цілком випадково. Дві обставини здалися йому важливими: близькість від Мюнхену та гарне озеро.

Тоді Завер ще раз підійшов до вікна й довго вглядався на кам'яний майданчик перед Ратгавзом, на крилате дерево перед рестораном, і довго-довго приглядався до зеленого вруна в кориті на лутці, до майбутніх квітів на його вікні.

— Наша індустрія, — несподівано заявив бургомістр, — лісопилка! Та ще, правда, молочарні, керамічні майстерні. Німці-втікачі, найбільше з них берлінців — безробітні. Чимало балтійців мешкає в нас по готелях і на приватних квартирах. Уже три роки табором живе в нас понад півсотні остівців, здається, виключно українців: Herrnstrasse 73.

Ні Віктор, ні Галочка не ворухнулися, не виявили найменшого здивування. Бо в такий час, від кого тепер можна почути новини радісні, добрі! Таку заяву вони ще не вважали за відмову, за небажання прийняти вагон утікачів-українців з Саксонії. Ні, на їхню думку, це вони щойно прослухали тезу, а збиралися почути ще й антитезу...

Завер, щиро схвильований, навіть і здивований як нерішучістю своїх власних слів, так і мовчазною вимогливістю гостей, таки «поставив крапку над „і“, таки зміг ясно, чітко й чесно «вияснити становище», правний бік справи зокрема:

— При найбільшому бажанні, я, дійсно, не могу

прийняти вагон чужинців у Візен ам Зее. Прошу зрозуміти: я не маю права ховати вас, не можу також узяти вас на утримання.

Завер навіть посірів і погас:

— Вас не можна не передати в руки...

Він не захотів назвати тієї шанованої, видно, установи. І раптом заговорив іншим тоном, м'яко:

— З такого становища один однісінький вихід — розійтися, розбрестися, розсмоктатися по довколишніх селах!

І він засяяв:

— Так ми і зробимо. Прошу розраховувати на мою допомогу, де відверту, а де — тихцем. Підтримуйте зі мною неугавний зв'язок! — і бургомістер посміхнувся до Віктора.

Віктор і Галочка поглянули на баварця, щасливого, захопленого своїм власним пляном.

Насправді розмову, і дуже прикру, і дуже приємну, не вдалося закінчити. В білу келію яструбом залетів і лиховісно завмер від здивування — Адольф Майєр, справжній бургомістер Візену ам Зее. Тільки він, навіжений, в останні тижні війни, перед напевною капітуляцією Німеччини, спокусився на партійну кар'єру: день і ніч працював тепер — та де, де! — у славнозвісному Ляндзбергу.

Можливо, що на самогубство його спонукали найвищі почуття. Можливо, також — і найнижчі. З Візену ам Зее, з дому, крім того, виживала його родинна трагедія: на італійському фронті поліг наречений єдиної доньки, спадкоємиці триповерхового будинку й пекарні, а дівчина була на сьомому місяці вагітності.

Завер, у душі розсерджений таким збігом обставин, спробував нашвидку розпрощатися зі своїми відвідувачами, щоб не представляти їх господареві містечка та й цілого повіту. Проте даремне. Адольф Майєр, чоловік напрочуд чуйний, нюхом відчув, що знову, як уже двісті

разів перед тим, натрапив на шахермахерські витівки, на фігли-мігли свого шановного колеги, несусвітнього хитруна й гидкого, ну, гидкого пристосуванця.

Адольф Майер, гарний і пристрасний баварець динарської раси — уосібнення гіркоти й скорботи, як також бездумної мужности й безоглядности. Здавалося: людина в чорному вбранні, чорна й краватка, накрохмалений ковнірець, зайшла в Ратгавз після похороної учти. Розжарені очі. Закушені губи.

Яструб — що за прикра несподіванка! — обірвав намір Завера й перегородив Галочці й Вікторові відступ з кімнати. Примусив Галочку у кількох словах — і залишив її у спокої — розповісти свою історію, а Віктора — свою й своєї фірми, свого вагона.

Адольф Майер, чуприна в нього зачесана так, як у Адольфа Гітлера, пальцем запросив пред'явити йому виданий на Вікторове ім'я документ, тобто «маршбефель», саксонської фірми «Гросна». Сумніву в нього не виринуло жодного.

Адольф Майер, навстоячки, прочитав і негайно повернув цю липу Вікторові.

— Я за три дні знову буду в Візені ам Зее. Застану ваш вагон на станції — аж фуркнете в Дахав.

І Майер вийшов у почекальню, грюкнув дверима.

Завера в таку годину він не міг бачити. Не було в них про що говорити. Гер Завер, і роз'юшений, і сполоханий, заметушився випроваджувати гостей зі свого кабінету: поспішав на обід. Але навіть не подумав відмовлятися від свого наміру врятувати бідаків, від даної вже обіцянки допомогти людям у такому становищі. Навпаки! Навпаки! Тільки Майер, красномовний півник, може в такий час, наприкінці війни, погрожувати чужинцям концентраком!

Уже в дверях Завер, сяючи, розквітаючи, пригадав Галочці й Вікторові:

— Щоб за три доби вагон розійшовся! На мене розраховуйте напевне. Вдень і вночі...

В останню мить Віктор ще раз підступив до Завера й повідав йому свою найтяжчу в ці дні турботу: в нього в вагоні сидить пара старих-старих утікачів: дідові — вісімдесят, бабі — сімдесят років... Щасливий власник парового млина в Основі, що біля Харкова, відсидів п'ять років на Соловках. А дружина потрапила на заслання до Киргизії... Під час війни старі пришкандибали з Туркестану додому, на Україну. Справи, нарешті, пішли якнайкраще: німці повернули їм млин... Отже знову довелося втікати.

Завер спалахнув, заблистів. І запевнив, що про цих людей обов'язково «подумає», що турботи про цих людей вів бере на себе.

У вестибюлі Галочку й Віктора радісно привітав — заіржав! — Ганс, посильний.

На Магістратську площу, сонну, заворожену, вийшли — наче обварені. Не згірше раків.

Галочка запросила Віктора зійти до неї на піддашшя й трохи перекусити, трохи заспокоїтися. Згодом, щоб обірвати мовчанку, запропонувала пройтися по Головній вулиці до церкви над цвинтарем і полем. Віктор слухав і навіть чув її, але не відповідав ні слова. Тоді вона попередила, що сьогодні вона радо допоможе йому розсовувати людей по «баверах», а завтра вона не матиме вільного часу аж до вечора. І показала, що її молочарня тут ось за рогом.

Віктор вирішив негайно повернутися на станцію. У нього — німецький батько, сім'я й вагон без'язиких земляків. А часу — рівно три доби.

2

Тернова плетениця довкола Вікторової голови, на чолі. Більмо на душі.

...Люди, щоправда, твердо не розраховували на дивовижну гостинність Баварії. Але голуби́нь однак загадковим чином накопичувалася в серцях. Марився порожній готель у містечку, напевне як нагорода за безконечне поневіряння чужиною. Марилася, одним словом, «Гросна» в Грюнберзі, Шлезьк, згодом у Штутцені, Саксонія, тепер — посеред Баварії, у Візені ам Зее. Якщо не приватні мешкання й харчові картки, то хоч гуртожиток і їдальня!

У вагоні всю дорогу точилася розмова про наймитування по «баверах». Докладно вмотивовувалися навіть переваги такого влаштування на голодні місяці, в час бомбардувань великих міст англійцями й американцями. Проте у кожного з утікачів жевріла надія, що це щастя обмине, принаймні, його особисто... та ще й з родиною.

Дійсні передчуття радо поступалися — вигаданим, підбадьорливим, фантастичним.

Переможна сила — проста й скромна. Жорстокість їй безпотрібна.

Вагон так і сподівався, що спершу новини будуть невтішні, проте за день-два-три, за тиждень розгоряться іскорки надій, що все зле напевне розійдеться й розпливеться, потоне в небутті.

Коли Віктор повернувся на станційне дворище й навпростець пішов до вагона, біженців трясонула справжня лихоманка: такий рішучий мент! Над переляком з домішкою святковости, заярили — серед білого дня! — й зорі.

Галочці й Вікторові на поміч простягся з десяток рук. Не така проста штука з іграшкового насипу видряпатися до дверей — як ворота! — вантажного вагона. Мимоволі люди сподівалися, що за добрим ділом, допомогою ближнім, послідує й винагорода — несподівано радісна новина.

Галочка навпрост фуркнула в вагон. А за нею слідом — Віктор. Товариство було в повному зборі.

Галочка Іконнікова проштовхалася в глибину вагона, до Сюсюкевичів. Никандр Овер'янович мовчки посунувся, звільнив для гості місце біля дружини. Людмила Валеріянівна поцілувала дівчину в щоку.

На Віктора кинувся й обняв йому ноги Жоржик Шерстюк. З маленьким приятелем можна було побавитися: довкола рожевощогої пічки збиралася на раду — громада... Полінувалися встати з постелі й одягнутися лише дідусь Крамаренко та шахтар Галайда: поклав голову на кулак і чекав на манну небесну. Багато хто залишився на ліжках сидіти: досить було їм штовханини великої й малої. Та й страшно було — всупереч російській приказці — почути присуд долі посеред людей.

Простішим ділом здавалося — проковтнути страшну новину крадькома, нишком, потай.

Василь Кривуля, полтавський шофер, засунув двері вагона. Синьоокий Луценко, русявий вусань, теж полтавець, зліз на скриню й підтяг ґнотик металевої лямпочки з жерстяним таки абажурчиком. З «высоты своего положения» намірився він прослухати доповідь свого земляка «про стан унії» і зняв з рожевого й жиластого гака, протер рядном сталеві окуляри. Герман, борець з київського цирку, продовжував, лише трішечки нашорошений, смажити на чавунці картоплю. Густим димом, махоркою, частував товаришів перенапружений, здавалося — переляканий, Роман Ващенко. Його «малолітній» брат Микола, хвалити Бога, не палив. Дружина стояла теж поруч — боялася, що чоловік знову знепритомніє, так і лясне посеред вагона, поб'ється.

• Не так на «сходку», як на сварку вийшов до печі Федорченко. Втихомирювати батька зібралася Віра. Пані Федорченко вже не мала сили на «єдиноборство» з чоловіком.

Шерстюки, родиною, стояли першими. Настроєні були, звичайно, крім Жоржика, непримиренно й вимогли-

во. Розрахунок у них був на впертість, на настирливість, на безоглядність.

... Вагон затамував подих: примарилася блискавка. Гримнув з верхнього ліжка на підлогу — що за дурний сон! що за страшна мара! — Галайда. Та він, та він!..

Нічого з людьми не трапилося несподіваного. Просто справдилися, та враз і так чітко, тверезі передбачення, давні — з Штутцена — побоювання, а не безпідставні жадання. Та дійсність, виявилось, що Крижаний океан. Легкий подув його гасив ясноту розуму.

Відчай запанував у вагоні такий, що остівці ладні були плигати з вагона й бігти до озера топитися.

Дійсно: кому потрібні старі Крамаренки? хто візьме собі на карк недолугого Сюсюкевича з вагітною дружиною або просторікуватого Шерстюка з донькою-білоручкою й Жоржиком? А Лисенки! Хворий батько, жінка лікар і — Льока ще сюди туди — хлопці не придатні до справжньої роботи. А Роман Ващенко, — столяр, — причинний.

Перший обізвався, та голоском сливе медовим, Прокіп Леонтійович Луценко. У присутності дружини, владної й розумної, полтавський рибалка боявся так зачепити Віктора, як то йому завжди хотілося, як треба було б. То-то й нещастя Прокопа Леонтійовича, що він і в Полтаві ще, і в Кам'янці, Шлезьку, в Саксонії остерігався Лисенків, більше того — чому? навіщо? — вдавав з себе «свою людину» й берігся з кожним словом.

— Їхали, їхали й нарешті приїхали! — не чіпаючи Віктора, ствердив незаперечний факт Луценко.

— Привіз, холера!!! — продовжив думку свого попередника Роман Ващенко.

Хворий наче сікався ще битися з триклятим Віктором, уже поволі мліючи, спиною лягаючи на плечі й груди дружини. Микола, його брат, відвертав і гладив, заспокоював голову чорноволого, чорноокого красеня.

Ніхто в вагоні не сподівався насправді, що в Баварії на

біженців хтось чекає з обіймами й поцілунками. Проте більшість народу вмовила собі, що Візен ам Зее стане для них гаванню, що Віктор Лисенко напевне влаштує й цю справу якнайкраще.

Проте ніхто в вагоні не звернув уваги ні на Романа, несамовитого, ні на Федорченка-горовержця. Він би домовився з бургомістром! А то, мовляв, довірили свою долю пацанові! Доручили таке діло молокососові, ну, молокососові!!!

Віктор у цей час мовчки грів заляклі пальці, руки над чавуною піччю. На ораторів поглядав уважно, проте обережно. Досить було їх слухати, чути.

Поруч нього вовтузився зі своєю сковородою Герман, силач, і недурна, і доброзичлива людина. Почуття було: підтримка, таємне запілля.

Василь Кривуля голився під лямпочкою, біля печі. Долонею й верхом руки торкався щік, поглядав на ярмарок у вагоні й посміхався. Його не захвилювали ні своя власна доля, ні доля будь-кого з земляків, навіть старих і німецьких. Бо він завжди і скрізь знайде собі пристановище: на місці в нього як руки і ноги, так і голова. Решта компанії була йому не те, що байдужа, а, на ділі, гидка. А Віктора йому хотілося зустріти в гноїші.

Щоправда, саме Віктор його трохи дивував і трохи цікавив. — Навіщо йому здався весь цей людський мотлох! Чому він не забрав свою родину й не чмихнув з Штутцена пасажирським?! Навіщо він дозволяє Луценкові, Вашенкові, Федорченкові плювати собі в обличчя? Поремствували б вони, голубчики, у нього, Василя!..

Коли гроза вже дещо вляглася, коли люди вже чекали на Вікторове слово, сподівалися почути про його заміри, з глибини вагону обізався — проскрипів — пискливий-пискливий голос Крамаренчихи:

— Ви нас зірвали, привезли сюди, ви нас тепер і влаштовуйте!..

Бабусину вимогливість блискавично сприйнято було

як навпрост геніяльну карикатуру на почування й на поведінку дійсно не звичайних бідаків, біженців, а напрочуд пустоголових і безсердих виродків, песиголовців.

Вагон гиготів нестримно. І довго не чув, що в його двері добивався, гатив дрючком, Ганс, посильний бургомістра.

Хвилин за п'ятнадцять-двадцять Віктор і Галочка Іконнікова, вдруге цього дня, сиділи в білій келії Завера перед його червоним столиком. Замісник голови часто підходив до вікна й виглядав на магістратську площу й на зелень у кориті на лутці.

До справи нічого вже було додати. Завер вийшов з-за столика до гостей, повів їх до дверей... І не стримався — похвалив Віктора за таку вірність своїм людям, за гарну, гарячу любов до своїх занедбаних, занехаяних, вонючих компатріотів. Зробив це, висловився надзвичайно урочисто.

А Віктор, грім так і розчахнув його навпіл, ледве не звалився на підлогу, бургомістрові містечка під ноги. Та він, Боже мій, нікого зі своїх земляків не зносив! Дуже рідко натрапляв він у душі на слід почуття, спорідненого до любови, на його гілочку, листочок. Часом доводилося пересвідчуватися, що ця спеція була любов'ю, але тією відміною її, що точніше визначалася так: звичка, усвідомлення етнічного й історичного зв'язку.

Всі ці почування Вікторові — його давні знайомі. Проте в свідомості виринали й несподівані думки, свіжі образи.

Вищезгаданого досить було Вікторові, щоб піти з цими людьми на страту. При тому — без сліпоти й запаморочення «закоханого». Й без докорінного ототожнення себе з земляками. А разом з тим, як на диво, близькості цієї було йому надто мало, щоб разом жити з ними в будні або, для прикладу, бенкетувати!

Подібні несподіванки треба було проаналізувати пильніше.

Гер Завер стояв перед Віктором спантеличений, вражений у серце. Могло також здатися — заморожений. Він притих і тільки зрідка поморгував голубими метеликами.

Товариство миттю розпалося на сім'ї. В таку годину, виявилось, нікому не було діла до сусідів. Ні до молодих, бо вони працездатні й здорові, ні до старих, бо вони, кажучи взагалі, п'яте колесо до воза. Та справді догори дном, перевертом, шкереберть пішов вагон, як Віктор удруге повернувся з бургомістрату, як прояснилося, що він — чому? з якої статі?! — найперше подбав про влаштування Крамаренків та їхніх сусідів з Основи, з Харкова — Ващенків.

У вагоні так і зароїлися гідкі підозріння. Багато в кого виринула думка про підкуп, хабарництво. Тільки дехто з земляків це підозріння приховав і навіть розвінчав. А дехто його до цяточки визбирав і — невдоволений, розлютований — жбурнув межі очі як не Вікторові, то здивованим і навіть ошелешеним Лисенкам-батькам.

Найдокучливіше прилип до Віктора, згодом до Льоки й старих Лисенків, як звичайно, Шерстюк. Бо його родина, дружина, донька-красуня й Жоржик, хлопчик у чобітках, потребували уваги надзвичайної. Безнастанної й навіть сердечної. Порівняно з Шерстюком, чоловіком слабосилим, людиною химерних помислів і примар, Федорченко був схильний до спрощення й грубости. У нього «чухалися руки». Йому давно вже хотілося над Віктором познуватися.

Герман, вражений сліпотю й бездушністю своїх земляків, просичав собі під ніс:

— От мерзота! От сволота!

Поруч нього, біля розпеченої печі, стояв і пальцями колупався в носі червонощокий Василь Кривуля, полтав-

ський шофер. Він теж прислухався до вагонної компанії, але не кипів, а посміхався. Малохольний Шерстюк здавався йому не так смішним, як презреним. Зате Федорченкову зненависть до Віктора й усіх Лисенків він цілковито поділяв. Його бентежили інтелігентські пики — душа, споглядаючи, навпрост корчилася... Нічого тут не міг допомогти найтверезіший розум. Так хотілося чоботом, чоботом давити цих слизняків і втирати їх підметками у кал, у бруд, у помії! Але назверх Василь, знаний дипломат, у всьому погоджувався зі своїм випадковим другом Германом. На ділі — з Федорченком.

Зчинилася буча. Як Шерстюк і Федорченко вчепилися в свого «транспортфюрера» й провідника, на них раптом визвірився, ладен був затіяти бійку, Роман Ващенко. Що за докори, що за лайка, що за образи посипалися на їхні голови! Заспокоювати, втихомирювати його кинулася дружина та брат Микола.

Не обійшлося в вагоні також без сміху. Баба Крамаренчиха, ще годину тому зла на весь світ, злізла раптом з ліжка й подалася «на сходку» захищати Віктора від напасників. Першим ділом, вона заходилася батькувати нахаб і пройдисвітів, згодом — совістити, нарешті — плакати. А второпавши, що її клієнт зовсім не переймається заколотом черні, що Віктор превесоло зиркає як на своїх супротивників, так і на своїх захисників, бабуся розпочала жартувати й реготати.

Інженер Сюсюкевич влучив момент і взяв Віктора під руку. Мав на увазі висловити йому співчуття, як своє, так і своєї дружини. Добрі діла, мовляв, найзвичайнішим чином цвітуть — прокльоном і зненавистю. — Але зненависть, — відповів йому Віктор, — є розповсюдженим гатунком справжнього визнання й справжньої поваги.

Віктор і Сюсюкевич обірвали розмову. Переглянулися.

А Василь Кривуля обережно прочинив і зразу ж відчинив двері вагона навстіж. На зеленому моріжку дворища, точно поміж станцією й штабелем дощок, запихкала, закашлялася й раптом завмерла біленька торохтілка на трьох колесах. У ту ж мить з її кабіни виліз, грюкнувши дверцятами, і попрямував до вагона підстаркуватий, проте міцний ще вусань у синьому, дуже вицвілому, комбінезоні. Схожий, до речі, на теслю або муляра, не так на селянина.

— По вас, — гукнув Кривуля.

Кожному стало зрозуміло: по Крамаренків, по Ващенків.

Люди кинулися до брами і греблею стали над проваллям, високо над станційним ґрунтом; дно вагона було дядькові понад груди, попід плечі. Простоволосого селянина, «бавера», круглоголового, з чітко вже позначеною лисиною, вони розглядали наче музейний експонат.

Показове й масове перетворення людей. Несподівано спопеліли й зникли рясні-рясні заздрощі. Байдужість на очах перегоріла на гіркий-гіркий жаль. А він миттю отруїв груди земляків і ближніх. Миттю, хмаринка за хмаринкою, поплив ладаном і смирною у ясноту весіннього неба.

Серце втікачів поиняв «пірамідальний біль», як старого Крамаренка та його моторну бабусю люди спускали з вагона на землю, а потім знімали на іграшковий кузов малолітражного автомобільчика. Хто насправді, хто в уяві, але кожен з земляків похопився з допомогою спершу Крамаренкам, згодом також і Ващенкам.

Люди-жорстокосерді? чи навпрост не сповна під-

владні розумові?! — висипали з вагона прощатися й облогою стали довкола кумедного автомобіля-триноги. Дорогими та рідними здалися їм раптом досі безпотрібні дідусь і бабуся, красень Роман з дружиною та з братом Миколою, як дівчинка, соромливим і чистим. Але Віктор підсів до бавера в кабінку й автотарантас рушив через станційне дворище на майдан. Саме в ту мить у душах численних земляків ворухнулося бажання зустрітися зі своїми бідаками в зовсім близькому майбутньому, в щасливу годину зразу після закінчення війни. Багато кому захотілося кинутися навздогін за машиною визволити ясир.

А Віктор їхав на хутір під Фішеном наче не чверть години, а чверть дня. Боявся, що господар передумає й поверне свою чортопхайку назад, відвезе компанію у Візен ам Зее на станцію.

Зате Крамаренки, слава Богіві, сприйняли вдачу дуже просто. Майже як наперед домовлену заплату за довгі мандри Німеччиною й навіть за випитий замолоду коряк горя. За Соловки й Туркестан.

Отут, мовляв, і доживатимуть вони свого віку. Хутір на белебні. Куряче господарство над шербатим путівцем, схоже, на перший погляд, на квітникарство, оранжереї. Глиняний вулик на два поверхи над штахетами. Його вікна на рівнину, на три обсажені яблунями дороги. А тільки за гони звідси поховалися в долину дахи ріденького сільця. Потойбіч Фішена — гирло річки, верболіз на залитих повинню островах, простора, як морська, затока озера. Дереворит на обрії, з чорними дзвіницями й банями, — Візен ам Зее.

І Крамаренкам, і Ващенкам здавалося, що на хуторі вони не зустрілися з новиною. Але що довше вони доводили свою ознайомленість з роботою на такій фермі, то більше з'являлося в них запитань, то густішим ставало їхнє зніяковіння. Та на дусі ніхто з них не занепадав. Тим більше, що цілий тиждень працюватиме ще з ними жінка з

Фішену й навідуватиметься ще до них наймит з Віленбаху. Насправді їм не терпілося вже «закінчити науку», розпрощатися з Віктором і власником ферми, залишитися нарешті в вулику насамоті й приготувати на вечерю горщик галушок. А жаль їм стало Романа й Миколу — як вони здерлися на кузов триноги й рушили з двору на Віленбах.

Брати Ващенки, оглядаючи зразкове господарство в Віленбаху, запевняли хазяїна, що вони добре його розуміють, що вони давно вже обходяться без перекладачів. А бавера Романове белькотання дратувало. Хоч він мав свіжих людей ще наче б то за гостей, але стримував себе великою напругою волі. Йому так хотілося ревнути, гаркнути на велемовного тепепня, щоб він прикусив язика й уважно слухав господарські пояснення, щоб цей півник нарешті замовк.

При вечері на кухні теж ніхто не обмовився й словом. Як хазяїнова родина, так і з десяток наймитів та наймичок їли й помовкували. Потім гурт вийшов у ніч. Знову триніжка заторохтіла й вискочила на вибоїстий путівець. Господар відвіз Романа й Миколу на хутір під Фішен, під саму браму вулика, Віктора — на станцію у Візен ам Зее, до вагона на запасній колії.

Віддали були тут крихітні. Особливо для автомобіля. Находитися можна було б досхочу. Віктор сидів у кабіні тихо й смирно: думав про своє. Його радувало несподіване влаштування старих Крамаренків і Ващенків, а лякав його брак часу. Вже проминув день!

Баварець теж не обізвався. Навіть на прощання тільки кивнув головою: «Бувай. Надобраніч». Спершу намірився відкрити рота, але передумав. Проте в пам'яті Віктора образ селянина залишився не лише живий, а й красномовний.

Тло портрета — «куряча оранжерея» над весняним роздоллям на річці за селом. До свіжої барви в глибокій долині й на широкій рівнині прилипло баварське село —

то житла й сараї обабіч садиби, то зведені під одним дахом корпуси будинків і корівників. Неподалік від них так і ярили брунатні гори й брунатні ями гною. Раз і вдруге поміж статечними дахами Віленбаху промайнув тюльпан дзвіниці. Запам'ятався страшний кадр — полум'яний захід сонця на цвинтарі.

Сам портрет баварця — звичайний, простий: ведмежа довбня, сажень — плечі, підведені багном пазурі на руках-котлетах. Але цей «натуралізм» явно не покривався духовим змістом людини. Радше — нашарування багатьох змістів, і одностайних, і суперечливих.

Зовнішність у даному випадку не так виявляла, як маскувала незбагненність і одноразовість «царя природи». Воістину, як зауважив Новаліс, що не людина, то невеличке товариство!

У вагоні на Віктора чигали несподіванки. Власне, радісні, проте навпіл з хвилюючими та з болючими.

Біля печі не вештався, не смажив картоплю Герман. Постувало його ліжко. А Віктор за подорож з Саксонії звик до його товариства. До його рудої шкуратянки, надітої часом просто на майку.

Та ще виявилось — трохи загадкова обставина, — що силача влаштувала у своїй молочарні, в гаражі, Галочка. Та як! З мешканням, з коміркою над їхньою конторою!

Германові, між іншим, подобалося багато жінок. А дівчата, здається, всі. Серед них, давно відомо, Галочка Іконнікова.

Боже мій! У вагоні пустувала вже сливе половина ліжок. І це за пообіддя й вечір! Не було вже тут Луценків, Федорченків, як також Василя Кривулі.

Прокопа Леонтіювича, рудого вусаня, лікарняного кучера й кіннотчика царського часу, влаштувала, з родиною, теж Галочка. І теж у Візені ам Зее, на самій Геррнштрассе. Цілком випадково, в бургомістраті, вона заговорила до свого сусіда — дім насупроти дому — про його майстерню й крамницю олив'яних і також культових

виробів і про його кумедних, привезених з Ісландії, поні... Так виявилось, що крамар, він же гендлював і землею, шукав кучера. Крім того — справжня трагедія! — він щойно поховав свою куховарку й служницю. А в нього на совісті вже п'ять років тому спаралізована дружина й уже цілком здитиніла — восьмидесятилітня! — мати.

Не проминуло й години, як Галочка й троє Луценків стояли перед дверима куркульської вілли. А ще годину пізніше велетень, гвардієць під'їхав до вагона по речі на своїх кониках, лише трішки більших і повніших від собак-сенбернарів. Люди від реготу мало що не непритомніли.

Справді, здоровило, доробало на зовсім іграшкській лінійці! А чоботи нікуди подіти. Хоч по-турецькому всідайся... Та ще поні, милі й боязки, так задумливо й критично поглядали на осоружного їм дядька й на веселих гультипак з вагона.

Тільки відвертали голови, шупилися. Намірювалися уникнути знайомства.

У захваті Прокіп Леонтійович хвалився розкішшю в домі господаря. Казав, що для Луценків відведено кімнату на два ліжка. Та яку! Пухові перини, шовкові фіранки. А кухня! Білі кахлі, мідний посуд. Одним словом!..

Під вечір земляки спробували відвідати Луценків. Але двері їм відчинив німець, курдупель з бабською мордою, і грубо випровадив циганську ватагу з ганку своєї вілли на вулицю. Нічого не запитав, а просто пужнув компанію й примкнув за нею чавунову фірточку на травник і квітник. Розгнівався. Село Райстінг, розлоге й заможне, розпочиналося за луки від останніх будиночків Головної вулиці містечка. В обід Віктор його об'їхав, а ввечері, немов яблуко, перетяв навіл. У ньому, як виявилось, улаштувалося троє Федорченків і Василь Кривуля. Там до пізнього вечора никала попід віконню й мама. На станцію вона повернулася щойно за півгодини до Віктора.

З компанії, що після обіду подалася в Райстінг шукати по баверах праці, залишилася в вагоні ночувати лише мама. Село потребувало рук.

Василь Кривуля завжди нахвалявся, що дістане роботу там, де тільки йому забагнеться. Райстінг підтвердив його зарозуміння: у найбільшому господарстві над шляхом на Візен ам Зее його привітали... тільки що без обіймів та поцілунків. Хазяїн відразу показав козакові своє господарство, найперше — поміж ямою гною й цегляним сараєм — тягаровий автомобіль і трактор. І повів на кухню знайомитися з господинею дому.

Федорченко працював до вечора, лаявся й лаявся. Справді, таке везіння привалило... та навпіл з неvezінням! Його радо залишали сливе в кожному дворі. Та ніхто не захотів брати Федорченків сім'єю. Таки довелося піддатися: Віра з матір'ю влаштувалися в городника й квітникаря, батько кинувся до найближчого від них господарства. Теж біля церкви, тільки не збоку, а насупроти білої дзвіниці.

Мама теж знайшла б собі пристановище, так вона дивувала баверів клопотнею про свого чоловіка й про своїх синів.

Надворі було вже темно, коли вони повернулися на подвір'я до найтерпеливішого й також найрезоннішого з селян. Дядько, розхристаний і простоволосий вусань, чисто тобі полтавець з голеною бородою, вислухав її прохання, її надію влаштуватися під одним дахом з чоловіком, зараз трохи хворим на серце, проте не піддався на її умовляння.

— Як надумаєш, то приходи завтра до роботи.

І бавер відвернувся. Обережно причинив за собою двері: повернувся на кухню довечерювати.

Диво дивне! У цю мить вона зраділа. У цю мить у серці раптом заіскрилася цілком наївна ідея. Мовляв, краще

податися на пошуки не так праці, як, власне, пристановища — на села понад озером...

Велика перевага нового пляну — опинитися з протилежного боку від Візена ам Зее, — якнайдалі від Райстінгу.

Досвід цього пообіддя був надто свіжий і надто дивний.

А що не буйний, що, власне, ледь збагненний, то страшніше.

Нічого з мамою не трапилося надзвичайного, проте вона злякалася, що мерхне, що темніє її розум, її глузд.

Мама відчула, що вона не розрізняє масштабу, пропорцій цих марудних вражень і дрібних подій.

Мама не була з боягузів. Але ця ніч здалася їй чудною. Очі наче посліпли: не розрізняли вибоїстого бруку від луків. Ноги здитиніли — так і вишукували калюжі. Зате думки залишили маму в спокої. Адже завтра буде аж завтра! А сьогодні треба їй благополучно дійти до містечка, якнайшвидше добратися до вагона. Хотілося застати родину в зборі, напитися гарячого.

Під ранок над Візеном ам Зее косою пройшов дощ. Мамі ж примарилася злива й полтавський дімок у провулку, над кручею, під ринвою — діжка з водою. Одним словом, рідна сторона. Після перепочинку захвилювалися, зануртували болючі враження проминулого дня. Вони дуже розійшлися й хлюпали через вінця підсвідомости.

Щаслива ніч у вагоні. Бо Льока спав на верхньому ліжку, а на сусідньому — батьки. Бо товариство земляків мимоволі проріджувало чужину. У передостанню ніч у вагоні залишилися з ними тільки Сюсюкевичі.

А ще одну Віктор пробув зовсім насамоті. Підсів до каганця й довго читав «Максими й рефлексії» Гете. Переписав з кишенькового томика в записник аж надто злободенний рядок: «Was ist deine Pflicht? Die Forderung

des Tages». Довго й обережно визбирував крихітки досвіду — що за нестерпний для серця час! — на густо полініяні сторіночки новоявленого «Візенського щоденника».

О восьмій ранку його, і ще, і вже превтомленого, струснув паротяг. Збудили залізничники.

Віктор нашвидку вдягся й сплигнув на жорству понад запасною колією. Ледве вистачило хвилинок на прощання з насупленим і порожнім вагоном. Він піддався без заперечень: понад станцією покотився аж на міст над чорним верхів'ям парку.

Вікторіві треба вже було поспішати в Рідерав.

У кишені пальта в нього — бритва в коробочці й копішатко мила. У кишені піджака — томик Гете. У другій — щоденник. Бо валіза з білизною й рукописами давно вже спочиває після довгої дороги в Галочки Іконнікової на піддашші. Біля шафи, здається, картонової, дивно легкої, схильної до перекидання, так мовити, до «запоморочення голови».

... Людмила Валеріянівна, жінка вже середнього віку, сама ніколи не занепадала на душі й підтримувала чоловіка, зневіру, песиміста. Вона уроїла собі й переконала в тому Никандра Овер'яновича, що не сьогодні, так завтра він улаштується на працю, що її становище добрі люди зрозуміють без слів. Людмила Валеріянівна, рудоволоса блондинка з жовтим і виснаженим обличчям, з блідими-блідими очима, з неподобним животом, — сповнена щирого захоплення. Сюсюкевичам пощастило прорватися з майже прифронтної Саксонії аж на південь Баварії! Та ще невдовзі Людмила Валеріянівна стане матір'ю.

Никандр Овер'янович, хоч іронізував і жартував, злазив з вагона розстроєний, навіть переляканий. Як у такому становищі залишати дружину... мабуть, на цілий день, до вечора! Та ще Віктор і Льока, ясна справа, турбуватимуться більше про своїх батьків, ніж про нього,

а Галочка — ото нахаба! ото базіка! — не допоможе йому також, — сьогодні вже працювала в молочарні.

З нього ж роботяга! Без жінчиної допомоги він ніколи не брався загатити в стіну гвіздка! Та й п'ятий десяток давно вже йому відраховано. Найбільше він надавався для «богобоязливих проповідей».

Сам вигляд Никандра Овер'яновича нагадував маруду й святенника. В синюватих зморшках безбарвні очі втомленого життям страдника. Коли б не війна, не клята! Він би топтався собі в будівельній конторі, служив би собі в Чернігові! Влітку їздив би з дружиною у рідний Глухів!

Людмила Валеріянівна, до речі, працювала на їхньому підприємстві, була в них дослівно верхом і заткалом. Вона не лише касирка, а й редактор стінгазети. А перед самим початком війни стала навіть «культурпропом».

Весіннім ранком гурт остівців пройшов окрайцем містечка й звернув з Головної вулиці на вузьку дорогу понад голубим метеоритом — понад озером від обрію й до обрію. Точно так він щодня, на світанку, мандрував саксонським Штутценом від готелю «Золота корона» до розвернутого в садках суглинку — до так і не добудованої «Гросни». Все це було дуже давно й ще зовсім недавно: восени й зимою.

Гурт земляків і тоді випереджував молодих Лисенків та Яшка Андрущенко, київського студента малярства й превеликого «гречкосія». Хлопець і справді ніколи не обминав гречки. Ні пишної, принадної, ні страмної!.. Потім цілий день люди поодинці й родинами поверталися на станцію й забирали з вагона свої речі. Людмилу Валеріянівну здивувало, що з найпершою компанією, під обідню пору, прийшов і Льока Лисенко.

У Бірдорфі, сільці на височині, над шляхом і озером, за два, найбільше три кілометри від Візену ам Зее, найзаможніший з баверів залишив у себе Шерстюків. Зоя в душі його відштовхнула, навіть розсердила. Для

старого, вирішив господар, знайдеться робота в стайні. Шерстюк-мати була жінкою міцною й вдатною. А полюбив баварець, сухорлявий та насуплений, хлопчика, Жоржика. Навіть прояснів і посміхнувся. Неждано-негадано потеплило його очі, розм'якли його пересохлі губки.

Найбідніший у Бірдорфі хазяїн — пара волів і чотири корови на оборі — залишив у себе Льюку. Бо вони з дружиною прагнули надибати саме такого наймита в поміч — юний та чистий. А що без досвіду й вправности — то нічого.

За день Віктор з рештою людей обходив прибережні села. Й до вечора на його совісті залишилися тільки власні батьки та Сюсюкевичі.

На хуторі над шляхом, що між курортним селом Рідерав і Гольцгавзенем, знайшлося місце для мами. Проте справа до наступного ранку залишилася не виясненою: без згоди бавера господині не хотілося брати на прохарчування надто вже безсилою, надто вже змізернілого тата.

Влаштування Сюсюкевича в Уттіngu, розлогому селі на п'ять горбів і в лісовій улоговині теж відкладалося до наступного дня: треба було почекати на головного інженера тамтешнього будівництва. Там наклеювалася можливість стати підмітайлом, грубником і сторожем. Там можливо було залишитися не тільки Сюсюкевичам, а також і старим Лисенкам. Але маму й тата перелякала цілком несподівана обставина: на загадковому будівництві, за колючим дротом, працювали шерехи інтернованих жидів. А вільнонаймані робітники, видно, мешкали поза табором, у бараках обабіч лісної дороги. Никандр Овер'янович не піддався страху. Та й становище в нього було безвихідне.

Сюсюкевич ще завидна повернувся до дружини в вагон, до Візену ам Зее. А батьків удалося прилаштувати на ночівлю в сільському готелі в Рідерав. Тато вже не міг

волочити ніг. Як птичка, він присідав на придорожні стовпчики та пеньки. І — заплющував очі, засинав.

З Рідерав до містечкової станції, до свого вагона, Віктор ішов бадьоро й швидко: в запалі. В очах, посеред мороку весняної ночі, не гасла ошатна кімната його батьків: приготована для них постіль, перина в ледь помітну смужку, декоративний глечик на столі, баварська шафа. Наче доречне в такий час повчання, виринала згадка про виявлену сьогодні ним сміливість. Він, сам замацапурений, з замацапуреними батьками, не побоявся зайти в німецький, як цяцька, готельчик. А згодом — наступний етап! — вийшов до хазяїна й попрохав для батьків вечерю. Коли ж її подали до кімнати, він, натрапивши на милу дівчину, раптом заявив, що й сам помирає з голоду... Як на арабському килимку, на різьбленій таці прилетіли в кімнату тарілка супу, порція м'яса й картоплі в підливі, чай!

На околиці Візену ам Зее стало Вікторові лячно: захотілося швидше вскочити у свій вагон на станції й замкнутися. Та ще понад вулицею стирчали штабелі дощок, тартаки й тартачки. Обзивалися пси. Страшно було наразитися на жандармський патруль.

На перехресті з дорогою на Бірдорф раптом погасло світло в очах, щезла кімната в сільському готелі. Посеред думки до фантастичного розміру виріс братів образ.

Розум спішно каналізував жаль, а серце його неугавно підогрівало й помпувало в жили, подавало так, щоб тіло одноразово холонуло й мліло. Серцеві, власне, хотілося добратися до Льоки й заспокоїти його: мовляв, мама й тато вперше за багато місяців — насправді: років? — сплять у справжньому ліжку; мовляв, з часом усе на світі — а ми вже на його порозі! — стане «на круги свої».

...Наступного дня Віктор і Сюсюкевич з'явилися в Рідерав не надто рано. Старі Лисенки, хоч і в готелі, вже хвилювалися. Проте, як виявилось, даремно: через годину вони потрапили вже в цегляний амбарчик на одно

вікно, з чавуною пічкою неподалік від старого-старого ліжка. Над амбарчиком батьків стирчала — німецький романтизм! — наполовину знесена — людиною? — гора. На горі красувалася біла капличка.

В обідню пору Віктор і Сюсюкевич були вже під Уттінгом на будівництві. Головний інженер фірми вже повернувся з Мюнхену, проте не міг їх прийняти — поїхав у Гольцгавзен до ресторану... Віктор, щоб не прогавити його знову, кинувся в село й навіть прорвався в їдальню, заметушився, спалахнув.

Дрібнюсенький, голомозий чоловічок у галіфе захисного кольору й у червоних крагах спробував його зупинити й угамувати.

— Я мушу побачити мого знайомого! — обурився Віктор.

— Вашого знайомого... Зараз, зараз.

За хвилину-дві Віктор і головний інженер будівництва сиділи за столом підсунутим до вікна в садок, і сміялися, і реготали. А Віктор, обідаючи, розповів «писому хлопчаків», яким він уявляв собі головного інженера будівництва, як також історію свого переїзду з Саксонії до Баварії.

Інженер вийшов на подвір'я й подав Сюсюкевичеві, колезі, руку.

За три пекельних дні всіх було влаштовано. Зі старих Крамаренків починаючи.

Без притулку, під баварським небом, залишився тільки Віктор.

4

Віктор здригнувся: його дім покотився, жодного сумніву, в заюшений, в задрипаний казан уже безглуздої війни. Може, дорога пролягла йому назад у Саксонію.

Може, до Нижнього Шлезьку. У Бреслав саме догоряли останні бої німців з росіянами.

А настрої був напрочуд ясний, майже безжурний. Ранковий. Ледь-ледь майоріла справжня «проблематика дня»: брак даху над головою й непевна справа з прохарчуванням.

Та над містечком і озером — сонце. Наче обіцянка щастя без міри і краю. Сяяла душа. Бо в Віктора тільки й клопоту було сьогодні, що власна персона.

Його так і надив крам з високих полиць. Він, як набір струменту, нетерпляче перебирав кумедні в такий час, власні й позичені, думки. Віктор спробував наче обтруситися — позбутися недоречних ідей. Проте кожна з них, виявилось, мала право на існування.

Перш за все: він не міг ще забути земляків. До певної міри вони, навіть осоружні, були йому за рідню. Сім'я й компатріоти посеред Баварії — це, вживаючи граматичну термінологію, клясичне ступенювання понять. Хоч він і в душі, і «насамоті з собою», не хизувався своїми заслугами перед громадою, вважав свою подорож з ними з Саксонії й турботу за влаштування в Баварії за речі, поперше, самозрозумілі, подруге, за обопільно корисні. Як, для прикладу, нормалізувала психіку звичайна присутність своїх людей у вагоні, в дорозі!

А проте свідомість часто затоплювала радість. А пам'ять реєструвала сентенцію Сенеки: «Я маю те, що я віддав».

Повз Віктора й сільський вокзал так легко покотився в майбутнє — цього разу також і в минуле? — вантажний вагон з вмонтованими в ньому ліжками, з пічкою на бляшаній талі, з мідною лямпочкою під стелею. А Віктор... Що не місяць, що не тиждень, що не день, то пильніше намагався розмірити й зразково укласти свої гадки про любов до близького й рідного та про любов до недосяжного й незбагненого, до чужого. Марився йому

трактат. Але дослідженню піддавалася й можливість іншого порядку — роману.

Такий плян збуджував фантазію. Адже події у світі пішли такою каруселею, що суть їхню достеменно розкривали не так думки, як не занадто громіздкі, то занадто однобічні, як тропи. Батьківщина стала тепер далекою. А німецька сторона, покохана заочно, — дошкульно близькою.

Віктор перетнув залізничний майдан і зійшов алеєю на гірку — на тризуб доріг. Щойно тут раптом погасли його міркування про дві півсфери любови — до свого й чужого, про переваги й вади різних форм вислову — роману, есею й трактата. Щойно тут, на роздоріжжі, він насправді приземлився. Жаром заяріла згадка про брата й батьків. Зразу по тому в очах і потемніло: треба було...

Ні, о полудні він побачиться з Льокою! А перед тим спробує десь і якось поснідати й зустрітися — чи можна й собі осісти в Візені?! — з бургомістром Завером. А ввечорі, звичайно, він кине́ться за Рідерав, під Гольцгавзен: до батьків.

Завдання на сьогодні й на найближчі дні наче прояснювалися. Перші з них зовсім почіткішали, скристалізувалися. Далекі, вже завтрішні, щезали в тумані. Розум наполягав на порядкові. Нагадував, що кожна задача до розв'язання бентежить серце й турбує мозок. А згодом, у минулому, проявиться справжня ціна її: дріб'язок! самозрозуміла річ!

Мимоволі Віктор засміявся: мудрі ноги швидко й енергійно прямували до ресторану візенського бургомістра. Дві-три хвилини й Віктор, усміхнений, розгублений також, опинився перед кам'яницею, облітою брудним цементом, у дивному коридорі — вузесенькому й пустопорожньому, у дверях до червоної, хто б подумав, їдальні з широкими дзеркалами. Заглянув у квадратову залю, радше простору кімнату, й охнув — збагнув милосердя, ласку долі. Посеред напівпорожнього ресто-

рану стояв і вимахував крилами, посміхався й запрошував приходня до столу — голландський млин, голубий, а вилоги сині, тільки що без капелюха з африканським пірцем під вухом.

Згодом, вони вже прощалися перед бургомістром, Завер обіцяв тепер подумати про самого Віктора. Й запевнив, що він сьогодні домовиться з комендантом остівського табору, вона ж власниця цього будинку на Геррнштрассе 73, про ночівлю там... без поліційної прописки... Дійсно безвиглядна справа була тільки з прохарчуванням. За даних умов не можна було й думати про продовольчі картки. Єдиним порятунком у такому разі був «штаммгеріхт» по візенських ресторанах.

Герр Завер, ще веселий, ще задоволений сніданком і нагодою підгодувати вже докраю виснаженого молодика в ватяному пальті й у зимовій кепці, сумно-сумно глянув на Віктора. Та так, що втікач з України, Горішнього Шлезьку й Саксонії — що за розкішна ідея! — ледве стримався від заспокоювання візенського баварця! Треба було, ясна річ, Завера запевнити, що він, Віктор, знайде й собі ярмо, піде наймитувати в село над озером — метеоритом.

Слава Богу, нічого подібного не сталося. У прощання Віктор інкрустував разки іронії й сміху.

У Бірдорф Віктор прийшов за півгодини до дванадцятої. Господиня дому, важка куля в чорній хустці, зиркнула на гостя і, перелякана, щезла в сінях. Кинулася до себе на кухню? У корівник?

Льока вийшов до брата в кирзових чоботях, у синьому комбінезоні — й надзвичайно схвильований, спантеличений. Для Віктора знайшлася в селі праця! В найближчого сусіди!

Віктор, не обрадуваний, а заскочений новиною, вийшов з подвір'я на вулицю й оглянув своє майбутнє господарство. Добрячий дім на два поверхи, а насупроти

нього, теж цегляний, з дощаною надбудовою для сіна, корівник глибоко-глибоко в садок. Під сто корів...

Після обіду Льока знову вийшов до Віктора. Завів до своєї кімнати на другому поверсі: його речі ще не зрослися з приміщенням. А потім вони разом пішли до Вікторового хазяїна.

Зустріч наче відбулася, наче й не відбулася. Дивним і нікудишнім здався їм батрак. Хоч домови з Льокою сусіда не порушив... Але також не нагадав — приходити, не...

І Віктор, і Льока запідозрили, що бавер за ніч призбирає рішучости й випровадить роботягу з дому без-будь-яких церемоній. Може, грубо.

А намір був — похвалитися своїм відкриттям: рококовий монастир над містечковим вигоном, за алеями старих берез. Що не підробка — справжній стиль. Далі — Новий Візен — вуличка іграшкових будиночків під завількуватими деревами. Що за звабливі веранди, що за вікна під металевими тентами, що за камінці, що за цементові доріжки в садах!

За містечком він натрапив на вічнозелений мур парку. Крізь його браму видно було жовтогарячий палац з білими колонами й шахівницю городів та фруктових плянтацій. Віктор, уже й втомлений, ішов ґрунтовицею й безнастанно поглядав на голубий півмісяць, на спалахи сонця на озері. Часом йому марилося, що це він не йде до брата в Бірдорф, а перегортає альбом, книгу.

Ніде було подітися. Довелось прямувати й петлювати через Рідевав до Гольцгавзена й далі на Уттінґ. Пані Сюсюкевич зраділа гостеві. Почастувала його супом і чаєм.

У Бірдорфі Віктор ледве не потрапив до хазяїна на вечерю. Поткнувся в дім, а назустріч йому вийшов підстаркуватий наймит, риженький дядько з довжелезними, як граблі, руками. Він і забрав приходня не перекусити, а ночувати. Не в будинок, а в корівник, в

обнесений дощечками закапелок. Там він клацнув умикачем і вказав товаришеві на доморобне ліжко й на порожню половину нефарбованої шафи.

Вікторова пам'ять захлиналася: повинь вражень. Одноразово рееструвалися й думки, поспіль дивні, бо плутані. Трагічні до сміху, комічні до болю. Страшно було «кварталів» корівника. Та до такої міри, що на підмогу з'явилися дитячі втішання: тебе, мовляв, ще й не візьмуть до корів! У такому господарстві, мовляв, доять корів швайцери, а доглядають — люди з досвідом!

Злякана цементова пуста з двома постелями й шафою, з пічкою-чавунцем... Паніку довелося придушити зусиллям волі. Довелося гримнути на самого себе: ти, голубе, не того!.. Нічого вже думати про втікання на волю: тебе, друже, ще поженуть звідси!..

Генрик зрадів, що Віктор розуміє й навіть говорить по-польському. Не витримав: устав з ліжка й підійшов до «колеги». Запропонував цигарку. Запам'яталося: в руці Генрика спалахує сірник і показує наймитам їхню загороду в дивному світлі. Примарилися пожежі й руїни.

Поляка зацікавив Віктор: чи жив він, і де, в Польщі, чи то справді його брат працює в сусідів. А «колега» ще чув запитання, проте не міг уже на них відповідати: спав.

Перед світанком Віктор прокинувся усміхнений і щасливий. Йому приснилося дитинство: наче він, хлопчик-крихітка, з Льокою, ще меншим, і з бабусею сидить на лаві перед зоологічним садом у Харкові. У ту ж мить відлинули від нього посмішка й радість... Довго не міг здогадатися: де він. Довго намагався збагнути, чому в вагоні погашено каганець і піч, і хто в цю ніч чергує в вагоні.

... Слава Богові, бавер не послав нового «кнехта» в корівник, а подав йому в руки вила й забрав з собою на горище.

То звичайно, нічого, що Віктор у сні навпрост задихався й кашляв, що тонує у поту. Гірше, що йому ніяк

не вдавалося набрати на вила добрий оберемок сіна, не вдавалося — хоч господар йому раз і вдруге продемонстрував це мистецтво — розворушити й двигнути до ляди копу сіна. Вила його, чортові, навпрост сахалися, вискакували в нього з рук і — на сміх — поблискували зубцями.

Раз Віктор до такої міри розстарався, що ледве сам, власною персоною, не потрапив у ляду, не з'явився, Посейдоном діло — з тризубом у руці, з горища в коров'яче царство. А вила його таки вирвалися з руку і злетіли в сарай, пірнули в сіно. Та хазаїн уже не звертав на чудасія жодної уваги. Він і без помічника верг у проруб цілі гори сіна. Нагорнув його за ранок півкорівника.

Наступне доручення припало кнехтові до душі. Цим ділом він радо займався в Полтаві, ще дома. Віктор до обіду стояв на подвір'ї, неподалік від дровитні, хапав під боки або за чуприну гарно попиляне дерево, ставив кругляки на пеньчище й колов їх на похватні полінья. Кращого заняття для нього не можна було придумати.

Господар теж залишив його в спокої: ані разу не підійшов, ані разу не забалакав. Хоч здаля спостерігав, як наймит, боячися застуди, потів на осонні — в важкому пальті, у ватяній кепці. Згодом глянув, а новак грається з дітками, з його внуками, та мило, та любо. І нарешті... застав наймита, захеканого, видно, вже ледве притомного від втоми, як той кинув роботу й вискочив з подвір'я на вулицю побазікати з вусатим кучером-здорованем на запряженій ісландськими поні бричці, майже іграшковій.

... Перед самими воротами на троні возсідав земляк — Прокіп Леонтійович! Та радість неждано обірвалася. Луценко скористався з найпершої з нагод, щоб розквитатися з Віктором, щоб висловити йому, нарешті, доглибинну антипатію.

— Так оце ти тутечки... Правду кажучи, воно час уже й тобі попрацювати. Надто вже ти звик до легкого хліба.

Прокіп Леонтійович зиркнув на Вікторову спину й

трохи злякався: не треба було з ним заводитися! Взагалі не треба й зокрема. Не дай Бог, про його зухвальство довідається жінка! Він, щоправда, відразу й заспокоїв себе: поперше, він не докінчив свої думки, як Віктор відвернувся й пішов на подвір'я, подруге, він же нічого образливого не сказав... А що він знову поткнувся на Віктора «тикати», так це нічого. Можна буде викрутитися.

Перед обідом, гурт наймитів уже пройшов з корівника в дім, по Віктора придибав Генрик. Зміряв поглядом гору нарубаних дров і — чому злорадно? — засміявся. Вже на кухні, за столом не бачених досі вимірів, Віктор неждано-негадано здогадався: та кожен з оцих ось дядьків наколов би дров за цей час утричі більше! Це тобі не Полтава, не спорт у бабусі під вікном!

Слідом за Віктором на подвір'я вийшов бавер. Гукнув бідолаху й сказав йому, буцімто між іншим, буцімто дрібницю, що Віктор, хоч людина добра, до його господарства не пасує, не надається.

Грім одним ударом розколов душу: болотом стала туга й гейзером бризнула радість. Значить, никання попід віконню починається заново! Значить, можна, о Боже, відвернутися від дощатого закапелка в корівнику й залишити недомальованим портрет Генрика!

Віктор устиг перед кінцем перерви заскочити до Льоки. Навпрост кинувся до нього в кімнату на другому поверсі. За хвилину в широко-широко роззявлених дверях з'явився хазаїн і в присутності Віктора заборонив братові — та рішуче, грубо! — будь-кого приймати в домі.

Брати, вражені в серце, бо розум легко й охоче виправдовував господаря, — постійли, помовчали. Схоже було, що згадували минуле або заглядали в майбутнє.

Бавер стояв у дверях, на порозі, й теж не знав, ні що йому думати, ні що йому вчинити. Не захотілося раптом проганяти Віктора з дому. Жаль стало Льоку.

Дядько приглянувся до хлопців і причинив двері надзвичайно обережно.

Недорікувата бабця, комендант і власниця білої кам'яниці на два вікна, на сірому підмурку, схожа на відьму, сива бльондинка, й на янгола. Після розмови з бургомістром Завером навіть не згадала про поліцію й прописку, навіть про гроші.

Усе відбулося так: за півгодини вона прийшла в табір і мовчки зібралася на драбину, відімкнула ключиком срібний замок і підняла — отак от руками, потім головою й плечем — чорну ляду на порожнє горище. Слідом за нею видрався в крижане пекло й Віктор. Потім вона, рвучи цілі сітки, цілі системи павутиння, сірого, проте чорного, як зібгати його в добрий пук, пробралася до приставленої до крихітного віконця картонової кімнати, темnobрунатої, з фанерними дверцятами, білими. Звичайно, без печі, без меблів. Хоч з підлогою. І з лямпочкою на довгому шнурі, щоб у разі потреби можна було розбити собі чоло.

Хто б подумав! Задрипана й напівпритомна бабуся та виконала свою обіцянку! Коли ввечорі Віктор повернувся на горище, в його картоновій скринці красувалося ліжко в стилі, здається, Люї XVI. Так збиті меблі стояли по всіх усядах у цьому таборі для хлопців з Полтавщини: грубі дошки, ретельно попригінані цвяхи. Стилю ні в чому не порушували ні матраци з продертим черевом, ні відповідна білизна.

Оце перший виняток: латана-перелатана перина дісталася в дім, на горище. Як підміна опалення? Як чортова витівка, щоб підсилити неприязнь остівців до підозрілого і без того чужого їм припутня?!

Полтавці мали Віктора за археологічну знахідку. Й без слів збагнули, що їм, остівцям, не по дорозі з цим білоручкою. Навіть дослівно: він, запідозрено було, з тих, що норовитимуть залишитися в Німеччині; вони — жодного

сумніву — ось-ось ринуться на ешельони, поспішатимуть у рідні краї, додому.

...За три доби бірдорфські враження роздрібно на перли-сльозинки й нанизано на коротесенькі лінійки «Візенського щоденника». Двічі на день Віктор злавив драбиною в табір, пустопорожній удень, переповнений вечорами. По дорозі до міста, де він полював по ресторанах картопляну салату. Решта часу сама по собі розподілялася надвоє: на читання, вибірково й перекладання, Гете, на карбування п'яти сторіночок цілком сухих, ані краплі води, фактів у записнику.

За три дні бірдорфська лява достатньо захопонула. Віктор обережно витиснув з неї на папір крапельки серця й холодний субстрат мислей. Вони, між іншим, спрямовані були он куди: селянська праця, мовляв, не так примітивна, як корисна для людини. Мовляв, сам ритм її вільно та чітко збігається з ритмом природи. Що за невчасний, хоч і геніяльний об'єктивізм!

А з решти породи він видовбав химерні статуетки: змарновані від праці хазяїни-сліпці й довго-та чорнорукі наймити-орангутанги. Були тут, правда, також і ледь проявлені характери — молодиці й бабусі. То опасисті, то пересохлі нанівець. А також — ідилії й гуморески: ясноокі, білоголові дітки; корови-філософи, цуцики, як зворушливі, так і дикуни, півні халамидники, кури-батрачки.

Вікторові марилася книга про Баварію.

Чорнило, тільки б дозволити йому, приснуло б з-під пера, затопило б нотатник.

Записи наступні — про тартак, що над шляхом, знову таки, на Бірдорф, про хмародер свіжого-свіжого відчаю.

На почтаку був рев Ганса, калічного й гундосого посильного, під драбиною. За чверть години дивне побачення в білій келії, Ратгавзі. Не Віктор зрадив, що завтра він зарання подається зі своїми хлопцями до праці на тартаку, а гер Завер, що свого слова він дотримає, а

тепер, зразу по обіді, він зможе піти додому й спокійно грипувати в ліжку до цілковитого видужання.

Віктора приголомшило ускладнення з прохарчуванням: тепер доведеться жити вечереми. А бачитися з Льюкою й батьками — раз на тиждень, у неділю. А на яке влаштування, на яку допомогу Завера він міг, мав право розраховувати?!

Ранок удався таким норовистим, що від твердо запланованого дня залишилися тільки ріжки та ніжки. Хазаїн тартака особисто випровадив роботягу з двору, виштовхував, дослівно, й плювався, довго лаявся Вікторові навздогін. Ладен був нацькувати на доходягу свого могутнього й гарного — сірий з чорними бровами, карокий — вовчура.

У ресторані, що біля Ратгавзу, на Віктора, справді й дослівно, вже чекав сніданок! І веселенька посмішка його вчорашньої знайомої. А ввечері Віктор горою збігав до Льюки у Бірдорф, низом — під Гольцгавзен. До батьків.

За цей час пам'ять дещо заспокоїла свій голод і вляглася. На дні наступні залишила собі порпання з імперською ходою, з музикою пилоч на тартаку, запахи тирси в цеху й штабелів соснових дощок на грузькому напровесні подвір'ї над шляхом.

Зате вночі спалахнула в грудях у Віктора, й у голові також, — образа. Віктор підозрівав, що його здоровило-напарник, між іншим, литовець, пішов у контору й пожалівся самому господареві тартака, на комічну невправність, на дитяче безсилля новака. Віктор і справді гнувся в три погібелі, воістину корчився, несучи з товаришем дошку, таку довгу та вигинисту.

А потім литовець повернувся до роботи й скомандував чудилкові закинути дошку на штабель... Коли Віктор піднявся з землі й спробував трохи обтрусити пальто, власник тартака, роз'юшений до самозабуття, почав його гнати повз «кузню» до брами, на вулицю, почав його

штовхати ручкою канчука в плечі, в плечі. Рвався на Віктора і пес.

5

Віктор, до півсмерти голодний, превесело розсміявся: одягнутий у ватяне пальто, ватяна кепка на голові, він увівся на ліжко й спробував трохи попрацювати, принаймні — забутися. Надто збентежений невдачами «на хлібному фронті», він намірився витягти з піджака записник, а рука — відмовилася. Спробував доторкнутися до Гете, проте даремно. У такому разі Віктор нагнувся до підлоги й узяв з-під ліжка одностомовий словник Б. Грінченка, напередодні перенесений від Галочки, і випадково розгорнув його на...

У нього часто перепадав сміх. Тільки нашвидку, як курячий дощик. При чому обов'язково шибеничний чи, власне кажучи, голодний. Ні. Бо Віктор своєчасно підписав угоду з весною й тепер чекав на манну небесну: от разом з березневою сльотою, з нічними заморозками щезнуть з його життя до однієї всі тяготи непевного часу.

Віктор зиркнув у книжку, в опасистого й червонощого коротуна, й залився сміхом: «Щерба, би, ж. Навар из чего либо; уха. Щерби багато, а галушок трохи...» Схопився й кинувся до віконечка полювати сизі хмари на синьому-синьому небі.

Що за комік! Він справді радів, що березень обережно й точно стікав уже в безвість, у вічність. І часто, посміхаючись, умовляв себе, що в найперший день квітня почнеться свято й на його вулиці. Часто, воістину сповнений радістю, він клав свій щоденник на перину й підходив до свого чудернацького віконця — його нарочито вистромяно було над дахами в небо. Для

астрономів воно, не могло бути інакше, а ля Віктор Лисенко.

Але сьогодні він — Шопенгауер. Після невдачі з сніданком та з обідом, перед спробою дістати на вечерю будь-який покидьок, Віктор схильний був думати, що квітень, у своїй весняній легковажності, теж підведе його, що за два-три дні з-під дощу потрапить під ринву, перебереться з дранки в перепиранку. Що він розпухне. Що він примушений буде залягти — до смерти — на своєму піддашші.

Швидко позбуваючися трохи недоречного сміху, він тепер тверезів і намагався збагнути свої почуття й свої думки. Уперше майнуло бажання не з'являтися більше без карток перед ресторанами, стовбичити більше у дверях їдалень, не чекати на добру нагоду.

Віктор уважно й довго приглядався до себе й обстежував добре вже відомі квартали — ситого? голодного? — містечка. Несподівано виринуло дуже мало обґрунтоване рішення: сьогодні він не штовхатиметься в дверях ресторанів, тільки навідається до них на всякий випадок! Сьогодні він, доки ще не надто занепав на силі, злітає до батьків за Рідерав, під Гольцгавзен. За день або два мама ухитрялася призбирати для нього декілька скибочок хліба.

Таке небуденне пообіддя: Віктор у пальті й кепці, прокинувся в ліжку! У першу мить злякався, що він, значить, уже до такої міри ослаб. І що прогавив вечерю, а не їв уже, виходить, два дні. Що вже пізно вибиратися до батьків під Гольцгавзен.

А в мить наступну його турбота блискавично погасла. В його картоновій комірці рано темніло, проте в віконці на чотири іграшкових шибочки, не збільше від долоні, ще ясніло небо, ще передвечірнє, без синців і крові. Віктор навіть захіхикав: пригадалося, що це березень так лютує спересердя, що завтра, мовляв, перше квітня, таке

довгождане. Слідом за ним, ледве не проглядав уже й травень, червень...

Віктор зиркнув у віконце, на бюргерські фортеці потойбіч вулиці, й оглянувся: довкола нього густо-густо проросли напрочуд різноманітні турботи... Та не грядками, а плянтаціями. Що не різновид, то безмір страшних змістів, то суцільна головоломка, то біль — і вишир, і вглиб. Без краю, без кінця.

Віктор прочинив фанерні дверцята на піддашся, в ніч, неждано прошиту коридором світла з брунатної комірки, підняв суху-суху ляду й обережно зліз прекрутою драбиною на другий поверх остівського табору. Земляки, все справді полтавці, саме поверталися з тартака додому, юрмилися в квадратовому передпокої, низькому й підсліпуватому, сліпому, товклися в нього поза спиною й розпливалися по кімнатах і закапелках. кожен з них звертав на Віктора увагу. Жоден не обізвався, не привітався.

А Віктор теж плювати хотів на безголів'я чи боягузтво своїх земляків. На вирощені російською агентурою підозріння. Він мився з-під мідного краника, такого мізерного та ще й криворотого, над іржавою мушлею з емаллю в ній білих островів і континентів.

У Горішньому Шлезьку він уперше зустрів неправдоподібну стриманість, фактично неприязнь своїх компартіотів. Раби, замкнуті на дванадцять замків, робітники на цементовому заводі, побачили в ньому панича, осоружного панка, німецького прихвосня. Тепер полтавські хлопці не розпізнали в ньому свого земляка, бо побачили його крізь окуляри таємних політруків? Бо вони підпорядковані вже своєму «активові», підпільному начальству?!

А в школі він отаманував. Потім, в університетські роки, до нього линули товариші душею. На Україні й у Німеччині він ніколи не цурався громади своїх співробітників. Не обходилося в них без гіркоти й прикрощів, але приязнь і довір'я — панували.

... У ресторан, у знайомий коридор, Віктор лише заглянув. Як і щовечора, ні, що не раз більше людей чекало на щасливий випадок. Попід облупленими стінами мовчки стовбичили постаті берлінських утікачів, далі стояв гурток сіроголових лотишів, за ними дві сім'ї з дорослими доньками, литовців. Клубок плащів і пальт перед заповідними дверима в червону їдальню з дзеркалами нагадував корок у шийці заляпаної валном пляшки. Віктор не стримав сміху: в такому разі ця голодна публіка не що інше, як старе, вже зцукроване вино!

Більше надії було на Гольцгавзен, на хліб з водою — у мами.

Віктор повернувся й вийшов на вулицю. У дверях натрапив на свою ресторанный знайому. Ледве не збив скраклю з ніг.

Віктор і Тухла радісно зустрічалися... хоч тричі на день. І часто уминали, ясна справа, Kartoffelsalat. А розлу-чались вони щоразу під Ратгавсом.

Їхні розмови напрочуд веселі. Тухла доповідала про свої походи й трагікомічні зустрічі з баварськими селянами. При тому вона точно оцінювала за харч проміняні речі, не рідко й сімейні клейноди, як також свій виторг. Кожну з цих веселих і одноразово сумних новель вона, здавалося, не імпровізувала, а зачитувала, а готувала до друку в заслуженому видавництві книжкою.

Фройляйн Тухла — з візенських патриціїв, і зубожілих, і здеклясованих. Адже в сім'ї не було сина. Було дві доньки. Тухла присвятила своє життя батьковій віллі, що на завороті Головної вулиці, зразу за церквою св. Йоганна, вже неподалік від переїзду й луків. Три пори року вона мешкала сама. Й плекала квітник, город і садок. А на зиму в неї кімната в Мюнхені на Бріеннерштрассе — в сестри, професора університету Людвіґа Максиміліяна, фахівця з романських мов, жінки, між іншим, ще замолоду розлученої з чоловіком, кадровим офіцером, матері одруженої вже доньки — Карін, бабусі.

Два роки тому мюнхенські родичі повернулися в батьків дім. Злякалися бомбардувань. Та ще чоловік Карін, батько її дівчаток, молодий хірург Університетської клініки, потрапив на фронт. А Тереза, сестра Тухли, опрацьовувала біографію Карла Фосслера, свого обожнюваного вчителя, й — отаке щастя! — довголітнього співробітника.

Тухла, жінка хворобливо вразлива й хворобливо голодна, з запалом узялася за свою досі старанно бережену гардеробу. Одягала на мурі, в рожевих розводах, руки копійкове золото, на воском натерті палички-пальці — штучне каміння, клала в кошик щонайкращі речі зі своїх шаф і кюферів і кидалася то в Ст. Георген або в сусідній Райстінг, то в села понад озером, аж по Шондорф.

Віктор досліджував таку дивовижу надзвичайно терпляче, проте часто губився й тонув у болотах суперечливих вражень і висновків. Сивоголова жінка, зачіска в неї коротка, хлоп'яча, про людське око грала роль наївної дівчини. А ще менше вдавався їй образ дами великого життєвого досвіду.

Тухла була складною натурою. Поламанною самотнім життям і загадковою від народження. Велика ентузіястка на кожному кроці потрапляла в екстазу. Та ще частіше нестримна базіка кам'яніла від горя. Бідолаху так і підмивали сльози. То вона, жирафа, хапала співрозмовника за руку і пнула до його вуха, щоб розповісти йому колючий або гіркий жарт чи двозначний дотеп, то вона, патріотка, збирала в хусточку сльози й оповідала жадливі новини з фронту.

Примітивний егоїзм у неї переплутано з несусвітньою добротою, птичача безоглядність — з чуйністю, соромливістю, співчуттям до ближнього, а бездумна вимогливість до людей з такою ж легковажністю й — самопосвятою.

А на вигляд фройляйн Тухла — до смерті зголоднілий верблюд. Вона й справді ніяк не могла наїстися. Після

сніданку з родиною вона намірялася заглянути і в один, і в другий ресторан. А дозволяв час, то й після обіду. Коли ні, то вже напевне — після вечері вдома вечеряла в ресторані. Намагалася щонайдужче використати свої знайомства, своїх земляків.

Нагадувала Тухла й старомодний вішак: так на ній висіли колись у Мюнхені придбані вбрання, її кашемірове пальто. Воно збіглося на ній: до такої міри перелякалося напереливок у світовому масштабі, а зокрема мотанини по містечкових ресторанах і по селах.

Тухла нагадувала біленького пуделя, не до речі сміливого, не до речі й полохливого. На скронях повставлювано в нього запалені від читання очіці. Чуйний мокрий носик...

Але на цей раз Тухла була ще іншою. Від Галочки Іконнікової — треба було їх познайомити! — вона довідалася, що Віктор — український поет і перекладач Рільке на свою мову. І раптом збагнула, що Віктор на своєму горіщі мерз і голодував...

З намагання заспокоїти жінку, наштовхнути її на сміх нічого не вийшло. Вона, вражена в серце, ладна заплакати, довго стояла перед рестораном і дивилася молодому чоловікові вслід. А згодом пішла не вечеряти в ресторан, а додому. Й негайно, не розглядаючись, у пальті, зайшла до Терези, до сестри, в кабінет, власне, в їхню родинну бібліотеку.

Віктор, хоч і розігнався на повній парі летіти в Рідерав, зблизька й здалеку оглядався на приятельку. Жаль було йому сивоголової, під хлопчика, чаплі з блідим і трохи плямистим обличчям, з рожевими сережками — заїдами обабіч ледь помітного ротика.

Галочка, клята, накришила гороху з капустою! Може, розладнала його дружбу з безневинною Тухлою. Навіщо було перетовкти Візен ам Зее й гопод з українським поетом Віктором Лисенком та ще придобрити амальгаму згадкою про Рільке!

Віктор легко біг з гірки. Назустріч йому пролітали, поспішали на Візен ам Зее, лісі садиби, дерев'яні або цегляні кубики баварських дімків зі свіжими бальконами, цементові стовпчики недобудованих огорож і готові паркани — як не планчасті, то впродовжні.

Засмикався Віктор щойно біля злощасного тартака. Серцеві заманулося дозбирати подробиці того пожарища — того ранку на лісопилці. Очі кинулися розмірювати фабричну браму й травник довкола новозбудованої контори й приватного мешкання власника фірми, на пам'ять фотографувати лаву під юною вербою, тризуб березок над пластичною-пластичною улоговиною й — колесом діло! мініатюрний вокзал! — чорний тартак за ірландським килимом, білі труни гігантів — штабелі дошок.

Віктор злякався навали вражень: раптом опинився наче на баржі, на паромі, а твердь полинула, вклонилася... Довелось відразу спустити з ланцюга розум. Той миттю перегриз відлуння мислей про Тухлу, в тяжкому двобої розгромив чіпкі й липкі переживання на клятому тартаку й переможний — наказав приберігати силу — без паніки, спокійно проминути Бірдорф, не заходити до Льоки.

День стояв ще височезний. А за Рідерав — обвалився й згорів посеред поля. Решта світла зависла на рогачах найвищих з дубів у лісі поперек шляху. Повінь червоних ласок полізла на край Гольцгавзена, немов на греблю. На хуторі вже царювала ніч. Лямба в кухонному вікні тьмяніла по-північному.

Віктор, ступаючи на це подвір'я, щоразу мусив перемагати себе. В суті справи — боявся зустрічі з хазяїном, з господинею. Здавалося, що він не стримає натиску то надто грубих, то надто вередливих емоцій, що він розпластається посеред пилу й споришу, втратить свідомість. Здавалося, що він огинається попід чужими вікнами. Або — надто шмигає до амбарчика під статуєю-гору.

Віктор, схоже було, соромився турбувати баверів своєю візитом вдень. Але ввечері — також. Наче вимикач гасив сонце, й земля, як під воду, йшла в ніч.

Батько й мати щойно повернулися з вечері на кухні господарів — стояли ще одягнуті. На столі в льоху блимала лампочка. Навпереміжки роботяги дмухали в чавунку, напівмертву чи ліниву. Слідом за Віктором двері кам'яної сторожки ще раз відчинилися, й на порозі з'явився Льока. В похватному піджаку й озутий у кирзові чоботи. На свій лад радісний.

У цей вечір, за родинним чаєм, його мучила тільки Вікторова невлаштованість. Як несподівано прояснилося — Вікторове голодування. Бо решту тягот у такий час він мав за прийнятну для себе й Віктора, для батьків.

Чавунка швидко розчервонілася. Льодівня неподалік перетворилася на лазню. Хоч, правда, на ліжко батьків з одного боку дмухали тропіки, з другого — арктика. Чай Лисенки пили солодкий. Віктор і батько навіть з хлібом: в обідню пору на хутір проскочив Накандр Овер'янович Сюсюкевич і обдарував земляків мішечком цукру кілограмів на два-три. Дар пов'язано з великою подією в його житті — Людмила Валеріянівна породила хлопчика, здоровенького й напрочуд гарного. Як твердив цілком безсторонній гість, немовлятко було дуже розумне!

Мама не сумнівалася, що в Візені сина затримували невідкладні справи. Вона сподівалася, що Віктор уже влаштувався на працю й знайшов собі кімнату... Не думала, що він беріг останні сили, бо голодував і боявся опухнути.

Мама нічого йому не порадила. Й утрималася від пустопорожнього підбадьорювання. Тільки не спускала з нього очей. Без слів говорила з ним до останньої миті. Проводити синів вийшла з цегляного мішка в глупу ніч.

На цей раз Льока уклав тата в ліжко. А Віктор лише підійшов до нього й надобраніч поцілував його в чоло, в скроню. Батько щойно приліг, але Віктора вже не

розпізнав. Наче з головою кинувся в воду — сина залишив на березі.

Мама, доценту зібгана в камінь, заплакала щойно тоді, як Віктор і Льока вийшли з хутора на шлях, як щезли в мороку ночі. В сторожці на ліжку стогнав уві сні тато, сива й бородата дитинка.

Хоч ні Віктор, ні Льока аж ніяк не хотіли розходитися, вони мимоволі поспішали проминути ліс і село, проковтнути ніч. Ішли мовчки. Щойно на перехресті з дорогою на Бірдорф... Віктор пожартував. Ось, мовляв, завтра перше квітня, новий місяць, новий початок... А Льока тільки стримався, щоб не кинутися в гістериці на брата, щоб не розридатися.

... Вже другий тиждень Віктор щонаочі то розмальовував, то уточнював свої переживання на тартаку. Свій кін він, як режисер, поволі удосконалював і заселявав безліччю героїв, як мовчазних статистів, так і зірок. Цілком по-школярському він прокидався й гукав маму. Нарешті усвідомлював становище й довго прислухався до табору. Щонаочі не давала спокою уява. То йому ввижалося, що він, перевтомлений, уже не вперше, уже другий, третій раз просипає роботу. То йому марилося, що хлопці з другого поверху вже просадили ляду на горище, щоб забити його чи видати росіянам. А кризь манюсеньке віконечко ніяк вискочити на дах.

Нарешті Віктор, голодний, до нестями знесилений, зліз у табір, вийшов з хлопцями на вулицю. До самого тартака жоден з земляків навіть не крикнув. Здалося: не так заради нудоти, радше, щоб уникнути базікання з підозрілим земляком.

У конторі ніхто й нічого про Віктора не чув. Довелося з півгодини чекати на господаря. Він, розлючений, вийшов на балькон над конторою й розкричався: чого ти, мармизо, розсівся на лаві в квітнику! Геть звідси, мовляв, кроком руш до праці на тартак, та ні, не на тартак, а в склеп...

Вікторові відразу заманулося піти собі додому, проте воля його охоче піддалася сумніву, розм'якла, спасувала.

Щоночі, поруч з Клявсом Майєром, власником тартака, з'являвся й литовець у зеленому светрі під шию. Дивне діло: без капелюха. На зріст він — як хлопчик. Бліде обличчя, безбарвні очі. Проте сила потиску його руки, пружність його мускулатури — що в борця. Віктор поруч нього чупераadlo, посміховище!

Раз за цей час Віктор цілий вечір пробув у Галочки Іконнікової. Зайшов по словник. І допоміг приятельці впоратися з пляшками молока з льодівні, з мішечком булочок пообідньої випічки. Розмова їхня, сумна та щербата, ледве шкутильгала. Несподівано Галочка присіла до Віктора й прочитала п'ять нових ще для нього розділів її великого роману. Від щастя Віктор не спав до ранку. Сонце над Візеном ам Зее простояло до світання.

І раз у ясне надвечір'я, над озером і землею, стояв весінній легіт, Віктор зустрівся з Германом. Насупроти Ратгавсу. Борець затяг його, майже заніс, до себе в комірчину, чисту й натоплену, що над молочарнею, й запропонував перекусити, повечеряти. Але в цю мить обізвався несподіваний дзвоник, і Герман злетів у партер. Галочка. На її обличчі ще задоволення, бо її бажання буде тепер здійснене, й уже розчарування, бо Віктор у її задум не вписувався. Муть у кімнаті: до краю спантеличений господар, засліплена перешкодою гостя.

Галочка, владна й спесива, в даному разі не потребувала незадоволення своє ні стримувати, ні приховувати. Віктор спішно залишив Галочку й Германа насамоті. Збіг дерев'яними сходами до порога на пішоход, на світлу вулицю, навіть — останній привіт дня — осяяну.

... А сьогодні Віктор повернувся на горище в Візені ам Зее — з Києва й Полтави. Спішно влігся під латану периною бубликом, носом ледве не тикався в коліна, і довго плакав. Так жаль було тата. Душу наскрізь

пропікали надто гарячі образи ще минулих і здорових батьків, дорогих, рідних, і самої батьківщини.

Але перед світанком Віктор прокинувся заспокоєний. І не злякався ночівлі в остівському таборі. Тільки подумав, що до дня близької вже капітуляції Німеччини треба буде з полтавськими хлопцями розпрощатися. Часу для цього в нього ще досить. З місяць?!

І Віктор іронічно посміхнувся: та вже проминули перші години нового місяця! Квітня!

6

Навіщо розбуркуватися! Навіщо знову дивитися на світ Божий!

І Віктор, розстроєний з учорашнього й позавчорашнього дня, зіщулився й повернувся на лівий бік. З головою підліз під перину.

Добре, що в таборі — нічирк. А сяйво в хрестику віконця, дуже схожому на мацальце чи не рентгенівського апарату, його однак дратувало. Єдине щастя в таку годину — забуття. Йому набридли вже зеренця підстаркуватих вражень і свіжі варіанти давно підтоптаних мислей. Добре, що вони ледве зачепили свідомість. І ранок дійсно начисто погас, наче ясочка свічки, затоплена в чорторий.

Друге пробудження було несподіване. У подвійному ключі, у подвійній тональності.

Сон позбавив надто гостре верхів'я незадоволення, приборкав безнадію, втихомирив відчай, але не розмаяв грозового ядра настрою. А цілком новий відголосок тривоги нагадував, здається, дрижання й запаморочення. Вікторові уздрівалося, що в його житті нарешті почнеться новий етап. В душі він занепокоївся: рвався в невідоме без мотора, без вітрил.

Віктор, і сам злякався, відмовлявся по-справжньому думати — мимоволі розгублював кінці мислей. Вікторові, бідному, примарилося, що сьогодні він, Наполеон Бонапарт, обірве затяжний відступ і перейде в наступ фронтом. Саме в перший день, у довгожданий, квітня. Треба покласти край ще не бувалим у його житті — невдачам!..

Віктор спокійно лежав у картоновому закапелку й мовчки, й непорушно хапався за тріски своїх власних почувань і думок. Даремно намагався збагнути дві речі: кого ж йому ганити, гудити, картати? навіщо йому треба було в день першого квітня зважитися? на спробу пообідати?!

Йому досить було перетривати, фактично, пустопорожній оркан, щоб збагнути істину, до болю просту, до сліз ясну. Адже він, як відомо, в основі своїй непорушний, не піддається важливим змінам з самого дитинства та юности. Бо він просто розростається, немов дерево. Адже довкола нього теж нічого не змінилося. Навіть у ніч на перше квітня!..

Віктор засміявся так, наче дідько взявся його заколисати, і, вимахуючи руками, так кинувся з-під перини, немов би рвонувся в багнети, в атаку, на штурм грізної фортеці. Через півгодини, у свіжій сорочці, у свіжому піджаку й літній кепці, без пальта, він рішуче вийшов зі смердючого — на всю вулицю! — табору й звернув, сам собі дивуючися, не вниз, на побачення з Завером у Ратгавсі, а вгору. Й легко промаршував попід Голубиною вежею на майдан, на обсаджений березами вигін перед монастирською кірхою, підійшов до чавунової брами й потяг опецькувату сигару тричі.

Тепер нічого було комизитися й ускладнювати «бойову операцію»! А то Віктор схилився вже до метикування: намірювався сам себе обдурити, заманити на прогулянку від монастиря до каштанової алеї, килимом простеленої на горбату височину. Щоб тільки не зебрати

у черниць обід, він ладен був заблудитися в чагарниках доморощеної філософії й відновити в пам'яті історію цієї ідеї.

Він здавна визбирував матеріал для ілюстрації думки, що настирливість проповіді часто вбиває зацікавлення предметом, що запопадливо сприймається людиною випадкове слово, натяк. У душі ми схильні чинити опір логіці й відкидати наказ, зате охоче покладаємося на поголоски, чутки. Саме в цьому місці треба було підключити й розгорнути також думку про мистецьке слово, про правду мистецтва.

Та ж ідея навиворіт: брак міжлюдського зв'язку часто вражає нас менше, ніж відкриття в ближньому нежданого й несподіваного зацікавлення до собіподібного.

Манастирська брама не поспішала відчинятися.

Віктор стояв перед нею зніяковілий і неугавно стирав з обличчя цілком недоречно в даному разі усмішку.

Про обіди для голодних у монастирі Віктор довідався, хоч і випадково, два тижні тому. Розшифрував погляди й шепіт цілої компанії пруських службовців. Запам'ятав не лише підслухану інформацію, а й пари старечих очей, що неугавно його, чужинця, пантрували, що таким чином оберігали свободу старечих, поспіль бузкових губів.

Віктор запам'ятав той вечір у ресторані насупроти залізничної станції. З яким повагом, як гарно їли берлінці картоплю й огірки. Як згодом вони церемонно прощалися, розходилися. За столом залишився тільки довгов'язий пан, на ньому так і ввижався сурдут минулого сторіччя, й довготелеса пані в чорному, в чорних блискітках, у чорній короні на сивій голові. Був то роман у розпалі?!

А сьогодні ця ідея неждано-негадано проросла в свідомості й без затримки розцвіла. Її силу Віктор збагнув на вулиці перед кубиком остівського табору. То вона гнала його на гору, до монастиря! Хоч на цей день

плянувався власне похід у Ратгавс: квітневий злам у Вікторовому житті розум пов'язував з паном Завером.

Віктор поспішав на гору, хлебчучи «кисляк». Йому вже тижнями верзлися щасливі події — справжні зміни в його житті.

Жаль стало, що квітнева вдача його — обід у монастирі.

...Фіртку в брамі прочинила дрібненька черничка з римським профілем а ля Данте. На гострому носі, перед очима ще жвавими й барвистими, — металеві окуляри, лінзи. Це крізь них вона, наче книгу, прочитала Віктора від розділу початкового до прикінцевого.

Його прості слова черниця й зрозуміла просто. Бо фіртку вона відчинила по велінню серця, інстинктивно. А її розум не вдався до жодних застережень. Навпаки: в ньому ворухнулося зацікавлення долею зніяковілого юнака. Незнайомий тільки чекав, щоб йому було відмовлено, щоб якнайшвидше звідси тікати або провалитися крізь землю.

Арка, брама вистелена каменем. З-під неї — навстіж відчинені в монастирський коридор — дверцята. У білій келії, насупроти дверей, стояв дубовий столик, а перед ним, фабричної роботи, й стілець. Віктор, залишений насомоті, стояв перед заґратованим вікном на монастирське дворище, на справжню економію — і город, і сад, і теплиці, амбар, і безнастанно гасив у душі, так, так, як слинявими пальцями душать свічки, спалахи, вогники.

Під кінець тисячоліття, наприкінці двадцятого сторіччя, здалося, передок черевика відхилив двері келії й черниця подала на столик гарячий обід на дерев'яній таці, на різьбленій. Вікторові, напівпритомному, примарилися світові музеї, шедеври малярства. Справді: парує тарілка з супом, виблискує підлива на брусочку м'яса, на гірці картоплі-пюре, хизується зеренцями й порами хліб на блюдці, виграють у склянці з компотом неждані-негадані сполуки барв.

Черниця з римським носом не сумнівалася, що Вікторові поталанить, і він знайде собі житло та працю, влаштується з харчуванням. А до того часу... На Віктора глянули надзвичайні очі — розлиті на скельцях окулярів, понад знайому досі доброту... До того часу Віктор мусить щодня приходити в монастир на обід!

Черниця намірилася причинити за ним фіртку, проте втрималася й запитала втікача про його батьківщину й сім'ю, про його зацікавлення чи заняття, фах. І, приголомшена багатством і строкатістю світу, повторила його слова розгублено:

— Україна. Студент-германіст. Література.

Аж тоді фіртка вляглася в свою залізну раму. Та обережно-обережно.

...А Віктора захлеснули почуття. Затопили суперечливі думання.

Він промайнув попід церквою й звернув за кам'яний ріг монастиря, побіг однобокою вулицею з горба, вздовж приготованого під цвинтар поля. Рвався, вже мало що усвідомлюючи, через кордон з теперішнього в майбутнє. Коли ж ні, то в минуле.

Посеред гори Віктор зупинився — наче втік нарешті від страху. Посміхнувся: буря спішно влягалася, вигасала. Більше того: в душі тут і там кільчилася ідилія. Ні турботи, ні страху про сьогоднішній чи завтрашній день. Без жодного наслідку залишилися розшуки тяжких передбачень, чорних передчувань. Надаремне головою й серцем промайнув пустопорожній здогад про вичерпаний запас Вікторової снаги, як фізичної, так і психічної та духовної.

Віктор далі пішов стежкою попід каштанами. Вперше в житті відчув симпатію до Візену. Зовсім морські краєвиди над озером. Містечкові вулиці — дороги на горбах і в гори. На затишній високорівні — білий монастир.

Віктор приглядався до луків, перевернутих у долину,

до білої церкви над Головною вулицею, до сільського квітництва насупроти неї. На самій межі з підсвідомістю обмірковувався вечірній похід до Льоки й батьків. Тут же дзеркалом горіла надія на здійснення першоквітневого чуда, схожого, щоправда, трішки на жарт і на ошуканство, на шахрайство.

Відкриття: нагірна вуличка вперлася в греблю триповерхових будинків, кінчилися каштани. За квартал від Геррнштрассе, неподалік остівського табору. Віктор, замість оглянути віконечко годинникаря й взуттєву крамницю, зиркнув на свій кубик, будову наймізернішу на цілу околицю та ще й занедбану до непристойности, і навпрост ринувся додому — назустріч новинам. Знайти-митися.

Сумніву жодного: це Тереза Кайзер, професор Мюнхенського університету, лінгвіст, з внучками. Отже: це нова дія в його життєвій драмі. Це на його видноколі знову виринула «друга Німеччина»!

Сива бабуся в демісезонному пальті стояла на бруку й показувала діткам, манюсінким дівчаткам, на дах смердячого кубика, на птичаче віконечко на ньому. Віктор ще був посеред дороги, коли з табору на сходи, точніше, на приступці вийшла Тухла.

Сива дівчинка, напрочуд довгороука й довгонога, щосили побігла приятелєві назустріч. Та як! Півтора метра стрибок! І, не спроможна вже стримати захоплення, кричала, кричала. Ще до потиску руки Віктор здогадався, що Тухла знайшла для нього працю. Й таку при тому, що не може його не задовольнити. Проте другу половину новини він і не намірювався сприймати. Не второпав, що Тереза влаштувала йому мешкання в сусіда, їхнього родинного тєсляра Антона Тишлера! Тєсляра Тишлера!.. Та як влаштувала! З прохарчуванням!..

У Віктора запоморочилася голова: справжній театр на вулиці, посеред баварського містечка. Мезонін у його

диспозиції... В домі тесляра... І не лише кімната, а й сніданок, обід, вечеря... без карток!

Трохи Віктор і насправді плутався. Трохи розгубленість вдавав заради сміху, ефекту, театру.

Тереза Кайзер, і сама трохи розчулена, заглядала в обличчя, в очі нездогадливого Віктора й зразково пояснювала йому свій шляхетний вчинок. А він спішно нотував у пам'яті найдрібніші подробиці для майбутнього портрета обох сестер з внучками. Його вже турбувало нове завдання: контрастний, поляризований образ кожної з жінок, як також обох дівчаток.

Тухлу він порівняв з напівсухою тополею в дичавині, посеред степу. Тереза Кайзер це японське деревце, гоже й плекане — на осонні, в квітнику.

Тереза не діставала Тухлі й до плечей. Але на безкровному обличчі, дійсно, кайзерівському, імператорському, цвіли карі очі. Добра й доброзичлива посмішка вченої підміняла слова, крам у даному випадкові дорожчий від золота. Вражав потиск її вимогливої ручки, її вузловатої п'ясті: зашморг, зашморг.

Тухла стояла поруч Терези, посеред Геррнштрасе, і ронила сльози на брук. Її рука, довга та тонка, була ніжна, як хрящик.

Квітнева революція, прочулося, вдалася, сталася. Поспішати було нікуди. Віктор не вдався до розпитувань і допитувань, а щиро любувався сестрами й дітьми.

Різні в усьому, вони з дитинства й по сьогодні жили душа в душу й підтримували себе навзаєм і словом, і ділом. Їхня любов потопила різниці темпераментів, здібностей та зайнять. Університет не став поміж ними горою, не ліг прірвою.

Познайомився Віктор і з малечею. П'ятилітня білявочка віддала свого ведмедика бабусі й заповідливо спиналася на передки своїх черевичків, простягала ще зовсім чужому панові обидві руки. Трирічна, що в правій тримала залізничний вагон, пропонувала дяді ліву руку.

Сам Антон Тишлер мав цю візиту за давно заслужену честь. Бо Тухла-дивачка хоч зрідка бувала в його хаті, хоч у ряди-годи забігала побалакати, а фрау професор Кайзер завітала сюди як не вдруге, то втретє за життя! Трохи подобалося йому й те, що в них у мезоніні поселиться письменник, власне, поет з України.

Фрау Тишлер у даному випадку поділяла захоплення свого чоловіка лише частково. Вона теж думала, що все це добре виходить, навіть цікаво, проте й турботливо також. Навіщо, власне кажучи?!

Огрядна й щоката бабуся з шпакуватим волоссям і чорними очима, з червоним, — що переспіла канна — ротом відчинила гостям двері, посміхнулася з вдаваною, з силуваною радістю й запросила їх до кухні. У партері в Тишлерів було ще дві кімнатки, але заморожених. Через ті пороги чужим ногам було заказано переступати.

Господар дому, вісімдесятлітній дід, жовтоволосий вусань з запалими щоками, убрався як на парад: на зеленкуватому тлі чорні нашивки. Озувся в святковій пантофлі. А виструнчився перед товариством сливе на військовий лад. Кат знає чому, бідака дрижав і заїкався. Й мусив цупко триматися за бильце гарного напівстільця-напівкрісла. Знаний у Візені й далеко-далеко поза ним майстер на всі руки, і тесляр, і мебельник, і драпірувальник, і навіть шпалерник, він був одноразово й колекціонером гарних речей баварського виробу.

Замолоду, між іншим, він так оздобив віллу Терезино-го й Тухлиного батька, що за це, крім належної в таких випадках оплати, в подарунок отримав ґрунт під свій будиночок!

Пані Тишлер, щоб обійтися без надто довгих антимоній, відразу запропонувала Вікторові оглянути приготований для нього покоїк на першому поверсі. Тухла пішла нагору заради компанії також.

Господиня майже злякано запитала, чи Вікторові не

заважатиме розкішна шафа на півстіни — з колекцією баварської порцеляни. І бідкалася, що в кімнаті, хоч з неї вчора винесено силу добра, бракує простору, бракує повітря. Зате не без вдовolenня вона підкреслила, що поставлений учора під вікно стіл надається також до писання, що ліжко в цій кімнаті — з-під чоловікового різця, а їхня давня отаманка — шляхетне плетиво коралів і золота на розкішній чорноті оксамиту — щойно вчора прибула сюди з млявої тепер господареві майстерні.

Віктор не повірив, що тут він надовго осяде. Таке гніздо посеред Візену ніколи йому не ввижалося, не снилося, не марилося. Гарні пропорції кімнати й гарне умеблювання. Потрійне вікно на щербату в цьому місці Головну вулицю: біла церква Св. Йоганна на окрайці горяних луків, цвинтарний мур ліворуч від неї, квітництво.

...Отже: хитрий Тухлин задум, доручений до виконання Терезі, здійснено. Тепер сестри заметушилися прощатися, бо в Терези було діла по горло, а Тухла з Віктором поспішали до візенського ганчаря Кіхле. Щоправда, гості обіцяли Тишлерам заглянути до їхньої господи в найближчому часі. Натякали, що з такого от, мовляв, щасливого приводу, так щасливо відновилася давня вже приязнь.

Антон Тишлер не пішов з гостями на вулицю, залишився далі стояти посеред кухні, проте в присутності гостей вручив своєму пожильцеві ключ від будинку. Пані Тишлер замкнула за сусідами фіртку й гукнула Вікторові навздогін, що господарі чекатимуть на нього — самі не вечерятимуть.

Тереза й діти залишилися перед своєю віплюю, зразу за квітництвом, неподалік церкви. Віктор і Тухла насупроти садка звернули на глевку ще ґрунтовицю й спішно знялися на високорівню повз містечкову лікареньку, приліплена над яром, повз дротом обнесений маєток. А ліворуч від дороги проглядали хутори посеред пуці. Довго йшли луками понад фронтом вічнозелених

живоплотів: звичайні й досі незнані шпилькові дерева, бастіони підстриженої туї.

Гер Кіхле, миршавенький лис, сидів у вузенькій майстерні, схожій на веранду, за ганчарським кругом і посміхався до гостей часом радісно, часом насмішкувато. Згодом він познайомив приходня зі своїми дівчатами, ганчарницями, й навіть запросив до мешкання: представив Віктора дружині.

А про справи розмова зайшла вже на вигоні, в останню хвилину — як господар проводив гостей. Майстерня потребує допоміжного робітника, молодого чоловіка на кілька годин денно. Проте, в разі зацікавлення, його можна буде навчити й ганчарському мистецтву. Щодо оплати праці не домовлявся ні хазяїн, ні Віктор.

Відвідати Тухлу, познайомитися з Карін, донькою Терези, Віктор домовився не на сьогодні, а на вечір наступного дня. Бо йому хотілося ще забрати з остівського табору ватяне пальто, зимову кепку й Грінченків словник, а потім збігати в Бірдорф і під Гольцгавзен. Адже в нього такі новини! Квітнева революція!

7

Історію надзвичайного дня Віктор розповів братові. Проте це була тільки генеральна репетиція справжньої доповіді. Вона, з подробицями, з дрібницями, припала на Рідерав, на Гольцгавзен.

Щойно вночі, в сторожці під каплицею, Віктор і сам переконався в правдивості неймовірної, як арабська казка, події. Хоч по дорозі в Візен, додому, він безнастанно повертався до осмислення своїх дивних передчувань і самої «революції».

Справді, переміг інстинкт, а розум спасував. Аж ніяк

не вдавалося логіку підбити певністю. По дорозі до Візену ам Зее Вікторова рука часто навідувалася до нового ключа в кишені штанів, під хусточкою. І кожного разу потім дерлася в кишеню піджака, під нотатник, до ключа старого, від горища.

Біля Ратгавсу він проминув Геррнштрассе — перейшов на свій бік Головної вулиці. Зразу за жандармерією він перетнув зелений пустир і опинився перед своєю фірткою, під своїм вікном. Ніяк було не посміхнутися: в груди припливом ударила хвиля мутного-мутного зняківіння. Жаль стало турбувати старих. Та ще так пізно. Вони, справа ясна, звикли до цілковитого спокою не тільки днів, ночей, діб, а й тижнів, місяців, років... А одноразово стали перед очима й карикатурні образи новоспечених господарів.

Гер Антон, що мрець у баварському строї, що кістяк з косою в руці. Фрау Тишлер — старий сенбернар на паркані: так і ввижалися пазурі на лапах і слина на розквашених губищах.

На рипливих сходах довелося притримати запобігливість, щоб не роззутися. Зате світло за собою було погашене з поспіхом, з відмінною западливістю. А заставлена громіздкими речами кімната здивувала Вік го-ра. Вона ще сяяла новизною, але вже й прилипла до душі.

Уночі радість і відцвіла, і проминула. Густо-густо заяріла в маривах Україна. Все наче краєвиди Архипа Шаповала-Куїнджі. Та крізь них згодом проступила Баварія. Точніше: Візен ам Зее. Все знову й знову верзлася кірха св. Йоганна. Над цвинтарем за непроглядним муром, над заготованим для надгробків лугом на горі по-літньому сяяв місяць. А відвертався бідака від цієї картини — опинився на дорозі до Кіхле. Тухла відразу щезла: Віктор сам поспішав над глеїстою колією, понад баговинням, весінньою тванню по вибоїнах. Над головою у нього, що орлячі голови, верхів'я довколишніх сосен, що пір'їсті крила й підкрилки — гілля.

Віктор рвався нарешті здертися на гору, на високо-рівню під голубими небесами, а його не відпускав загарьований місток через яр, безпосередньо попід двері триклятої лікареньки в приліску, попід дубами й багатопверховими гніздищами круків. Від церкви Св. Йоганна містечкову лікареньку припер до яру — цвинтар.

Міцно Віктор заснув щойно на світанку. Проте недовго: йому вздрілася черниця з римським носом і павучачими лінзами перед очима — в зеленій рамі манастирської брами. А згодом він здогадався, що це не вона, а Данте Аліг'єрі. Та, власне, й не він, а лише ним зведене місто для покійних уже поетів — Лім.

Ранком уже пробуджувалася думка, цікавість: навіщо, мовляв, знадобилося Данте запропорювати своїх колег поетів і на тому світі в царство присмерку?! Пригадалися давні роздуми про двоїсте сприйняття мистецтва, зокрема поезії: це гра в жмурки, а не усвідомлена й осмислена прихильність людини до муз, а не щаслива любов!

Насправді Віктор до такої міри хвилювався, що мусив сам над собою трохи познуватися. Твердив, що це він поспішає не заглянути в своє майбутнє, а просто до німців на чай, у гості.

Було передчуття, що нарешті визріла зустріч з «другою Німеччиною», що для нього це справжні «вхідні» в німецький світ. Новий початок у житті.

Хай принадою, звабою стануть на його шляху чудернацькі виміри, несподівані пропорції, одним словом, дивовижі чужини. Хвалити Бога, що Німеччини, що Європи!

Повз св. Йоганна він підійшов до замкнутого височезним парканом садка й глянув на червоний орган з черепиці, на білявий димар вілли на окрайцеві містечка. Не став прислухатися до концерту почувань і думок. Не став приглядатися до його складної партитури. Збіг

митровими приступцями в травнику, було їх з п'ять, до фіртки, цілком сільської, навіть не дощаної, а рубленої, з обалполів, і смикнув ручку дзвоника, теж допотопного.

Тухла впустила гостя в вузьку алею, прорубану крізь листвяний гайок по діагоналі, до низенького, на рівні другого східця, ганка з чавуновим поруччям обабіч, з підвішеним на ланцюгах дашком над головами. Вона захлиналася. Її крейдяне обличчя в рожевих плямах так і заливали хвилі трагікомічного кривляння. Над цим потоком бразильськими птицями пурхали червоні очі й билися в лихоманці мавпячі руки.

Миць вілли — протигарматна. Гармонія клясичних форм зраджувала ясний розум і точний розрахунок будівничого й обіцяла — навіть гарантувала — затишок пожильцям. Але Тухла, дивачка, не запросила Віктора в дім, а поволокла з ганку довкола свого палацика в садок. Зворушена до сліз, розводила руки. Попід вікнами, прорубаними до самої підлоги, перед скляними дверима вілли розквітли найперші з грядок. Під стовбурами дерев і на трав'яній рамці синіли букетики, синіли галявини фіялок під зеленими дукатами.

Тереза вчасно прочинила скляні двері й гукнула запопадливих ботаніків на чай. Гість, слідом за приятельскою, ще тільки присів до квіток, але збирався на колінах облазити садок і чагарник.

Тухла залишила гостя в бібліотеці: кинулася в глибину мешкання, щоб помити коліна й перемінити панчохи. Тереза жартома гримала на неї вслід, а Віктор жартома підхвалював її: золотий, мовляв, компаньйон на всяке діло. Поруч сивої бабусі з мизинчик на зріст стояла й прикладала до очей хусточку, рада нагоді посміятися, зеленоока шатенка — берлінська поетеса й письменниця Марлена Альтдорф. Вона, ясно було, вже трактувала Віктора так просто, з таким відвертим насміхом, як давнього-давнього знайомого. Як наче свого коханого з юних літ.

Віктор надумав учинити їй мовчазний іспит, але жінка відхилила погляд. Зараз і так відмовилася зустрічатися. Навіть відвернулася й — здалося — надовго причалила до Терези.

Тереза й Марлена, вчена й письменниця, були людьми співзвучних уподобань у царині своїх фахів, людьми схожих переконань у питаннях суспільних і політичних, були навіть фізично подібні. Обидві, бабуся й жінка в розквіті віку, були маленькі й граційні. Тільки на голові вченої волосся нагадувало перуку й взагалі — театр. На поетичній — безжально, до блиску розчісані джунглі.

Марлена, спортсменка в тяжких, майже альпіністських черевиках, була тільки на півголови вища за Терезу, озуту в турецькі сап'янці. Одягнуті вони так: на господині дому турецька блюза й довга спідниця, на гості — матроська пара: на білому тлі — синій ковнір на плечі, спідниця по коліна — синє полотно. На руках обох — шлюбні персні.

Карін Шульц повернулася до бібліотеки зі своїми дівчатками й зашарілася. Вона завжди так прагнула швидко пережити найперші хвилини знайомства, наче переплигнути яр посеред шляху. Вона, світловолоса й світлоока, знала, що нагадує людям — пішла в батьків рід — жирафу. І також боялася до самого дна виявити свою наївність чи безхарактерність, свою недоречну згідливість чи недоладну доброту.

Карін з дитинства ніяковіла насамоті з новими знайомими. Так і чекала, що на обличчі свіжої людини взріє здивування: «От так гвардієць у дівочій спідниці! А вдача — дитяча!»

Дівчатка повідверталися від гостя: чого, мовляв, пан хоче від них! Але Віктор перейшов у наступ — повипихав малечу в коридор, позганяв аж у передпокій на сходи. Війна дітям сподобалася, й вони з'явилися по знайомого в

бібліотеку. Ладні були забратися йому на плечі й на голову.

Карін угамувала й забрала дітей з кімнати. Коли ж вона згодом повернулася назад, про розмову з Віктором нічого було й думати. А жаль: гість щойно прибув до Баварії з-під Ляйпцігу, де був свідком нападу цілого неба ворожих літаків на Дрезден. Вона ж полюбила це місто, як п'ятнадцятирічною дівчиною гостювала в тата і з його другою сім'єю щовечора гуляла над Ельбою, на т. зв. Терасі Брюля, й навіть їздила пароплавом до дідуся й бабусі в Саксонську Швайцарію.

Вона розповіла зворушливу історію про випадкову зустріч її батька та її чоловіка — обидва хірурги — в шпиталі на Україні. Разом вони пройшли Україну з заходу на схід і назад. А тепер вони знову — випадково! — зустрілися на угорському фронті, в Будапешті.

До речі, ні Тухла, ні Тереза й у помислах не мали парадного ушановування Віктора й частування в бібліотеці. Намір був зовсім простий: Тухла по-людському погломить з гостем у своїй кімнаті, а згодом по нього зайде Тереза з Карін і вони товариством полюбуються книжковими скарбами вілли. Тим часом усе набрало зовсім іншого характеру. Й Тухла вже застелила стіл у бібліотеці, розставила коштовний посуд, розклала срібло й запалила в затишній залі над весняним садом — як тонко, як трепетно відбивалися вони на склі шибок і книжкових шаф! — свічки.

Метаморфоза настрою сталася так самовільно, як розцвітає квітка. За півгодини до появи Віктора віхньому садку — дзвоник: була в місті й зайшла до своїх давніх друзів Марлена Альтдорф. І Тереза, фантазуючи, сама підмалювала свої враження від зустрічі з молодим поетом з України, сама й свідомо —?! — побільшила портрет юного ще германіста-романіста з Києва, зовсім ще юного перекладача Рільке на свою мову. В одну хвилину Тереза переосмислила образ Віктора. Збагнула

основні риси його зовнішності, ґрунтовні риси його духовости.

Терезі примарився молодий Рільке! В голові в неї закрутилися коліщатка давно примерлих спогадів, колишніх переживань. Навіть Карін, прозаїчна «донька дому», тонко відчула настрій у бібліотеці, захопилася казкою.

Людям захотілося покуштувати чуда. Була потреба відвернутися від надто прісного будня.

Марлена не випадково пригадала Терезі про її зустрічі з Рільке в Мюнхені й у Швейцарії. Вона твердо пам'ятала, що в альманаху «Острів» друкувалися її враження від поета, навіть блискітки їхніх діалогів. А от у котрому році? Здається, напередодні війни.

Фрай професор покликала Марлену до скляних дверей бібліотеки й показала їй Віктора. Тухла на колінах молилася на квіти. Поруч неї стояв молодий чоловік, майже юнак, у старенькому костюмі, темнобрунатному в червону пружку, в кепці. Не в капелюсі. Східня Європа!

Марлена вже знала історію знайомства Тухли й Терези з Лисенком. А про влаштування бідака у Тишлерів — на працю в Кіхле! — Тереза ніяк не могла доповісти їй з належною послідовністю та вичерпністю. Як було не посміхнутися: звичайно обережна та потайна, Тереза раптом запопадливо хвалилася! Гарантувала для себе місце в біографії українського поета!..

Люба, мила Тухла, допотопний тип, була вже в прочинених у бібліотеку дверях, на порозі, Віктор, ще на патіо — за крок від своєї довготелесої й взагалі кумедної дами.

— Дуже приємно! — і Тереза подала руку. — Чи ви, пане Вікторе, хоч трохи звикли до палацу? Розкажіть нам також, дорогий пане Вікторе, як вас зустрів гер Кіхле! Не перелякала вас ганчарня?!

Марлену смішила Терезина жага: вона добивалася прилюдної подяки за своє добродійство. Ще дужче

вразило рішення гостя обійти бабусин гачок, а триматися цілком незалежно й говорити лише про цікаві речі.

— Ніщо не минає так швидко, як новина, — відповів їй гість.

— Що за блискучий афоризм! — і Тереза багатозначно глянула на Марлену. Любуйся, мовляв, насолоджуйся такою вікопомною знахідкою.

—... та не мій, на жаль. З Поля Валері!

Тереза, знавець французкої, не лише італійської, літератури, почервоніла й зніяковіла, схопила поета під руку й запропонувала трохи оглянути бібліотеку. Її ужалив насміх на Вікторовому обличчі. На Марлениному — також іронія: вона перехопила безлад Терезиних почувань і любо, і мило посміхалася. Мовчки. Проте вибачливість письменниці також нагадувала знуцання. В душі Тереза обурилася. Марлена здалася їй надто незалежною. До заздроси. Але Марлена Альтдорф спостерігала й власні реакції, й саму себе. Вона, хоч як це смішно, ладна була подякувати своїм приятелькам за допомогу Вікторові Лисенкові! До такої міри чітко вона передчувала вже конечність зближення з цим незнайомим ще чоловіком, власне, юнаком. Майбутню дружбу.

Марлена, безневинна в щоденному житті, допитлива тільки за писемним столом, зраділа, що сама вона опинилася в тіні й могла збоку спостерігати зворушливу трагікомедію, як Тереза забрала гостя під крильце й заглядала йому в очі. Віктор у цю годину зацвів, розгорівся. В Терезиних шафах було замкнено Румунію, Іспанію та Португалію, Францію й Італію. Досить було в бібліотеці, звичайно, також Німеччини. Крім того: корпус видань катальйонських, провансальських, ретороманських.

Вікторові ніколи було лікуватися самокртикою. Ніколи було й провалитися крізь землю. Надто серйозна була справа: трагічний відрив України від Європи.

Його особисте невігластво, його зніяковіння й сором не цікавили тут нікого. Навіть його самого.

Віктор тріпотів. Віктор досі не чув імен авторів багатотомових збірок творів, клясиків... клясичних літератур Заходу, клясиків європейської філології й літературознавства! Навіть двадцятого сторіччя! Не було, не могло бути й мови про знання популярних прозаїків й улюблених читачами поетів навіть Німеччини та Франції! Зрідка в духовному лісі Європи ясніли просвіти...

— Гуго Балл? Біограф Германа Гессе?

А от його фундаментальної книги «До критики німецької інтелігенції» Віктор не знав.

— Ріхард Бенц? Автор «Години німецької музики»! — і Віктор розказав, що цю річ він привіз з Горішнього Шлезьку до Баварії. Тепер цей том спочиває в Галочки Іконнікової на горищі! На Геррнштрассе.

І Віктор кинувся знайомитися з родичами цієї книги. Їх було півтора десятка. Поруч Бенца красувалися томи Генрі Бенрата-Равша. На них звернула Вікторову увагу давня-давня приятелька романіста й поета — Тереза Кайзер.

У просвітові над мініятюрним бюро Терези висів масивний портрет: Ганс Каросса. На планці столика, збоку від каламаря, стояв у золотій рамочці — Рільке.

Неждано-негадано сива бабуся рвонулася до вправленої в стіну «казни» й відкрила ключем, схожим на «ф», крицеві двері. На незчисленних поличках металевої шафи вишикувалися полки ковертів, часом розмежованих поштівками й телеграфними блянками багатьох країн і різних часів.

Цілі листування з видатними людьми нашого часу!

Тереза подала Вікторові лист Рільке. Згодом — лист Г. Гессе.

Але більшість її кореспондентів це германісти і романісти Німеччини й Європи. Це — її справжній фах! — перекладачі, дослідники перекладницького мистецтва.

— Не будень у мене сьогодні, не день, а казка з «Тисячі й однієї ночі». — Тереза Кайзер задоволено

посміхнулася й запропонувала Вікторові пригланутися до її листуванням з Карлом Фосслером, з її вчителем. А що гість завагався, вона сама продемонструвала йому кілька послань з дописками Бенедетто Кроче. Все італійські штемпелі: Неаполь, 1923 рік!

Низка листів і Вікторові знайомого романіста Е. Р. Курціуса. Та господиня дому нагнулася й узяла з дна «казни» течку з листами-обіжниками від Г. Гессе, з його рукописами, ілюстрованими акварелями самого автора.

— Теперішня дружина Гессе, моя приятелька, Нінон Гессе — жидівка з Чернівцець, з Буковини. — Скільки я розумію, — пояснила Тереза, — з України.

І додала з роздумом:

— Нінон більше любить людей, ніж Герман.

У цю мить по Терезу й осліпленого європейським сонцем Гомера підійшла Тухла. Карін запрошувала до кави Марлену Альтдорф.

За столом Віктор сидів поміж Терезою й Тухлою, а говорив найбільше з Марленою. Вона поцікавилася батьківщиною молодого поета й навіть висловила захоплення... російською літературою. На увазі мала ошчасливити свого знайомого. В обережній формі висловила зацікавлення також його творчістю. Його перекладами з європейських поетів зокрема.

— Чи умудрилися ви працювати в Німеччині? А як справа з вашим писанням у Візені ам Зее, на Геррнштрассе?!

— Nullpunkt des Schreibens, — весело відповів їй українець.

І, заради жарту, переклав свої слова для Терези, романістки, на французьку мову:

— Le degré zéro de l'écriture.

Фрау професор зиркнула на розбійника весело, посміхнулася. А щодо України несподівано розгорівся поєдинок з німцями. Всі присутні уявляли її не інакше, як

дикий ліс і дикий степ. Віктор, у відповідь їм, наголосив відносність самого поняття «простір». І розповів з цього приводу кумедну історію: як письменник французької Швейцарії Шарль Рамюз вважав віддаль між його кантоном і Тессіном неподоланною й на тій підставі відмовився від співпраці з журналом «Svizzera Italiana».

Але німців така філософія ні в чому не переконала. Вони добивалися, так мовити, пошанування географії й об'єктивної правди. Їх довелося розпушити на вибраному ними ґрунті. Й на сусідньому також. Бо німці, навіть Тереза Кайзер, лінгвініст, плутали Україну з Росією. Як наївні голови, профани, так і голови вчені, творці, заради всілякої зручності, плутали державну приналежність людей з їхньою національністю й радо визнавали штучні кордони.

Марлена, хоч дуже поспішала додому, пов'язала розмову про Україну з кількома несподіваними темами. Найперша з них — відношення між традиційним селянином і фермером та колгоспником і наймитом, пролетарем. Віктора сколихнули гостре спостереження, колюча думка письменниці, що не лише Україна, що всі селянські нації — голодні...

Марлена Альтдорф вірила, проте... не повірила про організований російським урядом голод на Україні. Прочувалося, що вона, «чинила опір пропаганді», що вона намагалася свою думку про Україну унезалежнити від Віктора.

— Що цікавіші ви, генії, то дужче заплутується життя, то складнішою стає дійсність!

І Тереза махнула ручкою на Віктора й на Марлену одноразово. Не було вже й бажання сісти на свого коника — поговорити про мистецтво роману, класичного в Стендаля й Фльобера, модерного, починаючи від М. Пруста. Вже ясно було також, що нічого не вийде з читання Рільке в оригіналі та в українських перекладах Віктора.

Найнесподіванішим чином виявили себе в цей вечір у бібліотеці Тухла й Карін.

Перша з них, несусвітня балакуха, не промовила за столом і слова. Вона, ентузіястка, зів'яла, втомилася прийняттям. З великою радістю вона підвелася від столу. З ще більшою — розпрощалася з Віктором і Марленою й пішла з гостями крізь нічний садок до фіртки.

Тереза й Карін залишилися в передпокої вілли.

У Карін, здоровулї й марудниці, насправді клекотали пристрасті. В найбільшій мірі — національні. Карін не могла зжитися з думкою про поразку Німеччини. Карін наяву мріяла про чудо — світову перемогу Німеччини. Гітлерівської.

8

Звичайно з Тухлою так і траплялося. В дитинстві й тепер, під старість, вона раптом полотноїла. Згодом — буряковіла. Проте на цей раз вона ще встигла широко розплющити серце й очі. То нічого, що її поглинула хвиля переселеного болю.

А її підсліпуватий розум навіть зрадив. І примусив жінку прочинити фіртку глибше в садок, висунути птичачу голівку на вулицю й крикнути гостям навздогін: «Добраніч!» Її серце, напрочуд химерне, вередливе, кумедне, стало раптом диба. Його по вінця сповнила неприязнь до ледве знайомого чужинця й до надто знайомої Марлени. Письменниця їй насправді подобалася: суміш небуденної безпосередности з небуденною вишуканістю. Подобався їй також Марленин хист. А найбільше, ніде правди діти, — слава.

Насамоті з собою, і, звичайно, зрідка, Тухла усвідомлювала нарочиту театральність свого обожнювання відомої поетеси, в житті цілком безпретенсійної людини,

дуже нещасливої жінки. З часом Марлена забувала гультайство свого колишнього чоловіка, маляра-портретиста, й не глушила в собі намір одружитися з ним утретє. Ніяк не вдалося — розлюбити. Щоб всерйоз, надовго.

Крізь фіртку було видно, як Віктор і Марлена зімкнули руки, зімкнули плечі. Раді нагоді, вони метровими східцями пробиралися не просто на містечкову вулицю, а в джунглі на дні квітневої ночі, а в казку. Схоже було — бояться погубитися. Рада нагоді, Вікторова рука познайомилася зі спиною, з талією жінки. Потім зустрілися їхні плечі.

Тухлі жаль... Що вона так ніколи і не пережила подібного настрою, побачення з чоловіком? Що вона не поговорила з Віктором насамоті? Його на цілий вечір перехопила Тереза. Його — без помітного зусилля — надовго, назавжди причарувала Марлена.

Фіртка не квапилася в свою раму. Та несподівано клацнув замок. І Тухла злякалася, опритомніла.

Віктор і Марлена повернулися до Тухли й довго потім почували, як в'яла їхня радість. Ані слова більше — лише: «Добраніч!» Обом їм одноразово прийшло на думку, що вони зовсім незнайомі люди, що їхні передчуття щастя вирости й розквітти на вигадці, на багатій уяві.

Під кірхою св. Йоганна, насупроти Вікторового будинку, було нежданно розіграно жарт, інсценізовано сварку, витриману в псевдоклясичному стилі. Марлена, в цю хвилину широ, умовляла Віктора йти вже на відпочинок, додому, а згодом дозволила йому провести її до монастиря над Візенем. Віктор обіцяв Марлені бути дуже слухняним і не потикатися не лише в її Венген, сільце під лісистим Везувієм, а й у Ст. Георген.

Посеред гори Віктор і Марлена на хвильку звернули на Геррнштрассе, щоб глянути на страшний у цю пору, гостродахий та сліпий, таборець остівців. Розмова нежданно-негадано перескочила на політику й сучасся. Для Бальзака й французького роману, справа йшла про

їхній вплив на літературу Німеччини й Росії, забракло атмосфери. При чому Віктор заговорив про свій німецький досвід обережно й м'яко, ледве що не вибачливо, а Марлена, вихованка дівочого інституту в Швейцарії, дозволяла собі простацьку грубість, сливе насолоджувалася лайкою.

Віктор голосно засміявся — позаздрив багатству її словника.

— Люблю селян, — пояснила Марлена, — народ. Усе люблю в простих людях — мову, світогляд, побут і — дуже часто — їхні оселі, будинки, хутори.

Їй хотілося, щоб Віктор ані трохи не сумнівався в її щирості. Саме тому вона, спалахнувши, заходилася виправдувати наміри й надії Німеччини в обох світових війнах й обурюватися своїм імперським проводом. Він, мовляв, був у першій війні крем'яним, а в другій — костяним. Кайзер злегковажив порозуміння з Україною. Гітлер надумав її навпрост колонізувати!.. Марлена озвіріла, як посеред розмови виринула згадка про карний кодекс Німеччини. Він забороняв «унтерменшеві» зустрічатися з жінкою германської раси.

— Впізнаю наших теплів! — і дрібнюсьенька шатенка, майже бльондинка в чорному пальті раптом високо зняла плечі, смішно наїжилася й перетворилася чи то в скрипковий ключ, чи то в знак запитання й оклику.

Перед монастирем Марлена зупинилася й узяла Віктора під руку. Мала на увазі нагадати про їхню домову, відправити молодика — він був на десять років молодший за неї — додому. Та ні приятеля не протверезила, ні сама не протверезилася: знову заслухалася, знову забулася.

Їй, у демісезонному пальті, було саме добре, навіть жарко. Бо в гори, на високорівню, всі хідники, доріжки й алеї здиралися круто, стрімко. А Віктор змерзався в бурульку. Даремне він усе щільніше притуляв до тіла свій полтавський костюмчик, тютюновий у бурякову смужку. У квітневий заморозок матеріал дерев'янів і настовбур-

чувався. Та джентлмен, ясна справа, не міг залишити жінку посеред ночі на межі баварського містечка й зчеплених химерними язичками й хвостиками сел і хуторів. Джентлмен не обірвав розмови й невдовзі опинився на далекій околиці третьої від Візену слободи.

Віктор і Марлена безпомильно вгадували помисли одне одного. Непомітно перемагалосся беззмістовність, пустопорожність, умовність і формальність ще надто юної дружби. Обоє вони поспішали в «глибину знайомства».

Віктор не чекав на свою приятельку — поспішав висловитися. Хоч збоку він приглядався до Тіволі, до Петергофу власних ідей, не лише слідкував за Марленою. Вона червоніла від задоволення. Давно вже ніхто так щиро не спонукав її серйозно трактувати власну творчість.

Марлена раптом призналася, що їй треба виговоритися й самій собі пояснити застій у власній роботі. Проте ще важливіше для неї — слідкувати за розгортанням Вікторової думки. Вона навпрост жажнулася: та справді, справді!.. Берлін і довоєнну Німеччину в цілому треба вже не виглядати на кожному розі кожної вулиці, а час уже трактувати як тему для циклу романів!

Всі її надії, виявилось, — приховані печалі. Всі її «практичні думки» — зовсім не мудрість, а зручно трансформоване й зручно розпарцельоване пристосовництво. Її ідеологічна плутанина унеможлиблювала розуміння нової поразки Німеччини. Досі вона свідомо плекала мрію про втечу від дійсності, про поворот у родинне гніздо, в Берлін. У щойно проминуле. Такою подорожжю була також її книжка «Прованс». Гранки свого французького щоденника, кількарічного, багатоповерхового, соборного, вона щойно дочитала й задумалася: чи варто в такий час потикатися з ним до видавництва і чи можна плід багаторічної праці довіряти пошті?!

Даремно Марлена пожалілася Віктору на своє нидіння в баварській провінції. Тут вона, мовляв, не заглибилася в своїй оригінальний світ, а тільки почала думати безвідповідально, писати поверхово, наосліп, натрусом. Воістину — пером, ручкою. Не розумом, серцем. Віктор помітив у неї заломання дуже складної натури. У найпершій мірі моральне, але й ідеологічне, політичне. Що їй не давалася «форма» її другого роману — було помилкою, було вигадкою — їй не давався сам твір. То в неї розпався сам задум книжки. Але неспроможність ця щезне...

Схоже було, що не вона, а він був автором трьох збірок поезії та двох — оповідань, роману й тексту до фоліянта «Італія». Що він скінчив Льозанський університет і з дитячого віку був вдома також у Франції та Італії. Марлена прочула у Вікторів дивну здібність до онови в найскладнішому становищі, дивну силу. Віктор у Марлені — свіжій та бадьорій спортсменці! — до поступливости в головному, що було понад родиною й побутом, до зради своїх власних ідей.

Марлена боялася свого власного задуму, аж доки твір не вдавалося твердо поставити на рейки, й довго шукала приводу, щоб писання перебити, відкласти. Потім наставав щасливий час — вона працювала зосереджено й смакувала дивні знахідки уяви й дари досвіду. Від самозабуття до радісного просвітлення й розрідження довколишньої атмосфери. Як тоді вона кидалася до свого синочка! Як лестилася до чоловіка!

Та найдужче лякала її щойно закінчена книжка. Жінка обережно-обережно клала ще гарячий машинопис у нижню шухляду свого столика й утікала з дому на залізничу станцію. Швидкий потяг ніс її через Німеччину як не до брата в Бонн, там він, учень Е. Р. Курціюса, був доцентом університету, то до Терези Кайзер у Мюнхен.

— Характер маю, — призналася Вікторів, — невпа-пад сильний, невпапад і слабкий!

— Можливо, — відповів новоспечений друг. — Але хист теж штука колюча: не без передумов, не без фокусів. Отже в цілому: творча натура як творча натура!

І Віктор просто взяв і раптом поцілував Марленині руки.

Берлінка зиркнула на юного українця й надовго замовкла.

Жодне з її блискавичних підозр не знайшло собі підтвердження. Віктор стояв перед нею чистий та непорочний. Усі помисли його були про духовне багатство, про творчу спроможність людини.

За Вікторовими словами вона розпізнавала себе, свій колишній образ. У той час її книги радували автора й захоплювали кращих критиків і читачів. Її писанням притаманні були природність і висота тональності.

На шлях посеред Венґену, майже до Марлениної садиби, вони пройшли чудернацькою доріжкою — кремінь під ногами, а обабіч плечей — чорна піна скляних садків над старими парканами. Віктор ледве не сторопів: не сільське привілля, а в'язничний прохід, ґрати. Марлена тупотіла швидко й впевнено. Вона радо дослухала лекцію про ролі концентрації розуму й уяви для поповнення задуми книжки, в даному разі — роману. Проте, зразу по Вікторових словах, жінка зашморгнула заслону. Бо їй захотілося поговорити на зовсім іншу тему. Вона благополучно обійшла сльози й посміхнулася: Фріц, її чоловік, умів перевтілюватися в добропорядного сім'янина до такої міри, що вона, дурка, повірила йому й зійшлася з ним удруге після надзвичайно пахучого скандалу в двох серіях... Довго він зраджував Марлену з її найближчою приятелькою, навіть мав від останньої хлопчика. Але до розлуки на три роки дійшло в них згодом, як завагітніла їхня секретарка. Вперше й удруге. Як у Гудрун народилася й друга дитина. Отже, в цілому, двійко малих...

Віктор і Марлена стояли вже над фірткою перед її подвір'ям.

Сцена, Віктор засміявся, «біля перелазу». Біля фіртки, сторч поставлених дощочок, над поясами дебелиго паркану, що підперезали зовсім ще молодий садок. Він стояв на вулиці, вона на цементованому хіднику до баварського грибка під яскравочервоною черепицею. На прощання Марлена Альтдорф згадала про таку повчальну, власне, символічну обставину: тут у Венгені вона понад два роки вже наймала кімнату й кухнюку... в своєї колишньої служниці!

Сама вона потрактувала цю життєву історію як удатну — майже новелістичну! — кінцівку для першої з розмов з Віктором. А він сприйняв цей випадок як матеріал для роману про долю баварських заробітчан у Берліні — двадцятирічне збирання п'ятаків на купівлю власної хатки в рідній стороні й на фронтах світової війни — Польща й Франція, Норвегія й Африка, Україна й Росія.

Віктор порадив Марлені до дна використати тему: йому вже вживався німецький епос, принаймні — «Війна і мир». Про себе він уже снував і другу половину твору, запрограмованого фактами з життя Марлена Альтдорф і також її родини, її друзів. Ріка словесного мистецтва красна не тільки чарівним потоком ілюзій, а також і коральовими островами на її плесах — достеменним фактом. Письменник карбує типове й можливе впереміж з дійсним.

Раптом — на стежці через пустир — клубок незбагнених переживань, плутанина з кінчиків незугарних мислей розпалася й зникла. А найголовніше з усього залишилося й прояснилося.

Та Вікторові завдавало клопоту влаштування в Тишлерів! На своєму місці почував він себе в остівському таборі! Хоч це й дивно, а йому захотілося, щоб двері не впустили його в іграшковий будинок насупроти церкви св. Йоганна, щоб знову довелось ночувати на своєму горищі на Геррнштрассе й харчуватися покидьками з містечкових ресторанів.

Усе це нагадувало наче жаль по волі. Також муляла свідомість... спричиненого Тухлі болю. Найкраще було йому не користатися з протекції й не йти до неї в гості. Бо ці відвідини перетворилися для нього й для Терези Кайзер на духовний банкет, а для бідної Тухли — стали розчаруванням й натяком на її гірку долю. Майже образу. Віктор і Тухла, вийшло, не зблизилися, не потоваришували — розійшлися! Віктор залишив її поза увагою. Його цікавила Тереза. Його надовго привабила Марлена.

Так, так. З Марленою Альтдорф взагалі не треба було зустрічатися. Не треба було її проводити аж додому. Досить було — згідно з домовою! — до монастиря.

В уяві не розвіювалася — гусли й чіткішала «сцена біля перелазу», біля триклятої фіртки у Венгені. Цілком несподівано для себе самого й для пані Марлени, він зняв руки й міцно обняв жінку. Знесилений голодом і мандрами, він, чудасія, раптом поцілував німкеню прямо в губи. Прощання, мовляв, так прощання!

У ту саму мить Віктора перелякала Марлена: замість того, щоб відштовхнути небораку, вона рішуче пробрала його чорне волосся твердими пальчиками, гострими нігтиками, твердою ручкою укріпила його голову й надовго потонула в поцілунку. Віктор не відав, що з обома ними тепер буде, не знав куди йому подітися.

Надія на поворот до остівського табору не здійснилася: фірточка пискнула так жалісно, що в грудях Віктора ворухнулося серце, двері прочинилися відразу й радо. А в домі було до сліз, до болю, до зашпорів тепло та затишно. Містечковий рай блиснув таким світлом, що Вікторові привиділася Україна. Кам'янець-Подільський, навіть — Полтава.

Ярмарковий надмір меблів у його кімнатці, надмір відблисків полірованого дерева, знову нагадав Вікторові, що так, що довго так йому не доведеться тут царювати. В антикварному ліжку, вкриваючись периною, він надовго

забув про Венґен і безпотрібний роман — цього саме в його житті бракувало! — з Марленою Альтдорф. Заманулося йому уявити обставини, за яких він у близькому майбутньому розпрощається з Тишлерами.

Коли на нічному столику погасла лямпочка, схожа дійсно на газову, тільки з обтягим конусиком чорного абажура довкола скла, назад повернулося гостювання в Тухлі й Терези на віллі, довелося заново проводити Марлену за Ст. Георген і Венґен. При чому Віктор намагався не лише точно відтворити розмови цього вечора, а й трохи їх підправити, підчистити, закруглити, упорядкувати й довести, одним словом, до логічного кінця.

Щойно в ліжку, крізь сон, він пригадав думку Осипа Сеньковського — барона Брамбевса — про «мистецтво освіченої або витонченої розмови». Воно було підтверджене й цього вечора: кожен з господарів і гостей говорив, фактично, виключно про себе, проте таким чином, щоб ніхто цього не помічав. Отже Тереза не випадково так часто цитувала французів, особливо часто — Фльобера? Чи вона, для прикладу, дійсно повірила Фльоберові, що писання для нього це нагода пожити в новому, все новому середовищі? Цим вона зокрема пояснила рідкісну повільність його праці?!

А Бальзак для Терези вже занадто далекий, уже поза сферою її зацікавлень. Вона замовкла, коли Віктор спробував заглянути під корінець Бальзака як феномену, рівного дійсно тільки Наполеонові Бонапартові. Вона ніколи не задумувалася, для прикладу, над публіцистичними заявами пізнього Бальзака. Над його насміхом над «негрофілами», його виступами за смертну кару, його звеличення Варфоломієвої ночі. Нарешті, Тереза не мала власної думки про Бальзакові впливи на світову літературу. Його типу — надлюдина! *homme superieur!* — у першу чергу.

Зате Тереза вдало доповнила Вікторові мислі про

«феноменологію» письменників найнесподіванішими прикладами. Так, поруч М. Горького виринув образ Шарля Фердинанда Рамю:

— Треба бути не так індивідуальним, як істотним.

— Треба бути вузьким і суворим.

Болючу думку про неминуче зближення з Марленою Альтдорф, болючу згадку про поцілунок у Венгені Віктор намагався заглушити або розбавити, применшити, спопелити й роздмухати. В крайньому разі — відкласти. Коли все це не вдалося, тоді він, змучений і сонний, твердо й невідклично, назавжди вирішив порвати це безцільне знайомство, ніколи більше з цією жінкою — за жодних умов! — не зустрічатися. Її треба забути!

Щойно тоді, задоволений своєю рішучістю й простою свого рішення, Віктор глибоко-глибоко заснув.

9

Добре було старим удвох, без пожильця. Проте господарі й зраділи, як Віктор переніс свої речі від Галочки Іконнікової до їхнього дому. Його «зальоти», його вечірні походи трішки дратували фрау Тишлер, зате дуже радували пана Тишлера. Обом їм сподобалося, що Віктор неждано й негадано почав допізна засиджуватися в своїй камерці за писемним столом і збігати до них на кухню, навіть до теслярні радісним, збудженим.

Сумно поглядали вони на юнака лише в ті дні, коли Віктор ходив у Бірдорф до брата чи в Рідерав, аж під Гольцгавзен, до батьків.

Раз у неділю вони познайомилися з Льокою. На кухні пригощали братів Лисенків кавою й медяником. А Лисенків-батьків ще не довелося побачити. Одначе їм страх як не хотілося, щоб ці люди наразилися й у Баварії

на тяжкі переживання. Жаль було їм як бідака студента, так і його сім'ї.

Віктор жартома твердив, що з України куди ближче вже до Індії, ніж до Баварії. Так у домі Тишлерів звичайно розпочиналася година веселої перепалки молодика зі своїм господарем.

Старому кортіло побалакати і посміятися. Він радо натякав на нічні походи й затаєні пригоди молодого чоловіка й радо фантазував про новітнього Дон Жуана в баварському містечку над озером. Коли б не присутність дружини, він би охоче зрадив Вікторові децицію і своїх таємниць.

Тільки й радости було в нього, що згадки про молодість, перчисту й бездумну. Старість, жалюгідну жуйку, він давно вже зненавидів. Не в його характері було і з неї видавити хоч крапельку сміху. Віктор це запримітив і тому постачав Тишлера та його благовірну розповідями про молодість від античності до вчорашнього дня. Про трагізм і комізм старости обминав натяки начисто.

Дружина стримувала також повсякчасне бажання господаря запросити, навіть заманити свого пожилця до своєї майстерні, щоб уволю нахвалитися умінням своїх рук, досвідом свого розуму. Віктор щиро вважав, що на місці тут було і слово «хист». По залишках його праць Віктор збагнув не лише розмах давно вже здійснених намірів, а й справжню обдарованість майстра. З народу? Чи народного?!

За два, за три тижні не раз кухню вже з раннього ранку, ледве що не на світанку, попід стелю заливали хихотання й регіт до нестями. Настрій у такі дні іскрився потім ще й увечорі, вночі. Трохи сонна й дуже пригноблена фрау Тишлер смішила чоловіка, зовсім юного й зовсім уже трухлого, своїм безутішним бідканням з приводів радісних, приємних, своїм нахилом тихенько побуркувати собі під ніс. А як вона заглядала пожилцеві

в очі, проводжаючи його до праці! Як боялася роботягу захарчувати!

Дім над пустирем часто вже з раннього ранку трусився від гомеричного сміху. Доки Тишлер навчав молодого германіста баварської мови, доки пояснювалися баварські ідіоми й баварський словник, було в хаті тихо. Коли ж справа доходила до трактування дідусем мовних явищ у німецькому й світовому масштабі — «матеріал» починав раптом поблискувати сміховинками, несподіваним чином тут і там ключилися жарти й анекдоти.

У тому місці найпевніше, де Віктор особливо ретельно підпомагав трохи розгубленому, трохи спантеличеному вчителеві. Бабуся, свідок перетворення серйозної лекції на сміховище, закашлювалася й втрачала рівновагу духу й тіла, хапалася за бильце стільця. Гер Тишлер, тяжкий астматик, теж задихався й свистів, як чайник, але не сердився на розбишаку. Сам визнавав, що «зарапортувався».

Віктор поспішав залишити господарів на покаяння: хапав з полицки кепку, з гака під нею піджак і кидався до дверей, вилітав на вулицю й дерся понад яром, повз містечкову лікареньку з сікачем череп'яного даху, на високорівню, на луки на горі. Поспішав до своєї ганчарні, до глини.

Чорнений записник. Обтягнуті перкалем картонки. Палітурки і ваговита, і вигиниста стопка синюватих аркушків напрочуд свіжого паперу. Кишенькова книжечка. Та одноразово це й вовча яма! В неї з вухами пірнуло Вікторове життя в Візені ам Зее.

Начисто переписаний і відредагований щоденник, з викресленням повторень і незграбностей, з додатком до точно відчутій міри поширень і поглиблень тексту — зокрема збагачення його в пам'яті виношеними знахідками, звичайно колючими або барвистими слівцями з різних

мов, але баварської найчастіше — схвилював Віктора. Навіть засмутив. Густо покарбовані сторінки були фактично документом часу й твором, власне літературним. Цей жанр у нашому письменстві «природним чином» зенедбано ще ґрунтовніше, ніж мистецтво новелі чи роману. Плекання його провидіння доручило французам... А потім — розум і душу вразило лисніння порожніх ще сторінок книжечки. Під лямпюю, що не аркуш, що не сторінка, спалахував білий вогонь...

На цих папірцях, у цих склеєних до купи зшитках невдовзі буде позначено день закінчення війни! Ще в цьому от записничкові будуть занотовані події з життя Віктора та його родини й земляків, в житті ще раз перекроєного, перетрушеного світу. На котрусь з цих ось сторінок таки потрапить новина з України!

Сумнів був щодо «баварики» в цьому щоденнику. Щодо баварського фолкльору, записаного з уст пана Тишлера.

Дві декади квітня Віктор турбувався лише питанням, що з цих записах знадобиться йому в майбутньому? На увазі були, здається, романи. У всякому разі — книги, книги... А раз, посеред цього періоду надто передчасних жнив, його навідала давня знайома — свідомість начисто літературного значення свого щоденника. Тепер автора нотатника занепокоїла думка про вартість цієї книжечки для сторонньої людини, відверто кажучи — для читача. Так, читача!

Опівночі праця була докінчена: нотатник був приведений в ажур. Влягаючися до ліжка під перину, Віктор даремно примушував себе продовжити роздуми над ланкою своїх щойно оброблених записів, над своїм предавно вже заведеним щоденником. Йому цього вечора здалося, що цей «опус» тепер надовго захирявіє, що тепер черга за новим кінцем, що новий початок заховано в незбагненному майбутньому. Передчуття

новини в його житті було вже такої сили, як перед спішним наближенням від'їзду з Полтави.

Віктор ладен був негайно йти до Льоки в Бірдорф, до батьків за Рідерав, під Гольцгавзен. Зараз опівночі. Найпізніше — ранком.

Боже мій, як смішно, як болюче стало йому! Тижні вечорів змарнувати на впорядкування календарика... Та ще й порівняння буденщини своїх знахідок з клясичними творами цього жанру, з писаннями французів, з щоденником Андре Жіда!..

Ранком соняшні крипатки засипали тяжке передчуття. Вже й мови не могло бути, щоб замість праці та годатися до рідних. За сніданком Віктор трохи поглипав очима, проте швидко розійшовся й довів господарям, що він хоч і сонько, проте не роззява, не квочка, а радше — паливода. Старі Тишлери реготали й хвалилися, що Віктор небезпечний юнак, що йому не можна й на мить попускати: вкусить. Гер Тишлер не залишився, як звичайно, в дверях кухні, а разом з дружиною провів свого пожилця з хати, вийшов на подвір'я, до фіртки.

Щоранку Вікторові доводилося мобілізуватися, щоб прорватися повз лікарню над яром, схожу на заворожену, таку страшну, бо казкову, хоромину баби-Яги. Далі знову цікаво було йти й заглядати в просвіти неба над головою, під окорінки на розгляд виставлених дерев: на горі, ліворуч від дороги, приступцями розрослися дубові й ільмові приліски, радше, підліски, за ними, за горбами — сугорбами пішов бір. У пам'яті щоразу виринало — субір, субори.

Замість того, щоб відвернутися, Віктор надовго зупинявся й нишпорив поглядом по вікнах приземкувато-го барака під сікачем, під гільйотиною — такий гострючий дах! — з червоної черепиці. Його так і надив місток, майже кладка, через яр на цвинтар понад церквою св. Йоганна. Наче він збирався сюди. Ніяк не міг розпрощатися з цією

галявиною, з цим морогом над містечком коров'ярів, над дзеркалом в оксамиті — велеречивим озером.

Не сум цих днів був насправді дивний. Гідною подиву була спроможність мозку провітрювати душу, розвіювати безнадію. Віктор щоранку виглядав у вікно й погляд його мимоволі спинявся за гривкою цвинтарного муру, посеред геометрії надгробків. Вуха щоразу пригадували шелест, шамотіння, шемрання, шарудіння жорстви на аляях і стежках поміж могилами и хрестами. Мозолили очі громом побиті тополі на розі кірхи, обабіч зелених ґратів брами на кладовище. Легіон кам'яних черепів нагадував травую порослий брук від цементового пішоходу попід церкву.

Віктор гас, але в ту ж мить темноту проколював промінчик радості. Справа хвилин — і потоки світла сплетутся в зірки, у спалахи незбагненого в своїй природі щастя, щастя. Він уже спостерігав, як м'якло в нього тільки що кам'яне серце, як у серці казково розростався свіжий-свіжий очерет надій. Як у грудях закипав, здавалося, чудовий настрій, — зовсім не настрої, як виявлялося, — сам дух. Свідомість приречености своєї до великого життя, життя з великої літери.

На високорівні Віктора зустрічали зелені луки без краю й синє небо без початку й без кінця. В один бік трава поспішала попід сусідні села й за грибний обрій, у другий — обмивала лісом укриту гору на три чверті неба й заливала чисті-чисті галявини зовсім «сальонного» — до такої міри плеканого й мальовничого — лісу. Справжній гоблен, прадавній, але гаптований ще й досі.

Стежка з-під живоплотів над вигоном кінчилася біля останньої фіртки й через цегляний місток забігала на квітник перед цементовим вагоном Кіхле, попід венеціанські вікна, позавішувані шотлядськими шторами, попід кам'яні приступці парадного й чорного входу мешкання й також майстерні ганчаря. Віктор пройшов нею, внюхуючись у весняні запахи садка. Він сам собі нагадав

гончака: так привабив його тарас у канавці, повитиця на ключинках, так упевнено підмічав він соснові потоки в повітрі й гнізда пролісків та фіялок на самому кордоні маєтку, на землі. На столику в передпокої, між дверима до роздягалень, чоловічої й жіночої, теж проліски, в гранчастому келишкові, теж фіялки, в мисочці. Весна.

Тут ранками Віктор мимохідь зустрічався зі своїми співробітниками. Зараз у ганчарні Кіхле, крім господаря, працювало семеро дівчат з довколишніх сел і мюнхенський маляр, більше графік, Петер Ключе, бліденький унтерофіцер з лівою рукою на чорній пов'язці. «Африканський корпус» генералфельдмаршала Ервіна Роммеля.

Цим ранком Віктор ледве не запізнився до праці, одначе не кинувся в роздягалку, а пішов до квітів — нагнувся до напонадженого столика й став навшпиньки так само напонадженим креденцом. Таке поведіння чорнороба нікому на цих меридіянах не сподобалося: чудило з панськими претенсіями! Писки здивованих, незадоволених і навіть приголомшених жінок — надто вільна поведінка наймита! — один по одному відверталися до своїх дверей. Ноги дівчат поспішали до ганчарських кругів у галерії над круглоголовим садком.

Пихатенький унтер, гарний бльондинчик з голубими туманами у широко розвернутих очах, взагалі гордував своїми ближніми. Своєю увагою він обдаровував лише господаря та його родину. З дівчатами церемонно вітався. Віктора заборонив собі помічати. Тим більше, що жвавий та веселий українець був йому дуже симпатичний. Зеленкуватий комбінезон, набитий пилом і забризканий глиною! Допоміжний робітник з остівців! І це все. І більше нічого.

Маляр щодня мучився. Й щодня силувався проходити поза мармизу, мачулу таким кандибобером, щоб не запримітити посмішки в нього на устах і в очах, щоб у власній душі не тріпнулася думка, не ворухнулася й тінь

почуття. Дратувало його також ледь приховане знуцання над ним Кіхле. Старий лис — на п'ять, на сім років старший від нього! — бачив уже декілька партій таких запоморочених молодців, точно знав, як і де, коли і чим кінчалася напускна гордість невдах і недоуків з мюнхенської Академії Мистецтв. І ледве тамував сміх над своїми заробітчанами з недопеченого «офіцерства», пруського, як Петер Ключе, особливо.

Віктор почував себе в Кіхле «вільним козаком»: в разі потреби він міг працювати в майстерні тільки півдня, навіть дві-три години. Господар, превеликий глузій, та великий і злюка, відверто сміявся з «українського поета» — так його відрекомендувала Тухла — і прохав свого чорнороба не перетомлюватися: дуже турбувався за майбутнє української поезії... З дня їхнього зайомства ганчар грався з Віктором у піддавки. В перше їхнє побачення він запропонував гостеві взяти з п'ястрини в крамниці потрібний утікачеві посуд. Усе це в рахунок майбутньої платні й для всієї сім'ї, звичайно.

У прибудованому до старої майстерні амбарі Віктор з раннього ранку працював на дробарці — молот «тон», готував для кераміків глину. Проте рівно через два тижні сам гер Кіхле запропонував допоміжному робітникові спробувати щастя біля ганчарського круга — навчитися «божественному ремеслу».

Баварець радо працював з Віктором, радо з ним і сміявся, радо з ним також і «заводився»: наштрикував молодика на неждані-негадані шпильки. Коли ж полем бою доводилося несподівано супротивникові поступитися, то Кіхле це робив найприроднішим чином: до останку боронився, кидався в контрнаступ, нарешті кусався й до сліз реготав.

Цим ранком ніхто в амбар до Віктора не заглядав: Кіхле не було вдома. Приємне було почуття: притих грішний світ і подостаток невибагливої праці... Віктор брав грудки й брили глини з поставленого біля ніг кошеля,

розтросував, роздрібнював їх, а потім засипав у чотирикутну пашу чавунового млинка. Рогачі й трійчаки, лопати й паличчя в пересохлій діжці без дна, допотопне басамання на брудних і запилених полицях, бляшанки і миски та горщики з фарбами, з барвними розчинами, як також паравани з павутиння й гора не випеченого, а навпрост заскорублого череп'я біля відтоку в цементовій підлозі аж ніяк не розвіювали, а пробуджували й посилювали надхнення.

Віктор, приглядаючись до вальцювання сухої й мокрої глини, пригадував давно забуті строфи давно вже читаних поетів. А згодом спробував зібрати докупи натяки на можливість створити книжку віршів про побачений ним закапелок Баварії, намагався з швидкоплинних фантазій звести справжній задум. Та нарешті й ці пляни переспіли й розвіялися. Тепер з великою старанністю він узявся карбувати рядки формули про Візен ам Зее, побачений у день приїзду сюди й розкушений згодом, про надбережжя, осердя й нагірні околиці баварського містечка як удень, так і вночі.

Раптом, за годину до перерви, Вікторові на плече лягла жіноча рука. З одного боку від нього стояла професор Тереза Кайзер, вражена, зачудована таким, справа ясна, віршуванням. З другого, насмішкливо посміхаючись, на розгубленого піїту гляділи Карін-здоровега й Марлена Альтдорф, гарна й складна, як кишеньковий ніжик на безліч лез найрізноманітнішого калібру.

Тереза й Карін накиннулися на розшукану пропажу з такою узгідненістю почувань і на всі кінці загострених слів, що самі неждано розсміялися й помовкли. На поета дивилися з гірким докором і справді чекали від нього цілком резонних пояснень. — Чому це ви, мовляв, забули про своїх сусідів? За віщо це ви «покарали презирством» до вас щиро прихильну сім'ю?!

Уже назирком виходячи з амбару в садок, гості

захоплено хвалилися своїм здобутком: пані Кіхле продала кожній з них трохи посуду. Без ніякого там ордера, без офіційного дозволу. У дверях майстерні Карін, з очима в радісних сльозах, доповіла Вікторові, що вчора повернувся з армії додому її чоловік, д-р Шульц. У садку Тереза взяла Віктора під руку й нагадала йому про Тухлу. Хотіла додати щось трохи сумне, але передумала. Засміялася: тепер її бідна сестра втратила компаньйона — дуже нудиться попід ресторанами.

Марлена Альддорф була радісна, але в розмові поступалася не лише Терезі, а й дещо млявій, дещо вайлакуватій Карін. Щойно біля фіртки на вигін вона опинилася перед Віктором — подала йому руку, відверто заглянула йому в очі й запросила відвідати її в найближчу неділю.

Погляд Марлени чітко роздвоївся й засвітився. В ньому блискавично промайнуло два рівнобіжних тексти:

— Ви щезли з мого обр'ю раптово й так загадково, що я, бідна жінка, цілковито розгубилася. Не знаю вже, ні що мені думати, ні що мені робити!

— О, хлопче, о чудасію! Який же ти щирий, який ти чистий, який же ти полохливий! Ти, великий розумнику, ще не мужчина, а наївний хлопчисько!

Марлена й без слів зрадила, що вона розуміла Віктора, що його налякав свій власний поцілунок перед її будинком, що вона давно вже знала, тільки мусила проявити належну витримку, що їй у такому разі доведеться вчинити. Тому вона, Марлена, зайшла до Терези й запропонувала приятельці розшукати збіглого поета.

Після обіду в амбар до Віктора заскочив гер Кіхле, до сліпоти в очах переляканий, до злоби єхидний. Нечуваним ще з його уст голоском просвістів, що Німеччина цими днями капітулює перед Росією й Америкою, що цими днями Віктор замовить собі на станції м'якй вагон і махне прямо в Москву.

— Не вагон замовлю собі, а потяг, тільки не в Москву, а на Київ...

Лис, схожий у цю мить на вовка в пастці, зиркнув на веселого бідаку й раптом осів і подобрів: заново переконався, що з кінцем війни для Віктора щойно почнетъся гарячінь.

І тоді господар переказав привіт від Завера, візенського бургомістра.

— Наш верх і заткало! — і Кіхле, в свою чергу, спробував пожартувати. Проте йому ще бракувало спокою, його звичайної байдужости до подій поза його майстернею.

Розмова не відбулася. Гер Кіхле забрав Віктора з амбара в науку. Тільки не на горщиківий факультет, а ліпити глиняні гудзики на дощі, поставленій уздовж галерії на козлах. За вікном у післяобідню годину сад був, що придворний баль, сонце — що канделябр, а яблуні — дами.

Щойно під кінець дня настало визволення, наспів кінець густій нудоті безпроглядному скнінню. У вікні, яку люстрі, відбилася кумедна сценка «входин» баварського Тартарена на галерію крізь надто вузькі для нього дверцята. Гер Оберлерер, як це за чверть години вияснилося, з боєм пропхався сюди й переможно посміхнувся, й переможно чмихнув люлькою.

Очі зраділи барвам у вікні. Раптом заюшилася фантазія. Діжкувата постать і червоні яблука щік, зелений капелюх з «щіткою» над вухом і така ж накидка по коліна, а гамаші, в жовте, білі. Південь Німеччини, Європи.

Кароокій дід поспішав на розшуки господаря, поспішав до дівчат вітатися. На Віктора зиркнув мимохідь, але витягнув голене підборіддя зі встромленою у слинявий ротик люлькою й здаля гукнув: «Руки до ліпки добрі!»

За чверть години гер Кіхле познайомив свого вчителя Йозефа Рота з Віктором Лисенком і залишив «колег»

насамоті, повернувся в майстерню. Великі письменники, поети!!!

Кароокий старий довго припірав Віктора до вікна й захоплено белькотів, згадував про свої літні наїзди на Францію, про свої зустрічі з Р.М. Рільке в абата Сабат'є в Парижі, а потім утомився й сів на скриню з мокрою глиною, задумався, забувся. На прощання він запросив «колегу» (Й. Рот опублікував по-баварському два романи й гроно оповідань) на обід. Запропонував також користуватися його бібліотекою. Обіцяв познайомити юного друга з великими мистцями Німеччини.

У цей день, після праці, на Віктора в садку, біля фіртки, чекали мюнхенський маляр Петер Ключе й берлінський керамік, двадцятирічна дівчина, Грета Брукнер. І відверто доповіли, що їх здивувала візита Терези Кайзер та її доньки до Кіхле, що вони не знали не відали, що Віктор український поет і перекладач німецьких поетів на свою мову, що вони мають за честь і т. д.

Говорив усе це Петер Ключе. Щаслива посмішка сягала йому аж по вуха. Натомість Грета ладна була заплакати. Раз вона зустрілася з Віктором у Візені й мовчки пройшла з ним до свого дому в Рідерав: боялася в такому товаристві зустрітися з рідними або знайомими. Не знала, як позбутися такого ескорту, такого клопоту, тягара. А найбільше її бентежило, що Віктор її з першого погляду «помітив»: може, кохав. Що Віктора вона ніяк не могла позбутися: любила.

Увечорі Віктор побіг до батьків за Рідерав, під Гольцгавзен. Добрий був настрій, хоч душу хвилювали чутки про неминучий, про швидкий кінець війни. Та ще довкола земля й небо страшно палали або гасли: не так рай, як пекло.

Віктор переступив поріг їхньої «каплиці над гноїщем», а тато лежить у ліжку, а мама зігнулася над ним і рахує

пульс. Бавер покликав силача навантажувати картоплю! Перший лантух його й звалив, знівечив...

Згодом підійшов і Льока. Теж веселенький, безжурний.

На прощання тато запевнив синів, що за день-два очунає.

Мама вийшла в ніч проводити синів, дійшла до воріт, але не пророкувала хворому ні швидкого видужання, ні нещастя. Вона рішилася бути з хворим день і ніч, до цілковитого — в такому разі — видужання.

Мама знала ціну такої біди з її підбідками та несподіванками, ускладненнями й тому не обіцяла синам нічого доброго. Утрималася. Вирішила почекати два-три дні, тиждень.

10

Звичайно: нічого було комизитися, ніяк пузиритися. Віктор навпрост замовк. За всю дорогу до Бірдорфу так і не спробував брата дещо розмаяти й підбадьорити. Льока самотужки намагався розшолопати характер і силу татового захворювання, намагався трохи оговтатися, більше того — напоумити Віктора, дивно зацупілого, пожухлого, отетерілого.

Насамкінець Льока вже ладен був розбудити Віктора — кинутися на братові груди й розридатися. Невже тато вже ніколи не зведеться на ноги? Невже Віктор прочув наближення батькового кінця, смерти?!

— Що з тобою? Чого ти замовк?!

Льока знав, що допитливість у таку годину була недоречна, але запитав, наляканий власним голосом. А Віктор у цю мить намагався переступити кордон поміж двома настроями. Він міг доладу розплутати чудернацьку метатеку по-дитячому простої думки й швидко розібра-

тися в папаші своїх передчувань, теж дещо скособочених, дещо склубочених. А міг знечев'я й розкиснути, піддатися.

— Я боюся заглянути правді в очі! Жenu логіку з нашої хати в шию, прошу завітати до нас справедливість, радше, доброту. Благаю про помилування...

І раптом назріла криза. Наполошений Льока не відав, що йому вчинити — чи можна Віктора відпустити додому? Чи можна було йому й потикатися з допомогою — йти з братом до Візену?!

Тут, посеред гупої ночі над чужою країною, на перехресті випадкових доріг, Віктора на всі боки гнула буря несамовитого ридання.

— Бачу, бачу вже нас без тата! Й не можу всього цього збагнути, не можу повірити, не можу погодитися!

— Хочу повернутися й сиднем сидіти біля тата, — додав Віктор згодом.

Його долоні, його пальці взялися протирати мокрі щоки й запалі очі.

... Наступного дня Віктор з'явився до своєї ганчарні зразу після обідньої перерви. Кіхле відразу зайшов до нього: терпіти не міг, не мав наміру терпіти подібне неподобство! То нічого, що його запасу глини достатньо було на кілька днів... Кіхле в душі на гультіпаку страшенно розгнівався: навіщо йому панькатися з сіромою!.. У цю мить господаря стримав не чудний вигляд свого робітника — зіщулене обличчя, закляповані уста, постать у цілому — що напнута тятива, — а боязнь за власне серце, страх упасти посеред амбару мертвим. А з наступну Віктор просто сказав Кіхле, що ранком він мусив показати батька докторові Шульцу.

Тухла, сільська мешканка, не думала про дев'яту годину, що вона рання. Тухла зраділа гостеві. Її рум'янці були печатками на її почутті. Вона не здогадалася навіть, що така візита неприємно вразить сестру, що Тереза зустрине дивака в передпокої — поетом чи святенником,

однаково, налякана — поспішить вивести його з дому в садок. До зеленої лави під липою зразу вийшли до гостя Карін з чоловіком, кремезним, угодваним довганем без піджака, без краватки. Це був, одним словом, світловоло- сий мамула.Флегматик.

Віктор відразу пояснив причину таких невчасних відвідин. Він ледве діждався ранку, так поспішав запросити досвідченого лікаря до свого хворого батька. І ледве не поламав голову, роздумуючи про транспорт...

Так відбулося знайомство з доктором Шульцом. За п'ять хвилин гер Шульц, одягнутий у спортовий піджак, зі струментом й аптечкою у руці, і Віктор сіли в синенький фіят і виїхали на Головну вулицю. По камінні зашурхотіли колеса. Назустріч французькому автомобілю кинувся простягнутий до церкви св. Йоганна ланцюжок раїн, так і майнули розхряпані вікна й підстаркуваті рундуки містечка, згодом — серед трави, паші — щойно зведені будинки, негембльовані дошки. Часом виринали друзки озерного дзеркала. З заздрісною послідовністю розгор- нувся понад шляхом і — Рідерав — селом ще чорний, з зеленими прапорцями головок, — ліс.

Нарешті — хутір, баварське дворище. Драбинястий віз неподалік сараю й полудрабки під стіною. Над самим порогом Лисенків — на сонце виставлені шкарбуни. Дві пари: татові й мамині.

Віктор сам собі здався дурноверхим. Навпрост — штурпаком. Справді, всі його передбачення виявилися марними чи й наївними. Ласки у доктора Шульца клянчити не довелося, не було й нагоди його навіть по- людському попрохати. Розум хірурга спалахнув блиска- вично. Наче одноразово засвітилися вікна хмаросяга. Щойно згодом у Віктора майнула й недобра мисль: що Шульцові просто нетерпілося випровадити невчасного гостя з хати.

Віктор здійснив свій намір: запросив до батька німецького лікаря, правда, хірурга. Хоч особа доктора не

збудила в ньому ні симпатії, ні цікавості. Доктор Шульц за п'ятихвилинну подорож теж не забалакав до Віктора, не глянув на нього. Декілька речень він сказав після оглядин хворого на селянському ліжку в амбарчику матері й декілька Вікторові. Й запропонував послугу: відвезти нового знайомого назад у Візен ам Зее.

Доктор Шульц прочинив дверцята свого фіята й надумався заявити Вікторові, що за десять років практики він ще не зустрів пацієнта до такої міри занедбаного, як його батько. Потім ще додав, що хворий на короткий час ще зніметься на ноги, але ненадовго.

— Чи можна сподіватися... на рік? на два-три?!

— Пане Вікторе, на місяць або два-три!..

І ще раз запропонував, жестом: «Сядете? Поїдемо назад?!»

Тато лежав у ледь протопленій «капличці» притомний, навіть балакучий. Його здивувало синове піклування.

— У Полтаві я хворів, це так. А зараз я трохи підтоптався, не більше. Ну, взагалі кажучи, одряхлів, спорохнявів. Мушу трохи полежати.

І попросив Віктора заради нього не гаяти робочого дня. Попрохав забігти увечорі, не сьогодні, так завтра.

Не знати, що й кого мала на увазі мама, хворого чи сина. На прощання вона переконливо сказала, що сьогодні батько молодець: явне покращення!..

День удався, що біле сніння. З вершком на самому досвітку. Пізнім ранком соняшні яблука пригасли й розсипалися. Від Бірдорфу, від брата з його половими, з його волами, Віктор пішов на Новий Візен ґрунтовицею й норовив — навпростець чи околясом? — проскочити до монастиря й на луки перед горою Шатцберг ще й доріжками, стежками. У думці він одноразово був тут, навіть передбачав над неозорим краєм прудкий вітер під вечір, бачив уже, як на оцих почикрижених дорогами трикутниках, ромбах і рівнобіжниках зашевеліють трави, і

пригадував березневі відзимки, навіть покрівець-морозик по калюжах і баюрах, навіть голоморозь. Панувало над пам'яттю роздолище вперше узрітого озера-моря за парком.

Віктор ладен був брѳохати по замаскованих нічю вибоїнах, ладен був перемагати будь-яку хвищу, аби тільки позбутися образу хворого батька в наймитському амбарчику. Перед очима лежав він під цегляною стіною — одутлувате обличчя з підсмаженими вусами, з прочесаною сріблом еспанською борідкою. А ще Віктор бачив його на дні саксонського глинища, як він, куцозорий, в обтіпаних штанцях і дерев'яних, брезентових черевиках сновигав з лопатою в руках. Віктор чув, чув, як він, у телячому вагоні, бухикав уві сні або сидів під пантухами картоплі біля «буржуйки».

До часу радісного заказано було найдрібніші стежки. До щастя заросли всі малі й великі дороги, перегороджено шляхи й магістралі.

На перше місце в мозку й у серці вибивався доктор Шульц. Точніше, ним скаламучена власна душа, загадковість своєї власної натури.

Віктор, правда, блискавично розпізнавав себе — вгадував себе. Проте все помічене в собі йому ніколи не вдавалося доладу збагнути. Це була безнадійна справа. Що ширше й глибше він пізнавав себе, то неозоріші відкривалися йому далі. Він не здивувався, коли рішення показати батька німецькому лікареві виявилось невідкличним. Але його обурила власна безоглядність, майже жорстокість. Він завмер від несподіванки, як спостеріг, що за дикі почуття розпускаються в його серці. Та він, Віктор, ладен був, була б лише в нього така можливість, примусити, так, примусити доктора Шульца тьопати на хутір, щоб оглянути хворого...

Звичайно, на ділі він би ніколи не посмів навіть наполягати. Проте в ньому зривалися й почуття грубі. Крім того, його скромність, дуже можливо, обумовлюва-

лася... певними умовами. Не виключене, що за інших умов, будучи в сідлі, він би звик вередувати й наказувати...

Уява не марнувала часу — на найпершу вимогу розмальовувала Віктора в найрізноманітніших становищах, безвідмовно й безконечно приміряла до Віктора все нові й нові лаштунки. Не театральні, життєві.

За таке насильство, то нічого, що вигадане, за таке нахабство, за такий сприт, застосований ним у житті лише в годину страшних небезпек, за таку чортівську здогадливість, за таку безцеремонність Віктор сам себе до такої міри принижував і ображав, що мимоволі починав сам себе й виправдовувати.

Свою настирливість він уже величав цілим куцем слів зовсім високого паду. Мовляв, це вірність батькові, це дієва любов. Фантазія й тепер вторила йому: проноза раптом уподібнився до німічної гребельки поміж своєю родиною або ще гуртом своїх земляків і небаченою ще на світі повинню біди з нечуваними ще затьоками найнесподіваніших у житті підбідків.

Вікторові не терпілося долетіти до майстерні, хотілося насолодитися потайним ритмом зовсім простої роботи за дробаркою. Обіднє осоння на високорівні, середліток нагадувало воно бідакові, не пасувало до пригніченого самопочуття, до сумних роздумів.

А гер Кіхле, майже без слів, визвірився на прогульника. На щастя, Віктор стримався, не грюпнув дверима. Звів погляд з ощереного писка господаря, на його блаженську постать без сідниць, на задрипані глиною штани, на його ноги у вовняних шкарпетках, озуті, бо теж хворі, в сандалі.

Віктор, без слів, благав про помилування. І батько, дійсно, одужував. Міцнів з кожним днем. Через тиждень мама залишила його вдома самого, повернулася до господаря на працю. А Віктор у наступну неділю подався не провідувати хворого, а в гості до Марлени Альтдорф за Ст. Георген, у Венген.

... Не вірилося, що про нього можуть під одним череп'яним дахом думати, що на нього можуть отут чекати — виглядази з вікна на сад-памолодок і на дорогу, що прорвалася, проломалася крізь село й здаля оббігала Везувій-Шатцберг. Чудною здалася власна сміливість, як Віктор натиснув гудзик дзвіночка, як слухняно фіртка раптом прочинилася.

Марлена й Руді, її хлопчик з яскравими очима й бровастий, помітили гостя крізь кухонне вікно й ринулися, ледь не поламали ніг, гостеві назустріч, задоволені й радісні.

— Ми завжди й у всьому однастайні, — сказала пані Альтдорф і поклала руку синові на плечі. Ми перш за все щирі друзі...

— Бачу. Власне, відчуваю: потиск ваших рук напрочуд подібний.

Справді, у жінки в розквіті краси й у підлітка, маленького мужчини в білій сорочці, без краватки, під вишневим светерком, відчутно було рідкісну відвертість, чистоту й силу почуття. Раптом Марлена розкуйовдила шітку — шітку! — синові чуприни й негайно приклала свою руку до Вікторової. Долоня й долоня, пальці поміж пальці.

На сходах, не пофарбованих, а просто гембльованих, Руді трохи забігав наперед і — щасливий — безнастанно оглядавсь на матір і гостя. Ладен був і сам до Віктора прилипнути.

Віктор приглядавсь до німецького хлопчика: не міг ним налюбуватися. Така природна прямолінійність! Така гарна твердість і така вчасна м'якість, така ніжність! У ньому місця не було, не могло бути, для підозріння будь-чого недоброго або — ревнощів. Так подобалися на хлопчикові свіжі-свіжі штанці, навіть ремінець і пряжечка, подобалися на ньому темні шкарпетки в синю й червону нитку, подобалися, навпрост дзеркала, чорні ботики. Припав до душі його характер і його розум.

Марлена й у селянському дімку здавалася дуже маленькою, хоч насаженою загадковою силою. Дрібноюсінка берлінка, їй пасували сині тони баварського вбрання, цілком спокійно світилася. Палали навіть її добротні, її хазяйські черевики. Біля неї вздрівалися іскри й зірничі. Проте її очі розцвітали і в'яли майже одноразово. Посмішка її зраджувала поруч розчулення також глузування зі своїх власних то непевних, то фантастичних сподівань. Жінка нарочито дозволяла собі помріяти, уявити неуявне, побагатіти. Бо вона точно знала свої звичні межі й кордони, свою — зовсім не приреченість — долю.

Обидві кімнатки на другому поверсі, ліворуч і — кухня — праворуч, були не рівними брусочками, а змилками: третину стелі кожної з них зломано й згорнуто в бік садка. У Марлениній трохи бракувало світла, бо на вікні в сусідські садиби й на одностулкових дверцях — чисто тобі дзеркало шафи! — повішено було штори, дивно прості, несподівано ошатні: сірі й грубуваті, прошиті чорними дротами чи шрамами. У Рудиній очі сліпило сонце: парне вікно й до луток згорнуті фіранки, прозорі й лише половинні. Та ще білі меблі, навіть англійське ліжко й етажерка, на всю висоту приміщення, дитячих і юнацьких книг у барвистих обкладинках. Дешевий дзиґарик, розмальований червоними, рожевими й жовтими півниками.

Коли Марлена повернулася до хати з супником у руках, Віктор і Руді стояли в потоці сонця з бальконних дверей, перед її берлінським секретером вісімнадцятого сторіччя, й розглядали написані нею книги й річники журналів з її публікаціями. Її завжди й доглибно, до сліз зворушувала любов Руді до її праці, його гордість, теж до сліз...

— Прощу до столу! — і вона підійшла до Віктора. — Книги смію вам порадити, — і вона кивнула на перський килимок, на тристулкову шафу під головною стіною, на

свій писемний столик перед вікном і понад ним поставлену полицку на три поверхи — останні новини й саме зараз споживане читиво.

— Мої панове, прошу до столу!

На дно коштовної тарілки вилито чашечку локші. Не поспішали насолоджуватися святом срібні ложки. Наступним номером на порядку денному був шматочок м'яса затовшки в сірник, ложечка пюре, все це обережно прилите білим сосом, що нагадував яблучний кисіль. На десерт подано цукровий коржик, на блюдці несусвітньої краси: голландський ляндршафт з вітряком, — чашка справжнього чаю, — теж Голляндія. Крім того, як Руді вже розпрощався й пішов на прогулянку зі своїм приватним учителем, Марлена поклала на круглий столик золотий портсигар, взяла його в шухляді секретера, витійкувату й кумедну запальничку й — теж бронзову — попільничку. Настала святкова хвилина.

Марлена ризикувала, що запоморочить гостеві голову: такі неймовірні історії доводилося розповідати про музейні речі — картини, малюнки скульптуру — й книги з бібліотеки ще свого діда, батька, відомого перекладача.

Її власна «книгарня» два роки тому переїхала з Берліну й зупинилася до кінця війни в повітці перед хатою. Це не в основному. Це — частково. Бо решта бібліотеки рішилася дочекатися перемоги дома або загинути в бою. У вогні.

Віктор також ділився з господинею спогадами про сумні й кумедні пригоди й бувальщини своїх книг, залишених у Полтаві, згодом, як Марлена вийняла з секретера свої предавні рукописи, свої перші друки, він знову таки навідався до свого покоїка над полтавським урвищем, до своїх схованок у тумбах писемного стола.

На салатній софі, поставлено їй наче в печері, під половинною стіною, Марлена прочитала Вікторові зразки своїх віршів, від найперших, навіть ще дитячих, до останніх, ще ніде не друкованих, ще так або інак не

визрілих. Критика поетеси відразу нашорошила: джерело її творчости Віктор знайшов у родинному альбомі. З нього, доводив критик, вирости також її найзріліші речі. Тільки вони побудовані в неї «на антитезі», на запереченні того самого альбому.

Авторка погодилася з критиком рівно наполовину: щодо ранніх творів. Але настирливий Віктор, вивертаючи її схеми навиворіт, застосовуючи її розміри, негайно цитував прихований нею першотвір. Тоді Марлена вийняла з шухляди столика зразково підшиту копію свого «Провансу» й прочитала Вікторові тузин де розділів, де підрозділів. А зупинившись, безконечно довго чекала на удар кулаком у обличчя, в серце. Віктор обережно пригнувся до неї й поцілував її, переможця, в скроню. Марлена відповіла поспішним поцілунком у губи й негайно встала.

І Віктор, і Марлена спробували поговорити про її прозу, але ця спроба виявилася марною. Тут кожне порозуміння було присипане безліччю передумов і могло, взагалі кажучи, виявитися непорозумінням. І Віктор, і Марлена навіть посміхнулися.

На писемному столі Марлена рука натрапила на портсигар і запальничку й бездумно простягла знайдене добро гостеві. Віктор хотів залишити останню сигарету Марлені на ранок, але вона пояснила, що на завтра вона має чотири штуки в запасі. На багато таких «завтра» — на три місяці наперед.

Потім обоє вони довго стояли біля бальконних дверей, довго спостерігали шал весняної зливи й ідилію сільського вечора. Обвуглене село довкола кошенілевої дзвіниці горнулося на ніч до землі, відверталася від багрянці на половину неба.

Марлена чекала на Руді й ледь чутно, хоч і розбірливо, розповіла приятелеві про вчителя її сина. Він уже знаний поет і письменник, за освітою романіст, учень Терези Кайзер. Мешкає він з дружиною й двома синами у

свого батька, селянина й крамаря, під самим Шатцбергом. Зараз він дописує книжку про Сіцілію, де він, між іншим, захворів на малярію, що призвело його до звільнення з армії. Має він також збірку ще ніде не друківаних поезій.

Одноразово Марлена посміхалася до своїх власних думок. Віктор дуже просто розповідав їй і тому вільно притиснув до себе плечі глибоко задуманої жінки. На мить зустрілися їхні погляди, надовго їхні руки.

Потім додому повернувся Руді — й негайно потрапив у підвал шмарувати й наближувати свої дзеркала. Марлена вийшла в сутінок з наміром провести Віктора до фіртки, але не стрималася й пішла аж до церкви в Ст. Георгені.

І так, і сяк здогади Тишлерів вдалися битими. Як вони чекали Віктора з Рідерав, то він саме гостював у Венгені, як вони, в наступні вечори, трохи двозначно підморгували й жадали успіху в «нових знайомих», то він цілий тиждень ходив до батьків. Льока, в Бірдорфі, щовечора виходив до брата на подвір'я й проводив його за хутір на ґрунтовицю. На найкоротшу дорогу до Нойвізену й до монастиря на горі.

Весь тиждень Віктор навпрост губився в своїх передбаченнях і тону в своїх передчуттях. Мимоволі вже починав надто вірити в татове видужання й одноразово цієї віри лякався.

Батько не знав, не відав, як йому поводитися зі своїми «баверами». Ніяковів, губився. За нього стояла, за нього воювала дружина!

Коли він уперше вийшов з «каплиці під горою» посидіти і погрітися на сонці, господар хутора помітив його блискавично й нацькував на бідаку свою жінку. Шалена баба розкричалася, щоб Лисенко негайно брався до роботи. Досить уже було йому вилежуватися та їсти не зароблений хліб! Батько, старий козак, відступив «на ра-

ніше приготовані позиції», заховався в амбарчик і примкнув за собою двері.

Та бій на цьому не ущух. З хліва прибігла мама. Як господиня зчинила лемент і стала вимагати, щоб негайно було повернуто видане хворому взуття, мама кинулася в свою кімнату, схопила з підлоги ті брезентові черевики на дерев'яній підметці й кинула їх крізь прочинені двері в кухню. Один черевик залетів під стіл, другий — самій холері під ноги, до печі.

Не раз і не двічі мама розповідала Вікторові й Льоці, що вона помічала в очах господаря страх перед нею. Він трохи побоювався її, обходив десятою дорогою. Уникала непорозумінь з мамою також і господиня. Прочувала рішучість, силу й безоглядність.

В останній раз на хуторі під Гольцгавзенем був Віктор з Льокою. Сім'єю довго раділи й журилися. Й усе заново перебирали чутки про напевну капітуляцію Німеччини. Думка про закінчення війни здавалася вже яблуком під яблунею, а проте й неймовірною. Страшно було... наче раптової тиші на цілий світ.

Зразу біля хутора, під селом, Віктора й Льоку зупинив — зліз з вельосипеда — жандарм: запропонував пред'явити документи, запитав про місце праці й про родичів або знайомих у цій місцевості.

Потім брати розійшлися; Льока зійшов на пригорок у Бірдорф, Віктор пішов понад озером у Візен ам Зее.

У цю ніч Віктор допізна — власне до світанку! — читав Гете. Вже до нестями перевтомлений, ще намагався занотувати децицю в щоденнику. Не так квапився в день новий, як розглядався в учорашньому. То нічого, що в нього передбачалося побачення з Марленою й Руді, поштивим джентлменом.

О дев'ятій годині ранку Віктор зіскочив з ліжка й на всю широчінь розігнав поли куцої штори, зняв з вікна картонове затемнення. Це був ще початок травня, а йому вже вздрілося середліття! Що за світінь, що за золотінь!

Віктор звичайним чином глянув на дорогу попід церквою св. Йоганна, а її саме цвяхували, впереміжку з нечисленими джипами, американські танки.

Тоді він збіг униз по Тишперів: американці в Візені ам Зее!..

Рівно через годину фрау Тишлер удруге зійшла до Віктора й запросила його негайно зійти вниз: перед дверима вузькогрудого будиночка стояли його батько й мати.

11

Пан Тишлер заметушився й таки зідрався на другий поверх. З Вікторової кімнати старий жовнір довго спостерігав колону американського війська, аж доки не заплакав. Зразу від такої новини на душі в нього стало темно й весело, як у театрі. Попід небо розрослася цікавість. Нетерпілося глянути, як непрошені гості шарахнуться звідси, як їх витоплять в озері. Тим часом становище прояснилося: це вже кінець вистави!

Американські шоломи не яблука. Німеччина далєбі не яблуня.

Безсилля насіло, надушило всіляке: особисте, старече й народне, державне.

Віктор і господиня допомогли старому зійти вниз і поклали його, одягнутого і в пантофлях, до ліжка.

Пані Тишлер більше злякалася старих Лисенків у своєму домі, цілком несподіваних дармоїдів, ніж американців у Візені ам Зее. Без знайомства з ворожою солдатнею вона надіялася обійтися, а от — і з якої статі! — з «гостями» доведеться зустрічатися від ранку до ночі, а от «родичів» треба буде годувати!

Господиня здуріла й жахнулася: у дім, у передпокій зі сходами, зайшло троє Лисенків, занесено дві валізи й

клунок. Та ще вона, бідна, кинулася до чоловіка в спальню, а він, опудало, товпига, вайло, уже встав з ліжка й поспішав, задоволений, майже радісний, знайомитися з Вікторовими батьками.

Жінка ладна була накласти на себе руку за те, що вона так по-дурному розгубилася й не випровадила з-під хати й Віктора, не лише його старців. А дурень, а йолоп справді намірювався обняти старого Лисенка й поцілувати руку Вікторовій матері. Йому хотілося вийти до гостей на кухню й сказати: «Усе в цьому скромному домі не тільки наше, дорогі мої, а також і ваше!»

Може, не надовго, проте знайомство пішло найнесподіванішим чином: гер Тишлер, ще ошелешений жінчиним відчаєм, а трохи розчарований гостями, запропонував гостям дах над головою й прохарчування на лихий час, фрау Тишлер запросила їх до столу на сніданок і пішла потім з ними нагору розвантажувати від зайвих речей призначену новим пожилецям кімнату, копію Вікторової коміррки на одне ліжко, принесла свіжу білизну.

Мама, на кухні за столом, розмалювала картину: як вона з сарая побачила на дорозі американців у джіпах і на танках. Найдужче її наполохало, що неждані події можуть розлучити її з синами. У Бірдорфі до них вийшов з хліва Льока, за п'ять хвилин по тому також хазяїн, похнюплений, роздратований не так подіями великими, як невчасними відвідинами Лисенків.

Йшли вони, мама несла валізу й клунок, тато однією рукою тримався за жінчин рукав, а в другій були його речі, височиною й спостерігали панцерні колони на битому шляху крізь села й повз хутори, понад блакитним топазом у садах. У Візені ам Зее на міській площі бачили німецьких жандармів на мотоциклетах у товаристві американських офіцерів і вояків. На бург'омістраті, як на Головні, так і на Геррнштрассе, висіли білі прапори.

Гер Тишлер повів несподіваних гостей до своєї майстерні. Тато ледве переставляв ноги, ледве пересту-

пив поріг. А обличчя в нього було дитяче. Як на вішаку висів на ньому піджак. Його парадні штани були трохи обтіпані з пузиристими коліньми. Фрау Тишлер перелякалася, коли в передпокої знову обізвався дзвоник, коли Віктор увів на кухню ще одну незнайому пару: Галочку Іконнікову та київського борця Германа.

Господиня й з ними, обоє з молочарні, поручкалася, хоч таку напасть, як найшла на її дім сьогодні, вважала за чисте знущання з неї, старої. А орда ще кинулася з кухні в майстерню вітати земляків, Лисенків.

Ранком, як кухню й майстернею майнула вертихвістка Галочка, у будиночку Тишлерів примарилися не то ярмарок, не то заручини або весілля. Та швидко від цього настрою не залишилося й клаптя. Дім закуняв, заснув на сонці й нагадував лікарню, шпиталь. Віктор, як звичайно, обідав з Тишлерами на кухні. Батьки у своїй набитій меблями комірці. Господиня, приголомшена таким ділом, троє утриманців на шиї, мовчки віднесла непроханим гостям по таці на другий поверх. Мовчанням зустріли господарі маму, як вона принесла посуд на кухню й заговорила до них, подякувала за такий смачний обід.

Віктор спробував за столом поговорити з Тишлерами про великі й малі справи, а в них, уже в обох, повсихали язики. Жодного слова! Не відомо навіть, чи вони його слухали, чи вони його чули. Вони повелися з ним так, наче випадково було викрите його ошуканство, наче їм щойно тепер прояснилося, що за шельмі, що за пройдисвітові, шалапуті, дурисвітові дано притулок у їхньому домі.

Господарі наперед відмовилися від порозуміння. Вікторові ж не було куди подітися з батьками. А йти в остівський табір було небезпечно. І не було там чим прохарчуватися. Він вирішив зайти до Тухли й Терези Кайзер і попрохати їхньої допомоги. Бо хтось мусить утокмачити в старі голови всю складність і небезпечність переходового часу, радше, цілковиту безвихідність

становища. Й обіцяти, звичайно, що Лисенки скористаються з найпершої нагоди й виберуться від Тишлерів...

Віктор уперше вийшов з дімка над пустирем на «американську землю» й з-під кірхи звернув ліворуч, до вілли Тухли й Терези Кайзер. Доктор Шульц зиркнув повз хвіртку, з-за живоплоту, й невимовно — хто б подумав! — зрадів гостеві. Надзвичайно. Бо певен був — американці.

Вілла причаїлася й чекала на трагедію. Раптом Тухла так ринулася на Віктора, що черевик зірвався з її метрової ноги й залетів у куці. Тереза зустріла гостя в коридорі й приховала від нього свій переляк — запросила до кабінету, сказала, що дуже рада свіжій людині в домі. Слідом за нею й Віктором у кімнату навпрост промайнули лікар Шульц і Тухла, згодом туди прослизнула пані Карін, нарешті ввалилися до «змовників» також дівчатка, діти.

Усіх цікавив погляд чужинця на карколомні події воістину історичного значення. Віктор не міг стримати посмішки: ці досвідчені люди сподівалися від нього не тільки чортівської проникливості думки, а й дуже практичних порад. А може, вони тільки й хотіли, щоб він трохи пригасив їхні серця та фантазію. Ні, кожен з присутніх розраховував на незалежність і свіжість суджень, навіть на його підтримку в разі жорстокої розправи пепреможців над переможеними. То нічого, що захожий сам почував себе в цей день не слоном, а зайцем. І навіть добре, що вони, німецька родина, ще могли йому допомогти.

Тереза взялася негайно поладнати дурне непорозуміння Віктора з Тишлерами. Ще сьогодні, щоб діло не дійшло до образ і грубощів. А Віктор хай сходить до Марлени Альтдорф. Хай Віктора на час переговорів не буде вдома.

... Назустріч Вікторові, відчинив двері, збіг Руді. Й заповідливо доповів, що на гостя вже й не чекали, так він запізнився. Що на душі в них, Марлени й Руді, було дуже прикро. Під час обіду вони по черзі й разом поглядали на

порожній стілець і на приготований для гостя посуд, на ложку, виделку, ніж, на приготований на столі портсигар і запальничку. Даремно хотілося їм повторити обід минулої неділі. Даремно сподівалися вони хоч трохи довідатися про вступ американців у Візен ам Зее.

Руді спалахнув від цікавості й запитав, чи Віктор уже бачив американців на власні очі. Й пожалівся, що мати не пустила його до вчителя на прогулянку. Він скривився й продемонстрував її непевність. Марлені страшно було не так злих намірів солдатів, як гістєричних вибриків місцевих людей або помсти остівців.

Марлена чекала на Віктора перед сходами й подала назустріч йому руку так, наче допомогла йому видертися з глинища. Вона, заглядаючи гостеві в обличчя, пройшла до кімнати перша, а Руді й Віктор вважали ще за можливе трохи подурити — застрягли в дверях і погрожували дверну раму вирвати зі стіни й внести до хати.

Марлена зраділа, що Віктор дав притулок своїм батькам і здогадався попрохати Терезу, щоб вона втихомирила бабусю Тишлер. Дідусь Тишлер схильний до всього прекрасного й доброго. Марлену тривожила тепер доля Терезиних родичів. Її сім'я надто близько крутилася біля партійного активу. Хоч і як це дивно — навіть і Тухла. Щоправда, згодом вона дуже прохолола. Тоді як Карін... Тут бракувало певности, чи вона не була реєстровим «прихильником партії», чи вона, «шалена націоналістка», демонстративно не вперлася в націонал-соціялісти. Здається, що ні, що послухала матір. Доктора Шульца, Терезиного зятя, американці могли, як офіцера, інтернувати, забрати у свої табори полонених або — чого доброго! — видати росіянам. Він, лікар, довго воював на Україні.

У цей день від Віктора ні на крок не відходили ні Марлена, ні Руді. Жінка палила цигарку й показувала гостю французьких клясиків у перекладі її батька, поруч гостя присідала на канапу й читала Фльобєрові листи

навипередки з ним і мовчки показувала пальцем на дещо пікантні слова й звороти француза. Хлопчик норовив, схоже було, обняти Вікторові плечі чи спертися на них.

Раз Віктора здивувала Марлена наївність, і він мимоволі посміхнувся. Вона сподівалася, що з кінцем війни росіяни залишать Німеччину в спокої, і вона повернеться в свій дім посеред захопленого зараз росіянами Берліну. Що для неї особисто війна закінчиться саме таким чином.

...Вдома на Віктора чекали приємно-приємно схвильовані батьки. Фрау Тишлер, почервоніла від задоволення, приводила до них Терезу Каїзер. Знайомитися. Професор страшенно жаліла — от так театр! — що не застала Віктора вдома. Допитувалася в Тишлерів і в них, куди це Віктор у такий день запропастився й коли повернеться додому. Старі Тишлери обіцяли їй не лягати до ліжка, доки не розкажуть молодикові про ці відвідини.

Професор Тереза Каїзер, спонукана до цього різними причинами, запевнила Тишлерів, а згодом і Лисенків, що тепер перед Віктором відчиняється брама Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліяна. При чому, як Тишлерам, так і Лисенкам вона представляла Віктора не як студента германістики й романістики, а як свого колегу! До такої міри педагогічні й профілактичні, також і пустопорожні, були її теревені.

Віктор чмихнув зо сміху. Та хитра Тереза хоч на короткий час поновила в Тишлерів цікавість до свого пожилця, трохи роздмухала терпеливість господарів щодо його батьків. А для Лисенків теж не пожаліла компліментів. І в бік університету й науки спрямувала їхні надії, їхні мрії.

Перший раз американці пробули у Візені ам Зее тільки дві доби. Потім у містечку стояли французи. Та рівно через тиждень американці повернулися остаточно й перетворили баварський закуток над озером-метеоритом

на курорт для військових. Місцеві готелі стали відпочинковими оселями. Нагадували вони — шільники.

Французи негайно забрали в баварців зброю. Віктор на власні очі бачив, як люди зносили на площу перед управою револьвери, гвинтівки й амуніцію. Усе це розкладалося на бруку або скидалося під липу. Згодом, до речі, до нього підійшла Галочка Іконнікова, і вони разом пішли по Геррнштрасе на гору й спостерігали остівців — грабіжників. Як вони плюндрували крамниці й зносили до табору стоси добра. Дуже надовго запам'яталось, що хлопці з України, зрідка й дівки, навантажувалися коробочками взуття, поставленими на руки, а підтримували згори підборіддями і навіть щелепами.

Дивним був настрій цих людей: незрушимо почуття своєї правоти і брак радості. Ніхто з них також не заглядав один одному в очі. Цуралися свідків.

У лікаря Шульца французи забрали автомобіль. О восьмій ранку подзвонили на віллу два вояки... Та ще зраділи, як добре тут розуміли їхню мову... Попрохали відкрити гараж і взяли ключі. Доктор відчинив ворота й почекав, аж доки його синенький фіят виїхав на дорогу, попід церквою й пішов у напрямку до комендатури.

Тереза Кайзер кинулася рятувати автомобіль, але запросила підтримати їй компанію — Віктора. Бо доктора й Карін вона побоялася брати з собою до коменданта: щоб зять не опинився, бува, аж у Росії, щоб донька не потрапила під замок, у товариство містечкових «наці». Потай Тереза Кайзер дещо розраховувала на додатній вплив на її переговори — «росіянина» Віктора. Може, вони, француз і росіянин, як переможці...

Віктор мовчав глину й мугикав собі під ніс «Та забіліли сніги», коли в майстерню забігла переперчена Тереза Кайзер, а поруч неї вирував Кіхле — гістерик. Одначе жінка посміхнулася чарівним чином і дуже просто пояснила, що їй ніяково, аж страшно було йти по автомобіль до французького коменданта, що їй потрібно

— і вона посміхнулася — секунданта. Бо дуель буде не на життя, на смерть. Треба буде французові довести, що переможцям так чинити не личить, що існують на світі міжнародні закони. Що комендант не дозволить своїм ганьбити честь — і їй, Терезі, любой! — Франції.

Комендатура у Візені ам Зее розмістилася... в касі ошадностей, що насупроти Бургомістрату. Комендант, хлопчак, прийняв Терезу Кайзер і Віктора посеред залі, неподалік від трьох віконечок, кас. Не запрошуючи присісти до столу, він, підстаршина в тричі зімнятій уніформі, днів зо три вже не голений, узявся гостей допитувати. Його, пораненого німцями в ногу, на одній у нього був військовий черевик, на другій пантофля, особливо збентежила приявність у комендатурі Віктора. Про конфіскований автомобіль мова зайшла на самому початку й на самому кінці розмови. Поява українця так вплинула на французького коменданта, як червона хустка — на еспанського бика.

Тереза Кайзер його не зацікавила зовсім. Його збудоражив Віктор: українець! Українець це значить — і комендант раптом побагровів, і комендант раптом розкричався, — зрадник Росії. Та українець — це значить наці, не лише кат... Це — антисеміт!

— Ви не знаєте, звичайно, що я не лише француз, що я ще й комуніст!

І в цю мить Вікторові й Терезі здалося, що від цього несамовитого треба спробувати вийти. Але комендант шкандибав за ними, тут і там стояли в залі цілі гурти похнюплених солдатів, і сікався, і вимагав подати йому прізвища, імена, адреси Віктора й Терези. Уже навздогін комендант гукнув їм, що Терезі дасть він дулю під ніс, а не автомобіль, що Віктора він знайде живим чи мертвим і видасть Росії, видасть Росії живим або мертвим.

Надворі, на вулиці, як за ними причинилися двері щадниці, як Віктор, так і Тереза сподівалися погоні. Думали — вийдуть солдати й заберуть. Розбакав їх — гер

Завер. Перейшов до них через вулицю й провів їх аж до будинку жандармерії. А на прощання вразив їх новиною: у своїй вітальні, як по нього прийшли французькі солдати, застрелився справжній бургомістер Візену ам Зее, переконаний націонал-соціаліст Адольф Майєр.

Віктор провів Терезу Кайзер, мовчазну й налякану, до фіртки вілли, а сам обійшов квітникарство й саме встиг на обід до Тишлерів. Часу вистачило також, щоб трохи погомоніти з батьками в їхній перевантаженій меблями клітці й повернутися в ганчарню Кіхле за п'ять хвилин до кінця перерви.

А наступного ранку — що за полегша! — в містечко вдруге прийшли американці.

У наступну неділю, перед обідом, Тишлери, й Лисенки також, довідалися, що цього ранку візенських остівців вивезено в Ляндсберг. Над тягаровими автомобілями, не російськими, американськими, аж попотіли червоні прапори з молотами-серпами... Дуже ввічливо, проте рішуче пані Тишлер запропонувала Лисенкам, і батькам, і Вікторові, зразу після обіду, у всякому разі ще до вечора, звільнити помешкання. Промовчала вона, хоч безнастанно про це думала, що не час зараз їм, старим людям, брати на утримання аж трьох дармоїдів. Зраділа, що не розм'якла, не розкисла, висловилася твердо, непохитно, і вийшла з мезоніна збентежена, горда, й трохи налякана. Боялася прохань, умовлянь, опору.

А Лисенки — неждано, негадано! — зібралися й винесли свої валізи на стежку через пустир, на них поклали свої зимові пальта, на пальта примостили мотузкою перев'язані книги. І гуртом повернулися до Тишлерів на кухню: подякували за хліб і сіль, за прислугу в такий безприкладно тяжкий і небезпечний час.

Гер Тишлер, зовсім трухлий, зеленкуватий, та його жінка, її червоні щоки попідрізувані чорними зморшками, — покам'яніли: не ворухнулися, не обізвалися.

Лисенко-батько ще довго стояв біля накритих пальтами валіз і часто ходив на край пустиря виглядати дружину й сина. Віктор з матір'ю поверталися по речі раз і вдруге. Мама розповіла татові, що найкращі з кімнат у таборі вже розібрано. І що на Геррнштрасе вже почала збиратися «вагонна братія»: люди злякалися насильної репатріації й самоти.

В одному тепер не було в Лисенків сумніву: що вони вчасно перебираються до табору: можна буде вибрати кращу з цих кімнат руймовищ. На увазі в них було два «покої» — ліворуч у партері або на першому поверсі, по-українському: на другому, над ним. Тим часом у перший з них уже всигла кинути свої речі сама власниця будинку. Бо французи прогнали її з помешкання в Новому Візені, а тепер там розташувалися американці. В другому Лисенки вже застали Сюсюкевичів.

Никандр Овер'янович уже встиг висунути в коридор зайві ліжка, зайві меблі остівців і вже мітив олівцем, збирався перепилювати ніжки двоповерхового ліжка. Людмила Валеріянівна вже швабрувала підлогу. На столі, в колосочці, спала їхня дитинка, хлопчик.

У довгу, тільки зовсім вузьку кімнату в партері, що насупроти апартаментів господині цього палацу, вже переносили свої пожитки — Луценки. Їхній крамар не збирався харчувати не лишень Прокопа Леонтійовича, кучера зі слонячою довбнею й пелькою для сулії горілки, для вагона хліба, не лишень його дружини, на віллі цілком безпорадної й безпотрібної, а й Лесі, служниці покірної, хоч і не надто хапкої. Не мав наміру терпіти варварів у своєму домі ні тобі зайвої години, хвилини.

Отже: Віктор знову опинився на Геррнштрасе: картонова халабуда на піддаші. Зношена перина на ліжку.

На столику перед корабельним віконцем у даху — зв'язка випадкових і зовсім не випадкових книжок. Найперше однотомовий «Словарь української мови», Грінченків. Тато й мама примістилися в тісній на двох

кімнатці. Вікно з їхнього кишля — на захаращене непотребом подвір'ячко, на гору сміття, лайна посеред бур'яну.

Увечорі Віктор сховався у Бірдорф й приніс на Геррнштрассе гасочку сміху. Французи, як стояли в Бірдорфі, поштиво кланялися й віддавали Льоці честь: мали його — чорний капелюх? чорна краватка? — за юного ксьондза!

У понеділок Віктор, першим ділом, побував у Бургмістраті. У ганчарні пропрацював другу половину дня. Домігся, знадобилася давня прихильність Завера, харчових карток. Та не лише для своєї родини, а також для Сюсюкевичів і Луценків.

Бентежною, тривожною вдалася перша ніч Лисенків у таборі на Геррнштрассе.

У ніч на понеділок російські офіцери вчинили перший наскок на Візен ам Зее. Намір був захопити Галочку Іконнікову, «свою дівчину з Новоросійська», й борця Германа, «свого чоловіка з Києва». Обидва автомобілі, «газики», зупинилися перед будинком землячки. З них вийшло четверо офіцерів... Господарям дому вони пред'явили ордер на арешт... а люди до безтями зраділи, як прояснилося, що на арешт Галочки Іконнікової, не когось з їхньої сім'ї. Люди щиро опечалилися, як офіцери не знайшли Галочки на горищі.

З її кутка під старезними кроквами, під черепицею, нічого не було забрано — тільки її сімейний альбом, її листування та її до кінця трохи не дописаний роман. Газик за газиком обережненько проїхали повз управу до молочарні, не хотілося будити містечко, й зупинилися неподалік потрібного їм будинку. На жаль, біля надвірних дверей офіцери провотузилися надто довго. А потім товариші так ринули на сходи, що стеля й стіни баварської твердині посипали їх тиньком і сліпили піском, глиною, крейдою, пилом. І нізащо, даремно! Герман здавна передбачав подібне становище. Йому давно подобалося

«гуляти» на своєму іграшковому балконі й плянувати втечу не лише зі своєї мансарди на дворище молочарні, а й на сусідське подвір'я. Не без розрахунку, дуже прозаїчного, була також його дружба з сусідським вівчурем, власне, сукою Гексою.

О третій вночі мати прочинила ляду на горище й гукнула Віктора. Він миттю скочив до неї на перший поверх і в партер. Натовп, схожий трохи на карнавал диваків, запрудив напompований сопухом, отруєний нужником коридор, перегородив дорогу Адамові з його Євою.

Портрети геніяльного експресіоніста, а не просто німецька бабуня зі свічником у руці, а не полтавський вусань Луценко з цигаркою у конячому роті, його доглибинно збентежена подією дружина й усміхнена — крізь надзвичайну цікавість хвилями йшов і йшов насміх — донька Леся, а не рятівники закоханих — Сюсюкевичі. Батько-Лисенко збирався поринути в юрбу й одноразово намірювався втікати нагору, повертатися до ліжка. Мати теж трималася поруччя сходів.

Віктор пішов прямо на друзів і, від сміху падаючи з ніг, запитав:

— С гулянки? — «білоруська мова» завжди уявлялася йому комічною, чудною. — З пляжу?! Ой, попалися ви, голубчики, попалися! Тепер хоч женися, — і він зиркнув на саксонського «камерада», приятеля.

— Ледве не попалися, пшепрошам пана! — уточнив «по-польському» Адам і раптом посміхнувся ніяково-ніяково. Посміхнувся крізь ледве проглядний страх, крізь зовсім тваринний переляк.

Віктор ляпнув борця по спині, наче збирався його обіймати: для хули в таку годину не було, не могло бути місця. Хоч сцена була щонайпершого ґатунку: Галочка Іконнікова стояла в нічній сорочці, правда, гарній — рожева з білим мереживом там і сям, босоніж, а «гер

Герман» — цілком — цілком голий, у «поплавцях». Воістину, киянин на Трухановому острові, на Дніпрі.

Кишло на Геррнштрасе раз і вдруге намірювалося подрімати й перевести дух, але цілком надаремне.

Ледве Галочка вляглася в Сюсюкевичів, ледве приготовано постіль для Германа, у продовгастій кімнатці на два двоверхові ліжка, як у щойно поновленому таборі остівців-неповоротців знялася буча. Голяки знову як не повисли гірляндами на поруччях сходів, то знову опинилися в партері, на чорній, хто б повірив, цегляній підлозі перед вхідними дверима. Під гостинний дах з'явилася родина переляканих — чи не дуже? — земляків. Через поріг новоявленої фортеці рвалися — Шерстюки!

Була шоста ранку. Однак час був уже підводитися. Вікторові — поволеньки збиратися до праці.

Шерстюки як Шерстюки. Давні знайомі!.. Зоя твердила, що вночі по них приїжджали офіцери з репатріяційної місії в Лядсбергу. Натомість пані Шерстюк, мати, підозривала, що то їхній господар вигадав таку історію. Мав на увазі позбутися таких дармоїдів, як Зоя зі своїм татусем. І домігся свого: не треба було й випроводжувати калічного наймита та його по-дурному пихатої донечки. Бідака бавер уже прямо не витримував її фокусів.

Шерстюкова дружина працювала за всіх трьох і жодного разу не спробувала втрутитися в доччину гризню з господарем. А привітно й добре жилося в Бірдорфі, він товаришував з бавером, їхньому хлопчикові. Та Шерстючок, хоч щодня навідувався до Льоки Лисенка, — счував за Віктором. Вирішив справу Шерстюків страх: жити на відшибі в такий час!

По дорозі від Кіхле додому, в обідню пору, Віктор мав на увазі побачитися з паном Завером і доповісти йому про нічні події в таборі, про напади росіян на Візен ам Зее. Та на пішомуді перед управою він зустрів Ганса, шолудивого посильного, й довідався про гостей, непрошених, на

Геррнштрассе. Віктор ринув на гору. Під пекарнею по той бік вулиці солдат у російському однострої ведмедикувато всідався в американський автомобіль. У таборі панувала — зловісна? — тиша. Віктор сплигнув, раз і два, на другий поверх... Посеред кімнати Сюсюкевичів ручкався з людьми чорнявий офіцер зі срібними погонами на рясній-рясній сорочці на випуск, у синьому галіфе й розтоптаних, щоправда, начищених чоботях на кумедних ремінцях.

Наївняки подавали йому руки, проте не називали своїх прізвищ та імен.

Віктор посміхнувся й запитав росіянина — чи він не з України, чи вони не земляки.

— Майор Сергій Іваненко!

І зразу додав:

— Знаєте, земляче, пройшов Росію з краю в край, а відчиню рота — питають з усіх боків і обов'язково: ви, товаришу майоре, з хахлів?!

— То ми свої люди, — відповів йому Віктор.

І запитав офіцера, що там робиться на Україні.

Майор почервонів і зів'яв.

Тоді Віктор запитав, що ж репатріяційна місія хоче сказати українцям, щоб вони поспішили з поворотом додому?

Майор задумався, глянув на причинені в передпокій двері, щоб упевнитися, що шофер уже вийшов з табору, й сказав цілком байдуже:

— Радянським людям нічого боятися власної батьківщини. А розрахунок на західні держави — битий! Усі громадяни СРСР будуть видані...

Віктор і Сюсюкевич пішли з майором до вихідних дверей у партері. На сходах офіцер заявив, що тепер він поїде до бургомистра, відвідає американського коменданта й попросить їх на завтра приготувати для російської місії списки ще не репатрійованих громадян

СРСР, що тимчасово проживають у Візені ам Зее та в його околицях.

Уже в дверях він глянув на Сюсюкевича й нічого не сказав. Глянув на Віктора й промовив:

— Ви, так мені думається, з студентів. Правда? Кому-кому, а вам на Заході нічого робити. Ви потрібні батьківщині.

Віктор не з'якався піти з майором Іваненком до автомобіля й по дорозі спокійно розказав йому, що кілька цих родин намірюються почекати на новини з України, не поспішати плигати з мосту в воду... Чи він, майор Іваненко, не може в душі збагнути настрої цих уже двічі розчавлених людей? Їх душила ледве не подушила, Росія, потім також Німеччина...

Майор Сергій Іваненко не примушував земляка назвати своє прізвище. Нічого не став допитуватися. В присутності шофера подав Вікторові руку й бадьоро та радісно заявив:

— Отже збирайтеся. За нами затримк не буде. Батьківщина чекає на своїх дочок і синів!

Кімната Сюсюкевичів була — що тареля. Біженці в ній, що наварені раки.

Палала свідомість: для людей незчисленних країн світу війна щойно закінчилася, та для нашої братії, на свій лад отже «обранців долі», ця драма, ця трагедія ще продовжувалася. Додаткова дія? Фінал, епілог?!

Заспокоїти людей не було змоги. Кожному з земляків довелося на свій лад перегоріти. Віктор вийшов з кімнати у передпокій, пішов глянути на Германів «покій», як у ньому розташувалися Шерстюки, й зняв на руки, обняв свого ще саксонського приятеля Шерстючка. Для Галочки Іконнікової ліжко було поставлене в Сюсюкевичів. Постіль для Германа — у Віктора на піддашші, в голубнику.

Коли Віктор удруге повертався додому, перед вечором, то ще на вулиці почув з табору знайомий

голосок: на весь будинок лементував Федорченко. Знову доведеться жити поруч... Федорченкова дружина мовчки вовтузилася з лахами, не бралася бурю хоч трохи втихомирити. Віра переносила речі з передпокою в їхнє нове мешкання — дощаний прикомірок над убиральнею — й глипала на всі боки, її чорненькі очі шукали гака, на котрому б дівчина змогла повіситися.

З Федорченками разом забрався з Райстлінгу геть кмітливий полтавець Василь Кривуля. Тільки для нього не знайшлося вже в таборі й чотирьох стін. Йому попалося тільки три — печерка з тапчаном, чорний закапелок в апендиксі темного коридору. «Ніша», як пожартував Віктор... Чого тут бракувало — так це світла. Вікторові очі довго призвичаювалися доки уздріли Василя на своєму ложі. Він завжди лягав, як хвилювався, як боявся. І завжди пазурями колупався в носі, як міркував, як мізкував, як замислювався.

Згадали, що під цим дахом зібрався вже їхній вагон, що можна вже було рушати в нову дорогу. Кого в таборі дуже бракувало, так це старих Крамаренків та молодих Ващенків.

— А Галайди? — нагадав Василь.

— На горищі багато вільного місця, — відповів йому Віктор.

Василя доглибно турбувала вселенська тиша. Страшно було, що ніхто не почує, як він їхатиме на Сибір. Що за чудова річ на світі — війна! Що за багатонадійна — порядне бомбардування!!!

— Ну, козаче, не журися, щось воно та буде, — нарешті пожартував Віктор.

— От точно! Як це я не здогадався! — дуже серйозно здивувався Василь.

Доброта й краса поймали серце. Ласкаве пообіддя спроквола переливалося в надвечір'я, зовсім не вологе, навіть не свіже, а сухе, літне. Серед тиші марилася

суховітриця. Від церкви в Ст. Георгені Віктор пішов вулицею й мимоволі замислювався над сільським буттям, над долею селянських народів... Чи доречно буде сказати — «селянських націй»?! Віктор давно вже примірявся до нової для себе теми: Україна й Німеччина. До найновішого в ній підрозділу: Україна й Баварія.

При тому давалися взнаки гейзери обурення, протесту. Щодо Баварії, бо її сприймалося за провінцію Німеччини, мову її за діалект німецької. Був страх, що Україну погубить порівняння з Баварією, з Провансом, з Каталонією. Адже це, в суті справи, те ж, що й порівняння Шевченка з Кольцовим або Некрасовим, замість — з Гете, з Шекспіром чи Байроном.

Віктор уже приглядався до господарств у Горішньому Шлезьку й у Саксонії, а тепер — до баварських. І роздумував, чи пасувало тут наше старе слово «кметь». І навіть — «рільництво». В нього пахло воно степом... Одначе, ми, а не баварці вимирали й вимирали з голоду!

Потім обірвався лівий бік вулиці. Кремениста дорога тепер звивалася поміж заможними садибами й півмісяцем луків у широкій улоговині над місцевим Везувієм, над чорними та срібними свічками, над зеленим воском лісів на горі Шатцберг. Праворуч, через подовжні лати паркана, пінився келих травневого садка-памолодка. На стежку понад ним густо вже лягла перга.

Неждано-негадано вискочив з цього келиха на паркан і сплигнув Вікторові під ноги — Руді. Глибоко задоволений своєю витівкою, в повені ніжних почувань, хлопчик так припав до гостя, наче хотів перегородити йому дорогу. Тулився до грудей, до Вікторового плеча. Віктор брав дружка за підборіддя й заглядав йому в очі, чисті, радісні.

Марлена й фрау Барбара Теренц дійсно чекали на гостя в садку. Вкопаний у землю стіл був покритий білою скатертю. Під нього підсунено планкові стільці для обох джентлменів. По ще не кошеній траві з архіпелагами

жовтеньких і — сосонки — фіолетових квітів танцювали то вздовж, то вшир садка шереги вишень і яблунь у бальових сукнях.

Марлена посміхнулася до гостя радісно, проте звела погляд на свою приятельку неймовірно сумний. Господиня розповіла тільки, що її подруга мешкає в Нойвізені, в просторому селянському будинкові з наймодернішими, як на виставках, вигодами, серед чудового плеканого квітника. Сама Барбара згодом додала, як багато нещастя гніздиться в її справді двохсотрічній хаті. Її мати, страдниця, викохала там семеро дітей, п'ятеро з них, двоє загинуло на війні, поховала... Серед живих залишилася тільки вона, Барбара, та її брат... Учора прийшла в дім брудна цидулка — повідомлення, що він, морський офіцер, сидить під Гамбургом в англійському полоні. Барбарин чоловік, теж морський офіцер, загинув у сорок другому році.

Матрона з Рубенсових полотен здавалася, диво дивне, напрочуд легкою й стрункою. Білий крем її тіла був свіжий, а голова, велика, проте сплющена, тонка, — сорокарічної жінки. З бузком в очних западинках. Марлена, поруч великокаліберної Барбари, мимоволі уподібнювалася до надзвичайної ляльки, до пестунки долі, навіть до гарної речі. Майже що — до коштовної комоди з золотими ключиками в кожній з глибоких і в кожній з мілких шухляд.

Барбарина зачіска відкривала могутнє й горбасте чоло: пасма ледь-ледь жовтавого, майже білого волосся були закинуті на лев'ячі буклі в цілому темнобруннатій голови. Велике й вилицювате обличчя здавалося одноразовим, ще ніколи не баченим. Вираз його пам'ять фіксувала раз і назавжди: крейдяне й масивне, а закинуте в висоту, в політ. Суха зелень її очей ладна була спалахнути. Та і напрошувалося порівняння не тільки зі степовими пожежами, а навіть з планетами позасоняшної

системами. Дуже мізерними були на цьому пористому просторі тільки руденські брови, наведені на поголеному.

Барбара справляла подвійне враження. Не було сумніву, що їй, дуже щасливій у багатьох відношеннях, не підляло особисте життя, що джерелом її нещастя була — справжня трагедія! — її сім'я. Барбара, прочувалося, в житті похолодніла, проте здібна була, як і замолоду, до карколомних вчинків, до легковажних рішень. Байдужа, вона, насправді, шукала в людях ніжності й доброти. Не так у безпотрібних їй жінок, як у чоловіків, часто нестерпних, це правда, проте єдино звабливих. Її вві сні й на яву надили казки про райські сади.

За столом посеред травневого садка Віктор намагався розгорнути кожну з тем їхньої розмови й збагнути як характери своїх дам і навіть Руді, так і показні та справжні відносини своєї «тройки»: Марлена — Барбара — Руді.

Марлену Альтдорф вабила Барбара Теренц як малярка, мало кому відома, й знана на всю Баварію як керамік, на всю Німеччину — як фотограф. Марлена довгими наїздами жила з подругою в Італії; в Римі Барбара вже п'ятнадцять років мала власне помешкання й фотоательє на Piazza Pollarola. Вона написала тексти до Барбариних альбомів «Старий Нюрнберг» та «Італія».

Разом з тим, Марлена, враження це безпомилкове, високо цінувала Барбарині руки, також її, хоч і сліпий, смак, але глибоко зневажала її набиту небилицями голову й навіть серце, чудернацьке. Невпопад добре, невпопад і зле. Рідко що, рідко коли в Барбариній свідомості проявлено було в дійсних якостях і співвідношеннях.

Марлену часто вражала оригінальність Барбариної думки, Барбариного судження про твори й творців. Бо звичайно малярка уникала найелементарнішого теоретизування й узагальнення. Їй бракувало освіти й начитаності. Вона ніяк не могла збагнути суспільну роль літератури і мистецтва. Їх вона не відрізняла від ремесла. Крім того, Марлені жаль було Барбару, як на неї раптом

напливали хвилі бурхливого честолюбства, як вона, теж несподівано, тонула в самохвальстві, в задавакуватості.

Барбара вважала Марлену за сестру, проте за недозволено мудру й недозволено щасливу. Щиро вона бажала приятельці успіху в творчості, слави. Зате невимовно зраділа, як подруга раз і особливо вдруге остаточно розлучилася з чоловіком. Як Марлена опинилася в Баварії, в Візені ам Зее. Та ще — це теж було солодке почуття! — в домі своєї власної служниці.

Тепер Барбара була ладна допомагати Марлені словом і ділом.

Мати для Руді була незрівняно більшою й важливішою за людство й всесвіт. Це обом їм було ясно й без з'ясування, без слів.

А про тітку Барбару він завжди й часто думав в одному пляні — мріяв погостювати в неї, з мамою, у Римі, оглянути вічне місто, починаючи від Колізею.

Обурювала Руді звичка Барбари, вітаючись, так само й на прощання, обома руками брати його за вуха й цілувати в чоло, в шоки, часом також і в губи.

У цей вечір Барбара не відпустила Віктора додому зразу.

З сіней дійсно селянської хати, двері ліворуч, вони зайшли в їдальню й довго вечеряли, потім, двері праворуч, оглядали її праці в майстерні: картини на стінах, полки фотоальбомів на полицях, шафи її кераміки. Нарешті, на другому поверсі: бібліотека в прохідній кімнаті, перед спальнею. Двері й вікна — що чотирикутні острови серед книг. Без них обійшлися тільки стеля та підлога.

Вікторові було вже не до гостювання, бо вдома на нього чекали перелякані батьки. Нарешті об одинадцятій йому вдалося прослизнути з дверей на подвір'я, у квітник, у сад. Але на одну мить Барбара ще примусила гостя

повернутися в сіни й поцілувала свого новоспеченого прихильника й друга в губи, в губи.

13

Ночі, травневі й повесінні, часто розладнувалися снами, звичайно тривожними, зрідка просто дивними. Зусиллям ледь-ледь назбираної волі. Віктор пробуджувався й зшивав клапті свідомости в одноцільний лист. Запорукою успіху тут ставала присутність Германа в картоновій халабуді на піддашші.

Доводилося гасити раз цілком незугарні видива, раз — невимовно реальні дрібниці, набридливі дурниці. Калічний Ганс, посильний візенського бургомістра, починав раптом так розростатися, що від нього залишалися тільки каправі очі, навіть лише його метушливі зіниці. Проте поява безневинного виродка віщувала таборові тільки неприємності. Чи не доведеться на кутні реготатися?!

Що не день Вікторові доводилося оббивати пороги в магістраті, що другий день — позичати у сірка очей і з'являтися до Завера в кабінеті. При чому Віктор не так переживав і соромився своєї набридливости, свого нахабства наяву, як уві сні. Він уже плутався — дійсність часто приймав за мариво й навпаки. Завер мав не тільки надлюдську витримку. Не було в нього ні кінця, ні краю доброзичливости. Завер без зусилля волі, самочинно й легко перевтілювався з німецького бургомістра в українського остівця-неповоротця. Психологію заїжджених, заганяних людей зі сходу він розкусив не тепер, а кілька десятиріч тому, за і після першої війни. Він мав справу з таборами українців, наче полоненими, наче й спільниками.

Удень, наяву, й уночі, вві сні, Завер, такий стурбований подіями, проводив Віктора Лисенка до дверей у

набитий прохачами коридор і запевняв бідаку, що, в разі непереливок, він, коли це вдень, телефонує Кіхле, коли це вночі, попередить табір на Геррнштрассе про небезпеку. При тому бургомістер так посміхався, наче це був досвічений лікар, що намагався заспокоїти надто вже вразливого пацієнта.

Віктор, вдячний за увагу й піклування, теж посміхався й часто, в останню мить відвідин, ділився з ведмедикуватим баварцем блискавичною анекдотом, звичайно свіжою й на місцевій говірці, або дотепом, інколи борода-тим, навіть історичним.

Тоді раптом обоє вони усвідомлювали, що їм приємно зустрічатися, що в келії бургомістера, у білій кімнатці з антикварним столиком і фабричним стільцем перед ним, з квітами в коритці поза луткою, в небі над магістратською площею — завжди можна було відверто порадитися.

Бургомістер Завер часто запрошував Віктора на обід або на вечерю в ресторані. Раз до їхнього столика підскочила Тухла, її звихнутий настрій сягав від сумних веселощів до пригнобленості, відчаю, й досхочу навечерялася в приємному товаристві. Про все важливе Завер і Віктор саме закінчили говорити. Вже можна було душу примкнути й пожартувати.

Бургомістер телефонував до Кіхле з таким розрахунком, щоб Віктор устиг після роботи переодягнутися й зайти до нього в магістрат. І в кількох словах доповів про розмову з американським комендантом і про дивні відвідини радянського майора Іваненка.

Американець обіцяв не штовхати колишніх остівців проти власної волі повертатися до Росії. Й погодився тим часом не видавати російській місії списків радянських громадян. Більше того, він обережно натякнув, що Захід, що Америка не надто суворо дотримуватимуться угоди у цій справі... Що в Американській зоні Німеччини творять-ся табори для антикомуністичних біженців...

Завер поблискував очима. З радістю клацнув замком у дверях свого кабінету й весело скотився магістратськими сходами в щойно опустілий партер. На вулиці, по дорозі до ресторану, він, в ознобі від збудження й задоволення, переказав зміст сьогоднішньої розмови з майором Іваненком. Ні, не зміст цієї розмови, а радше породжені нею здогади. Навіть не здогади. Це не були й здогади... Справа в тому, що офіцер в душі зрадив, як бургомістер відмовився зрадити йому прізвища й імена втікачів з Радянського Союзу, що тепер зібралися в Візені ам Зее на Геррнштрассе.

Завер, уже за столиком у ресторані, допитливо зирнув на співрозмовника. Зрадив при тому не лише зацікавлення думкою людини, потойбічної, зі «східнім досвідом», а й розрахунок на практичну пораду остівця. Бургомістер губився в здогадах, бо офіцер, без найменшої на те потреби, заявив йому, що й сам він з України. Навіть уточнив, що він зовсім не росіянин, а українець.

Завер виявляв непевність і щодо себе самого: з містечка вже забрано найближчих йому людей.

Вони сиділи в ресторані й часом мовкли: намагалися прочути свою долю, уявити своє найближче майбутнє. Виснажений голодом, Віктор трішки нагадував Ганді. Бургомістер тонув у своєму баварському піджаку, в голубому з синіми лацканами. Його рожеве воло набігало на ковнірець, а далі переливалося в голубий туман. Над цим новим Кенігзее сяяли в це надвечір'я волошкові зірки його очей. Не підвладні цензурі, вони силувалися підмінити слова, висловити невимовне.

До столика під багряною стіною у золотих розводах підсіла вічно голодна й вічно усміхнена — чи не трагедія! — Тухла. Завер широко зрадив також і цій появі, кістлявій і сивій бабусі з білими заїдами на губах, з блідим обличчям у рожевих і червоних плямах. Він прагнув пересвідчитися, чи в цій сім'ї все ще було гаразд. Адже забраний

французами автомобіль ніхто в такий час не трактував серйозно.

Віктор приглядався до бургомистра й дивувався самому собі й німцеві. Можна було подумати, що вони справді близькі люди. Можна було повірити, що Заверові бракувало своїх особистих неприємностей та печалей.

Тухла підсіла до столу збуджена й навіть весела та раптом погасла: засоромилася свого потворного апетиту й свого нестримного бажання нікого не слухати, а висловлювати свої власні погляди на мізерні й величні події Візенського повіту й світу.

Найперше вона доповіла Вікторові й Заверові, що людство цілковито втратило голову й кинулося — найважливіше діло! — задовольняти свою жагу вбивства. Тухла проповідувала думку, що єдиним щастям людини є вроджена спроможність її недомислення й невідання. На цьому ґрунті й проростають квіти людських жадань і надій, наше, пов'язане з ілюзією, прийняття дійсності, життя.

— Люди шукають, — докінчила вона, — зміст життя!.. А зміст цей дуже простий: жити, прожити безліч буднів і трохи свят, жити й — другий кінець палиці — зникнути, померти!..

— Одним словом, — майже серйозно підсумував її почування Віктор, — марнота марнот: «Ewil ewulim hakol ewel».

Раптом вітер дмухнув з несподіваного боку: Тухла почала цвірінкати й джеркотати. Філософію здуло з голови так, що від неї не залишилося й сліду. Жінка намагалася відвернути увагу Завера й Віктора від своєї марудної й фальшивої глибокодумности й вдавала, що вона людина цілком легковажна й бездумна. Проте й ця гра складалася в проповідь. Жити, мовляв, треба просто. Треба з сонцем пробуджуватися й лягати на спочинок. І ще одна ціха позначалася недвозначно: навіщо переоці-

нювати навіть культуру, не тільки цивілізацію! Ціха безсумнівно теж фальшива, вигадана.

Тухла звикла до мімікрії. Звикла наспіх пристосовуватися й завзято себе під- і перемальовувати.

...У неділю ранком циганський табір на Геррнштрассе відвідав Руді — й умиротворив чорні Вікторові терзання. Чорні хвилі настрою з цукрово білими гривами. З соняшною піною. Віктор сам себе мучив, а за лаштунками вигаданої трагедії прочував не лише здійснення всіх своїх бажань, а й карикатуру на свої переживання, на сміх над ними.

Лист Марлени, написаний фіолетовим атраментом на синьому аркушикові паперу, переданий у синьому ковертикові, обрадував Віктора до болю, до смутку. Бо раптом зчезла не тільки примара розлуки з Марленою, а й ледь відчутна музика ясних передчувань. Бо його страждання, радше збуджена вразливість, була коловоротом одноразово солодкого й гіркого.

Несподіване відкриття: Марлена теж мучилася й насолоджувалася випадковою непевністю, вигаданою ними.

Дорогий Пане Вікторе!

Ми розійшлися з Вами без домовлення про чергову зустріч. І, уявіть собі, серце не дає мені спокою, й хвилюється моє сумління!

Ви пішли з Барбарою, а я —?— заблудилася в Ст. Георгені... Ніяк не могла пройти до церкви й знайти свою вулицю!

На сьогодні ми запрошені до Барбари на вечірню каву. В неї будуть цікаві люди, бо вона задумала ввести Вас у наш візенський Парнас.

Але Вас треба познайомити з п. Майднером, мюнхенським видавцем, зокрема — видавцем «Критика». Буде там і пара малярів з Швейцарії. Я вже Вам розповідала про них, сусідів і знайомих Г. Гессе. Гер

Фогель, сам родом з Ст. Георгену, одружений з бразиліянкою. Пам'ятаєте?

То підємо? Я теж уже змудилася в нашому Візені, так мені вже хочеться побути зі свіжими людьми! Хоч компанія це й не надто весела, правду кажучи.

Отже, до вечора, до зустрічі о п'ятій?!
Ваша

М. А.

Руді, слідопит, губився й тремтів від захоплення: посеред нудного містечка та небачений-негаданий досі дім, здається — розбійницьке чи піратське кубло. У коридорі назустріч йому мерехтом обізвалися крейдяні стіни, прочулося перегукування полив'яних цеглинок розхитаної й пощербленої підлоги. На сходах хлопчик і раз і вдруге зупинявся і втихомирював серце: розумно було звідси вирватися, проте жах його також вабив. Руді поставив ногу в темний передпояк і прислухався до таємного чергування крапельок з калічного, видно, крантика, приглянувся до казкових дверей, що виринули з ночі й завмерли перед ним, і до провалу в чорну печеру. У кімнаті насупроти нього плакала дитина.

Раптом у дещо повітлілу скриню вийшов, як виявилось, гер Лисенко, тільки не Віктор, а його брат. І запропонував хлопчикові не тільки познайомитися зі своїми батьками, а й зійти до Віктора драбиною на піддашся.

Дома Руді не міг нахвалитися «українською кімнатою» старих Лисенків і Вікторовою «обсерваторією» з віконцем на черп'яні хребці містечкових кварталів. Та ще Герман дав хлопчикові, перекладав Віктор, вступну лекцію про французьку боротьбу. Розповів йому про Івана Піддубного, українського силача.

О п'ятій Віктор був уже в Марлени перед дверима, вже — з Руді — збіг на другий поверх. І збагнув раптом: та сьогоднішній день уже досяг вершка, вже блиснув на

сонці вогнем і золотом, а тепер, цілком незаперечно, покотився з гори в дику, здається, пустелю. Це була необачність — без краю й без міри радіти й фантазувати. Тепер на його нікчемну голову чекав баняк як не холодної води, то — окропу.

У дверях Марлена зауважила, що так «хлопці» легко можуть завалити сходи в домі бідної жінки, наймички. Запитала, на мить справді роздратована, чи не могли б вони вправлятися спортом он там, на горі. Віктор і Руді, хоч і пов'яли, відповіли бадьоро, що там їм немає для кого старатися, що це вони перед Марленою продемонстрували свою вмілість і снагу.

Потім наступна сцена: Віктор і Марлена вдвох у кімнаті. У дзеркалі ніяково посміхався молодик у вишиваній — барвінок — сорочці. Піджак тютюнового кольору у червону пружку, надто вже куций, надто тісний, гучно вимагав місця в музеї. На парадних штанах біліли старанно напрасовані коліна. В руці кавалер тримав ще полтавсько-київську кепку й поглядав на свої латані-перелатані черевики-кораблі.

Ще болючіше: Віктор звик бачити Марлену в скромній блюзочці, в копійчаній спідниці. І простоволосу. Зараз він приглядався й приглядався до святково одягнутої дами: пудра й парфуми, підведені зеленим очі, підмальовані карміном губи. Не Марлена це, а незнайома берлінка! Мадам у чорному капелюшку, посипаному срібними блискітками, у чорному костюмі, у фасонних черевиках на високих підборах. У непомірно велику торбинку покладено лайкові рукавички.

Що за несподіванка! Віктор почував, що втрачає ґрунт під ногами, тоне. Що довкола нього не просто неозорий закордон, а чужина в квадраті, дуже високого ступеня! І що він насправді не той брюнет з барвінком у очах і на сорочці, що в дзеркалі. Не зовсім той. Навіть зовсім не той!

Марлена з щирим задоволенням намірювалася брати

вершок щасливого дня. Віктор у ту пору даремно вже чіплявся за каміння й кущі — сторчкака летів у прірву.

Віктор і Марлена пішли до Барбари в Нойвізен не алеєю розквітлих каштанів, що ледь помітно спадала від церкви в Ст. Георгені до березового розмаю й монастиря у Візені ам Зее, а надумали обігнути прилеглі села лучною дорогою, горбатим бруком посеред моря жовто-блакитних квітів і стрільчастих баньок кульбаби. Тут, остання садиба над зеленим простором, навперейми їм вийшов у садок і просунув руку крізь тин — гер Завер...

Для Віктора це був удар у груди. Відчай та обурення з головою затопили також Марлену. Візенський бургомістер, що стояв перед ними за парканом, з ранку вже був під домашнім арештом, щохвилини чекав на американців, що відвезуть його в концентраційний табір для «наці».

Звичайно одягнутий, у голубий піджак з синіми лацканами, в дідівські-прадідівські штани шкіряні, він ще посміхався брезклими губами й наляканими очима. Його становище було схоже на сон: хвора мати не вставала з ліжка, близької рідні в них не було, проте, як «партайгеносе», він підлягав знищенню!

...В очах ніч з часом проясніла. Буря в серцях поволечки вляглася.

Це вже надворі спершу так позолотіло й так по тому присутеніло, смеркло.

У Барбари в сінях — про такий будинок вдень і вночі снила Марлена! — трохи пахло кухнею, трохи дійсно старим житлом чи, може, селом. Тут і на сходах уже багато годин гніздився морок. У закапелку під східцями, перетвореному на зручну шафу для гостей, висіли на блискучих деревинках з бронзовими гачками два чоловічі плащі й жіноче пальто, розсілися три капелюхи.

Барбара в золотому вбранні, а облямівка чорна, вийшла до останніх з гостей невимовно солідна, просто велична й — знана манірниця! — пригнулася до Марлени,

печерички, дуже театральню приторкнулася шокою до шоки. На Віктора глянула так, наче сказала: «Тепер усе залежить від тебе. Не прогав нагоди!»

Марлена не могла збагнути, чому Барбара надавала великого значення Вікторівій зустрічі з гуртком людей позавчорашнього дня. В першу мить вона відчула себе ображеною, до такої міри холодно було привітано її приятеля, проте згодом у серці й у голові письменниці виринули підозріння: їй привидівся «театр», привиділися гріхи товаришки, якщо не вчинені ще, то вже задумані. Барбара з гімназійних років і досі незграбно полювала на чоловіків і переживала з ними карколомні пригоди. Крутила голову, як здавалося, чоловікам, а згодом виявлялося, що свою власну... А зі своїм чоловіком вона тільки зимувала в Візені ам Зее під одним дахом. Розлуки, правно, судово, вони не добивалися.

Прийняття в Барбари Теренц завжди були оригінально задумані й здійснювалися без врахування потрібних для цього фізичних зусиль і коштів. Сама Барбара, найприроднішим чином і ніколи не розраховувала на обопільність у таких справах. На неї жоден з її знайомих не витрачався. Й вона, дійсно, задовольнялася, гостюючи, чаєм і скибкою питльованого хліба з маслом або мармелядою. Так за воєнних років приймала її Марлена Альтдорф.

З їдальні, через сіни, гості й господиня повернулися до ательє.

Швайцарський маляр Фогель, з баварців, і його дружина, справді родом з Ріо-де-Жанейро, пили каву з Барбарою і Марленою перед столиком, поставленим неподалік вогнища в каміні, облицьованому білим мармуром. Розкошували в просторих фотелях. Тільки господиня дому вибрала для себе дерев'яну лаву баварської роботи. Марлена пересіла до товариства з французької канапки на дві особи, дуже кумедної — з

високим-високим бильцем, звернутим наперед наче два крильця.

Віктор і мюнхенський видавець Майднер, як і при вечері, надовго не гасили своєї розмови. Своєї уваги вони не розпорозували й на п'ять хвилин. Їх мовчанки були тільки коридорами поміж сусідніми темами. Вони говорили з роздумом, але тільки про речі пекучі, про те важливе для їхніх народів і для західньої культури, чим вони насправді жили.

По ательє вони так і мандрували попід стінами, від картини до картини, від стола з фотоальбомами до полиць з книгами, фоліянтами на багатьох мовах Європи. Розглядали мистецькі скарби, обмінювалися думками про них і, сортуючи, поверталися до перерваної розмови про свої власні досвіди й зацікавлення, про свої надії й страхи. У кожного з них було блюдечко на долоні, стигла чашка кави в другій руці.

Обом їм було приємно, що вони в товаристві людей тямущих, жінок гарних, проте — то нічого що в майстерні Барбари Теренц, серед її доробку — й насамоті. Що вони зустрілися й сподобалися один одному. Що вони — ягоди одного поля. Безсумнівно.

Майднер нагадав Вікторові київського академіка Дубовича, великого мовознавця. Він також висловлювався з граничною, власне безграничною, абсолютною точністю. Ця точність була вже красою. Він також «обзивався» тільки «на своєму поверсі», як ішлося про його світ. Зате слухав людей, дійсно, залюбки... Подобалася також зовнішність: у сімдесят років був він сухий, гнучкий і плечистий мужчина. Його барвисті очі трохи червоніли над синяками, навіть «чорняками», під пишною сивиною зачіски.

Маляр Фогель... нікого не нагадував! Марлена мусила Віктора попередити, що це за пара була ті швайцарці!

У дідуса зім'ята голівка, відсутнє підборіддя. Нарост на щоці схожий на баклажан. Світлі очі. В цілому він

наводить на думку про дамського кравця. Що заможного — свідчить багатий костюм. Бабуся з Бразилії — заморська птичка з круглою спиною й непомірно громіздким дзьобом. Бурульки її кучерів — чорні, аж сині. А карі очі — п'яні, вогнисті. Одягнута бабуся — що на карнавал. На бразильський, не швейцарський.

За час «Тайної вечери», так Віктор про себе назвав споживання в Барбариній їдальні, раз пан Фогель піддався й натякнув на свій творчий, як також педагогічний досвід і раз висловився про своїх тесінських сусідів — Германна й Нінон Гессе.

Пан Фогель, як і його дружина, не виявляв своє обличчя в застольному товаристві. Коли ж проявив себе випадково, то відразу й пожалів... Потім знову «влип в історію» й знову пожалів. Спершу він легковажно відгукнувся на Барбарину заувагу про конечність свободи творчості для мистця. Він був проти дочасного звільнення учня від авторитету, від диктату майстра, вчителя. Більше того, Фогель схильний був до думки про додатній вплив на творчість — різних обмежень свободи, різних вимог замовників і т. д. Фогель твердив, що Мікель-Анджельо закінчив Сікстинську капелю тільки зі страху перед папою Юлієм II.

Віктор спробував тему поширити, розгорнути, закріпити, проте його ніхто не підтримав: нікого з присутніх погляди Фогеля, дідуса злого на язик, не здивували. Ніхто не захотів покуштувати бурі за вечерею. А Віктор мав на думці проілюструвати твердження старого, розповів про папу Лева X — як він обдаровував талановитих поетів і карав батогами авторів недолугих віршів, а насправді збирався горетеоретика розгромити.

Швайцарець точно відчув замір таємного супротивника й замовк. Хоч пізніше скористався з нагоди й голосно заявив, ще за столом, що Віктор наївний молодий чоловік... Що Германн Гессе насправді не є ні великим знавцем людського серця, ні великим гуманістом. Г.

Гессе, як людина — скнярий серцем, а розум у нього крижаний. Насправді Германн Гессе — полонений своїх власних і чужих теорій. Творець, європеець з різними там Індіями перед очима.

Пані Фогель, розумна папуга, відчула переборщення в словах чоловіка, проте на свій лад, посередньо підкреслила те саме визнання з іншого боку. Похвалила людяність і сердечність Нінон Гессе, останньої чи не з чотирьох дружин письменника. Додала, між іншим, що Нінон Гессе з України родом. — жидівка з Чернівців.

Тоді Віктор повернувся до тихої розмови з Майднером. Зиркнув на нього й помітив, і прочитав на обличчі співрозмовника, як прикро був і він вражений безцеремонністю й грубістю суджень баварсько-швайцарського міщанина.

Від Барбари гості вийшли всі разом, гуртом. У сінях господиня несподівано згадала про візенські події, як вона висловилася, неподобства: декілька самогубств, декілька арештів, безоглядне хазяйнування німецькою власністю, будинками.

Але все це не затьмарило ні серця Фогеля, також і його дружини, ні його розуму.

— Справедливість, — прорік мудрець на прощання, — ширяє над табором переможених, а не переможців.

На Геррнштрасе звернув на Візен ам Зее пан Майднер. І, тиснучи руку, нагадав Вікторові про їхню домову зустрітися й поговорити про «велич і злидні» Лева Толстого. Йому мізерним здавалося толстовство як філософія. Та й пізні оповідання Л. Толстого були, на його думку, літературою третьої класи.

Подружжя Фогелів мешкало під горою Шатцберг, у передмісті, власне на хуторі Цігельштадл. Отже з ними довелося йти до церкви в Ст. Георгені.

Віктор повернувся додому опівночі. Усю дорогу відтворював духовний стан чи духовний світ Марлени

Альтдорф. Ніяк не міг збагнути, що приятельці могло так сподобатися в Барбари? що її там ошасливило, урадувало?!

Бургомістра Завера спрямовано в концентраційний табір у наступну неділю, через тиждень. Як у нього вже зароїлися надії на звільнення з-під арешту.

Забрали його в надвечірню годину, о п'ятій. З-за столу.

14

Віктор часто пробуджувався: дощ і вітер не давали спокою. Крапання над самим ліжком, над самою головою ненадовго затихало, хитрувало й раптом знову густішало, набирало сили, звіріло. Дмухання з боків і під стріху погрожувало скинути таборовий дах на брук середньовічної вулиці, нашпилити його на перестарілі, місцями й здичавілі садки, розтрити посеред смітника. Картонову будку при тому, з ліжками та прибудним столиком, могло зняти в небеса аеростатом. То нічого, що ні Віктор, ні Герман не дуже скидалися на зоряних корсарів.

Блискавки цілу ніч освітлювали табір на Геррнштрассе: синіли шибочки. Грім зображав Кавказ музичною мовою. Здається, що Кавказ. Хоч плутанини, дичавини й величі досить було й на Тібет.

Щоразу Віктор прокидався з думкою про Марлену й про виписану Марленою сентенцію Канта: «Можливо, що людство побагатшає, як збідніє, й виграє, як програє». Засинаючи, він спостерігав, як гарна ручка, і здивована, і готова до послуг у сотий раз за ніч здіймалася до бронзової коробочки на писемному столі й брала з нього в сотий раз аркушик паперу, власне, лискучу-лискучу на світлі картку, на котрій вона в сотий раз писала невимовно тонку й гостру думку філософа. Не треба бути

бароном Мюнхгавзенем, щоб на неї, геніяльно просту та майже буденну, нанизати весь досвід, усю історію людства!

Вирування світла в мороці, гуркоту й дріботіння посеред тиші збуджувало мозок. Але й серце також: несподівано Віктор збагнув красу духовного єства Марлени й відчув потяг — чому він цього досі не зробив? — поцілувати її руку.

Досі він, замість пророкувати їй багатоповерховий, безконечний розквіт творчих сил, поспішав з критикою нею зробленого, наче свічки, наче смолоскипи, гасив її досягнення й навіть самі надії на широкий успіх у майбутньому. А вона, освічена й начитана, гостро прочувала непоборну відносність знання й мізерність своєї ерудиції! А вона, талановита й працьовита, бідкалася своєю недолугістю, убозтвом свого дорібку й сприймала Вікторову критику, навіть його поради з вдячністю!

Вікторові вобріз вистачило глузду, щоб серед ночі, в зливу, не піти до Марлени для вияснення — нульової? — «справи». Фактично, щоб вона заспокоїла його, подякувала за доскіпування до недоліків її поезії й прози. Адже вона радо визнавала його високі мірки, його неугавне порівняння свого дорібку з творами вершинних авторів, своїх сучасників і попередників. Марлена, жінка з глибоко проораним розумом, розцінювала цю критику як хвалу, тільки не прямолінійну, а вишукану, не відверту, а приховану. Марлена не турбувалася, бо навіть дошкульні твердження Віктора були наскрізь доброзичливими. Просто він не стерігся ні своїх думок, ні своїх слів, бо все це говорилося з любов'ю, з любови.

Під час першої прогулянки борами на підшві Шатцберга вони три години проговорили про літературну й мистецьку критику та про її зв'язки з філософією. При тому Марлена вразила Віктора не тільки обсягом своїх знань, а й простотою їх «геології», їх нашарувань: багато

чим вона цікавилася, багато й ґрунтовно читала. Правда, все було їй до послуг, усе — досяжне. Віктор зразу помітив — і далі вже за цим слідкував — до чого зводилися Марленині розповіді, до чого — свої власні.

Марлена так чітко, так просто, так упевнено передала ідейний багаж давно вже студійованої праці Канта «*Kritik der Urteilskraft*». Або: Лессінґ, романтики... Як речево, з яким розумінням справи, з яким розрахунком вона про все це говорила з Віктором! Це було навіть не читання!.. Це були «вводи»!..

У Терези Кайзер вона позичала журнал Б. Кроче «*La Critica*». Дивувало при тому, що в даному разі йшлося про щире зацікавлення культурою, що справа була не в спеціалізації, не в фаху, не в університеті, не в заробітку, не в хлібі щоденному. Дивувала також щира скромність і поступливість жінки: переконай її — вона радо зречеться своєї думки, прийме твою.

Віктор, на протилежність до Марлени, хворував на суб'єктивізм. Він норотив якнайшвидше, якнайзагальніше схарактеризувати клясичну критику в Росії. Його так і надило говорити лише про Україну, хоч Марлена цікавилася тільки Росією, й лише про межу сторіч, про два десятиліття двадцятого, а далі — про кількох осіб, головне, т. зв. формалістів. Про давніх росіян, клясиків, Марлена почула обмаль, більше про Драгоманова. Згодом Віктор захопився Горленком, в юнацтві він намірювався дослідити його біографію й творчість, мріяв про написання роману про нього.

А далі зайшла мова про А. Горнфельда. Найперше про Вікторові захоплення його біленьким томиком «Муки слова». Отже: Горнфельд і Потєбня, Горнфельд і Короленко... Потім коротко згадано Юлія Айхенвальда. Його вплив на юного Віктора, побіжно — його стиль, його долю. Наступна ланка російських критиків це друзі Вікторові учительки Наталії Олександрівни Лісовської або близькі люди в домі Короленка: Ф. Батюшков, він же

привіз у Петербург «Кола Брюньон» Р. Ролляна, А. Волинський, навіть Янгол Іванович Богданович. Про російське мистецтвознавство сказано було коротко: воно мало розвинуте, порівняно з літературознавством, з літературною критикою, і — чолова особа його, закарпатець родом, «австрієць» Ігор Грабар.

На луках під дорогою, у балці поміж Шатцбергом і селом, Віктор поспішав доповісти Марлені про свого частково вчителя Леоніда Гросмана. Про курси лекцій московського одесита про Л. Толстого та Р. Ролляна.

У той день Марлена переконалася, що Віктор до самозабуття заклопотаний зведенням свого власного світу. Що саме цей факт і регулює його духовне життя. Потім кожна година з ним підтверджувала її здогад, її думку.

Вікторові справді бракувало часу, щоб поділитися з приятелькою своїми захопленнями. Ніколи було йому займатися духовними супротивниками й ворогами. Бо він — будувався!

У той вечір Марлена й Віктор виліпили зі скрині в повітці під хатою том російської прози. А Марлена двічі починала в Берліні вивчати російську мову. Й устигли перекласти на німецьку «Вогники» В. Короленка, «оптимістичну трагедію» на півсторінки тексту.

Віктор зібрався додому. Справді, взяв у руки й крутив на всі боки — кепку. Було вже пізно. На зеленій каналі звабливо ярили подушки. Марлена виглянула в коридор і сказала, між іншим, що Руді таки дочитав «Діти капітана Гранта» й погасив світло.

Марлена намірилася забрати з Вікторвих рук кепі, намірилася залишити гостя принаймні ще на годину, намірилася обняти його, поцілувати. Але Віктор у цю мить нарешті пригадав: Боже, Гайлігенштадтський заповіт Бетговена!!!

Господиня дому, приховавши посмішку, взяла приготований на шафі томик листів і біографічних матеріалів

Бетговена з шкіряною закладкою посередині їй подала Вікторові. Він, не помічаючи жодного зніяковіння, жодного насміху, потонув у тексті: «...ось уже шість років знаходжуся в жахливому стані, ще погіршеному нетямущими лікарями...»

Віктор, холодний і розпечений одноразово, мовчки повернув книжку Марлені їй — ховаючи обличчя — поспішив у передпокій, на напівтемні сходи, не дуже обережно збіг до вихідних дверей. Хотів приховати від Марлени сльози в очах. Хотів вирватися під баварське небо, залишитися насамоті з собою.

У ту ніч Віктор поспішав додому їй усю дорогу намагався міркуванням поколотити настрій.

Марлена схвилювала Віктора своєю розповіддю про заповіт Бетговена, нагадала про його люту долю. Проте вона мала на увазі спрямувати Вікторову думку на цікаву мистецьку проблему, а не збуджувати в ньому гарячі співчуття, грозові дози романтичних почувань. Справді: чи не сила внутрішнього слуху, чи не глухота композитора створила таке фортепіанне звучання, таке несподіване, часом, застрашуюче, цілком новаторське, в цілому — геніяльне?!

А тепер, пізнім ранком, Віктор стояв у кімнаті батьків, спостерігав берест за вікном, довгасті острови сухої кори під гілками їй думав, рівнобіжно, що в непевну погоду не прийде з Бірдорфу брат, зате не норовитиме вирватися з дому, не подасться під Фішен по рибу — батько, що в табір на Геррнштрассе прибула решта людей з «саксонського вагона», а він досі не зійшов униз привітатися з ними. У цю мить у двері знову постукав Никандр Овер'янович. Ось він зараз просюсюкає, що Вікторові личить —?— зустріти прибулих земляків і розмістити їх, напевне, на «третьому поверсі», сиріч на піддашші. На перекритому почорнілими дошками і «на сволоках».

А Сюсюкевич, ледве не прибитий горем, бо, мовляв, немає де жити, а тут прибули ще стовпища Ващенків і

Галайдів, з'явився в дверях і доповів, так наче Віктор був комендантом табору, доповів, що обидві компанії вкинута вже до коридору, що про горище люди не хочуть і чути...

Тоді Віктор збіг у нижній коридор привітатися з ново-прибулими й крізь розчинені двері вздрів знайому автотаратайку на трьох коліщатах і фортечний, броньований віз, поставлений на гарматні колеса й запряжений парою флямандських битюгів. Саме розвантажилися на бруку.

Роман Ващенко з дружиною й підліток Микола та донецький шахтар Галайда з жінкою Вірою та донькою Валею стояли по коліна в бебехах і чекали чи то на Віктора, чи на чудо. Роман, ладний знепритомніти від хвилювання й злоби, раптом злагіднів і відповів на Вікторове запитання, що дідусть і бабуся Крамаренки залишилися в Фішені назавжди. Відмовилися циганити світом... Тільки прохали не забувати про них, доки ще земляки не роз'їхалися з Візену ам Зее.

Сварка, передбачена Никандром Овер'яновичем, не відбулася. За годину-дві новоприбулі осіли поруч картонової халабуди на піднебесі. Віктор дуже просто поспішив з поясненням, що в таборі можна прихилити голову тільки на горищі. Проте запевнив, що вся ця музика вже ненадовго. Він чув, і збирається туди з'їздити, про американський табір для нашого брата в Авгзбурзі.

Так, цілком несподівано для себе самого, Віктор дійсно зібрався покататися, відвідати місто св. Августа, з шістнадцятого сторіччя осідок славної родини Фугґерів. Підштовхнули його на це діло земляки. А товаришити взялися Галайда, кремезний та прокволий шахтар з каштановими очима й морквяними щоками, й Прокіп Леонтійнович Луценко, родом полтавець, кучер спершу «Богоугодного заведення», а по революції поліклініки, та Герман, Вікторовів охоронець, драбант.

... Вікторові страшно було ворушитися й навіть думати про університет або про літературну працю на

чужині. Здавалося, що найкраще зараз мовчати, що в цьому містечку можна буде переховатися від росіян і навіть осісти тут назавжди. Думалося, що його фахом стане — ганчарство. Марилося, що відрадою в його містечковому житті будуть Тухла й Барбара Теренц і наїзди Терези Кайзер з Мюнхену та Марлени Альтдорф з Берліну... І раптом Віктор наче опритомнів. Під час галасливої сварки остівців у кімнаті Сюсюкевичів він збагнув: ...та з Візену ам Зее треба й самому забиратися геть! Більше того: перепочинок у цілому закінчився...

Та ще Галайда, дядько з Донбасу, так відверто заявив про свій намір виїхати з сім'єю до Канади, до Америки. А Прокіп Леонтійович мав уже відомості про український табір «Зомме Казерне» в Авґзбурзі. Навіть про жовто-блакитний прапор над його пляцом.

Саме в цьому місці розмова в Сюсюкевичів набрала характеру сварки. Господарі найпросторішої в домі кімнати вважали цю новину за недоречну вигадку занадто патріотичного земляка, бо американці ніколи не цікавилися Україною, не цікавляться її долею зараз і ніколи не зацікавляться нею в майбутньому, однаково — близькому чи далекому. Зовсім інша справа з виїздом за океан: Никандр Овер'янович і Людмила Валеріянівна прилюдно прохали Віктора з'їздити до Авґзбургу.

Як з мосту в воду, плигнув у розмову Роман Ващенко. Йому треба було вибатькувати ненависних Сюсюкевичів. Не в його присутності, мовляв, — поменшувати Україну! Роман, ясна справа, горою став на захист Прокопа Леонтійовича.

А Луценко тоді розійшовся до такої міри, що заповів похід американців на Росію, заповів визволення України Америкою. На цей раз гріх було навіть сумніватися. Бо... Чи ж Америка справді поступиться Росії своїм місцем у світі?

— Складайся, жінко, на Полтаву! За місяць будемо на Україні!

А пані Луценко засоромилася й тихенько вийшла з кімнати, поспішила вниз у свою конуру. Прокіп у неї, жовтоволосий вусань, старий хлопчак з птичачим мозком.

— Ой, не кудкудакаи, Прокіпе! Побійся Бога! — і жінка зиркнула на доньку Лесю, захоплену татовими передбаченнями до нестями.

Не з'ясованим залишилося, чому так учепилися в Луценка, Романа й навіть Галайду — Федорченки та Шерстюк. Вони, здається, нарікали, що заради України вони вже зруйнували своє життя, вважали, що настав час думати про Америку. Бо інакше...

У цьому питанні Федорченко й Шерстюк розійшлися. Перший вважав, що в Америці його дочка потрапить у найми, поневірятиметься до скону. Тепер уже й тут немає виходу!.. Другий сподівався на влаштування в Америці. Тільки б переплисти океан, море...

— То паняй додому!!! — кричав він на свого, взагалі кажучи, спільника.

— Побачиш, чого скуштують твої діти в Америці! Жакнешся!..

Шерстюк, дійсно, кусався на всі боки. Тільки Федорченка зачіпав з острахом, а кучера з Полтави — без одного.

Герман просидів біля Віктора до кінця зборів і ще вийшов з ним на прогулянку до озера, в парк. Він теж помітив, як Сюсюкевичі й Галочка Іконнікова, його «матрона», насолоджувалися побоевищем кат зна чим розсварених хахлів, як їхня «тройка» уникала відвертої суперечки з гостями. Вона часом навіть підтримувала Луценка, хоч насправді заохочувала Федорченка та Шерстюка до чварів, до відхрещування від усього рідного. Їй хотілося, щоб хахли розійшлися до крайніх меж безумства, втратили останній проблиск розуму.

На зборах Герман сидів поміж Галочкою й Віктором і не зводив погляду з підлоги. Згодом він запропонував

сусідові «провітритися». Пізно ввечері пройшли вони понад каналом у парк, над озеро. Раптом Герман сказав, без жодних попереджень і пояснень, без вступного слова, що на цей раз він «розкусив» Галочку цілковито, що сьогодні він назавжди розриває з нею дружбу.

Додому земляки повернулися мовчки. Уже в картоновому прикоміркові на піддашші обізвався Герман ще раз і погасив лампу:

— Нехай їй грець!

Віктор утримався від слова. Що тут можна сказати? А крім того, він добре знав м'яку й вразливу вдачу київського борця, знав ціну його запалові. Розгніваний, злий, насуплений сьогодні, лащитиметься він до жінки завтра, найпізніше через два дні бавитиметься з нею в кущах над містечком. Як не зранку, то о полудні або ввечері.

Дивно: Віктор довго розбирався в своїх подорожніх враженнях і взагалі не міг докупити зібрати своїх висновків. Аж надто багато складників. Надто громіздка формула.

Важливим здавалося помітне й широко розпросторене, глибоке й високе, одним словом, складне. Ще важливішим — невимовне, не викресане з прочутого, погашене й загублене в плутанині жадань, передбачень і прогноз.

Святом для очей був перш за все ранок у Візені, потім двадцять кілометрів дороги над озером, а наступного дня — пізні пообіддя й вечірня заграва над водами і труськими, здавалося, помостами в очеретах, такими ж причалами на глибинах, над прибережними віллами й залізничними фіртками й брамами в паркових мурах, над серцюлюбими селами, то загнаними попід ліс у долині й на горбах, то зіпхнутими й припертими до берега.

По дорозі в Авґзбург і назад, у тому самому місці, понад дубовим лісом над залізницею, примарилося дитинство й Україна.

Так у Сонгороді під Полтавою вантажні й пасажирські потяги дарма чавили тіні, в тому й портретик хлопчика в українській сорочечці, на чистому сріблі колії: махина проминала, котилася поміж горби, насипи й посадки в долину, а привиди на дзеркалах — поверталися, відстоювалися, розросталися.

Так під Києвом літнім вечором світилися, ярили й раптом темніли коридори підбитих зеленим дріб'язком лісів.

Корисно, потрібно вчасно було глянути на Візен ам Зее, цегляну черепаху, черепичну медузу на пагорбах, на садових терасах, з віддалі, крізь відчинене вікно цілком чудернацького потяга, не лише підстаркуватого, а просто взятого напрокат з «Німецького музею» в Мюнхені. Вагон рушив з місця й запропонував Вікторові пригланутися до містечка так і сяк. Без поспіху колом пішли напівзнайомі околиці — по коліна в воду позаходили чорні сараї, пристанища для човнів і вітрильників, вулиця тартаків над шляхом, несподівана конфігурація дахів на зеленій горі, короною діло — білий монастир у піднебессі, під один-два-три дахи зведені корівники Бірдорфу, курортне село на рівнині — Рідерав, ракова шийка — череп'я Гольцгазену.

Вікторові було до чого прислухатися й що перевірити.

Які ж куцисті почування! Що за вогнеметні думки! То фойерверки вони надій на тлі байдужих небес, то каскади висновків, спрямовані до спільного знаменника.

У цей день відкриття обскубли Вікторову увагу, перетворили її на карикатуру.

В Авґзбурзі візенців затьмарила суєта: на станції вони зійшли з потяга прямо в галасливу ватагу земляків, мешканців «Зомме Казерне». Через місто пішли оравою. На Авґзбург довелось зиркати з гурту.

Повітряний об'єм і міра забудови міста дещо нагадували Полтаву. Щодо стилю — на всякий випадок — треба було стриматися від висновків. Але подібною була їхня

атмосфера: тут і там марилася зваба міського життя. В обох них, не великих і не малих, прочувався творчий елян, марилися причали для культурної праці, духовного життя.

В Авґзбурзі життя вирувало ширше й глибше, ніж у містечку над бездонним озером. Тут його течія була помітніша й вибагливіша. В Авґзбурзі Віктор оглянувся на Візен ам Зее й збагнув: він майже навмисне змарнував рік свого власного життя! Й нарік провінційну ідилію животінням і непорозумінням.

В Авґзбурзі він також вирішив у жодному разі не переїжджати на постійне життя в табір «Зомме Казерне», не селитися разом з земляками, колишніми остівцями, не тішити себе маривом — українським середовищем на чужині.

На порядку денному — в Авґзбурзі! — знову став Мюнхен.

Навіть так: звичайно — Мюнхен!

І: бо Мюнхен! Уже заочно знаний, заочно любий.

Касарні Зомме в Авґзбурзі за два дні зранили Вікторові очі. Він підійшов до них з міста понад чорними ґратами, до кованої брами, до кованої фіртки у цементовий лантух. Мить і він опинився в таборовій поліції, то нічого, що українській. Налякав його — він аж спинився! — брукований пляц попід багатоперхові бльоки. На нього можна було приземлити три чверті неба.

На напнутому шматочку плянети стирчали в небо, ще й поблискували шибками неоковирні будови. Так і линула на думку, збуджувала уяву історія цього солдатського кишля, історія пов'язаних з ним людських доль.

Тут Віктор відчув себе — навпрост побачив! — шпеником, загубленим у канавці поміж бруком, шпеником і посеред людей-шпеників. Давня казка: вони напрочуд рідні йому, напрочуд і чужі. Наполовину він почував і

думав разом з земляками, рівно наполовину — в цілком іншому спрямуванні, в іншому пляні.

Тут Віктор уздрів, що люди пнуться в табори й збираються виїжджати в заокеанські країни. Як це природно, як це здорово: їх доглибно турбує заробіток, щоденний хліб! А він тільки й прагнув залишитися насамоті й при тому цілком вільним, цілком незалежним — щоб писати!.. Справі з хлібом належало в його випадку якось втрястися без нього, без його, Віктора, втручання!.. Випадково... Бо в нього в очах мерехтіли привиди ще не написаних книжок, у нього в підсвідомості поволі кристалізувалися майбутні твори. Повісті склалися в романи; романи набирали форми повісті про українську долю у двадцятому сторіччі.

Віктор помічав, як колосилася, як наливалася його рідна мова. Чув її ритми, її звучання. Прислухався.

Борець Герман зустрів у таборівій поліції свого давнього товариша: виписуючи перепуску, заглянув у канцелярію... А вони вирости й прожили в Києві, до початку війни, до мобілізації, ціле життя під однією стріхою. На Володимирському базарі. І разом ходили до кіна на Великій Васильківській, ще в дитинстві. У той самий день став він «авґзбурзьким соцьким», поліцаєм. І також мешканцем першого бльоку.

Галайда й Луценко влаштувалися в таборі «Зомме Казерне» теж, але вони дістали ордери на закапелок з двома парними ліжками — у колишній стайні. Там їм, як настав спокій, навіть сподобалося: садом діло, грядки.

Але до Візену ам Зее посланці повернулися ще всі разом. Не надовго.

З Германом і Галайдами та Луценками в розвідку поїхали також Сюсюкевич, Федоренко й Шерстюк.

Віктор стримав руку — побоявся тата збудити.

Ні він, ні мати не наважувалися й відійти від ліжка. Засмучені й зворушені до сліз, стояли над батьком, наче над недужою дитиною. Доброта й згідливість цього обличчя з сумирними вусами, з еспанською борідкою, ці запалі груди й заляклі руки нагадували також про хрести й каплички на баварських роздоріжжях, про мерців і надгробки, бачені не так часто на цвинтарях, як у книгах.

Батько теж чекав на Вікторів поворот з Авґзбурґу. Тому й повернувся з Фішену несподівано, рано — в обідню пору вибрався з очеретяної дельти підальпійської річки. Приніс риби в каструлі з відломаною ручкою. Захоплений такою небуденною удачею, він обійшов сусідів з тією каструлею й скрізь хвалився, що незабаром треба буде спробувати щастя на великій воді, на озері.

А згодом піддався намові, погодився на півгодини прилягти на ліжко!

На вечерю мама запропонувала Вікторові тарілку пісного борщу. Наново зворушена, мама закусила губу й ледве стримувала плач.

Учора прибiгав Льока, пізно вночі. Його розтривожила й налякала Вікторова подорож до Авґзбурґу. Йому привиділася розлука з братом. Страшним йому стало життя. Мама спробувала відтворити спершу Льокину появу в підсліпуватій кімнаті, а зразу по тому — передати суміш настроїв і безтям змістів у прощальному поцілунку Льоки. У бірдорфській самоті призбирана стурбованість. Аж піниста збентеженість. А ніжність у нього — дівоча.

Мама щойно сказала все це й відразу пожаліла.

З Льокою треба негайно поговорити цілком спокійно й виключно про речі практичні, буденні й — по змозі — звабліві. Наприклад? Про «Зомме Казерне». Про наміри наших земляків масово переселятися за океан. Конче

треба обговорити з ним переїзд з Візену ам Зее до Мюнхену.

Віктор, не слухаючи материних відмовлянь, устав з-за столу й, ховаючи від неї очі, вийшов з кімнати, збіг сходами в труський коридор партеру й подався нагору, через Новий Візен кинувся в Бірдорф на півгодинне побачення з Льокою.

На побачення з Марленою йшов і підлітав Віктор наскрізь чистий, гарний. Додому притьопав, на годину чи й півтори раніше, ніж звичайно, Віктор брудний, Віктор пригноблений, покараний. Його дружба з Марленою, як свічка, несподівано погасла, щоправда, не надовго. Швидко в темряві серце натрапило на жаринку, на кінчик гнотика, око запримітило й паросток полум'я, хоч і карикатурний.

Ідилія на найвищій ноті! Та по сусідству з нею куцем розрісся душевний холодок. Дружба, ледве не розсаджена на друзки, розкисла й обвалилася тут і там. Втратила на звабі.

Сам дідько штовхнув Віктора на карусель безконтрольних помислів. Світ у radoщах пішов коловоротом... А Марлена зупинила карусель і світ. І Віктор опинився поруч жінки у куцах. Мовчки лежав на боці й боявся зрадити... своє здивування.

Так не тільки здавалося. Так воно й було насправді. Він насправді дав цілковиту волю своїм рукам і губам... Він настирливо домагався від Марлени близькості!..

Але тут його вразила не відмова жінки. Найбільшою прикрістю була в даному разі двозначність її слів. Марлена тільки відкладала ту близькість. Марлена її обіцяла!

От це було гидке. От цього він, опанувавши себе, зовсім не хотів. Зараз і — ручився! — в майбутньому.

Віктора потрясла «прозаїчність міркувань» досвідченої жінки. Невигадливість, простота її слів розвіялася, хоч не безслідно, легко.

За вечір у Марлениній кімнаті, наче натоплений, хоч з відчиненими вікнами в садок і сади, Віктор до того замерз, що нагадував самому собі й господині мешкання — ковзаняра й одноразово крижане поле, ковзанку. Марлена, ще трохи розсерджена, обережно намагалася гостя розморозити. Бо в душі вважала, що нічого насправді не трапилось: їй добре відомі чисто всі повадки чоловіків. Бо вважала, що Віктор надувся по-дурному: дещо мусить зрозуміти навіть цей хлопчик.

Марлена не помітила — не могла повірити — що Віктор каявся, що Віктор соромився. У його очах Марлена стала сорокарічною матроною. Сьогоднішня пригода нагадала про її вік, допомогла йому простий факт усвідомити.

Додому гультяй повернувся зараня й з годину ще погомонів з батьками. Погасив світло й сів у ногах їхнього ліжка. Згадали, стримуючи серце, Полтаву. Бо про майбутнє й практичне нічого було сказати, добре було помовчати.

Потім Віктор вийшов у чорний передпокій, що з клятим краном на стіні, зійшов драбиною на своє піддашся — набік закинув ляду й пробрався понад сволюками, наче в воєнний час через колії затемненої станції, до свого голубника й засвітив крихітну лампочку над грибок. Ще довго й навіть спокійно, заглиблено він нотував авґзбурзькі враження. Бо свіжі й тяжкі переживання ще ледве пробивалися на поверхню думання. Вони ще з розвагом тонули й поволечки влягалися на душевне дно.

Віктор ніяк не міг вирішити, чи його обрадувала, чи його опечалила дана Марлені обіцянка в наступну неділю — двадцять кілометрів у один бік! — сходити аж у Шондорф. Там, згіно з поголосками, засновувалася

приватна школа для хлопців, підлітків. Адже не підлягало сумніву: треба вчасно й природним чином залишити в спокої Марлену й самому заспокоїтися. Йому дійсно бракувало зараз лише драматичного роману з німецькою письменницею солідного віку!

Вікторові, і це його інтригувало, ні наяву, ні вві сні не марилося чудернацьке побачення. Він просто й твердо пам'ятав, як по дорозі з Геррнштрасе до Марлени на хутір особливо лунали його кроки, як дивувала очі й навіть помисли невимовна свіжість природи й містечка.

Марлена схильна була в це надвечір'я залишитися вдома й до дрібниць обговорити Вікторові мандри повоєнним світом — за столом. Як не за обіднім у кімнаті, то за садовим. А Віктора чорт надив до лісу на підальпійських луках, на горі.

Віктор, схоже було, засумував за деревами: так і чіплявся за гілля алей, спритно катався на ньому й залітав, часом, на глиняні й піщані горбки над стежками та дорогами. Нарешті Віктор залишив дерева в спокої, а зате схопив Марлену на руки й заніс під вікову ялину, поклав її в гамак кореневища. Спочатку пригода з чорнявим молодиком жінку розвеселила, згодом, як руки його знахабніли, а губи подуріли, майже налякала.

Марлена, ледве стримуючи обурення, раптом змінилася до непізнання й чітко-чітко сказала:

— Вікторе!.. Прошу тебе: негайно залиши мене в спокої!

І, вражена звучанням свого власного голосу, прочуютою в ньому погрозою, додала примирливо:

— Чекав, чекав аж на найневідповідніший час!

...Так вони лежали довго. Відпочивали. Нарешті Віктор устав і подав Марлені руки, допоміг вибратися на алею й на стежку, на дорогу.

Неділя, цілком несподівано, стала днем побіжних розчарувань і, під завісу, нервового потрясення. Довго в

цей день ішлося лише про колючі дрібнички, власне, про відтінки настроїв, породжених невдалим словом або не до речі зрадженою думкою. А на вечір припала — збоку, несподівана пригадка про історичні події в хисткий час на межі війни й миру.

Біля церкви в Ст. Георгені пахло містом. Така тут, на шпилі, каштанова алея — замість шляху — на Візен. Така тут, зблизька й здалеку, доріжка в Цігельштадл, на луки й під саму гору Шатцберг, обсаджена головатими й зеленовусими вербами, як пнями. Не вірилося, що то в'ється репаний асфальт, а не потічок.

На високорівні над озером і Візеном дійсно марилося стародавнє місто. Хоч його доводилося вигадувати, а принаймні — струсити з гори неоковирні, часто й двоповерхові, хати й сільські дворища.

А Венген — це плянтація. Над садками та садок череп'яних дахів. Ось так і отак лініями, але також врозсип і врозтіч.

Віктор заглянув у долину перед лісистою горою Шатцберг. На стежці посеред різношерстих бур'янів, почерез лишаї пісковуку й суглинку то потопавав, то виринав іграшковий хлопчик. Руді поспішав до свого вчителя в Цігельштадл на прогулянку. В підальпійському лісі вони знову говоритимуть про війну в Італії й про задуману й неухильно здійснювану антологію сіцилійської лірики. Потім Віктор нахилився через паркан у двір і відкрив фіртку. На ганку грибка під червоною шапочкою він опинився в товаристві жовтенької киці: обоє вони пробиралися в помешкання.

Марлена з'явилася в дверях і посміхнулася: сама вона була ранок, ранок стояв над Венгеном і Цігельштадлом, над Ст. Георгеном і Візеном.

— Отже підемо в Шондорф? Я така рада такій нагоді!..

І жінка в барвистій блюзочці, в полотняній — синій — спідниці, в легеньких, таких запопадливих капцях і собі

присіла до кішки і теж глянула їй у очі. Тільки вона, роками живучи у Франції, ніколи не чула Віктором згаданої, в оригіналі й у перекладі наведеної приказки. — «Les Chinois voient l'heure dans l'oeil des chats». Китайці розпізнають час по очах котів.

У кімнаті на столі було приготовано сніданок на дві особи, на кожного приготовано по дві сигарети. Непода-лік від місця господині вже пишався на льняній скатерті — догов'язий кавник, одягнутий у ватяне пальто: на білих ромбах — темносині ляльки та сосни. Руді й справді вже пішов до вчителя на прогулянку лісами. Їхні відносини були схожі на товаришування, на дружбу.

— От чудо! — сказала Марлена, замикаючи двері, на ганку. — У той Шондорф віриться тяжко, а от день який, день!..

Віктор, по змозі ховаючи посмішку, припечатав її правдиві слова цитатою з Гете: «Man reist nicht um anzukommen, sondern um zu reisen».

Марлена відповіла теж дуже, дуже серйозно:

— Ще в більшій мірі ця мудрість стосується прогу-лянки пішки, піхтура!

На стежці через луки, поміж Ст. Георгеном і Новим Візеном, Марлена рука знайшла й обняла Вікторову. Спершу обережно й запитливо, а згодом міцно-преміцно: пальці залягли поміж пальці.

А Віктор намірився безсловесно повернутися до звичайної дружби з Марленою. Надіявся, що вона, зріла жінка й мати Руді, теж охоче призабуде Шатцберг, таке веселе, що аж прикре надвечір'я в лісі. Дуже хотілося, щоб воно щезло з пам'яті в обох них, щоб про нього не залишилося й згадки!

Ніяково було руку, щиру й тверезу, зупинити, ніяково було також зустрічати її радісно, з почуттям гарячим, захоплено. Про справжні почуття Віктора, про його зніяковіння, жінка не мала жодної уяви. Навпаки: не мала

жодного сумніву... Під тим оглядом Марлена зовсім не вважала Віктора за недоростка чи недоука.

У Нойвізені Марлена й Віктор потрапили в гості до Барбари Теренц.

Її мати походжала в квітнику над парканом — і запросила перехожих на мисочку полуниць з вершками.

Поява гостей в ательє роздратувала Барбару, хоч свій натюрморт вона малювала з шостої години ранку. Її старанність була легендарна. Поруч з нею чисто німецька пильність, чисто німецька ретельність Марлени могла здатися навпрост дилетантством. Крім того, Барбару розгнівив замір її гостей разом сходити в Шондорф. Своє почуття вона спробувала приховати. Але тепер вона не могла й думати про продовження сеансу малювання. Щоб тільки вийти з дому, вона провела Марлену й Віктора далеко поза останні будинки не нового вже Нойвізену, поза ампірний палац і фруктовий сад посеред лісопарку. За два кроки від цього місця на путівці хвилі полів спадали не лише до синього озера на видноколі, а вже й на церковну шпичку, й на дахи Бірдорфу.

Хутір, до речі, пообривав полотно різнобарвних ланів. І з високорівні здавалося, що його корівники сягали аж прибережної зелені — садів на череп'яних островах і паркових насаджень довкола вілл.

Кров прилила Барбарі до голови. Гнів зірвав з причалу й гнав її — вітрильник у бурю! — у безодню. Вона не могла глянути приятельці в очі, уникала погляду на гостя. Марлена пожаліла, що зайшла до Барбари: прочула далекі й близькі громовиці, запримітила рясні блискавки в такий золотий ранок. Але не здогадалася, що вона, що Віктор були причиною роздратування. Вона сама не схильна була до ревнощів і довго не розпізнавала цього почуття в подруги. Марлена тільки й знала твердо: не рідкість у такий час накіп на людських душах з незадоволення собою й ближніми, з печалі бездонної та зла несумісного з розумом і серцем.

Вона так відверталася, так пручалася, так боронилася від споконвічних коників Барбари. Примхам цим не було ні кінця, ні краю. На світі не було нічого легшого, ніж образитися на Барбару й назавжди обірвати з нею будь-які стосунки. Що вона дозволяла собі в Римі й у Франції! Що вона витворяла тут, у Візені, й навіть у Берліні, гостюючи у приятельки!

Але Марлена... Справді, завжди піддавалася чи завжди перемагала?!

Барбара з'являлася в неї з повинною, часом мовчазною, часом і слізною. На протязі десятиліть.

Прогулянку у Шондорф зіпсувала дуже побіжна зустріч з Гретою Брукнер у Рідерав. Марлена, хоч як це дивно, не впоралася з безконечно довгим фронтом безконечно різноманітних почувань — від образи — зради, мовляв! — до ще дивніших речей — захоплення вродою берлінки, землячки, красою її — не баченою в житті! — італійських очей, до мрії — швидко викоріненої — про Гретине вінчання з Віктором у візенському соборі.

На Віктора не було за віщо сердитися: він не зустрічався з Гретою потай, не шукав з нею зближення. Вони, обоє такі молоді, просто «помічали одне одного». Не більш, проте не менше також! Марлена не сліпа, Марлена помітила, як Віктор зрадив цій зустрічі, випадкової... То нічого, що згодом він і пожалів: як Грета надулася, як Грета відштовхнула Марленину приятельку. І Віктора, і Марлену вразила мовчазна демонстрація дівчини. Вона образила їх: посмішки обох їх зібгано й жбурнуто назад, в обличчя.

Марлена довго тільки слухала Віктора, але не чула. Не сприймала. Даремно він силкувався розповісти про цю дівчину з майстерні Кіхле. Найприкрише було їй, що передбачену нею гаму реакцій виконано було обома ними, і Віктором, і Гретою, немов по нотах, бездоганно! Що Грета Брукнер була громом вражена — зовсім юний

Віктор і підстаркувата, і гидка дамочка з Берліну! — Марлена усвідомлювала, що трохи задоволення, трохи радості пробуджувала в ній... аж надто людська обставина — що Гретина огида бризнула також і на Віктора.

Але: Гретине невдоволення замутило Вікторову душу. Віктор смутний ішов у Шондорф і назад! — Чи Віктор кохав Грету?!

Віктор порівняв Гретині очі з маками, з чорними тюльпанами. Назвав їх італійськими. Згодом підчистив думку — назвав їх українськими!

А Марлена всю дорогу потім уточнювала питому вагу самої дружби з Віктором Лисенком. І ловила себе на думці, що вона, мовляв, швидко повернеться до Берліну, що все це швидко й безболісно закінчиться, що не треба з такого нікчемного приводу страждати.

Глибоко ображена, Марлена завжди так почувала й думала, так себе заспокоювала, заколисувала.

За Рідерав, за лісом, недалеко Гольцгавзену, Віктор звернув її увагу на хутір над шляхом, на чудернацьку гору над його дахами й білу капличку на шпилі: тут донедавна працювали його батьки.

Марлена — чи вона багато побачила? — глянула на селянський двір, на сільський мікрокосмос, а заговорила про своє:

— Не можу докопатися, не можу збагнути: нічого в нас з тобою не трапилось... тільки похід на Шондорф зіпсовано до тла! Безпотрібне й несподіване затемнення сонця.

По дорозі з Шондорфу додому вона знову зиркнула на господарство поміж стовпом-горою й рівнинним лісом і знову виявила свої сьогоднішні міркування:

— Ти і Грета, по-людському судячи, така чудова пара! Тільки в духовному пляні вам... У ваших життєвих спрямуваннях ви люди з різних планет. Ну нічогосінько тобі подібного, не те що спільного!

І додала згодом: — Їй би хазяйновитого чоловіка! Ідеальний випадок — ганчар, власник керамічної майстерні. Пасував би їй гер Кіхле своєї генерації.

Це була чиста правда. Тут нічого не підлягало запереченню, проте одна-однісінька нотка в цьому монолозі була для Віктора несподіваною в Марлениних устах, була схожа вона на фальш чи прикрість. Так буває, як починається класифікація «людського матеріялу».

Як по дорозі в Шондорф, так і додому Віктор і Марлена перепочивали в яблуневому садку над самим озером. Аж дивно було: сухими здавалися старі-старі яблуні, сухим та порепаним здавався ґрунт, а шовкова трава тут — налита жовтуватим соком — тільки ось стільки не досягала до колін, а сині хвилі в кутастих зайчиках на лобі й плечах — товклися під ногами й шаруділи під вухом. Лежали в тіні й говорили, навіть посміхалися — крізь гіркоту.

Марлена розповідала про Руді-бєбку, Руді-хлоп'ятко, Руді-підлітка. Про материнство. А Віктор лише чекав нагоди, щоб цю тему дещо підмінити. Його цікавила роля жінок у житті творчих людей. Але на цей раз він був надто обережний і тому уникав дурниць. Не став пророкувати, мовляв, жінки в його житті ніколи не стануть гальмом для праці. Мовляв, заради жінок-чарівниць гріх поступатися мистецтвом, літературою, ділом.

У Віктора росіяни натрапили на гірку свіжих рукописів, на книги, на Грінченків словник української мови. Все це російський полковник детально переглянув, але — шляхетність! — все залишив на столику.

Щоб не потрапити в руки ні росіянам, ні американцям, Віктор збіг з Венґену до Візену ам Зее лісовою дорогою, до містечкової лікарні, попід віллу Тухли й Терези Кайзер. Своїх батьків і Галочку Іконнікову він застав у бібліотеці вітальні. Всі в домі чекали вже на нього з нетерпінням. І

всім здавалося, що з появою Віктора все на світі твердо стане на свої звичні місця.

Д-р Шульц і пані Карін думали, що людомори тепер заспокояться, та й роботи в них досить, що й американцям прикро впахати в вантажні автомашини людей з кляпом у роті. Вірилося, що це вже був вершок російських намагань, полювань... Але зайшла мова й про іншу можливість: обшук посеред ночі, арешт.

Чи не краще було б на ніч утекти з Візену ам Зее? Чи не варто було сім'єю пробратися до Марлени? Просидіти ніч під Шатцбергом, а ранком — ? Чи не настав час пробиратися до земляків, до Авґзбургу? А може, навпаки!.. Може — розбігатися!

Але ніч проминула цілком спокійно. Батькам—Лисенкам дісталася зручна та гарна кімната під дахом вілли. Галочка спала в Тухли на каналі, Віктор у бібліотеці.

З ранком прокинулася й бадьорість. І надія, що все довго ще буде по-старому, по-доброму, так би мовити.

Віктор, розвідник, заглянув на Геррнштрассе, а там уся братія преспокійно спала по своїх закомірках, закапелках. Пустували тільки Галоччина гайдарня, кімната Лисенків та Вікторове піддашшя.

16

У понеділок зранку до Віктора зайшов — й остовпів — Петер Ключе. Остовпів, але відразу й приховав свої почуття й думки, посміхнувся. Молодий замазура в балахоні й очіпку, схожому трохи на чалму, трохи на митру кухаря, спрямовував на вальця мокру глину й придурювався, й виспівував арію тореадора, куплет по-італійському, куплет по-українському.

Маляреві було приємно на душі: ранок зворушував серце. В галерії перед вікном звичний ряд дівчат. На

плечах чудово напрасований халат. З-під нього виструнчився трикутником накрохмалений ковчир сорочки. В його крила точно вп'явся чорний метелик. Заманулося поділитися... добротою. Закортіло обдарувати Віктора, хоч до цього часу Петер ніколи не заглядав у цементову прибудову... У суботу він позаздрив Вікторові — як під управою зустрівся з доктором Майднером, видавцем з Мюнхену, й обершкульмайстром Йозефом Ротом. Розмова була про українського поета. Що він, мовляв, обіцяв зайти, але примушує на себе чекати.

Тепер Ключе ладен був трохи до Віктора полащитися. Мав намір також похвалитися своїм рішенням невдовзі повернутися до Мюнхену, мало що не запропонувати українцеві свою швабінгську адресу. Мимоволі виринала думка про дружбу з Віктором... Хотілося, в такому разі, від товариша статечного поводження, солідности, а перед чавуновим млином стояв на цементі веселий чорнороб! Він же — новоявлений Енріко Карузо!

Петер Ключе знітився й не знав, не відав, чи не вислизнути йому з цементового лантуха, не повернутися до своєї ясної келії, до свого стола. Подумав також про незбагненну розмаїтість мистецьких темпераментів, про гарну в мужніх людей простоту — й проковтнув гірку, як хина, огиду, гостре, як металева стружка, роздратування.

Віктор зупинив млинок і підійшов до нього. Та так глянув на гостя, так заговорив, так заворожив сповидного гордія, що раптом довелося перед ним словідатися, признатися в усіх намірах своїх, твердих і ще не зовсім усвідомлених, що довелося перед ним — з якої статі! — затанцювати. Маляр добре знав свою глевкодухість, також свою надмірну поштивість до сильних, заможних і талановитих. З роками цей гидкий нахил усвідомлювався ним усе чіткіше, проте й використовувався також послідовніше й певніше, ніж досі. Все частіше Ключе радів своєму цинізмові, своїй зручності.

Одначе запобігання ласки у Віктора Лисенка дуже спантеличило німця. Справді, що штовхало його на це? Що за чар випромінював український поет — чорнороб пана Кіхле?!

Рівно о дванадцятій годині Віктор вимкнув свій глиняний млинок. На плече йому лягла Марленина рука. В обличчя йому заглянули пильні-пильні очі й ледь-ледь цікаві, радше глузливі губи.

У садку, над живоплотом на два людські зрости, далі від фруктових дерев у грайливому морі шовкової трави, Віктор відломив Марлені півбутерброда: обід. А вона засміялася. Вона щойно була в таборі на Геррнштрасе й познайомилася з Лисенками-батьками. Там її частували шматочком смачно підсмаженої риби і смаженою картоплею. Рибою фішенською. З Фішену.

Розмова з Лисенками зайшла про родинні історії. З лискучого гаманця, наче щойно з першорядної крамниці довоєнного міста, Марлена роздобула фотографії своїх уже покійних батьків: дрібнюсінька мати в непомірно великому, в громіздкому фотелі, поставленому посеред вітальні в стилі віденському дев'яностих чи десятих років; батько, накрохмалений сучкуватий дідок з типово німецьким профілем, такий без краю, без межі ретельний, такий глибокодумний — за своїм писемним столом перед прочиненим у садок білим вікном. Видно тіні, видно сіяння. Вогнем бризкає віконна мідь.

Потім Лисенки показали свій родинний альбом. Багато в ньому містечкової мізерії, ледве не вчувається джеркіт птиці або валування псів. Але багато й Полтави — живі фризи квітників у Малопетровському й у Корпусному парках, старожитність, архітектурні дивовижі поруч шедеврів.

Найперша з фотографій: Віктор, хлоп'я, й Льока, маля, ще в Сонгороді. Довкола них рідний краєвид і рідні персонажі: емалевий таз у шпориші, у ньому плаває гарний вітрильник, поруч дітлахів — їхні собаки Ллойд і

Роза; містечковий ганок і навіть бліді обриси знайомих речей у кухонному вікні.

Марлена зайшла в майстерню до Віктора вже ясна: мусила похвалитися щойно відкритими покладами лірики, власне — зворушенням. А з дому до табору на Геррнштрасе вона йшла люта й одноразово налякана. Страшно було за Віктора та його сім'ю. Обурювало полювання на людей посеред білого дня й на німецькій землі. Що, справді, за людоморство, що за народоїдство в двадцятому сторіччі!

Уже можна було зупиняти чавуновий млинок і трохи промарнувати часу за прибиранням майстерні, коли до Віктора зайшли гер і фрау Кіхле, навіть зі своєю п'ятирічною донечкою. Намір їхній проявився дуже швидко: треба було заохотити молодика до справжнього навчання кераміці. Баварець не стримався й відверто покепкував з «поетичних зальотів» свого робітника й майбутнього учня. Пані Кіхле, видно було, не схвалила чоловікової грубости, хоч про «поезію» теж думала як про недоречність, як про зрозумілий, милий, зворушливий гріх молодости.

Усі разом весело посміялися, дівчинка підбігла до дядька й обняла його ноги, коли Віктор похвалився, що становище його на чужині, справді «ясне». Проте відповідь на пропозицію він дозволив собі відкласти. Обмежився подякою за доброту й щирю пораду.

Гер Кіхле вважав таку розмову за поразку. Він безуспішно запропонував таки домовитися, що Віктор працюватиме так: півдня біля млина, півдня біля ганчарного круга.

Посеред дороги з майстерні додому Віктора пере-стріла Грета Брукнер. Він, і стурбований, і наче вільний від будь-якої гризоти, швидко йшов, часом і підбігав з підальпійських луків на просторій рівнині до свого містечка на окрайцях височини, на п'ятах гір. Вранці цією

щилиною він дряпався вгору, ввечорі, пританцьовуючи, спускався вниз, трохи не до маєстатичного озера.

Жаль йому було, що Кіхле нагадав про нестерпне становище... Бо в душі визрівало рішення, здається, що дивовижне, супротивне логіці, зате суголосе з... чим власне? Звідки в нього така рішучість? така невимовна тяга чинити бездумно? Звідки це довір'я, це передчуття вдачі, успіху?!

У душі Віктор знав, що не піддасться намовлянню Кіхле, не застрягне в містечку навіки, не стане візенським ганчарем. Але при тому мучила непроглядність майбутнього. Мучило передчуття наперед незбагненої складності життя, що напевно переполовинить навіть його наміри, а його творчі здійснення — здесяткує.

Рівнобіжно з проясненням думок, влягалися також яви й почування. На свій лад Віктора вабив дім Кіхле, ліс перед його фасадом і — в цій рамі — молодий фруктовий сад, вивернутий з гори в долину. Турбувала сумління й морочила голову ще одна обставина: Вікторові подобалася пані Кіхле, її розум і смак, її стримана вдача, поведження, її голос і волосся, зачіска.

Віктор зрадив, як вийшов на луки, як згодом повернув у просіку: тут йому знайоме кожне дерево, відомий запах і настрої кожної галявини. Силюета крайніх дерев понад стрімкою лінією дороги, візерунок їхніх воєдино злитих корон на тлі синіх небес нагадував берегову лінію Норвегії. Побачення з Маргаритою, Гретою, поява дівчини за латами обгороджених нетрів — навіяла згадку про Кнута Гамсуна.

Берлінка заговорила до Віктора стримано: кожен порух свого тіла й кожен звук свого голоса вона піддала гласному та ще й таємному наглядові. Тільки італійські ліхтарі мимохить засвітилися, потепіли, зраділи.

Таких переборщених почувань Віктор не сподівався... в такій статечній, урівноваженій, думалося, — прозаїчній жінки, пардон, дівчини. Хоч Грета першим ділом узялася

довести Вікторові — одноразово й самій собі — цілковиту конечність їхньої зустрічі. Хоч вона говорила дуже продумано, дуже логічно, зовсім по-діловому.

Віктор посміхнувся й простяг Греті руку: мовляв, пішли, красуне, цією ось просікою далі вниз, на Візен ам Зее, повз містечкову лікарню під галячими аулами на дубах, повз містечковий цвинтар за ярмом, а від Головної вулиці за білим муром. Та пішли вони, як хотілося дівчині, назад на гору й луки. Віктор обняв Гретин стан і так намірився спрямувати її на дорогу до монастиря й на Нойвізен. А Грета впевнено обняла Віктора й вони швидко вийшли на асфальтову стежку з Ст. Георгена на Цігельштадл.

На ярусних узліссях Шатцберга вже не було й мови про дріб'язкове непорозуміння в Рідерах, про Гретин дикунський вчинок. Раптом обірвати розмову і кинутися з вулиці через двір у хату!

На вершині гори Грета, заплакана, і Віктор, спантеличений, довго спостерігав загибель Баварії в пеклі. А згодом ринулися стрімко, навіть сторчма, бігти на рівнину, на стежку до монастиря, на Нойвізен. Часом Грета, квітуча й міцна, відпочивала: у Вікторових залишала руки свої й на мить раптом прилягала на Вікторові груди, впевнено клала голову на його плече.

Сподівані й несподівані розчарування, неприємності на ніч залишилися в лісах на горі Шатцберг. Всю спільну дорогу Грета марила, наче тепер черга за Віктором, тепер він полюватиме на неї, щоб повідати їй свої заміри. Бо тепер він уже знає про її справжні почуття до нього, про її готовість з ним одружитися, як також про рішення її сім'ї назавжди розпрощатися з Рідерах і Баварією й перебраться до Шварцвальду. Про поворот до Берліну шкода й говорити: їхня дільниця міста дісталася росіянам. А неподалік Баден-Бадену, в підміському селі, жила Гретина бабуся, виросла Гретина мати. У бабусі був дім

під лісом і керамічна майстерня в саду. В дерев'яній хатці, схожій на дзигарик.

Розпрощалися на вигоні перед Нойвізеном. Під берестом. І Грета вже рвалася додому, точно передбачала бурхливу розмову, навіть обурення рідних, і Вікторові вздрівся серцевий напад у батька, нервовий шок у матері.

Маргарета не сумнівалася навіть, що Віктор її поцілує. Адже поцілунок у такий день це запорука спільного майбутнього, це обіцянка. Греті хотілося прочути в поцілунку визнання її дівочої відваги, сміливости, хоробрости. А Віктор на прощання приклав кінчик свого пальця до канавки посеред її бороди й посміхнувся. Віктор — дівчина отетеріла! — торкнувся губами до її руки!

Батьки з півслова відчувли прихильність Кіхле до їхнього сина, збагнули його добрий намір. Не довелося втовкмачувати їм у голову також ідей Грети Брукнер. Подібні пригоди з жінками траплялися в їхнього сина й у Полтаві.

Віктор не гаяв часу: сподівався ще повечеряти в містечку. Так давно вже не відчував голоду, не випадкового, не поверхового, а зтяжного й уже нестерпного. Мимохідь збиваючи камінці з пішохода на брук, устиг він ще збігти по Геррнштрасе до управи, прослизнув повз гурт розчарованих і похнюплених невдах до ресторану й отримав з рук своєї постійної кельнерки приготовану для нього тарілочку картоплі й мисочку гарно нарізаних і апетитно сервованих овочів. З тацею у руках — глянув Віктор у напівпорожню залу, а за дальнім столиком вітрилом знялися й вимахували руками, запрошували його підсісти до товариства Тухла, Оберлерер Йозеф Рот і видавець Майднер.

Над Тухлою ще панував недільний жах. У цих гарячих переживаннях — росіяни полюють на людей посеред Візену ам Зее — Лисенки у них на віллі й можливість

нічного нападу росіян і американців — їй так добре, наче в ванній після тяжкого, після виснажливого дня. Добряга Оберлерер до смішного надутий: тепер він під домашнім арештом... Вечорами не виходить з дому: все йому мариться, що сьогодні нарешті заїде Віктор... Майднер теж натякнув, що молодий чоловік обіцяв відвідати його й проконсультувати його щодо пізніх оповідань Лева Толстого. Це для нього — справа. Коли б він отримав ліцензію на видання книг, найперше його завдання буде... Крім того, не дозволяючи себе перебивати, він признався, що весь цей час його переслідували думки Віктора й маляра Фогеля про Германна Гессе, висловлені на вечірці в Барбари Теренц.

Рану старого треба було полікувати. Віктор наголосив можливість двох головних поглядів на такі поняття як м'якість, сердечність, людяність — досвідчених творців і міщан. Інакше кажучи: людей мистецтва й вулиці. Звідси така відносність цих понять і непорозуміння довкола них. А уточнення вражень від творців великих і геніяльних залишається при тому завданням першорядним і звабливим. Як також — ще в більшій мірі — спостереження мистців над мистцями.

І Віктор, бо Майднер збирався Лева Толстого навіть видавати, майже процитував слово піяніста О. Гольденвейзера про великого романіста. Той не сумнівався, що Лев Толстой більше любив своїх персонажів, ніж своїх ближніх. Але насправді почуття його були ще складніші: і з героями справа не була проста, і з сім'єю, з однодумцями...

Що за анекдоти міг Віктор розповісти про забудьковатість Лева Толстого! Як під старість Лева Миколайовича радувало — й не радувало, часом, також! — знайомство з призабутими героями свого власного роману «Війна і мир»!

Після вечері товариство, несподівано й для самого господаря, опинилося в Майднера: треба було, як

бракувало меблів, то й навстоячки, розпити пляшку вина. Видавець мешкав на другому поверсі сусіднього будинку, брудноцементового й косоого. До його дверей треба було йти попід глухою стіною й муром бургомістрату. На кам'яних сходах, а поруччя зовсім свіжого дерева, легко було поламати ноги й відбити голову. Обидві кімнати Майднера — бібліотека. Тільки посеред першої з них фортецею стояли зсунуті до купи коштовний стіл до писання, музейні крісла для господаря й гостя, стародавньої роботи, стильне ліжко червоного дерева.

У цій неприступній фортеці й відбувся бенкет. У фотелях пишались Тухла й гер Оберлерер. Господар і Віктор, з келихами в руках, пройшли понад фронтом книг. Сумніву не було, навіть не могло бути: гер Майднер зібрав свою бібліотеку точно за Вікторовими вказівками, якщо не просто для Віктора!

Недарма бо так сяяв господар. І гість також. У кутку порожньої кімнати, з вікнами на Головну вулицю й ощадну касу, Майднер відверто сказав Вікторові, що невдовзі, напевно восени, ще до кінця року, він повернеться до Мюнхену для відбудови видавництва.

Йозеф Рот на прощання похвалився, що запросить усе товариство до своєї хати на справжній обід. Та на такий, щоб хоч на півдня забулися всі на світі війни й лихоліття! Але — для цього він мусить навідатися до навколишніх сел і силоміць оподаткувати своїх колишніх учнів, а тепер давно вже своїх знайомих і друзів.

Перед північчю до Віктора на піддашшя, він уже спав, здерлася, ледве не зірвалася з драбини, подряпала руку й ногу, Галочка Іконнікова. Присіла на ліжко приятеля й розповіла про своє знайомство з американським сержантом Лі, між іншим, китайцем, і про свій намір перейти до нього на працю в «Бангофготель» — солдатський будинок відпочинку.

Віктор здивувався, проте дівчина сама пояснила, яке відношення має все це до нього. Аж два: поперше, доки

вона працює на молочарні, вона хоче влаштувати йому подорож до Мюнхену й назад; подруге, вона, сумніваючись, влаштує Лисенків на працю в готелі — на американський харч.

Вона, як виявилось, вже навіть домовилася, що в середу о сьомій ранку Віктор поїде з молоком до Мюнхену, а повернеться до Візену ам Зее в суботу о другій по полудні. «Молочний двір» у Мюнхені в самому центрі міста, на Амалієнштрассе.

17

Віктор хвилювався. Так само, як уперше перед подорожжю до Києва. В ті серпневі дні в Полтаві він залишив своє дитинство, свою юність. Тоді, хоч і щасливим чином, переломилося його життя. Тепер він їхав з дому — з дому на колесах! — лише на дні, можна сказати, наперед пораховані години. Проте душа, цілком непомітно для чужого ока, де просто шумувала, де й вирувала.

Душа, схоже було, злякалася навали вражень, свіжих і міцних, глибоких і високих, багатозначних. Може, злякалася вже передчутих змін у житті, перебільшила при тому значення зустрічі з Мюнхеном. А може, Вікторів Мюнхен стане його Києвом на Заході, на еміграції?!

У вівторок, напередодні подорожі, Віктора турбували незчисленні дрібниці. Справу з ночівлею у Мюнхені, одну з них, він безуспішно спробував поладнати у Візені ам Зее. Ранком він намірився відверто поговорити з малярем Ключе. Бо Петер хвалився, що в нього там, як на острові посеред моря руїн, залишилося гніздо — кімната з бальконом над хвилями цегли червоної, жовтої, чорної, ліжка в бібліотеці щасливої господині мешкання, скульптора, до речі. Увечорі, по дорозі додому, він збіг

метровими сходами до фіртки Тухлиного садка й мило поговорив під віллою, родина чаювала під липою, не тільки з Терезою Кайзер, а також і з лікарем Шульцом, з Карін і навіть з дітьми, наскрізь білявими дівчатками.

Віктор привітався з робітницями в галерії, найбайдужішою до нього була Грета Брукнер, і, щасливий випадок, перехопив обох потрібних йому панів — Кіхле й Клюге.

Господар, ехида, не лише погодився відпустити Віктора до понеділка, а й висловив, клятий, припущення, що переночувати в Мюнхені можна буде в кімнаті маларя. Гер Петер затремтів і сплотнів. У цю мить Віктор для нього взагалі не існував: його потрясло нахабство баварського хама. Маляр заточився й ледве пробрався до своєї кімнати. По дорозі, наче п'яний, шукав меблів, підпори.

Кіхле, услід йому, посміхнувся й недвозначно підморгнув Вікторові: бачиш? істинно християнська душа!

Чудернацька Тухла справді надавалася для портретування. На обличчі в неї завжди вирували невимушені почування, світло й тіні, барви. Марилися дійсні й вигадані непорозуміння. Вона виглянула з фіртки на вулицю й так зраділа гостеві, що розгубилася, що на мить її затопила бліднота, хоч швидко серед цього білила постали флямінгові й багряні острови. Бездумні очі в ту мить збунтувалися: в повітря розліталися діжки висаджених блискавок. А ніяковів на збудженому обличчі тільки гарячий по вечері бабусин рот, набубнявілий і добрий.

Зразково вічливий доктор Шульц, навіть поштивий, приховав свої почуття й мислі. Видно було: чоловікові не хотілося гостя, проте він усвідомлював небуденність такої візити — просто з роботи, по дорозі до дому... Можливо, що Віктор розповість... Щирою була зустріч Карін. Жінка, сповнена крові й соків, чекала вже не на неприємності або дрібні новини в стилі сорок п'ятого року, а цілком мимоволі пнула заглянути в спокійне та

ясне прийдешне. Їй вчувався відступ повоєнних терпінь — полками, фронтом. Вона була настроєна... тяжкі часи вже згадувати. А серед цих згадок будуть і пригоди української сім'ї, і зустрічі з юним поетом і перекладачем Рільке на — що за курйоз! — українську мову.

Професор Тереза Кайзер, як ніколи досі мила, ласкава, чуйна, з півслова збагнула, що в даному разі поетові йшлося про таку прозаїчну річ, як ключі від її мюнхенського помешкання. Проте вона приховала своє обурення. Обійшлося без натяку на справжній характер їхнього знайомства, їхніх відносин.

А Віктор у такому разі більше не згадував про Мюнхен.

Тереза Кайзер пристрасніше, уважніше ще, ніж звичайно, голубила своїх онук і з особливою проникливістю розповідала про світ цієї малечі. А Вікторові, усміхнена, щаслива, запропонувала чаю.

Батько вже чекав на Віктора. Сів з ним снідати й пішов проводити на подвір'я молочарні. Матір Віктор обняв і поцілував у кімнаті. А тоді взяв з ліжка приготований для нього портфель, що з ним він чотири роки красувався на київських вулицях, й ніяково посміхнувся. Здалося, що йому тяжко було потрапити у двері. Сумнівався, ніяк не міг второпати, що за мана вабила його за обрій. Життєві кола розпливалися довкола нього й вилискували сріблом. Але думка передбачала й гіркі, й трагічні розчарування. Можливо, що цей привід для розчарування — також конечний складник у процесі визрівання людини, визрівання погляду на людське буття. Осідання юності?..

А тим часом:

згідно з дуже прозаїчним пляном, здійснюваним щоденно на протязі багатьох років, о дев'ятій ранку автомобіль з Візену ам Зее доставить бідони з молоком у Мюнхен на Амалієнштрассе.

Згідно з пляном, сьогодні о дев'ятій ранку Віктор приземлиться в Мюнхені. Так розпочнеться столична доба в його житті, відповідна, в задумі чи мрії, до київської — вдома, на Україні. Бо посеред Мюнхену, як і в Києві, марився університет, снилися неугавні свята пізнання й духовного розростання, ввижалися роки і роки творчих буднів. Адже кінцева станція всіх його фантазій — літературна праця й утвердження України в світі.

Ранком Віктор не знав, де він у Мюнхені ночуватиме. Не знав навіть, чого він так поспішав туди їхати. Проте і сподівався, і поспішав, і їхав... Душа ятрилася — так допікали їй розмисли про неможливість по-людському перебраться з Візену ам Зее до Мюнхену, про всіляку непевність становища. Проте ніщо вже не могло спинити Вікторового рішення про переїзд до баварської столиці. Він намірювався ризикувати, безбоязно плигати через прірву. З родиною.

Вабив світ культури. Вабило духовне життя.

А всі роздуми й передчуття останніх днів і ночей повторно, і раз, і вдруге, і втретє, кінчалися то поверховою й мінливою, то напрочуд ясною та чіткою згадкою про Лютту Дітц. Образ жінки світився наче ікона. Жеврів над полохливими вогниками свічок. Як вони п'ялися до буття! Хоч ладні були й захлинутися, погаснути!

Вікторві дивним чином снилася набережна над Ізаром — Віденмайерштрасе. Щоправда, розум вважав зустріч з Люттою, приятелькою з Полтави, з Кам'янця Подільського, за цілком виключену, за неможливу. У даному разі скринька відчинилася зовсім просто. Мюнхен, місто над Ізаром, було Люттиним гніздом. З нього вона літала на Україну.

Уже після прощання з батьком і Галочкою Іконніковою, вона вийшла з контори на цеглою бруковане подвір'я — несподівано болюча сценка... Віктор зі своїм заслуженим портфелем у руці, ясна справа, розігнався в

кабіну тягорового автомобіля, загнаного під дерев'яне накриття до самого дебаркадера, а шофери, обидва, хором пужнули його геть, замахали, пітекантропи, руками: лізь, мовляв, на лаву позад бідонів з молоком! Поїдеш, мовляв, на свіжому повітрі!

Галочка терпіти не могла ні баварського Дон Кіхота, ні баварського Санчо Пансу. Обох шоферів здавна мала за карикатури. Проте подібного хамства не сподівалася й від них. Адже Віктор для них людина чужа, зовсім не знайома. Досить, що чужинець? Що інтелігент?!

Галочка до такої міри спалахнула, що пожаліла... З якою охотою вона підставила б очих дядюшок під розстріл!

А тато дивився на автомобіль посеред подвір'я, згодом у брамі молочарні, й плакав. По задубілому від горя обличчю бігли сльози.

По дорозі в табір, на Геррнштрассе, марився йому чи не найщасливіший день у його житті. Тоді він був у Києві й зайшов увечорі по Віктора в університет. Син його працював у фундаментальній бібліотеці за столом професора Сенченка... У квадратів залі — ряди білих колон, плянетами — канделябри, паркет...

Віктор чудувався — до такої міри зрісся він з надозерним краєм, схожим на коштовну скриньку з блакитним озером-топазом на берилловому оксамиті зморшкуватих і рівнинних берегів. Крізь батькове обличчя, крізь сухеньку й здрібнілу постать батькову в допотопному костюмі, він приглядався до Баварії й сам дивувався. Дивувався, чому так глибоко зріднився з новою країною. Тому що він і його сім'я багато встигли тут пережити, а надії й образи проорюють ґрунт особливо ретельно й глибоко? Чи тому, що особливим було саме вrostання в цю землю, дуже, так би мовити, логічним, навіть єдиноважливим, дуже бажаним, дуже щирим?!

Зразу за Шондорфом машина, навантажена бідонами з молоком, обписала розмашисте лекало й опинилася на

автостраді. З кузова автомобіля видно було тільки спина придорожних знаків і написів. Маленька подробиця: до Мюнхену Віктор в'їжджав наверх... А ще Віктор збагнув, що й тепер він був ще далеко від Мюнхену під кожним оглядом — крім географічного. Справді, з-за його спина раптом побігли в поля багатопверхові квартали. Кwartали аж нічим не цікавих будинків око запримітило й спільну базу країн і людського існування, цілком несподівано запримітило схожість нового з уже давно баченим.

Наче гарячі мазки барви на чистому полотні, в мозку, на серці: дитинство. Адже футбольне поле на околиці світового міста так нагадувало греблю, в'їзд до Сонгородської цукроварні!

І все тепер піде в його житті наверх? Чи — несподівано, як у казці?!

Мюнхен нагадував архіпелаг посеред брудного моря старої цегли. Живі будинки в центрі Мюнхену були підвищені над руїнами, наче казанки над пригашеними вогнищами. Зате молочний двір на Амалієнштрассе, як на сміх, Господи, Боже мій, викресав у пам'яті образ італійських міст, Італії!

З автомобіля Віктор сплигнув на асфальт і насмішкувато посміхнувся. Півпогляду довкола було досить, щоб у нього в голові виринуло аж два пляни перебудови молочного двора. Його фантазія блискавично прибрала звідси гидкі прибудови, колоди старого дерева, рейки старі дошки, ґанки, бляшані брами, дашки, а понад карнизами прояснених, ушляхетнених, звільнених від мізерії будов — попід небом — звела низочку скульптур. Виринув і плян перекриття двора — перетворення його на пасаж.

Віктор перекинувся з шоферами кількома словами й опинився вже — що за нетерпеливість, що за лихоманка були приховані в його прокволих кроках! — на подзьобаній літаками Амалієнштрассе, в осерді Мюнхену.

На мить Віктор затримався на пішоході й уважно приглянувся до чисто театрального дійства в своїй душі, прислухався до громових розрядів — несподіваного — бо з якої статі? бо чим породженого?! — захвату, захоплення. Над ним, Віктором, панувало передчуття, що він добре вчинив, що не залишився вдома, що бездумно поспішив до Мюнхену. Що він, одним словом, тепер у фокусі дивовижних і далекосяжних переживань і подій.

Але досліджувати свій стан докладно не було коли. На Амалієнштрассе, навскоси від молочного двору, попід руїною, видно, гарного й стильного дому тупцював солідний пан: безнастанно одягав і здійсмав капелюха, з руки в руку перекидав паличку. Точно таку, як батькова: майже вишнева, зі срібною ручкою. З Петербургу вона потрапила до Сонгороду, а потім у Полтаву, де й була у тридцять третьому році страчена. Пішла за борошно, олію.

Віктор навпрост злякався, що може з незнайомим назавжди розминутися, розійтися. Почуття було, що з цією людиною можна заговорити про її переживання під акведуком — що залишилося від будови! — над цегляною пустелею. Не було сумніву — міцний і приземкуватий бородань, здалеку трохи схожий на Лисенка-батька, тільки в розквіті віку, не тепер, то згодом оповість йому сумну історію про порвані бомбами нитки між його серцем і цим ось «Forum Romanum». Ясно було також, що ця людина — вже рідкісного в наш час зразка: її молодість квітла разом з татовою... Вона радо вислухає Віктора. Зараз він розповість незнайомому, що сьогодні він уперше прибув до Мюнхену, що він прибув сюди наче з цілком обґрунтованою метою, хоч назвати мету йому тяжко.

Звичайно, Віктор міг би тепер розпитати... Тільки куди він, справді, мав намір іти? Кого мав намір зустріти? Що побачити?! Тим часом Віктор уже підходив до

незнайомого, уже — як також і мюнхенець! — простягав до незнайомого руку.

— Схоже, що ми з вами домовлялися про зустріч серед мюнхенських руїн! Наче ми з вами давні знайомі!..

— Часом я шукаю приводу, щоб з Бад Тельцу поїхати до Мюнхену й постояти ось тут під вікнами мого мешкання, під моїм от бальконом! — і він зняв у небо обличчя, налите снагою й небуденне — чуйне, настроєве, ліричне, і руку, з перснем, з масивним каменем, вражаюче коротку, тяжку, прозаїчну.

У ту мить, як опасистий німець, широкоголовий брюнет з синіми очима й — рудою! — еспанською борідкою, почервонів і раптом зблід — злякався чужинця в кепці — о, навіщо було відповідати, навіщо було згадувати Бад Тельц! — Віктор засяяв, Віктор задривав:

— Бад Тельц! Бад Тельц!!!

Німець глянув на навіженого: майнула підозра...

— Шарльотта, Шарльотта Дітц... Моя знайома з Полтави, з Кам'янця-Подільського, з України! — гозорив він так, наче вже знав, що його знайомий незнайомий не міг не знати Лютту та її родину. Щоб це було за розчарування!

Баварець схожий був на аркуш нотного паперу: гама почувань... У наступну мить він зняв капелюха й простягнув Вікторові руку: треба було наново, треба було представитися:

— Фон Фюрстенфельд, Люттин хрищений батько й сусід родини Дітців з дев'ястот дванадцятого року.

Через десять хвилин Віктор уже знав, що Лютта благополучно втекла з України й жила тепер з матір'ю в Бад Тельці, що зараз у них гостює Люттин дядько Бернард Губер з дружиною Ренатою й сином-немовлям. А баварець довідався, що Віктор Лисенко зі своєю сім'єю живе у Візені ам Зее на Геррнштрассе 73. Половина візенців були його знайомі, а серед них були, як виявилось, й справжні друзі — професор Тереза Кайзер, її

сестра Тухла й донька Карін, тепер уже фрау доктор Шульц; малярка та фотограф Барбара Теренц; Обершувльерер Йозеф Рот... І навіть ганчаря Кіхле він добре знав. Навіть Антона Тишлера пригадував ясно й чітко!..

Згодом, щоб пригасити душу й зібратися з думками, він назвав імена візенських крамарів, майстрів і власників численних ресторанів і готелів. Тоді Віктор запитав його, чи відоме йому прізвище Альтдорф, Марлена Альтдорф, чи не знайомий він, випадково, з мюнхенським видавцем Майднером.

Баварець, дуже гарний, з гарною посмішкою, засміявся й поклав руку на Вікторове плече. Майднер! З Майднером вони друзі з гімназійних років і досі... Крім того, що вони сусіди в цьому от будинку. Пов'язані вони й торговельними справами — Фюрстенфельд, зараз відновлює гешефт, торгує книжками... А Марлена Альтдорф сиділа в нього на колінах, як була манюнькою дівчинкою. О, Боже мій! Марлена Альтдорф... Та він мав справи з її батьком! І з Марленою також... Боже, Боже! Він пам'ятає її... Стривайте! Та дорослою він зустрів її уперше в домі Терези Кайзер у Візені ам Зее, а вдруге в помешканні Терези Кайзер ось тут, на Бріеннерштрассе.

— Отже Марлена Альтдорф у Візені ам Зее? Прошу передати їй привіт і поклін.

І не чекаючи на відповідь, додав:

— Чекайте, чекайте! Та я знаю про вас більше, ніж ви собі уявляєте, ніж ви спроможні уявити!.. Ви юний германіст, ви той романіст з Києва, для котрого Льотта купила в мене Ганса Кароссу? Та ви автор роману — дитинство на російській Україні... що ви перекладали для Льотти й Бернарда з листа? Ви поет і перекладач німецьких поетів? Рільке?!

— Тяжко заперечити, — пожартував Віктор.

Тим часом Фюрстенфельд і Віктор вийшли на ріг Шеллінг — і Людвігштрассе: — Мюнхенський Хрещатик!

— і Віктор пояснив значення карколомного слова «Хрещатик».

Гер Фюрстенфельд несподівано запитав, де Віктор зупинився, чи має притулок на ніч. І вийняв з кишені нотатник, золотим пером написав декілька рядків своїй знайомій, власниці невеликого готелю й ресторану на Омштрасе, що поміж університетом та Англійським парком. Пожилці в неї, як і гості в ресторані, майже виключно німці з Росії або російські емігранти.

Фюрстенфельд не сумнівався, що Віктор зверне на Людвігштрасе ліворуч і піде — найголовніше з завдань! — до готелю. Він навіть показав, що треба проминути університет, дійти до арки... Та Віктор нікуди не поспішав. Його ніщо не турбувало. Він зголосився йти з Фюрстенфельдом... праворуч, на Марієнпляц, до всьому світові знаної ратуші.

18

Це зачарування не було перебіжним, ні. Воно розгорялося з години на годину. Не було воно також і простим. Воно ускладнювалося. Фантастично розросталася його важливість для Вікторового життя, для його, т. м., буття.

День тільки здавався ідилічним, а насправді був незбагненним і вузлуватим. Інша справа, що його складність, його багатоплощинність сприйняла, переломила й відбила небо променів. — День удався ритмічним, як гама, але траплялися в ньому й туманні зав'язі. Та які!

На розі Шеллінг — Людвігштрасе пригас як Вікторів, так і настроїв фон Фюрстенфельда. — Не треба було вголос порівнювати головних магістралей Києва та Мюнхену! Але вразила несподіванка — Хрещатик у столиці країни безмежних просторів був густим і

затишним. Головна вулиця Баварії — що це за стиль? ренесанс? — здалася холодною й бездушною. Надто широкою, надто прямою та довгою — як добре перегнуто Хрещатик! — надто пустопорожньою. На Людвігштрасе будови уникали справжнього знайомства поміж собою. Кожен з палаців відвертався від сусідів і насамоті говорив з небом!..

— Ренесанс, — погодився Фюрстенфельд.

— Людвігштрасе применшує людину, щоб згодом поглинути її з п'ятками.

І Віктор пожартував:

— На неї треба виходити з міліоном протестантів і вимагати свободи, рівності й братерства!

Але германця, насправді, заскочила Вікторова сміливість. Йому хотілося почути хвалу рідному містові. Так, доводилося визнати, хотілося, щоб цей молодий чоловік закохався в Мюнхен з найпершого погляду. В такому разі здалася б приємною його слов'янська чутливість. А з критикою, з розчаруванням ліпше було б стриматися. Навіщо було поспішати зі своїми непевними враженнями!

Фон Фюрстенфельд так любив Мюнхен! Фюрстенфельд так знав своє місто... Він ані разу в житті не виїжджав поза його, фактично, околиці. Нюрнберг вважав він за місто австралійське, а Париж за столицю Місяця.

Фюрстенфельд, хоч і розумів, що це смішно, проте образився. Тепер він хотів залишитися посеред свого Мюнхену насамоті. Крім того, йому докучала вже думка про ваду свого характеру — переборщенна приязнь до людей. Він приречений, ясна справа, на розчарування, на незадоволення. Він завжди так поспішав людям назустріч, що, часом, збивав ближніх з ніг, а звичайно — сам опинявся під ногами, на землі. Бракувало йому також певности в тому, що Бад Тельц сприйме новину з радістю. Хоч, правду кажучи, в чому його вина? Чи він знав, що

поїде до Мюнхену прямо на побачення з Віктором Лисенком?!

А проте з Фюрстенфельдом, заможним купцем, часто траплялися дивацькі історії. Щоправда, не так часто й густо, як з Бернардом Губером. І в іншому стилі, що теж добре. Він обходився без жінок. Просто... на нього, як зайці на мисливця, нападали дуже рідкісні книги. На його життєвий шлях — випадково? — заходили такі люди, що в його антикварній крамниці й у його помешканні на Амалієнштрассе оживали казки!

Віктор, схоже було, щоб догодити Фюрстенфельдові, глянув на Людвігштрассе заново: арка перемоги за університетом, поміж університетом і Академією Мистецтв, Людвігскірхе з двома стерженцями замкнута тюльпанів, а праворуч — Людвіг Перший на коні, Театінеркірхе в світложовтих, у гарячих тонах і — кам'яний триптих — Feldherrnhalle. В пам'яті — що ж тут спільного? — київська «Золота брама». Хоч насправді в Києві це тепер не ворота, — руїни в скверикові, а Feldherrnhalle в Мюнхені це поріг посеред Людвігштрассе. Він роздвоїв широку вулицю на Театінер — і Вайнштрассе. Роги ці досягають Марієнплацу обабіч Ратгавзу.

Кожен погляд на Людвігштрассе викресував спалах уяви. Такі аристократичні озії несподівано заокруглювалися й лагідніли: око досліджувало ансамбль будов. Та Людвігштрассе це, звичайно, камяне дерево, стовбур... Вузол університетських будинків і Академія Мистецтв — то його коріння. Архітектурний вузол з Одеонплатц у центрі, в першій мірі це Театінер — і Резіденцштрассе, — то його корона. Гілля його, паростки його — низка поперечних вулиць.

Фон Фюрстенфельд захопився Вікторовим образом: дерево! І засміявся, коли самого себе Віктор теж намалював на цій картині. В образі вивірки!

Він би радо з молодим чоловіком фантазував, радо б перетворився на вивірку також, та на заваді йому став

годинник. На нього чекатимуть у Ратгавзі давні-давні товариші й друзі. Бо справа його, типова для повоєнних місяців, важлива й нагла: поворот до Мюнхену, відбудова фірми — торгівлі книгами новими й антикварними, намір книги й видавати.

Баварцеві хотілося ще побути з Віктором, мріялося навіть узяти та й запросити його в Бад Тельц, а час уже був — крайній — Віктора позбутися. Достеменно в ту мить, як він вирішив нашвидку показати молодикові Марієнпляц і залишити його посеред натовпу купувати витрішки — любитися, задравши голову в небо, годинником на вежі, Віктор насмішкувато глянув йому в очі й подав йому руку, ні, обидві руки. Віктор з ним розпрощався!

Фюрстенфельд оторопів: Віктор прочитав обличчя його — що газету! Він зупинився, він пішов навздогін, але Віктор уже тиснув руку свого київського вчителя й уже знайомився з земляком у вишиваній сорочці, — барвінок на комірчику довкола шиї, барвінок у мережці на грудях, барвінок коліщатами на рукавах.

На Вайнштрасе, перед вікном книгарні вже в будинку Ратгавсу, Віктор запримітив свого київського професора, власне доцента Коваленка. Колись він читав курс з історії граматичних учень. А жваво розмовляв з ним буйноволожий і в'юнкий чоловічок — намагався подавити в собі, стримати повінь щастя, почування надзвичайно поштиві. Хоч сам Коваленко стояв лубом. На свій лад, безперечно, доброзичливий, на свій лад і «запакований».

Він теж дрібний чоловічок, але млявий, одутлуватий, втомлений. На ньому чорне вбрання, чорна краватка на білій сорочці з накрохмаленим ковніром, чорна парасолька в руці. Точно так, як у Києві, вражали на його обличчі, розчарованому, зневіреному, очі, бліді-бліді очі. Неприємні. Зате, як і в Києві, сягли скельця його пенсне.

Віктор ніколи не міг уявити професора Коваленка в побуті. Йому здавалося, що ця людина добре почувала себе тільки насамоті з безконечно складними, безко-

нечно й нудними лінгвістичними текстами. Що вона найдужче на світі боялася радості, радісних людей, радісних новин. А професор Коваленко розквіт. За Вікторову руку схопився й скинув з обличчя три тузені масок. Стояв перед своїми земляками цілком роззброєний, цілком незнайомий.

Професор поспішав на засідання Національного комітету, мусив уже прощатися. Віктор кланявся йому, коли той запросив його до себе в гості в Карлсфельдський табір, півгодини їзди залізницею від Мюнхену, й сам запропонував там кімнату для Лисенків. А вже сідаючи в трамвай, щоб Микола Деркач не забув саме про ці важливі інформації, повторив для Віктора наступне: треба скористатися з нагоди — американці засновують у Мюнхені університет для втікачів. І «ззовсім іншої опери»: завтра росіяни вивозять з Мюнхену тисячі колишніх остівців до СРСР. Декілька сот з них — українці. Треба з земляками розпрощатися...

Микола Деркач, учитель географії з Кубані й український поет, і Віктор стояли посеред невеликої й затишної площі перед Ратгавсом, але не любувалися годинникарським чудом на його вежі, а проводили трамвайний вагон і професора Коваленка в ньому. Посиротіли!

У Віктора перед очима поважно професорове обличчя й бовваніла університетська кімната. Пригадалося раптом, як нудно було на тих лекціях. Цілі системи цитат з російських мовознавців, ледве пов'язані містками «провідної думки» учителя. Студенти уникали цих лекцій, відвідували їх згідно з усталеною чергою: щоб не обірвався конспект... Сам професор Коваленко, здається, чудово розумів становище, співчував бідним слухачам. Він і сам нудився. Знав, що наводить порядок у мовознавстві, при звичаює юних філологів до послуху російській науці. Тільки його пенсне спалахувало вогнем, яріло в розпуці.

Але про все це не було з Миколою й мови. Географ зрадив аж з двох приводів: що Віктор не мав ні де ночувати, ні де харчуватися, що Віктор любив поезію й ладен був прослухати його найсвіжіші вірші. За півгодини Віктор уже сидів за столом у гуртожитку земляків під руїною ветеринарної школи, приліпленої з Англійського парку до Кенігінштрассе. Миколина мати пригостила його борщем і рижовими котлетами. За півгодини Віктор уже достеменно знав координати Миколиної поезії. Саме ця обставина й внесла в чисті людські відносини присмак невільного фальшу.

В'юнкий чоловічок у вишиваній сорочці перегородив Вікторові дорогу, щойно вони зайшли з Людвігштрассе в Гофгартен. Жовтаве обличчя малярика, його чорні очі — грецькі? — зі сльозинкою й червоними туманцями молили зовсім ще не знайому людину прослухати щойно здійснений переклад з Джакомо Леопарді — «До Італії». Молили визнати, похвалити, підтримати на дусі... Та переклад зроблено, як відразу виявилось, з російської мови. З російської антології Петра Семеновича Когана...

Микола, наївна людина, сподівався захоплення, чекав на похвалу. Бо чого варта спроба перекласти на нашу мову італійців!.. Але він притьма погодився також і з критикою, та рішучою, тотальною. Він навіть зважився використати її сповна. Чоловік з нього скромний, розсудливий.

Навпрост потряс його — заскочив! — Вікторів переклад — та ще з оригіналу — «До Італії».

Микола надовго замислився, назавжди, здалося, пригас.

Треба було перемогти себе, погасити в серці так щасливо засвічений образ метра, короля українських поетів. Треба було догрунтовно перебудувати свій внутрішній світ. Бо насправді йому довелося опинитися в учнях у недовченого студента, у київського юнака.

Віктор був на п'ятнадцять років молодший від нього. Й ніколи не поневірявся ні Сибіром, ні Туркестаном. А в Миколи на скронях проглядала сивина. Його домучувала шлункова виразка і давалася ознаки малярія.

Миколі було не до палацика, що перегородив Принцрегентенштрассе. Про будинок німецького мистецтва понад Англійським парком знав він, що то робота Гітлера... Та раптом Микола збагнув, що в такому разі, що в такому стані, він не цікавий, він не потрібен Вікторові зовсім. І як гід по Мюнхену. Що цьому незнайомому з провінції, з Візену ам Зее, краще було не читати ні своїх перечулених пісень про жінок і кохання, ні своєї дійсно зазивної лірики.

Віктор навпросте розгубився й замовк. Його думка кидалася на всі боки. Та не знаходилося й слова. Віктор, наклъовувалося підозріння, пожалів, що не пішов ночувати в німецький готель на Омштрассе. Микола, ненадовго, теж пожалів... Що натрапив на Віктора, що не поцарював у товаристві з-під руїни ветеринарного інституту. Ладність його словесного мережива та сила його «пробоевої мислі» там чарувала людей. Навіть Миколина мати, донька віцегубернатора й вихованка Інституту шляхетних дівчат у Полтаві, визнавала поетичний хист свого одинака і пророкувала йому дуже велике майбутнє.

Миколі вистачало кебети, щоб збагнути паперовість своїх поезій. Він навіть сам знав усе це. Не знав, а передчував, тільки приховував від самого себе.

Миколі вистачило розуму, щоб усвідомити, чого він зможе в поетичному ремесві навчитися, чого досягнути.

На Віктора він глянув — така несподіванка ще мить тому! — ошасливлений, окрилений. Якщо вчитися, то вчитися. Й відразу.

У напівтемній залі під руїною інституту, освітлено в ній лише зсувний стіл осіб на двадцять, географ уже танцював довкола гостя. Його рятувало, що його мати

зустріла Віктора поштиво — захотіла синовій дружби з цим полтавцем. І зацікавилася Вікторовою ріднею.

Пані Деркач вийняла зі своєї валізки свою домашню ще білизну й накрила нею солом'яний матрац для Віктора. На стіл подано дослівно останню в господарстві лакоминку: коробочку португальських сардинок. Та ще, відкриваючи її, вона страшно порізала пучку пальця й долоню!

Їй хотілося, взагалі кажучи, зійтися з Лисенками, проте в даному разі — їй треба було виговоритися. Правда, вона, схожа не так на Миколину матір, як на сестру. Й трохи соромилася своєї мови. У неї була типово українська вимова, фонетика, та раптом вона починала «русити»: звідкись бралися в неї російські наголоси й російське акцентування своїх і чужих слів. Як Віктор і Микола вирішили полюбуватися літнім днем в Англійському парку й містом над Ізаром та насадженнями за рікою, в Богенгавзені, вона вийшла з ними з-під руїн до інститутської брами, не покаліченої бомбами, і говорила, говорила, говорила. До останньої можливості. Їй здавалося, що вона розпитувала Віктора про злигодні його родини в війні. Насправді ж вона й відповідала на свої власні запитання: неугавно висловлювала свої здогади, пояснення й навіть спростування, заперечення.

Вікторові й Миколі болюче було чути докраю виснажену жінку в халаті непевного покрою й непевної вже також і барви. Риси англійської леді чітко проглядали в її обличчі, як також у її занедбаних руках, у її жебрацькій постаті. Рондо всіх її міркувань, жалів і мрій було тепер жадання зустрітися з Лисенками, неподалік від них поселитися й далі вже пробиватися крізь життя разом з ними.

Обійшлося без натяку на прикромці.

Душі розкошували: млів у розкошах день, прижухли новочасні Помпеї.

Потім до півночі в притулку для безхатків, як черінь, випромінював тепло й непомітно холонув настрої утікачів з України. Руїни, між іншим, лякали вночі людей, але також й обіцяли бідакам захист від можливого нашестя ворогів. Тут кожен знав, як прослизнути в завалені бомбами підвали і як зібратися по рештках стін і мурів на Кенігінштрассе або сплигнути в хаші Англійського парку й добігти аж до Ніколайп्लаз на Швабінгу.

Віктор і Микола, першим ділом, дослідили кущистий горбочок неподалік від краю Англійського саду і білу альтанку на ньому — Моноптерос. Потім брукованою доріжкою, понад жвавим потічком вийшли на Принцрегентенштрассе зразу за Будинком мистецтв, проминули Баварський національний музей і — наче Рубікон — перетнули Ізар і штурмом взяли пам'ятник німецької слави, згадку про перемогу над Францією, про об'єднання німецьких земель в імперію, колону «Янгол миру».

Звідси Мюнхен над Ізаром нагадав Вікторіві Київ. Парки на цьому зарічному боці міста, на Богенгавзені, теж подібні були до Києва. Та разом з тим... це іншого типу краєвид. Це не київські кручі й не київські Липки, ні. Співвідношення тут, масштаб тут багато в чому радше полтавський. Пляшкової барви річка — тільки тут: мости, мости! — що синє, що блакитне Ворскло. Кучерява височина тут нагадувала полтавські горби, могили. Зате масивна рама міста обабіч зеленого розмаю — уже київська. Стил ь величних набережних на мюнхенському лівобережжі — київського розмаху. Київський затишок — Липки, Липки! — шнури будівель над рікою. Київська зваба в парку на мюнхенському правобережжі, щоправда, не «царська», не піднебесна. Зате ажурні мости через Ізар. На Принцрегентенштрассе — під золотим янголом на білій колоні. На вулиці Максиміліяна II — через лісистий острівець — під Максиміліянеумом. Думка нав'язувала вперше побаченій будові романське, навіть просте

еспанське походження. Звідки така капость, а не враження?

Віктор саяв удень і ввечері. Чужій людині могло здатися, що Віктор справи уже поладнав або ще мав багато вільного часу, бо прибув до міста занадто рано. Він не задумувався над тим, чого він приїхав до Мюнхену, що він розповість про свою подорож у Візені ам Зее. А Миколу захопило Вікторове безумство. Його зваблива легковажність.

Замість обговорити безліч неймовірно складних і тяжких справ, замість домовитися про товариську, про дружну співдію, Віктор чорт зна чому радів, викреслював у пам'яті вибагливі алеї й без олівця й паперу замальовував світла й тіні в парку над рікою. Його, чудила, цікавив янгол на колоні, над зеленим роздоллям, він питав Миколу про віллу Штука на Принцрегентенштрассе й — дивне діло — про Максиміліянеум над розбитим містом.

З мосту, поруччя його напрочуд фундаментальне мереживо з каменю, Віктор звернув на острівець, довжина якого трішки перевищувала висоту його дерев, і, без оглядки на приятеля, вузенькими східцями збіг на піщану косу, присів до ріки й занурив у її воду свої пальці, долоні, руки. Коли Микола, і неприємно здивований, і щиро зачудований безпосередністю земляка, наздогнав його на березі, Віктор, серйозно й не без посмішки, познайомив друзів:

— Микола Деркач, поет з Кубанщини, ще глухий до поезії. Мій приятель Ізар. По-німецькому, власне кажучи, не приятель, а приятелька: die Isar. Це й була остання згадка про вірші й поезію аж до Вікторового від'їзду в суботу. Додому.

Слідом за Миколою, поетом, до товариства пристав і також присів до води п'ятирічний білявчик у шкіряних штанцях родовитого баварця. Від його статечної й сивоволосої опікунки з горсткою лозинок, патицків і дручечків у руці, Віктор довідався, що перетнутий

мостом острівець звався Пратером, що ошатна набережна на лівому боці Ізару — Віденмайєрштрасе.

На Віденмайєрштрасе 32/III, у помешканні Герти Кеніґ, літом і восени другого року світової війни, жив, за чудовим писемним столом господині дому працював і, часом, звичайно в пообідню пору відпочивав перед «великим Пікассо» — Райнер Марія Рільке.

На Віденмайєрштрасе, жодного сумніву — й на цьому острівці зі штучним водоспадом від Віденмайєрштрасе й піщаним півмісяцем збоку від Максиміліянеуму й Богенгавзену — виросла Шарльотта Дітц, Лютта.

Віктор, мюнхенський «старожил», охрестив Віденмайєрштрасе на свій, на київський лад: та це ж і велич, і затишність, і стиль Миколаївської!.. То нічого, що німецька вулиця ледь помітною дугою вигнулася над рікою, а українська, вгнувши груди, зібралася з Хрещатика на горб, дійшла до середини високорівні. Найголовніше в даному випадку — дух і чар у клясичних ордерах зведених кварталів. Здивувала й зворушила серце парна насадка тінявих деревець, насправді і не великих і не дрібних, понад муром над людською рукою упорядкованою рікою. Стовбурці, зморшкуваті й лискучі, й зеленню напнуті баньки понад ними, марилося — заморської вишуканости, японської роботи.

За успіх мав Віктор також вечірню прогулянку й несподівано щирю розмову з Миколою Деркачем.

Обійшли вони університет, заглянули також на риштування на подвір'ї, промаршували повз Академію Мистецтв, а по дорозі додому — побували під готелем на Омштрасе. Про нього було відоме, що це гніздо мюнхенських росіян. До пізнього вечора на лаві в Англійському парку, до пізньої ночі в сонному гуртожитку під руїною Ветеринарного інституту Віктор і Микола дивувалися один одному. Ледь помітно, так обережно, критикували один одного.

Для Миколи незбагненною, незрозомілою була Вікторова подорож до Мюнхену. Він зовсім не цікавився дворічним досвідом Миколи. Він зразу потрапив під Мюнхен, у Пазінг, а потім довелося покуштувати життя й гіршого, хоч, правда, й околичного. Віктор, це дратувало, не поспішав у Карлсфелд, у гості до професора Коваленка. Він навіть не зацікавився адресою Українського комітету.

Микола жалів, що мало знав Україну й не побував у Києві. Бо вже Кубань була місцем заспання його матері. Та й сам він зі студентської лави потрапив на гачок НКВД і фуркнув через Каспій у Туркестан. Отака була в нього практика з географії.

Ніяк було йому не вірити. Неймовірною була в усьому цьому тільки патологічна байдужість до Мюнхену, Баварії, Німеччини й Заходу.

19

Уже до половини роздягнутий, Микола ще раз рвонувся до свого гостя. Підійшов, проте не заговорив. Тільки приклав долоню до Вікторового серця. Тільки зиркнув Вікторові в очі. Мить по тому в підвалі погас каганець Запанувала ніч.

Але Віктор, як і Микола, теж думав про щойно погашений вечір, про на два боки дивну зустріч зі своїми земляками. Нічого не було й не могло бути на цьому світі зворушливішого від неї. Нічого не було й не могло бути й байдужішого за неї. Позаторішній сніг. Прокисла юшка.

Свіжа постіль і втома паралізували його. Пам'ять давно вже полонила основну масу ранкових вражень, від'їзд з дому, і спішно закінчувала найперші підсумки від зустрічі з Мюнхеном: Фюрстенфельд на Амалієн, професор Коваленко й Микола Деркач на Вайнштрассе.

Але їй не вистачало снаги, щоб опрацювати, зібрати й пересортувати світлотіні земляцьких постатей у ветеринарному інституті.

У пам'ять налинуло безліч дрібниць: довгов'язний бур'ян за фірткою, брамою й парканом, перед напівкруглими східцями у підвал трохи пробрана й прометена руїна. Вразило кайзерівське мурування: край кожного східця був справжнім фризом зі сторч поставленої цегли. Отакою була й Німеччина, а — луснула!

Налякало душу замикання дверей наніч — перекривання їх грубезною латою. Ясно було, що люди сподівалися непростених гостей.

Збентежила душу напівтемна й напіввисока заля під руїною. Спершу, від дверей, батареї порожніх — двоповерхових — ліжок, а далі — земляки... Біля пані Деркач, за столом, сидів і лезом кишенькового ножики викручував зі своєї люльки чвир живий Тарас Бульба. Завертівся біля гостя клишоногий пуцьверінок родом з Жуків, що під Полтавою. Він так кинувся до Віктора, так міцно потис йому руку, та раптом знітився, погас і щез поміж ліжками. Дехто з людей, все молодих, привітався без ручкання — приглядалися до гостя здаля. Бо київський студент здався їм рідним і чужим одноразово. Насторожила їх також дивна поштивість обох Деркачів до приходня.

Віктор з подібним земляцтвом давно вже не розлучався й знав його досконало на нюх. Так само, як і роздвоєність своїх почувань. Роздвоєність! І де в такому разі на світі є єдність?!

Вікторві набридло таке товариство, а проте за кожного з них ладен був він сплигнути з дзвіниці. Панувала бездонна свідомість: свої люди!

Цілу ніч Віктор кружляв, цілком не віддавався, довкола складних почувань, складних завдань. Вони легко переважили й затьмарили радість перших годин у Мюнхені. Цілу ніч vzdрівалися незнайомі постаті, вчувалася захарашена мова своїх земляків на чужині, гуняві

голоси, марилися такі простацькі міркування, заперечувати котрі було б ніяково, ніяк.

Вікторові й снилося, що йому сниться місто, схоже чи не на Венецію. Такі в ньому короткі й горбаті мости через канали поміж кварталами знайомих і ще зовсім не опанованих вражень, поміж островами, схожими то на минуле, то на приховане туманцем — прийдешнє.

Віктор спав. Але часом дивувався: дійсно, йому снився сон! Венеція! При тому це не Мюнхен над Ізаром, обабіч Англійського парку, чітко розчесаною відногою баварських лісів. Це радше луни сповидно простої зустрічі з гуртом земляків. Розмови з ними фактично так і не відбулося. Та до ранку душу хвилював полиск шовкових вод і живі тіні дійсно цілих вулиць прочутого, вгаданого, того не висловеного, навіть невимовного, а тільки збагненого. Без слів.

Це химерне, це безпідставне, проте й незаперечне також: за ніч Віктр і його земляки, схоже було, зрослися. Він глянув на людей оком прихильним. Люди на нього — навіть радісним. З вогником.

До такої міри ранок не пара вечорові!

Усі за велелюдним столом, вважалося, були знайомі. Всі, здавалося, творили єдину родину. Не було також сумніву, що в підсліпуватій залі ветеринарного інституту не знайшлося патріярха. Поет Микола для такої ролі не надавався зовсім. У душі люди його не так любили, як зневажали. Для них був він, головне, сином пані Деркач. А вона в підземеллі панувала. З куховарки й служниці стала з часом дорадницею й совістю земляків. У живій клітині під руїною панував матріярхат.

За ніч Микола примирився з правотою Вікторової критики його віршів і перекладів. Бо він, справді, й досі цілковито покладався на слух... і терпіти не міг — не міг засвоїти! — основ з теорії літератури. Щиро він погодився з Віктором також щодо іноземних мов. Адже це самоприниження — ненавидіти Росію, а перекладати з

російської мови навіть європейських поетів! Чи не горезвісне це ледарство благополучного малоросіянина — роки жити посеред Німеччини й обходитися без німецької книжки, і навіть не спробувати читати німецьких поетів в оригіналі?! Ну, як такий духовний стан треба назвати? Що можна подумати про таку людину, про такого земляка?!

Але після сніданку під руїною Микола знову відвернувся від Віктора. Не засумнівався в ньому. Ні. Може, навіть і засумнівався. Бо Віктор товаришував з Лялею Сорокіною. А Микола знав її з Пазінгу. З неї була справжня російська шовіністка й більшовичка!

Ця новина занепокоїла також пані Деркач. Їй навіть сподобалася Вікторова вірність дитячій ще дружбі, проте в ній прижухла віра в українство Лисенків. Мимоволі виринула думка, що з Лисенками нічого заводиться, бо це, напевне, сім'я з тої поширеної в нас породи, що зветься «і нашим, і вашим». З пристосуванців. Що це вже цілком зрусифіковані українці, радше вже росіяни вони з українців.

А Віктор дав їм змогу досхочу поноровитися, побунтуватися, досхочу насумніватися.

Другий день, перший ранок у Мюнхені.

Пані Деркач, не насуплена й не радісна, а просто втомлена, втомлена не вчора, вишикувала на столі три десятки тарілок і розкладала по них хліб, по два брусочки рафінаду й ляпала на них по мазку золотавої мармеляди, три десятки чашок і на денце кожної з них наливала спрешу чаю, а потім, з трьох чайників-близнюків, — окропу по вінця. Кожен з мешканців підземелля брав собі сніданок і підсідав до найлюбішого душі товариства. Вікторові й Миколі все це було подане.

Вони зранку вже любо воювали. В них мова, випадково, зайшла про мономанію поетів, письменників, мистців і взагалі творчих людей. Як також про стан

українського суспільства й про «сіряк» українських мистців. Часом їхню розмову помічали сусіди. І навіть підступали, щоб поговорити з Віктором: допитувалися, трохи розчаровані, чи він виріс у Полтаві, чи, може, як усі вони, на Полтавщині. Та ще — з котрого повіту походили його предки. І чи були вони, як усі тут достотно, хліборобами.

Згодом розмова з Миколою поновлювалася. Несподівано гостро, як на таку ранню годину, Віктор заперечував Миколіні ідеї, послідовно народницькі й цікаві, як торішний сніг, доводив потребу в письменстві доглибно оновленому, в поетичних і прозаїчних творах, проціджених крізь фільтр заново зоркестрованої мови, густої й щільної, образної й змістовної. З мінімумом «пакувального матеріялу».

Та через п'ятнадцять хвилин Віктор, як і більшість з гурту його земляків, опинився на новому коні посеред статистів, у головній фактично ролі цієї притаманної добі драми чи трагедії.

За лаштунки серед міста виконаної п'єси послужила Людвігштрасе: квартал перед боком Академії Мистецтв, потім монументальна арка перемоги, нарешті — крило Мюнхенського університету.

У залю під руїну повернувся захеканий розвідник, парубок з Жуків, з-під Полтави, й гучно заявив, що всі наші пляни провалилися, що через місто вже йдуть колонами американські автомобілі з остівцями, а над ними майорять, так і ширяють, червоні прапори з золотими серпами-молотами. Коли Віктор зі своєю оравою добіг до рогу Людвігштрасе й Омштрасе, процесія, здалося, вже закінчилася. У душі виринув жаль. Одноразово виринула також думка про Лялю Сорокіну, свою полтавську сусідку. Вона писала в останньому листі, що збирається кінчати війну на Пазінгу під Мюнхеном і повертатися додому, до своїх бабусь у Полтаву.

Усе низове товариство перейшло вулицею й намірилося хоч до вечора чекати на остівські колони, як на видноколі — від Швабінгу — з'явився автомобіль. Зблизька видно було на ньому дійсно червоний стяг. За ним ціла валка таких же тягарових автомобілів, тільки без прапорів, без гасел. А через десять хвилин — наступна колона, машин знову з двадцять. На останній з них стояла, видно, ледь увіпхнута за борт кузова, Ляля Сорокіна. В знайомій з Полтави сукні-лахманині. На голові в неї бруднобрунатний берет з надірваною ще з дому петелькою. Не петелькою, а кінчиком. У ньому вона, бідака, ходила в школу, з ним вона не розлучалася в Москві й повернулася в ньому на початку війни на Україну, в ньому вона поїхала в «науково-дослідну експедицію» до Німеччини.

Точно так з-за борта тягарового автомобіля, тільки німецького, Віктор дивився на Кобеляцьку вулицю в Полтаві, як його з батьком і братом везено було в табір для військовополонених, а вдруге, бракувало тільки ланцюгової завіси, так його з родиною увіпхнуто було на кузов армійської машини під час утікання з рідного міста ще несповна два роки тому.

У цю мить він здогадався, що біжить за колоною американських автомобілів, навантажених остівцями, що він уже перебігає з пішохода понад Академією Мистецтв на брук. Віктор оглянувся й побачив, що за колоною пустували цілі квартали вулиць. А сподівався він, майже знав, що перед триумфальною аркою — Siegestor — Лялина машина зупиниться. Хоч здіймати дівчину з автомобіля він не збирався: вона — як він знав Лялю! — рвалася додому.

Віктор уже бачив, що Ляля його помітила й впізнала, хоч ледве чув її лемент: «Вітю! Мій Вітю!» Куди чіткіше чув він, що по його слідах біжить спантеличений Микола Деркач. Схоже також, що на підмогу їм бігли, тільки дуже відстали, також земляки, більше чоловіки, але й жінки.

Диво, диво! Перед аркою машина справді й зупинилася. Перед аркою тріумфу Віктор наздогнав Лялю, хоч тільки на хвилину чи дві. Проте Вікторова рука зустрілася з рукою Лялиною.

— А я чекала на Пазінгу. Де ти тепер?

Захеканий Віктор не міг відповісти: перехопило подих. Нарешті спромігся на слово:

— Тут, — і показав рукою під ноги.

Ляля розреготалася й перегнулася через борт кузова, проте не дістала його чола, його губів.

Автомобіль, несамовитий, рвонув й розірвав щойно відновлений союз рук. Ляля, гидка, гидка в цю мить, гірко заголосила. Віктор махнув рукою їй навздогін і, разом з Миколою, повернувся на пішохід, перейшов вулицю, попід університетом помаршував по Людвігштрасе до Фельдгернгалле.

— Ні слова не передав рідним! — бідкався.

Микола Деркач шов поруч насуплений, мовчав.

— А Ляля, може бути, добереться додому.

Й пояснив:

— Ляля наша полтавська сусідка, моя приятелька.

На розі з Брієннерштрасе обізвався й Микола:

— Ми знаємо Лялю Сорокіну по Пазінгу. Це була перша в нас російська шовіністка й перша в таборі більшовичка.

І додав розлютований:

— То ви справді на залізничу станцію? А я — додому.

І Микола перейшов Людвігштрасе й зник під арками перед Гофгартеном.

Навіть не оглянувся. Запідозрив і Віктора в проросійських симпатіях, у більшовизмі. Й поспішив, ясна справа, до матері, щоб поділитися несподіваним відкриттям.

Найперший порух Вікторової думки був — дійсно іти по Людвігштрасе слідом за остівською колоною. Він навіть збагатився додатковими уточненнями: іти до

залізничної станції. Але з якою метою: чи справді заради ще одного побачення з Лялею — так і не прояснилося. Можливо, що напругу почувань і думання приплющив, а потім і розколов — Микола. Він ішов поруч незадоволений та надутий. Навпрост гордував Віктором, а може, його також і ненавидів, і слав на його голову незчисленні прокляття. Лють його, між іншим, була гарна. Вона перетворила сорокалітнього юнака з сивиною на скронях у вогнище. Худорлявий чоловічок у вишиваній сорочці перегорів і позбувся свого накипу буденщини. Поруч Віктора крокував тепер не наївний спрощувач життєвих ускладнень, а людина з великої букви. Величний.

Коли він несподівано залишив гостя посеред міста насамоті, Віктор збагнув, до якої міри дійшло його збентеження, що за вихор підхопив його пристрасті. Безперечним було також, що до вечора Микола, його мати та й гурт інших земляків переболіють, перебушують і дуже легко піддадуться Вікторовим переконанням, що Ляля Сорокіна не великодержавна шовіністка, не українофобка, не більшовичка. Віктор точно знав, у котру з щілин Лялиної біографії треба нашим людям заглянути, щоб гнів змінити на прихильність, на захоплення. Він напевне почував, як треба повертати душі земляків догори дном і навпаки.

Віктор без надуми пішов містом: так упевнено вивірка шмигає по дереву. Хоч на увазі мав ще — залізничну станцію, а не побачення з Лялею. Дівчина стала вже тільки приводом до екскурсії по місту. По тому чужому, що невдовзі стане — не рідним — своїм.

Отже дуга вулиць і майданів, радше — гілля, півсосни зигзагів. Бріеннерштрассе й три майдани: Максиміліян, Ленбах, Карлсплятц або Штахус. Тут Віктор сподівався натрапити на залізничну станцію, а вона, виявилось, ще квартал — по Шютценштрассе — звідси.

Отже неточність інтуїції, передчуття рівно на квартал. Віддаль це нікчемна чи астрономічна?!

Віктор ішов містом, проте приглядався й до побоєвища «русских с кабардинцами». Переконався, що дорога йому Ляля й мало знайомий йому Микола були в ньому однакові на зріст. І що вони — сварилися. Їх обох він залишає собі навіки. І тому поспішати з ними нікуди. Перш за все обом їм треба висловитися, щоб згодом помиритися.

Сам він не шукав Лялю й не поспішав миритися з Миколою Деркачем.

Він оглянув Головний двірець і навіть підійшов до «віядуку» — до прохідних — Штарнберґського, а потім повернувся на Штахус, обійшов його півколо з проїздом під ним на Нойгавзер- і Кауфінґерштрассе, на прямий отже шлях — погнутий! — до Міської ради на Марієнплярці, і попрямував — попетлював! — вулицею попід цегляними брамами, різні коліна котрої мали свої назви, останнє з них перед річкою — Цвайбрюкенштрассе. Подібну алогічність, плутанину, спричинену напевне довгою історією міста, помітив Віктор також над Ізаром: в цьому місці набережна звалася Штайндорферштрассе, декілька кварталів звідси — Віденмайєр.

Та над Ізаром Віктор був уже дома.

Він ішов понад річкою і думав упереміжку, а часом сливе одноразово, що, поперше, розкопати домінують мюнхенських стилів не буде легкою справою, подруге, час уже повернутися до ветеринарної школи й пригасити тамтешні пристрасті або ще завидна перейти в готель на Омштрассе.

Вже почало вечоріти, й мюнхенські брами, розставлені довкола старого центру міста, почали розростатися в уяві й панувати над принишклими руїнами й напівруїнами, над кварталами підбитими, занедбаними, приниженими і захаращеними. А було місце в Мюнхені й для сваволі в будівництві — тут і там виринали клапті будов покручів, «мішлінґів», і навпрост дрантя. Часом у Мюнхені марилася Італія, південь, часом і квартали ганзейські, північ.

Віктор пройшов повз Максиміліянштрассе, схожу на майдан, пригадав, що на ній, тут недалеко, жив колись Г. Ібсен, але пішов над рікою далі, по Віденмайєрштрассе й невдовзі збіг у своє підземелля.

Віктор Лисенко і Ляля Сорокіна — ягоди одного поля! Пані Деркач ладна була втопитися в Ізарі: як могла вона та нічого не запримітити!.. Вона два роки ворогувала з Лялею! Та раптом отаке прозріння: вона не помилилася в Вікторові, вона не збагнула Лялі... А збагнути було не тяжко, а легко. Дівчина, як тепер ясно, скаженіпа...

Коли Віктор з'явився в підземеллі, вона напустилася на нього за те, що він забув про обід і негайно розігріла залишену йому страву. Потім сіла насупроти нього до столу й дуже просто сказала, що Віктор мудра людина й тонкий психолог. Коли б він повернувся до табору разом з Колею, то вони напевне б розсварилися. Може, навіть так, що уникали б одне одного чи не ціле життя. Бо її син прибіг до неї зі скаргою на свого гостя... Коля докраю безхарактерний, докраю вразливий, докраю податливий, докраю добрий. Без неї, матері, він би не вижив на засланні й року. Йому здалося, та їй також, у першу мить, що Ляля Сорокіна довела тепер, що вона більшовичка: добровільно поїхала додому! А насправді вона поїхала вмирати...

— Лялі захотілося покуштувати Німеччини, — додав Віктор. — А тепер — хоч раз покуштувати Полтави. Оббігти свій провулок над Кобищанами, побачити трьох своїх бабунь, зустрітися з Любою Левінсон, приятелькою з дитячих років.

Микола зайшов у підвал до смішного наїжений, настроєний до гостя неприховано вороже. Та за чверть години там, де щойно сяяли на сонці криги й сніг, — уже розквітла весна. По-весінньому дзюрчали струмочки, поміж ними квітли острови пролісків і фіялок.

Увечорі земляки довго стояли посеред найвишлепанішого куточка Англійського парку, на горбочку Моноп-

тероса, поміж білими колонами альтанки, й спостерігали визрівання вечора, згасання дикого крайнеба. Микола в захваті рвав лацкани Вікторового піджака. До такої міри прагнув він, поруч Віктора, видертися з низин, западин, улоговин, виарків і справжніх ярів буденщини, прорватися до справжнього життя, до праці над нашою мовою, над стилем нашого письменства, до творчості. Микола прагнув постригтися в ченці Вікторового монастиря.

Випадково Віктор заговорив про різне розуміння стилю різними людьми, але пожалів, що це вчинив, і спробував урятувати Миколіне обличчя, заспокоїти його самолюбство. Що з того, що Микола не мав поняття про естетику Гете, ніколи не чув прізвища Вінкельманн! А от про Ніцше в нього було поняття. Раз у житті він тримав у руках його книгу «Так говорив Заратустра» — розгорнув, але не спромігся її вчитати. Вона, між іншим, не давала йому спокою. Її він би дуже хотів роздобути в російському перекладі. Чи перекладено її на мову українську?!

Пізно ввечері, перед брамою руїни, Микола, щоб зовсім примиритися з Віктором, запитав таки про його дружбу з Лялею Сорокіною. Бо то не пояснення, що вона сусідка в Полтаві.

— Ляля — велика нещасливиця, — спокійно пояснив Віктор. І глянув на товариша запитливо й уважно: розумієш?!

У п'ятницю ранком Віктор з'їздив з Миколою в Український комітет і побачився там з професором Коваленком. Вони, без діла, викликали його з важливого засідання в передпокій. А там говорилося про переїзд установи на Розенгаймерпляц за Ізаром.

Після обіду Віктор позбувся земляків і кинувся на розшуки Барер- і Терезієнштрассе: багатіти думкою, намірювався насолодитися шедеврами Старої Пінакотеки. А за деревами вздовж обох вулиць красувався посеред кварталу бомбами розідраний амбар!..

У суботу зранку товариші никнули в Німецький музей на Ізарі, проте нічого певного про заснування університету для чужинців, утікачів, не дізналися. Хоч побачили там цілі гурти молоді, української зокрема.

Пані Деркач розпрощалася з Віктором слізю. І запевняла — ненадовго. Вітала — й цілувала — його батьків, сім'ю. Микола пішов з Віктором на Амалієнштра-се, на саме подвір'я молочарні й, підпомагаючи йому злізти на кузов автомобіля з пустими бідонами, плакав.

Назад Віктор їхав серед літнього дня. Їхав спиною до свого дому, до Візену ам Зее, обличчям — чи не надовго, не назавжди? — звернутий до Мюнхену.

20

До болю радісно, до болю й прикро стало Вікторові на душі, коли машина, впевнено описавши півколо, звернула з автостради під мости й вискочила на затишну-затишну дорогу то неподалік озера, то зовсім над його берегом, скрізь низьким і ласкавим.

Гонами вийшли до води садки, гонами припали до озера луки, гонами шелевіли головами очерети. Ця радість і ця прикрість того ґатунку, що схожі вони на передчуття ще одного прощання, ще одного розставання. Незаперечна познака вони, що невдовзі Віктор промінє цю просту красу, цю ледве впорядковану природу — на красу міську, на природу нарочито збережену, подібну до акваріюма. На руйновище Мюнхену промінє.

Очі раділи, а на душу насідала печаль. Спочатку думалося, що солодка, а виявилось — гірка. Марилася тривога? Прочувалося нещастя?!

Візен ам Зее здався Вікторові покручем. Не нові квартали, не тартаки, а прадавнє містечко. В його задумі було не без гордих намірів і не без удач. Але скрізь

відчутно було цілком природний нахил розповзатися, відособлюватися й грузнути в землю. Декілька кварталів розрослися в небо й трималися стилю... щоб підкреслити масу злиднів і гидоти. Біологія містечка, виринула несподівано гостра думка, — біологія твані, глею, намулу, болота.

З автомобіля Віктор помітив матір на розі з Головною вулицею, не батька. Й захвилювався. Зразу біля брами молочарні мама, замість поцілувати Віктора, схвильовано-схвильовано розповіла, що тато не піддався жодним умовленням і пішов до Галочки Іконнікової в Бангофресторан працювати на кухні за американський харч. Йому, каже, набридло голодування. Та за два дні він неймовірно змарнів, зів'яв... Можливо, що він збагнув своє безсилля... Галочка Іконнікова пропонує також Вікторові й Льоці перейти під її руку. В такому разі, між іншим, для батька не буде потреби в праці від світанку до пізнього вечора.

Уже два вечори, як тато повертається додому з пакунком американського харчу. Мама, хоч гірко, гірко, посміхнулася: приніс три чверті відра солодкої рижової каші! Приніс білого хліба на чоту жовнірів! Приніс — подарував Галоччин китаєць — пакет американських цигарок «Честерфілд».

Через годину Віктор з матір'ю вийшли зі свого порожнього вже табору й спустилися до озера, до залізничної площі. На подвір'ї готелю-ресторану, в фартусі, непомірно великому на нього, «гер банк директор», так величали тата знайомі німці, з великою пильністю, з учнівською старанністю, можна сказати, навіть з відданістю неймовірно важливій справі — западливо чистив мідний бачок американським порошком і мив його під краном довгошийого водогону в палісаднику. До паркана він підійшов тільки на хвилину. Не дуже зрадів поворотові сина з Мюнхену. Не до того йому!

Увечері було йому також не до розмов. До кімнати зайшов Льока — Льока! — а батько заспішив влягатися в

постіль, заплющити очі. Тоді, стоячи над татом, Віктор сказав, що підмінить його в ресторані. Головне, щоб батько зрозумів, що така праця не для нього, щоб він і собі не ткнувся на роботу. Щоб поступився. Льока прочув у всьому цьому загрозу для батькового життя й до такої міри захвилювався, що ніяк не міг збагнути, що ж Віктор виїздив у Мюнхені. Нічого практично важливого? Зустрів пана Фюрстенфельда й довідався про перебування Льотти Дітц у Бад Тельці? Більше нічого?!

Мати також була поглинута чоловіковим вибриком — узявся за утримання сімейного добробуту! — і не надала жодного значення Вікторовим знахідкам, Вікторовим плянам.

Мама так злякалася, наче опинилася в пастці. Наче родина несподівано опинилася на краю трагедії.

У неділю ранком — у цей день на кухні праці найбільше! — Віктор провів тата до Бангофготелю й мав намір поговорити з Галочкою Іконніковою. Тепер мова з них зайшла про Мюнхен. Але Віктор нічого певного не відповів на батькове запитання про можливість знайти в Мюнхені помешкання й заробіток. А Вікторовому намірові залишити керамічну майстерню й перейти на працю в ресторан, на американську кухню, батько спротивився. Цього не треба робити, бо він, тато, зможе тепер забезпечити родину харчами — йому хотілося вже забрати Льоку з наймів додому! — а Віктор зароблятиме в Кіхле копійку й — також важливо! — набуде з часом практичного фаху.

Як виявилось, про намір підмінити батька на кухні говорити було ще рано. Свою втому пояснив він довгим триванням праці, його звичкою відпочивати серед дня. З часом, не сумнівався він, усе це налагодиться, все буде гаразд.

А з Галочкою не було змоги поговорити. Вона ще спала зі своїм китайцем на другому поверсі готелю.

І мати, і Віктор знали, що сія шапка не на батька шита, що такої праці — будь-якої! — він не витримає, що він захворіє. Проте страшно було також занадто грубо вразити його душу — влаштувати йому, хоч і обережне, хоч і найчемніше звільнення... Галочка, розумна дурепа, не сповна розуміла, чого вона накоїла Лисенкам своєю послугою, своїм добрим наміром.

Нарешті Віктор зійшов драбиною на своє горище й спробував дещо занотувати в своєму щоденнику про подорож до Мюнхену. Та раптом у його паперовій кімнатці, в його вігвамі з'явилася мама! Вона не могла дати собі ради зі своїми турботами, зі своїми чорними передчуттями. Вона не могла вже сидіти в хаті, мусила йти до Бангофготелю й забрати чоловіка додому. А Віктор би залишився там і все пояснив Галочці: адже наміри в неї були щонайшляхетніші, щонайчистіші. Та ще маму хвилювало, що після обіду Віктор збирався сходити в Венген і побути з Марленою Альтдорф до вечора, до ночі. Проте мати так вірила в дипломатичний хист сина, так вірила, що він повернеться додому з батьком і все найкращим чином пояснить Іконніковій, що погодилася залишитися вдома й чекати обох їх на обід.

З Геррнштрасе до станційного майдану Віктор не йшов, а наче збігав сходами з дуже високого, піднебесного поверху в найнижчий поверх з усіх можливих. Не приглядався при тому до своїх думок і намірів, плянів. Більше дивувався базарній плутанині своїх чи то почувань, чи то свого передчуття, якщо не незбагненого, то дуже страшного.

Цим ранком Вікторові пригадався вечірній потяг Київ-Полтава. Віктор так виринав на сонце й так ховався в тіні, як поїзд у підміських лісах нанизував ясноту й морок залізничних просік. А станційну площу було по вінця залито сонцем. Віктор витяг з кишеньки штанів годинника — о, Боже, що трапилося перед Бангофготелем?! — і глянув на нього: одинадцята. Ранок на Землі...

На лаві перед готелем — дві їх обабіч парадних дверей — лежав тато, навіть у фартусі. Галочка Іконнікова розгубилася й намагалася звести його на ноги й, може, довести до американської лікарні в готелі Зеефельдергоф, два чи три квартали звідси, на горі. Вгледівши сина, хворий заворушився, хотів сісти на лаву, спустити ноги на землю.

Хвилин через п'ять перед готелем зупинився джип Галоччиного китаця. На десять хвилин батько опинився в американському шпиталі, а потім, згідно з розпорядженням капітана, в німецькій лікаренці над церквою св. Йоганна та її цвинтарем. Повз неї Віктор проходив двічі на день. Його лякав цей скит над зеленою просікою, хмари гнізд над його дахом і, схожий на кладку, місток через яр, — до каплиці над містечком кам'яних, часто мармурових, надгробків.

Тьмяний коридор у зовсім манюсінській лікарні здався по-домашньому затишним. Був наче готелик на узліссі. Одностулкові двері праворуч і ліворуч. Не багато їх, як у просторому помешканні. Насупроти дверей парадних — чорні. На миршаву веранду й ганок перед клятим містком.

Коли Віктор і Галочка повернулися в палату, остання ліворуч, на чотири ліжка, сивоволоса сестра-жалібниця, з дзьобом замість носа, з вилитими в лінзи чорними очима, була ще перед хворим. І сказала йому, щоб він спочивав, що все буде гаразд. Вона не бачить ґрунту для великої тривоги.

А з Віктором, у коридорі, вона заговорила в іншому тоні. Нагадала, що о дванадцятій годині лікар кінчає приймати хворих удома, що треба його негайно допомоги. Бо стан хворого фактично критичний. Краще повідомити також дружину хворого. І вона, звичайно, додала: «Вашу фрау муттер».

Американський капітан з французьким прізвиськом уже сказав Вікторові, що батько помре найближчого дня... Та Віктор, як виявилось, не був спроможний збагнути

його слова. Він свідомо хотів відмовитися від такого попередження. Не міг, не збирався... Та ще капітан трохи примітивно висловлювався по-французькому, а по-німецькому тільки белькотів.

Через годину, несповна, батька оглянув німецький лікар, містечкове світило, д-р Майєр. Цупкий і безцеремонний — а може, на свій лад і людяний? — він вийшов у коридор і, першим ділом, приглянувся, майже що принохався, до сім'ї хворого. Він, справді, вгадав, що Галочка Іконнікова тут чужа, п'яте колесо до воза, що Віктор, син, ще не сподівається на найтяжче, ще не збагнув справжнього значення події, і побачив, що фрау Лисенко наперед знає його висновки, майже не намагається саму себе обдурити.

— Хворого ще вдасться відвоювати, але не дуже надовго.

Боже мій: не дуже надовго! не дуже надовго!

— Ненадовго?! — відповів лікарєві Віктор. — Наш батько ще..., — хотів сказати — молодий. — Пане докторе, на два-три роки?!

У цю мить Вікторові потрібно було вирвати батька з цієї лікареньки на два-три роки. Через два-три роки його батько може буде... Через два-три роки до послуг хворого будуть мюнхенські клініки... Вирвати зараз, на цей раз!..

Д-р Майєр, сільський лікар, пожалів, що висловився так м'яко й здивувався — розсердився! — наївності молодого чоловіка. Зате тепер він без надуми скаже людям чисту правду.

— На два тижні.

Д-р Майєр ледь помітно вклонився дамам і — ведмедикуватий та впертий — подався, нестримний, до дверей. Поспішав додому на обід.

У понеділок, наступного ранку, Віктор зайшов до батька рано, по дорозі до праці, й побачив хворого посвіжілим, помітив у його очах по бризочці радості. Ту ж

мив він вискочив у коридор і запросив до палати маму. На прощання тато зняв руку й полоскотав пальцями наближене до нього синове лице, а маму поцілував.

На алеї посеред лісу Віктор сказав мамі, що стан хворого вчора й сьогодні — що ніч і день. І не втримався: поділився надією, що обидва лікарі, американець і німець, помилилися. Мама стояла посеред просіки неправдоподібно збентежена. В ній теж ворухнулася надія, проте істотного покращення вона не запримітила.

Мама потай подумала: за безпідставною радістю та послідує дуже прикре розчарування. Неймовірним цього ранку однаково здалися їй як чоловікова смерть, так і його видужання.

У цементову прибудову до ганчарні зранку забіг господар, гер Кіхле, та довідався про нещастя в сім'ї й стримався — обійшовся без базікання й зубоскальства. Він наперед тишився, що розпитає Віктора про мюнхенське мешкання нашого маестра й друга — Петера Ключе... Він, як звичайно, серйозно-серйозно обдумував свою «шпильку» й холодно-холодно збирався — весело сміятися. Наче готував струмент і лаштунки.

О десятій ранку зайшла до Віктора попрощатися Грета Брукнер. Вікторове нещастя, його подробиць вона не знала, допомогло дівчині виправдати нестерпно образливу мовчанку коханого й нашттовхнуло на благо-словенну ідею — приготувати для нього шварцвальдську адресу.

Вона довго сподіватиметься, що відновиться нормальна робота пошти, що одного разу листоноша... Грета розуміла, що вона саму себе ошукує й ще певен час ошукуватиме. Доки не забуде про існування Віктора Лисенка. Проте на цьому вона дещо й виграє. Так їй легше розпрощатися з Візеном ам Зее.

Разом вийшли за фіртку на луки й одноразово глянули — мовчки — на їхню гору. На Шатцберг.

Вікторові жаль стало дівчини й самого себе. Досада розлилася в Гретиних очах. Напнулися й закам'яніли її губи.

Потиск рук удався кістяним і непомірним.

Увечорі батько всіх уразив, особливо Льоку, байдужістю як до самого себе, так і до родини.

— Льока! — сказав він. А згодом пояснив свій стан. — Наніч воно гіршає. Тата ранкової й обідньої пори не було й сліду. Лисенки даремно чекали від хвороби лінії прямої й висхідної. Де там!

Батько, схоже було, поспішав потонути в собі, залишитися насамоті, заснути. І не дозволив мамі — коли це бувало! — перевірити свій пульс. По дорозі додому Лисенки відвідали доктора Майєра... Він добре знав, що таке тривога родичів, проте давно вже не потурав їй. Крім того, у нього було ще безліч пацієнтів у почекальні, а Лисенкам не було що сказати нового. Отже він познайомився з Льокою, запитав, звідки вони потрапили до Баварії... й відчинив перед ними двері в передпокій. Сказав, що в лікарні знову буде завтра ранком. Сказав, що зробить усе потрібне.

На порозі лікарєвого дому на Головній Віктора ошелешили дивні почуття й мислі. Не для нього цей настрій вечорової краси! Що за наївність — людське щастя... може, напередодні кінця, близького знайомства з смертю!

Віктор мовчки йшов поруч матері й Льоки на круту гору, по Геррнштрасе, й намагався розвінчати передчуття, що тато в найближчі дні справді помре. Що така подія стане посеред його життя межею, кордоном: до і після! ...Віктор невільно думав, що великі болі, великі втрати, фактично, не піддаються не лише порівнянню з будь-чим, а не піддаються й вимірові. Та ще не було сумніву, що подібним чином і думали, і почували в цю годину також мати і Льока.

Через годину брати вийшли з безлюдного табору на Геррнштрассе й мовчки прокрокували до Голубиної вежі над Манастирським майданом: Льока пішов до Бірдорфу, Віктор мусив заглянути до Марлени Альтдорф і пояснити їй порушення домови про побачення в неділю.

Марлена сама відчинила двері й раптом обняла Вікторову голову. Про хворобу його батька вона знала вже більше, ніж самі Лисенки. Чорнява сестра-жалібниця з лінзами на крутому носі — близька приятелька Тухли. А крім того — Тухла була зовсім своєю людиною в сім'ї доктора Майєра. Власне: Майєрів. Бо лікарем, теж у Візені а. З., в тій самій лікаренці, був і Майєр-син.

Марлена дійсно мучилася, проте стрималася — не передала Вікторові цілком приватної думки доктора Майєра, лікаря досвідченого, про стан хворого Лисенка. Не знала, не відала, що вчинити.

На сходах на Віктора чекав Руді. Та печальний, як ніколи досі. Його дуже турбувала матирина подорож у російську зону Берліну. Крім того, важко було йому приховувати від Віктора свою обізнаність зі справжнім станом його батька.

А в кімнаті зі зрізаною стелею, з бальконними дверима на поховані зараз ніччю садки, з книжковими шафами і — боком до вікна — писемним столом, було — як рідко коли? як завжди?! — затишно. Марлена й Руді щиро зраділи, як Віктор розповів їм про свою зустріч з Фюрстенфельдом, передбачену тільки в небесних канцеляріях, і здивувалися — містика в квадраті! — як виявилось, що Фюрстенфельд родич Вікторової знайомої з України та її дядька Бернарда Губера, теж «полтавця». Марлена боготворила Фюрстенфельда, вважала його за першого джентлмена в Мюнхені, за великого знавця, між іншим, Баварії. Руді добре пам'ятав цікаві й коштовні подарунки Фюрстенфельда.

Прижухнула райдуга в кімнаті, вицвіли вогні очей, як за чайним столом зайшла раптом мова про Марленину

подорож до Берліну. Рівно на десять днів, хоч не виключене було, що тільки на тиждень. Бог його святий знає, що вона застане в своєму місті. Також — у своєму домі.

Віктор обіцяв, якщо в нього все буде гаразд, провести її до ранкового потягу. Кіхле йому напевне дозволить запізнитися. Не заперечуватимуть також і горшки в його майстерні.

Це все післязавтра, в середу!

Вікторові стало страшно в такий час розлучатися з Марленою. Йому здалося, наче зараз йому буде потрібна — підпора, допомога.

І він сам собі не захотів відповісти на запитання: «В який це час?!»

Віктор не знав, куди подітися, куди б йому втекти від подій, від самого себе.

Підтюпцем біжучи з Венгену додому, він приглядався до найсвіжіших портретів у душі: Марлена й Руді. Та вони, сумніву жодного, бачили все — збоку — чіткіше й усе розуміли точно. Краще від нього.

У таборі, не освітленому ні вдень, ні вночі, він застав, з мамою у кімнаті, фройляйн Тухлу. Вона теж зайшла не випадково. Може, вона знала вже..., тільки не говорила про речі трагічні дочасно.

Згодом Віктор провів жінку до вілли й передав нею сім'ї — привіт від Фюрстенфельда. Тухла при тому посміхнулася, дуже захотіла зрадіти, проте не змогла. Жаль було Лисенків.

На Головній, насупроти дімка Тишлерів, Віктор і Тухла постійно біля церкви св. Йоганна з її білим муром понад цвинтарем. Церква, як приглянутися, світилася, сяяла. Віктор не втримався: заглянув у ліс і зійшов просікою до лікареньки. Чергова сестра здивувалася й насупилася, а потім подобріла й посміхнулася. Дозволила. В паляті було темно. Батько спав. І був схожий як на живого, так і на мертвого. Був жалюгідний. Обличчя його

трохи роздувалося, трохи наче сердилосся, проте подитячому.

Крізь п'їтьму Віктор добрався до мами й розказав їй про свої відвідини тата. Вона розридалася: вона б теж днювала біля хворого й ночувала. Тільки не про відданість, не про любов у даному випадкові йдеться.

Згодом, коли буря наче трішки вляглася, мама знову розридалася. Її треба було довго заспокоювати. Мама бідкалася, що в неї биль подвійний: як за батька, так і за дітей. Вона боялася глибоко заглянути в Льюку, в Віктора.

Мати причинила двері своєї комірки, щоб Вікторові легше було намацати драбину, й чекала... А він схопився руками за щабель й гірко-гірко заплакав. Та як! Драбина ця здалася йому не на горище, а в небеса, здалася йому пригадкою про наближення трагічних подій у родині.

Він тріпотів, тіпався, проте швидко перемиг себе: не повернувся до мами в кімнату, а здерся на своє, як кістяк, піддашся й навіть примусив себе підсісти до столика й занотувати основні факти сьогоднішнього дня, декілька нестерпно колючих дрібниць у своєму щоденнику. Запис мюнхенських вражень відкладався на невизначений час.

Наступного ранку й також о полудні тато зрадів своїм гостям і згадав про Льюку. Увечорі був надто байдужий, трохи навіть роздратований, власне — незадоволений.

У середу Віктор схопився на ноги разом з сонцем і пішов у Венген, а потім — тераса за терасою — зійшов з надхмар'я до залізничної станції над озером. Неймовірно допотопний потяг з'явився в містечку в призначену йому хвилину. А батько в цей день помітно побадьорів, не зовсім піддався навіть вечорові. На прощання попросив маму порухувати йому пульс і розцілував гостей. Коли вже дружина й син підійшли до порога, він гукнув їх назад і висловив страх, що тут його залікують. І побажання — просвітити свої груди і серце. Хотів точно устійнити діагносту.

У п'ятницю Лисенки здійснили свій намір: у міській лікарні у Вайльгаймі зроблено просвічування таткових грудей. Галочка Іконнікова виклопотала в американців шпитальний автомобіль.

Віктор був з батьком невідступно. Рентгенівські знятки були спішно проявлені, й удалися... Тільки відрадного не було в них нічого. Навпаки.

Д-р Майєр не дарма не підтримував наміру Лисенків, хоч, правда, їх і не відмовляв також. Недалека подорож трохи втомила хворого. Льока міг би застати його в суботу й у неділю у стані дещо бадьорішому.

Проте його самопочуття не було зле. Він, розмовляючи, намагався в ліжку посидіти, поставити подушку під бильце сторча. Та найголовніше: на прощання він раптом заявив сім'ї, що йому вже надокучило лежати в цій халупі на курячих лапках, що йому вже дуже захотілося додому.

21

Наступного тижня, аж до понеділка, Лисенки цілковито дотримувалися лікарняних порядків. Двічі на день відвідували хворого. Й у призначені для цього години. Нічого було десять разів на день бігати в ліс. Не хотілося ні нахабним чином прориватися в палату, ні вмовляти чергову сестру-жалібницю, ні навіть турбувати батька.

Його стан, здавалося, поволи кращав. Про погіршення, теж думалося, не могло бути й мови. Для цього не було підстав. Тато не нарікав навіть на непереможну слабкість. І єдине прохання було в нього: принести йому з дому наш картатий, чорно-сірий плед. Щоправда, він більше не висловлював бажання залишити лікарню, піти додому.

Без дня не тиждень Віктор щоранку й вечора проходив повз лікареньку, як здіймався просікою з містечка на прибережних горбах на луки попід довко-

лишні села й хвилястий масив шпилькових лісів, починаючи від Шатцберга, тутешнього Везувія, до альпійського кряжу на видноколі, як поспішав додому переодягнутися й помитися. Туриця, глина залазила йому в вуха й облягала йому очі.

У Віктора закріпилася певність, що хвороба ще раз поступилася, що гору взяв ще життєздатний організм, не так слабкий, як загодований, занедбаний, замучений. А мати, відома песимістка, цілий тиждень хнюпила голову, хнюпила носа. Мовчки. Й уникала поглядів Льоки й Віктора. У середу Віктор взагалі не побачив батька: увечері гостював у свого сусіди Йозефа Рота, знаного тут педагога й баварського письменника, романіста.

Льока пішов з мамою до лікарні.

Четверо новаків зійшлося на обід о шостій вечора. Видавець Майднер і маляр Петер Клюге не мали жодної уяви про господу старого парубка й у душі нічого знати не хотіли також про свого господаря. Люди, дослівно, йшли обідати. Й пам'ятали тільки адресу: Геррнштрассе, 67. А Віктор багато вже наслухався від Кіхле про цей «geistliches Haus» з його нічними привидами і про складну — комплексну! — натуру сивого та червонощогокого розумника, хитруна й пустуна. То з реготом, то зі сльозою зворушення в оці розповідав ганчар про свого вчителя.

Під зеленим капелюхом зі «щіткою» над вухом, під зеленою накидкою по коліна таїлися невичерпні поклади культури, баварської й європейської, найнесподіваніших знань і вмій — кулінарія! — багатьох талантів, цілого набору нестерпно контрастних властивостей серця — від глибин, доброти, чуйности до мілкоті, дріб'язковости, байдужости! — й невичерпних несусвітніх дивацтв.

Кіхле розповів Вікторіві сімейну історію, напівтрагедію, напівідилію Йозефа Рота: батько його, родом з Візену ам Зее, був спершу цирковим блазнем, а згодом письменником-гумористом і карикатуристом; мати його

— наполовину французенка — донька баварського міністра, аристократка й обдарована малярка. Вирощена при королівському дворі, вишколена не так у Мюнхені, як у Парижі, вона після одруження потрапила в бюргерське помешкання Швабінгу, на Файлічплатц, а згодом у Візен ам Зее. У найстарішу халупу містечка, ще глиняну, топтану чи саманову, з косими віконцями на клаптик бур'яну замість подвір'я чи саду. Кіхле також допоміг Вікторові вчитатися в баварський текст великого роману Йозефа Рота «Der Zeigefinger des Gottes».

Віктор часто зустрічав свого сусіда. Часто навіть біля самої фіртки або на стежці від кривоногого та ребруватого будиночка, бравий поверх якого насів на партер яструбом і ледве не по кісточки загнав його в землю. Не дарма рами його кособоких віконечок були такі криваві. Попихкуючи люлькою, Oberlehrer щоразу намагався заманити Віктора в хату. Ладен був міняти свій намір, свої пляни, аби молодий чоловік звеселив його стару хату й послухав декілька сторінок його майже до половини, німецькою мовою, написані спогади. Назв для кижки в нього набралось тридцять і сім, список їх старий завжди носив з собою й перечитував його по декілька разів на день. А ще дужче йому хотілося, щоб Віктор прийшов до нього ночувати: мав на увазі від початку до кінця прочитати йому щойно закінчений роман, написаний по-баварському, «Лізерле, нова касирка».

Як Віктор упирився, бо в нього бракувало часу, Рот, Тартарен з Візену ам Зее, заходив з іншого боку — хвалився своїм музеєм, спадщиною по матері, та її ж — більше, ніж наполовину французькою — бібліотекою. Так Віктор здався. Обіцяв прийти в середу на обід, о шостій.

Віктор згори, Майднер і Ключе знизу, від бургомістра-ту, зійшлися біля фіртки на Геррнштрассе 67 — і, здивовані таким чортівством, всі одноразово глянули на свої годинники: шоста! Та на порозі, прочинивши одинарні двері, зовсім розсохлі й перекошені, Майднер упав у сіни,

наче в яму, — до такої міри хата осіла вже в ґрунт. На поміч йому кинулися господар з дому й — знадвору — Петер Клюґе. Віктор обережно спустив ногу з порога й розсміявся:

— От так «geistliches Haus!»

— Але й весь вечір, до дев'ятої був суцільною несподіванкою. Ніхто з гостей не сподівався в цій кавказькій саклі знайти малярський дорібок забутої людьми й історією жінки. Та до найдрібнішого шкіцу, до аркушів тільки зачеплених олівцем! Це була ще нею впорядкована картинна галерія в присадкуватому партері глиняного дімка й на сходах та в двох спальнях першого поверху. Велика кімната вгорі була кабінетом і бібліотекою як покійниці, так і її сина. Старожитнє бюро червоного дерева й вишуканих барв, вив'ялених уже часом, отаманка з проваленим дном стояли посеред покою. Бо книжкові полиці не тільки не поступилися й метром цієї площі, а й вийшли на сходи до першого східця. Там вони, чоло до чола, зустрілися з рамами картин покійної вже господині цього дійсно таємничого дому.

Обід був теж дивом. Так було приготоване м'ясо, так була підсмажена картопля, такі стояли тут салати. Такий був торт, така була кава!

Гості, заскочені, мовчали. З дивовижним апетитом і в прихвалював кожну крихітку страви, кожен ковток кави — перераховував усі відтінки смаку — сам господар дому, превеликий кулінар.

За час довгого обіду в напівтемній звичайно кімнаті музею не обійшлося без прикрих моментів. Раз гості затихли й поприлипали до билець своїх крісел: тяжка мідна лампа ледве не зірвалася зі стелі, на стіл посипався тиньк. Так гер Рот, ганчіркою розмазував товщ по губах і бороді, потягнув лампу до буфету з набором баварських кухлів з дерев'яними покришками, над яким висів «Автопортрет» його матері, тоді ще молодої жінки. А раз, щоб Віктор не відмовлявся від такого щастя, Рот так

поклав йому на тарілку шмат м'яса, що підлива бризнула гостеві на парадну сорочку, єдину в господарстві, й на лацкан піджака, теж вихідного, хоч, правда, не костюмного.

Годинне, трохи довше, читання в бібліотеці на другому поверсі було для кожного з гостей справжньою несподіванкою. Дідусь приголомшив не тільки Віктора, також на порохнюву пересохлого Майднера й ще зеленкуватого як графіка, як маляра — Ключе. За своїм бюро — чи не вісімнадцятого сторіччя! — стало йому раптом невимовно зручно: на своєму місці відчули себе руки, ноги й черво візенського Тартарена, щойно тепер на всю незбагненну силу засвітилися його масні очі й повеселіли раптом його слонячі вуха. Майднер і Ключе, сидячи в фотелях, Віктор, стоячи неподалік, біля французьких фоліантів, дійсно таки вісімнадцятого сторіччя, приготувалися до нидіння. Та перед ними сидів за столом справжній артист. А майстерно читані ним сторінки були несподівано тонкі й вагомі. Чіткий глум був у них і точно такий настрої.

Як Рот закінчив передне слово до книжки, присвяченої матері, Майднер і Ключе подумали, про це навіть авторові й натякнули, що не треба вже далі читати, не треба псувати настрою. Бо що в його творі може бути проникливішого й щирішого, як викарбоване тут порівняння ранку життя з його вечором. Але не так думав про свою річ автор: він не боявся «зірватися», він у перемозі не сумнівався. Рот не помітив попереджень Майднера та Ключе й прочитав два розділи зі своїх спогадів: «З мамою в Парижі» й «Знайомство з Р. М. Рільке в абата Сабатьє».

Тепер Віктор кинувся до чарівника й комічно розмахував руками, комічно ввібрав голову в плечі, проте нічого не міг сказати... Страшенно ошасливлений такою безсловесністю, автор, неждано-негадано, схопився з-за стола, обняв юного гостя й раптом заплакав у нього на плечі.

Потім Майднер і Ключе підійшли до автора й довго тиснули йому руки. Майднер заговорив про віднову свого видавництва й про свою готовість надрукувати спогади Й. Рота. Петер Ключе сказав, що в його уяві стрічкою біжать проекти графічного оформлення книжки. Перед його очима не книжка вже, а цілий стенд її різноманітних видань. І він ще не знає, котре з них подобається йому найбільше.

Гості не думали, не гадали, що Йозеф Рот зазнав у житті так багато радості й так багато горя й самоти. І що Рот, як письменник, давно вже досяг такої рівноваги між розумом і серцем. Правду кажучи, великою несподіванкою для всіх трьох було, що в книзі його спогадів не знайшлося й сліду балаканини!

Та було вже біля дев'ятої години. Віктор поспішав додому: мама й Льока саме повернулися з лікарні. Майднер і Ключе хотіли вийти з дому Йозефа Рота — як і зайшли в нього — разом з Віктором. А він мав на увазі — ще провести брата до Бірдорфу.

Це було зворушливе: в четвер після роботи на Віктора чекав на стежці попід живоплотами, над краєм луків, його маленький приятель Руді. Запитав, чи вже краще почуває себе гер Лисенко, і, обрадуваний, попросив дозволу провести Віктора в містечко, додому. Так ішли вони, жваво розмовляючи й обіймаючись.

Згодом Віктор з матір'ю поспішили в лікарню. Й невимовно порадили, бо тато чекав на їхню візиту з нетерпінням. Отже позбувся своєї тяжкої для сім'ї байдужості. Він, Боже мій, навіть пожалівся, що цілий день мусить нюхати сморід у палаті. Коли не один, то другий з дідусів мучився на стільці з підставленим у нього відром. А ввечорі ця компанія дулася на кріслах так, що очі вилазили з лоба. Траплялося, що бідак втрачав свідомість. Батько майже що жалівся, ледве тільки не просився додому!

У п'ятницю він зовсім пояснив, а в суботу, як увечері в лікарні зібралася вся сім'я, з Бірдорфу прийшов Льока, молодий Майер дозволив вивести батька до вестибюлю. Ця спроба нагадала про велике знесилення хворого, кожен татів крок був рівнозначний героїству, а проте всім також здалося, що свідки вони нового початку, що ця прогулянка — відрадне явище. Примарилося, що не-вдовзі батько повернеться на Геррнштрассе, що можна буде виносити для нього стілець надвір, з часом навіть на луки.

Але в суботу Віктора налякав Льока плач. Уже в Бірфорді біля фіртки, він раптом гірко заплакав, розридався. Таким нещасним здався йому тато, таким безнадійним. Так бракувало йому, чуйному, віри.

У неділю ранком по Віктора на Геррнштрассе зайшов Руді. Наче на шоглу корабля Робінзонової доби, він здерся на піддашся й довго крізь іграшкове віконце, ставши на табуретку, розглядав гострі каркаси візенських дахів. До авгзбурзького потягу о дев'ятій вони були вже на станції: зустріли Марлену, з її рук перехопили валізки. А вона розцілувала їх обох і запросила Віктора, бо мусила позбутися своїх вражень від Берліну й росіян у ньому, на вечерю. Буде цілком неможливо цього дня, то, може, наступного.

У Візені на станції, на пероні, Марлена запитала Віктора про хворого батька. Й не спромоглася вчасно й цілковито приховати свого здивування, що гер Лисенко — слава Богові, звичайно! — почував себе краще, певніше.

Хоч він і дуже слабкий, проте в такому стані він бував уже й у Полтаві, у Шлезьку, в Саксонії й навіть уже тут, у Візені ам Зее.

По дорозі з Венгену додому Віктор неугавно перевіряв свої слова про тата й шукав, але не знаходив у них перебільшення. Проте вважав, що хибою його відповіді на Марленине запитання була просто велеречивість. А її, звичайно, легко було сплутати з недоречним у

даному разі оптимізмом. Ще каламутило ранковий настрій — здивування, так, здивування в Марлениному погляді, в її словах, тільки ввічливих. Не виключене, що її недовір'я спонукало його дещо переяскравити батькові успіхи в цьому єдиноборстві за життя.

Трохи неспокійно було на душі. Навіть прикро. Та о другій годині прийшов Льока, й Лисенки родиною пішли в лікареньку на узлісся. Віктор навпрост мучився, боявся, що застане тата в критичному стані. Ніяк не міг позбутися думки про напророчені лікарем хворому два тижні життя.

А батько, як зразу виявилось, «тримався золоті серединки»: не підтвердив ні лобювань, ні надій.

А батько поволі видужував?!

Зразу він зрадів гостям, бо в душі був безпричинно розстроєний, сполоханий, збентежений. Йому хотілося позбутися дивного тягара в грудях чи у свідомості. За півгодини він уже дуже втомився, проте не відпустив ще сім'ї додому. Й заборонив себе підбадьорювати. Та ще через півгодини йому хотілося перепочити, заснути. Він тільки запитав, чи Льока прийде до нього ввечері. Навіть попрохав: прийди!

О шостій батько вже не спав: чекав. І здалося — побадьорів, повеселів, поздоровшав. А перед сьомою вечора — розсердився: три дідусі сиділи на тронах, довкола стояв несусвітній сморід. Потім один з трьох знепритомнів, і в палаті зчинилася біганина, суєта. Тато, в такому разі, запропонував розпрощатися. Щоб Лисенки не сиділи людям посеред дороги й не нюхали кльозетних пахощів. І щоб він міг уже заплющити очі й заснути.

На прощання він попросив маму перебити йому подушку, покрити його домашнім пледом, йому було холоднувати, й лікарняною ковдрою. Й раптом він не тільки поцілував її в губи, а й обняв її голову. Потім, уже близько від плачу, він за вуха, як це робив здавна, притягнув до себе Льокову голову й поцілував сина в

обидві щоки. В очах у нього вже стояли сльози — і Вікторові тато мовчки подав і потиснув руку.

Мама, Льока й Віктор розгубилися. Бо що це все значить?!

А батько, мов за линву, вхопився за ковдру обома руками: намагався стримати ридання. Його треба було залишити в спокої.

З vestibюля, широкого коридору, вони глянули на папату. В цю мить батько зняв руку й махнув нею, наче з потяга: «Прощайте! Бувайте здорові!»

І раптом він гукнув Вікторові:

— Зайди до мене ранком!

Мати, Віктор і Льока вийшли з лікарні й довго-довго стояли посеред лісної дороги. Тяжко було їм. Лякала навіть суміш дня з ніччю на просіці. Й усім вздрівалася надія. Що з-під тіні ще можна вийти, що в містечку ще тільки вечоріє.

Зрештою: батько просто втомився нервово, батько навпрост зворушений. І чи не найкраще він заспокоюється й відпочиває насамоті? Чи не злякало б його намагання побути з ним до півночі, до ранку?! Виринала думка, що не треба мордуватися без незаперечної причини. А сумні почуття й тяжкі передчуття, звичайно, ніколи вже нас не обминатимуть — надто вони законні й зрозумілі.

Вирішено було: Віктор ненадовго піде до Марлени, щоб трохи розвіятися й заспокоїтися. Льока трохи побуде ще з мамою на Геррнштрассе й зарання повернеться до Бірдорфу.

О десятій Віктор повернувся додому й ще довго сидів на маминому ліжку в темній кімнаті. Про Берлін не було що розповідати. Розмова так і крутилася довкола батька, його молодих років дивне — не хворе й не здорове! — серце, довкола маминого й Вікторового дитинства й далеких та близьких родичів, Полтави. Обоє їх дивувало почуття, наче за кордоном вони уже принаймні двадцять

років, з того в Баварії з десять. Такий уже намотано клубків нервів.

Опівночі, як Віктор зібрався на своє горище, обізвалася гроза. І мама пригадала ту ніч, у котру задихнувся її батько, Вікторів дід. У Візені ам Зее грозова злива пройшла перед самим світанком.

... У разі погіршення татового стану Віктор обіцяв матері, що він негайно повернеться додому, не піде в майстерню Кіхле. Тоді вони здіймуть на ноги обох лікарів, обох Майєрів, а також доктора Шульца. Віктор поцілував маму й збіг смердючими сходами в таборовий партер і на вулицю. А в містечку вирував озон. Воно прокинулося подитячому рум'яне й подитячому радісне. Все надворі колисало й дорослу людину — пестило, голубило. Відверто пропонувало удачу й обіцяло щастя. Вікторові тільки й потрібно було що переконатися, що обґрунтувати свою певність. Душа мимоволі розпливалася. Очам марилося веселка над весняною повинню уранці. Повінь, здається, київська чи полтавська.

У ту мить, як він зайшов у коридор, чергова сестра-жалібниця зсезла в середніх дверях праворуч — у батькову палату можна було прослизнути без пояснень і виправдань. Віктор, збуджений, усміхнений, обережно прочинив двері й зиркнув у кімнату... А-а-а на татовому ліжку — голий матрац. Тоді він, уже зрозумівши все до самого дна, рвонувся в палату й запитав трьох дідусів одноразово... Та на нього тільки дивилися три пари байдужих-байдужих очей...

Віктор різко повернувся й вийшов у коридор. Але сестри ще не було ні за пультом, ні — глибше — за писемним столом. Тоді він натиснув клямку дверей на веранду. На зведених докупі лікарняних візочках стояла сучкувата труна, накрита нашим пледом. У кутку, сперте на стіну, сторчма стояло віко.

Віктор закотив плед. На дні блаженської домовини, надто довгої, широкої й глибокої для нього, трохі

навкосо, наче його туди не поклали, а вивернули, лежав мертвий тато. Голову йому було об'язано білою серветкою, жовті руки покладено на живіт. А все ж губи його були прочинені: видно верхні зуби. Також поміж повіками проглядали смужки очей.

Віктор був по той бік від сліз, але в його мозок, у його серце грюкали зовсім дурні мислі: що батько не назавжди помер, що то він так захворів. І Вікторова рука схопила за батькову голову, тормосила його сиву зачіску, кинулася на холодне чоло, у жменю затиснула еспанську борідку, припала до його рук і — сахнулася: що колоди, що бруски льоду! — ніг.

У домовині тато лежав маленький, як дитинка, бідак, але напрочуд заклопотаний і просто замислений.

У вестибюлі лікарні сестри-жалібниці в один голос пояснили Вікторові, що його батько о п'ятій годині ранку був уже мертвий, але ще теплий. Нікого біля нього не було... А тепер, говорили вони дуєтом, треба принести для небіжчика вбрання й домовитися про похорон з Leichenfrau. Йому намалювали плян містечка над каналом і позначили на ньому містки, написали адресу.

З лікарні Віктор вийшов спокійно: на душі було так порожньо, так вільно для зовсім небагатьох почувань і думок. Та на Головній вулиці він зустрів фройляйн Тухлу й погодився зайти до неї на віллу. До них в бібліотеку збилися — всі в халатах — професор Тереза Кайзер, щиросердна Карін і навіть доктор Шульц. Ойкнули всі й охнули. І не знали, що гостеві сказати: не захотілося брехати, не захотілося сказати, що життя спочилого не варте було копійки, що радіти треба... Та Вікторові було байдуже, що вони всі насправді мали на душі. Він зайшов сюди, бо мусив ще опритомніти. Навіть і так: бо містечко мусило опритомніти. Заворожений Візен ам Зее був у цю годину — як живий. А насправді — муляж. І люди довкола — не сліпі, не глухі, не німі, — муляж!

Die Leichenfrau здивувала Віктора: у ній прочулося розуміння горя! У ній не проглянула професія! Дрібна, суха і наскрізь чорна жінка на перший погляд схожа була на чаклунку. Також її селянська хата — з казки. А діти не боялися жодного чортovinня й весело кинулися по свою бабусю... Правда, за півгодини малеча вже не звернула ніякісінької уваги ні на неї, ні на гостя. Коли бабуся в чорному халаті провела його через подвір'я до містка над каналом і — разом з Віктором — глянула на велику воду в цементових стінах, на парк і на проблиски сонця над озером.

Бабуся не заспокоювала Віктора. Проте все ясно було й без слів: і смерть, і відчай були для неї частками життя. На свій лад гарними, найгарнішими. Д-р Шульц привіз Льюку з Бірдорфу. Коли Віктор повернувся додому, брат, у костюмі, в туфлях, лежав на ліжку під самою стіною й намагався подушкою приглушити ридання. Він почув, що Віктор зайшов до кімнати, але заголосив ще дужче. Мама прасувала татове парадне вбрання. На бильце стільця повішено було вже готову сорочку й краватку. Поміж столом і дверима приготоване було для чищення взуття.

Віктор хотів сам віднести батькові речі до лікарні, щоб мати й брат побачили тата в домовині вже одягнутого. А з того пляну нічого не вийшло: мама відмовилася й слухати таку пораду, вона нічого не боялася. Льюка встав з ліжка й теж пристав до компанії — він мусив ще раз глянути на такого батька, яким він був учора в ліжку. Диким здалося йому намагання Віктора залишити його самого вдома. Та він... Але Льюка не побіг до лікарні. Льюка, слідом за Віктором і мамою, пройшов лікарняний коридор і на веранді став перед труною й обережно-обережно підняв плед. Його руки намагалися батька розігріти, розтормосити, розбудити. Над домовиною він наче забувся, загубився, заблудився. Схоже було, що втратив розум.

Мати стояла поміж синами й плакала, захлиналася. Її сльози рясно спадали на мерця. Віктор, у ногах труни, був напівживий. Смирно стояв і спостерігав, як занепадало його дихання, як непритомніло серце, як спішно гасла в ньому свідомість. Але в передостанню мить він раптом відвернувся й не дуже твердо пройшов з веранди на ганок.

Ранком Лисенки йшли до батька стежкою через луки, понад кірхою св. Йоганна й понад цвинтарем, повз каплицю на горбку, до містка через яр, до лікарні над просікою. Мати на руці несла коробочку з сорочкою й краваткою, Віктор, просто на вішаку, ніс парадне вбрання, а Льока газетний суверток з взуттям. Тепер, о другій, всі троє сахнулися думки про ту стежку: пішли містечком. На Головній вулиці взялися проводити їх до цвинтарної брами — тополі.

Німецька точність: батько дійсно лежав уже в каплиці на три сітчасті вікна. Тільки от — прикре відкриття — його замкнули. Родину схвилював і власний недогляд: у тата була нова зачіска — проділ посеред голови. Подібним чином зачісувався він у молоді роки. Доводилося прикладати чоло до скла й приглядатися. Тато був у квітнику на терасах, був одягнутий так, наче зібрався до театру. Задуманий, збентежений. Не упокоєний.

О четвертій, як Віктор прийшов до каплички з містечковим фотографом, поруч тата лежали вже сусід і сусідка. Перед капличкою стояв по-святковому вбраний, з чорним капелюхом у руках, Льоків господар. Впізнав молодого Лисенка й мовчки потиснув йому руку.

Весь вівторок Лисенки то спускалися по Геррнштра-се вниз до бурґомістрату й завертали попід тополі на Головній вулиці, то поверталися назад. А тато за вівторок пожовтів, закам'янів і наче надувся. Помітно розрослися в нього — аж поріділи — вуса.

Похорон відбувся в середу о восьмій ранку.

Капличку відчинили, й чорнява жінка в чорній хустці, в чорному вбранні, запропонувала, звертаючись до Лисенків, — розпрощатися з покійним навіки. Навіки! — За Лисенками слідом зайшли в капличку тільки Галочка Іконнікова та привезені своїм хазяїном з Фішену — бабуся й дідусь Крамаренки.

Зблизька видно було, як уже змінився батько. Проте крізь просвіти в повіках видно було його очі, крізь страшні губи видно було його верхні зуби. Віктор приклав до татового чола руку й зміряв поглядом нутро домовини.

— Vernuenftig, vernuenftig seien sie! — торкнулася його плеча die Leichenfrau. А потім вона навпрост відвела його набік. Тоді мама, заплакала, поцілувала тата в чоло, поцілувала його руки. Брат ледь торкнувся тата й намагався будь-якою ціною перемогти ридання.

Die Leichenfrau вивела маму й Льюку на свіже повітря. Віктор — уперся: прибрав її руку геть і стояв осторонь від труни — дивився, як прощалися Галочка Іконнікова й Крамаренки. Він мав на увазі ще раз підійти до батька... Та посеред дороги йому стали спини дядьків у чорних одностроях. Віктор тільки помітив, як попарно працювали руки: набік було відставлено вазон квітів, на дно труни опущено батькову подушку, нарешті, — знято в повітря й поставлено на домовину — й замкнуто, замкнуто! — віко.

Як воно, віко, колихнулося! Як упевнено вляглося!

Над містечком мармурових надгробків — до чого зведено Візен ам Зее! — пливе татова домовина. Під ногами манюсінької громади людей шарудить засипана жорствою алея. П'ять кроків від церкви св. Йоганна — не глибока, не бездонна — могила. І під сусідні кущі насипано гіркою — глину. Глина.

Чорний молитовник на білій рuci пароха з церкви св. Йоганна, глибокодумного й стриманого чоловіка. І татова домовина поруч ями. Тільки декілька слів, тільки декілька речень — і священник уже з мамою, з Льюкою. Він уже пропонує руку — Вікторові.

Батькова домовина тяжко здіймається над ямою, спроквола сідає на дно могили. По грудочці землі на неї кидають мама, Льока й він, Віктор.

По сусідніх надгробках метушаться тіні. До Лисенків підходять люди.

Віктор відмовляється. Мама й Льока погоджуються — вже йдуть з Крамаренками до брами, додому. З Віктором ладна була залишитися Галочка Іконнікова: даремне. У спокої залишили його також Марлена, Тухла й Карін Шульц. Поцілувала його в чоло Барбара Теренц. Мовчки подали йому руку — Йозеф Рот і Майднер.

Віктор їх ледве бачив, ледве розрізняв. Віктор спостерігав, як на віко труни ринули перші потоки глини, як вони струсонули батька. Потім зник останній ріжок домовини. Як землі стало три чверті ями. Як з сусідніх надгробків, з-під кущів і хрестів підібрано було останні жмені глини. Як під церковною стіною стали на заслужений спочинок — лопати.

Віктор надовго залишився на цвинтарі сам, довго стояв перед глиняним горбком. З батьком.

22

На два наступні дні Віктор залишився вдома. Разом з мамою по тричі на день ходив на цвинтар.

Бракувало вже сліз. Але важезне запоморочення не рідшало, не розвіювалося.

Та ще в п'ятницю перед вечером, о четвертій, вони пережили похорон Антона Тишлера. Бабуся, дружина покійного, сама хвора, не голосила, проте багаторазово непритомніла. Її, опасисту й тяжку, жінки тримали попід руки, а під ніс тикали пляшечку зі скипидаром.

Сусідами стали: точно в ногах у Лисенка...

Віктор подав пані руку, й вона раптом глибоко опритомніла. Трохи подумала й запитала:

— Могила Вашого батька?!

І додала, вже повертаючись лицем до брами:

— Ви знаєте, цілком несподівано, в майстерні, з фуганком у руках... Ваш батько теж на серце? Тільки в лікарні, я чула, знаю.

І пані Тишлер глянула на Лисенків з-за сусідів так, наче вона не мала вже часу й змоги, а хотіла запросити її відвідати, заходити. Й забути нею посіяне зло. Поглядом, без слів, просила вибачити.

Тут, на кладовищі, раптом майнув хвостик радості: шире примирення з людиною. То нічого, то навіть добре, що з цілком безпотрібною. Прояснення атмосфери. То нічого, що вона така непомітна, дрібна. Вона частка й великої, життєвої, світової.

У суботу, о другій, по Віктора зайшла Марлена: забрала з собою до Венгену перебирати її бібліотеку, ще й досі складену, скриня на скриню, в повітці перед хатою. Вона не побоялася драбини. Сміючися, здерлася на горище й глянула на містечкове середньовіччя з картонового вігвама, на названі вулицями цегляні, кам'яні провалля й полонені ними дерева.

Візен ам Зее, побачений з Вікторового лігва, здався їй не менше цікавим, ніж Руді, її синові. Зворушили Марлену показані їй книги: Грінченків «Словник української мови», томик Гете на столі, його Віктор, виходячи з дому, клав у кишеню піджака, Рільке й навіть Каросу.

Враховуючи, що Марлена зайшла до нього не лише вперше, а напевно й востаннє, Віктор зліз з горища вниз із маминої кімнати приніс два машинописні фоліянти: «Сергій Васильківський» та «Василь Вовченко», на Захід передані праці Олександрі Вовченко, покійниці. Віктора турбувала доля Шуриних монографій. І хотілося з Марленою поговорити про можливість їх видання. Не зараз, ясна справа, згодом. У перекладі на німецьку мову.

По дорозі на Венген Марлена прослухала життєву історію маляра Василя Вовченка та Шури, мистецтвознавця, його дружини, від їхнього одруження до мученицької смерті. Марлена тільки раз перебила Віктора, на самому початку оповіді, як вони з-під Голубиної вежі потрапили на соняшний ситець майдану перед монастирською церквою, поцяткований тінями берез. Чи Вікторові відоме, що ця кірха є зразком барокко, з домішкою, правда, рококо? Що її звів Міхаель Фішер, найбільший з баварських будівничих вісімнадцятого сторіччя? Що малював її, в основному, Йоганн Бергмільлер з Авґзбурзької Академії, що вітвар створили два венеціанські майстри — Піттани й Тьєполо, численну пластику — великі баварці — І. Гюнтер, І. Штрауб та І. Шмедл?!

Всього цього Віктор не знав, не відав. Як навіть не підозривав, що церква й кладовище над селом Ст. Георген вважалися за вершок баварського сакрального будівництва й за перлину баварської природи й старожитности. Марлена й Віктор, як дітки, взялися за руки й ішли каштановою алеєю на гору в Ст. Георген і — сяяли. Так радісно було усвідомлювати свою, хай поверхову, хай тимчасову, причетність до краси цієї природи, до багатства цієї історії й культури.

Чітко усвідомлювався характер Баварії: по один бік її Альп мріють німецькі землі, по другий відчутні подихи Італії.

Віктор, звичайно, тямив, що намір у даному разі був декілька годин перемкнути його увагу з цвинтаря й могили на книжки й свіже товариство. Не було сумніву, що точно так зрозуміла все це — й зраділа — також мама. Та вже й насамоті Віктор запримітив голубі просвіти в своїх настроях. Помічено було влягання дикого відчаю. Уже перехоплено було жадання щонайшвидше повернутися до будня, до праці. А по дорозі в майстерню — прибрати

себе до рук і пройти повз батькову лікареньку над просікою не здригнувшись.

По дорозі Віктор спостерігав Марлену: як вона, спортсменка, вимуштрувала своє мале й свіже тіло, як вона радісно поглинала повітря. Ладна була зняти руки в небеса, назустріч сонцю. А Віктор чекав щонайбільше на «світання» в неї на душі, коли її надмірно серйозне обличчя розм'якало й добріло. Візьми, мовляв, дочиста все, мені нічого не потрібно! Коли доросліли її ні в чому злomu неповинний ротик і також її зовсім дитячі губки.

Назустріч їм вибіг до фіртки й воріт Руді. Й раптом припав до Вікторових грудей: ледве стримував плач. І запропонував свою допомогу в розбиранні скринь з книжками, власне, дров, якими в повітці нарочито закладено бібліотеку. Тільки о четвертій у нього вже лекція в Цігельштадлі.

І Марлена, і Віктор, у кухонних фартухах, Марлена й у рукавичках, швидко розкопали всі п'ять скринь з-під мілко та рівно нарубаних дров. Та відкрито було тільки найбільшу зі скринь, ту, що в кутку.

Книги було переглянуто, перебрано, проте, в основному, знову складено назад і забито. Для них, повних збірок французьких класиків і фундаментальних праць про них, у Марлени не було ні місця в кімнаті, ні шаф. На світ Божий потрапили тільки два томи Ніколя Сеґюра — «Розмови з Анатолем Франсом» (П., 1926) та «Останні розмови з Анатолем Франсом» (П., 1927). Бо Вікторові заманулося, закортіло перечитати ці речі, здається, щоб таким чином побути у Лідії Яківни Лебеденко, в Полтаві, й у Києві, в своєму університеті й у закордонному відділі бібліотеки Академії наук, розміщеному на Подолі в будинку колишньої Києво-Могилянської академії. З цієї скрині Марлена витягла також чотиритомове видання Фльоберового листування (П., Конар, 1910) і подарувала його Вікторові. Умовила, що, поперше, їй личить покласти першу цеглину під його нову бібліотеку, що, подруге, ця

річ у нього в руках може «заговорити й заспівати». Він може спробувати вибрати з неї дещо для українського читача. Не зараз, то згодом. У Мюнхені.

Вона не сумнівалася: Віктор мусить поселитися в Мюнхені. Навіть, що поселиться.

Боже мій, що за багатство! Тільки, правда, мало кому тут потрібне.

Точно сказавши: нікому. З цього приводу вони й заговорили про свої сім'ї.

Віктор прагнув жити серед людей, для яких літературна спадщина Європи не була непотребом, мотлохом. А Льока? Він думав студіювати. Жадань у нього була драбина від землі до неба. Та жила в ньому свідомість недосяжності усього цього... Марлена любила свого батька. І розповідала, як він заради сім'ї кинув свої заняття поезією й письменство взагалі: в нього була антипатія до соціальних питань, йому хотілося не поборювати, а стверджувати лад у живій, реальній Німеччині. Його твори не доходили до читацьких мас, та не для них і писалися. Так він став професійним перекладачем. Виключно з французької мови. Переклав вибрані й навіть повні збірки французьких клясиків! На хліб заробляв пером, але — що за часи! — жили вони цілком безтурботно! Безбідно. Згодом, і саме вчасно, як підросли з братом, мати отримала значну спадщину. Навіть дім у Берліні.

Берлін! Марлена побачила там не лише росіян. Вона там збагнула, що росіяни засіли в німецькій столиці надовго й всерйоз: не варто й чекати... Треба дещо викреслити з пам'яті й жити, жити...

Віктор підтримав її висновок. Росія — широко й ґрунтовно розбудована імперія. Вона з часом може «зукраїнізувати» Німеччину й впорати решту Європи. Бо хто тепер спроможний чинити їй опір, її перемогти?!

На кухні Віктор і Марлена поскидали з себе фартухи й навперейми, ретельно й весело, мили руки, в кабінеті

пили каву з цукром і вершками. За круглим столиком настрій розплився: Марлена з головою потонула в роздуми, схожі на перебирання спогадів і на розрахунок майбутнього, Віктор зів'яв, бо йому на думку прийшла жалоба по батькові, не така вона була глибока, як у найтяжчі хвилини останніх днів, але свинцева, невимовної ваги.

Віктор, хоч з нього не спускала дивного погляду Марлена, спробував глянути не назад, у проминулий тиждень, а вперед, у місяці наступні. Проте йому примарилися виключно ускладнення без кінця й краю, невдачі за невдачами, неперебутні завдання, завдання.

Кави у Марленіному кухлику залишилося тільки трішечки на дні, проте вони обома руками тримали його край на губі й думала, думала. У цей час до кімнати забіг Руді й випалив, що на нього чекає вчитель, що вони разом підуть у Візен ам Зее, що він забіг попередити матір.

Коли Марлена, дрібна й прудка, повернулася з кухні, Віктор напівсидів, напівлежав на канапі й перегортав родинний альбом приятельки: на перших аркушах були портрети дідуся й бабусі, далі — шлюбна фотографія її батьків, потім її дитинство та юність, брат, школи, будинки й мешкання в Кельні, Берліні й у Візені ам Зее. Тут була й Тухла-дівчинка, Тереза — швейцарська студентка. Ще далі пішли подорожі та країни, найбільше Франція й Італія. Зразу по Швейцарії, на низці сторінок, — Барбара Теренц, як ще юначка, так і зовсім молода дама. Скрізь багато портретів і портретиків батька, деінде — матері. Низка фотографій Руді. Низка зняток родинних. У конвертах під обкладинкою все праці другого й третього ґатунку: аматорські вправи. Найбільше тут: залізничні станції, потяги, вагони, пароплавчик на Бодензее. Скрізь тут військові однострої, скрізь тут — Візен ам Зее.

— Чи можу я вас, — жартома звернулася вона до гостя, — попрохати до столу?! — і Віктор сів у Марленіне крісло, до її писемного стола.

Сама ж вона звично нагнула й відразу поклала бильце канапи. Постіль на дві подушки була готова. Тоді Марлена ще раз вийшла з кімнати, а через п'ять хвилин повернулася до Віктора в нічній сорочці під халатом, у пухких капцях. Підійшла до нього й закинула руки йому на плечі, за голову. — Він стояв перед вікном у садок і німий, і до безтями схвильований, збентежений, переляканий.

Віктора турбувала зустріч з Руді. Він, схоже було, відчув, що хлопчик швидко вже повернеться додому й тому попрохав Марлену скласти ліжко й спішно переодягтися, допоміг їй на звичайний лад впорядкувати кімнату.

Дійсно: Руді зайшов до кабінету першим. Марлена повернулася за кілька хвилин.

Вікторові в цю годину все, все на світі було гидке. Марлена усвідомлювалася ним — як налив на душі.

Питання було: чому? і чи назавжди?!

Доводилося стримати себе, щоб не вийти звідси.

Цілком резонно вважалося, що це час для того, щоб духовно зібратися в кулак, щоб проявити характер. І також приховати зовсім юнацьку чи дитячу настроєвість.

Приклад був перед очима: Марлена. Дозріла й ні від кого не залежна жінка, вона розрізняла почуття: одно з них — материнське, до Руді, друге — до Віктора. З Руді вона була такою, як завжди. Та й було їй чого мінятися? Віктора вона бачила наскрізь. І, розумна, не сердилася на нього за те, що він не любив її в засліпленні, в забутті, а раділа за нього й за себе, що він чистий, що він щирий. Та ще натура в неї була довірлива, поступлива й причетна до ясности.

Марлена наперед знала, що вона дасть Вікторові цілковиту волю... забігти по той бік світу... й повернутися до неї назад. Ненадовго, правда. Та це річ теж природна й навіть побажана.

У Віктора в душі набридливо блимало підозріння, що Марленина любов зараз, у час його трагедії, могла бути «філантропічного характеру». Щоб пригасити його переживання. Що її любов була надумана.

Марлена, в неділю ранком, прокинулася на своїй софі радісною. Щоправда, радість ця була ледь-ледь надщерблена. Ранкова свіжість точно відтінила Вікторову роздвоєність. Його емоції були наполовину від'ємні. Цю таємницю їй було легко приховати від Віктора, проте не від самої себе.

Цілу ніч Віктора пантеличила зовсім дурна, проте набридлива дрібниця: що Марлена саме в цей день забрала його з дому до себе, так би мовити, прямо на канапу. Що Марлена все це задумала й здійснила. Його роля була — другорядна, пасивна. У неділю ранком це почуття цілком пересохло й розвіялося. Віктор стояв у своїй картоновій кімнаті перед повішеним на стіну дзеркальцем і голився, знайомився з прочутим у душі новим незадоволенням. На цей раз не собою, а Марленою! Вона здалася йому надто млявою, навіть жалюгідною.

Але в цю хвилину, ляду на піддашшя на ніч залишали відчиненою, його знизу гукнула мати. Тільки в майці, заправленій у штани, з пружками й островами мила на обличчі, Віктор схопив з ліжка рушник і кинувся злазити в передпокій, чорний, наче льох, до мідного крантика. А біля драбини на голяка чигали... налякана власною непередбачливістю мама й заскочена несподіванкою — усміхнена й розвесела красуня в темносірому вбранні — Льотта Дітц.

Такій дрібниці ніхто не надавав жодного значення. Тільки й того, що всім трьом довелося вдати, наче така зустріч їм особливо сподобалася.

Коли Віктор зайшов до маминої кімнати в парадному вбранні й навіть напаханий, Льотта сиділа за столом уже напівжива, наче гніт свічки, ретельно розчавлена, при-

плющена. Вона вже знала про смерть Лисенка-батька, про похорон у минулу середу. Проте її налякав і безликий дімок на Геррнштрассе: пересохлі двері в гидкий коридор з труською підлогою, букет незрівняного смороду на дерев'яних сходах з нетесаними дошками замість поруччя, сліпий передпокій на другому поверсі. Вона злякалася: довго тут нічого не було видно, а чути лише капання з кранта. Коли ж очі звикли до темряви, вона обережно підійшла до дверей і постукала до Галочки Іконнікової. Раптом світло ринуло в льох у неї з-за спини: у дверях стояла пані Лисенко.

Через півгодини Віктор з валізкою в руці й Льотта вийшли з остівського логовища й знялися на гірку — в Новий Візен.

Барбара Теренц і Льотта Дітц, хоч зустрічалися дуже зрідка, були давні знайомі. Зналися сім'ями. А з Льоттиним дядьком Бернардом Губером був у Барбари справжній роман. Вона, тоді молода жінка, ледве не «провідала» його в Буенос-Айресі. Комерційні справи вона мала з д-ром Фюрстенфельдом...

З кухні в ательє зразу прийшла привітати гостей Барбарина мати, ширококоста, статечна бабуся, цілком сива — в чорному вбранні. Вражала її зовнішність. В око впадали їй втомлені, але такі природні та гарні порухи голови й рук: старість!.. Вражала її доброта: в помислах вона й на ділі. Доброта рідкісна й дуже проста — інстинктова. У цьому домі, не сумнівався Віктор, стара пані, їй уже тяжко було переступати поріг, а сходи до спалень на другому поверсі були її хресним шляхом, завдавала, принагідно й кореґувала тон...

Для Льотти дано було велику спальню, ту, що поруч з Барбаріною. З вікнами на старий, на пересохлий уже садок, з бальконом над терасами Нового Візену й над озером на видноколі. В ательє Барбара негайно занесла три таці зі сніданками, потім подано каву. За важким, як метал, столиком, перед самим коминком, Віктор сидів

мовчки: милувався жінками. Щира Барбарина гостинність навпрост сліпила очі: повноводдя почувань. За нього можна було пробачити будь-які вади характеру, будь-що! А Льотта все це блискавично сприймала й цінувала над усе на світі!

Віктор дивувався, дивувався. Він уже призвичаївся до життя своїх німецьких знайомих. Він уже забував часом, що за невігласи були з них у питаннях політичних. Надто глибоким осадом були вже в них, зокрема, традиційні уяви про нації й держави Європи, про конфігурацію європейських кордонів. Там не було місця, в цьому він переконався давно, для України. Росія чи Іспанія це вже для них непорушна єдність, даність.

На другу годину Віктор і Льотта були запрошені на обід, на сьому — на парадну вечерю. Льотта, між іншим, страшенно зраділа нагоді відновити знайомство з Марленою Альтдорф. І, щасливо зиркнувши на Віктора, вона погодилася відвідати письменницю й запросити її, від імені Барбари, в гості на сьому. Льотті так хотілося несподівано завітати до Марлени й глянути на неї серед будня й у домашній атмосфері. Льотта позаздрила Вікторові.

У такому разі треба попередити Марлену вчасно. Віктор і Льотта пішли довкола Візену й Ст. Георгену луками. Не наважилися, між іншим, взятися за руки, обнятися: так вони довго трималися в Кам'янці Подільському. Більшу половину осені... В село потрапили неподалік від дороги над Шатцбергом, неподалік від парканом підперезаного садка.

Марлена стріпонулася від несподіванки, зблідла й порожевіла. Запросила гостей до кімнати. А ще раз стріпонулася, зблідла й порожевіла, як довідалася, що Льотта давно вже з любов'ю читає її книги й давно вже намагалася Марлену Альтдорф уявити. Не думала тільки, що потрапить до неї в помешкання!

Льотта справді довго стояла й любивалася писемним столом відомої письменниці, прагнула запам'ятати її кімнату, зиркнула з вікна на садки й присіла — з подарунком у руках — на Марленину канапу. А славетний автор... розгубився. Теплі й гарячі хвили топили Марлену, закидали її в небеса.

Потім до кімнати зайшов Руді й зняковів: ще ніколи в житті він не зустрічав такої гарної, такої плеканої, такої тонкої й гострої жінки. Несподівано для присутніх хлопчик раптом обняв Віктора: спробував за нього заховатися. Дами, приглядаючись одна до одної, згадували спільних знайомих, а потім заговорили про Марленину подорож до Берліну, пригадали надзвичайність становища Німеччини у світі — неможливість — чи надовго? — мандрувати Європою. Марлена радо підписала для гості пухкий томик її ранніх віршів, її первісток у літературі, й розповіла про непевну тепер долю щойно закінченої книги. Дами, прощаючись до вечері в Барбари о сьомій, не ховали, а з приємністю підкреслювали свої взаємні симпатії. Навипередки, хоч і в найделікатнішій формі, хоч і без слів.

Нове знайомство заскочило Марлену. Льотта, звичайно певна себе й на свій лад незрушно тверда, рішуча, гостра, різка, тут перетворилася на гімназистку. Саме так вона тиснула до грудей, до серця подаровану їй книжку.

Мужчини вийшли з кабінету письменниці — так, так! — першими, зійшли сходами вниз і з ганку, приклавши руки до брів, споглядали соняшний день і зелену гору Шатцберг. Марлена й Льотта зупинялися на кожному східцеві — не поспішали обірвати насолоду від несподіваного, нежданого-негаданого спілкування. В Марлени було почуття, що таки варто писати. Заради такої одної читачки варто. В Льотти — що вона не помилилася, що вона — підсвідомо такою уявляла Марлену Альтдорф.

Віктор спостерігав їх і прислухався до них. Типологічна єдність, фізична й духовна також. Хоч Марлена,

жінка струнка, тільки круглоголова, поруч Льотти здалася втомленою й навіть літньою. Майже — зовсім молодою... бабусею! Бо в Льотті, осінньому кленкові, блискіткою спалахувала дівчина, юначка. Справді, що в ній гасило, до останнього корінця витравлювало тридцятилітню жінку?! Бальзаківський вік... Адже вона людина досвідчена в справах і ризикованих і масштабних... Навіть у таких, як експедиція на Україну! Справді, що її цікавило в нас, що її насправді до нас вабило? Намір був колонізувати? Турбота була про «життєвий простір» для німців?!

Перемогу Німеччини в війні не могли вони, обидві, не привітати. Перемога Німеччини була також у їхньому особистому інтересі, жодного сумніву. Вони б радо сприяли гігантському розростанню їхньої національної могутності, як економіки, так і ідеології, культури. Берлін би став пупом Землі, столицею Європи й світу... У такому разі їхня дружба з Віктором — та й Віктора з ними? — є глибоко «симптоматичною»? Є фактично породженням великої поразки та нею вимушеної духовної перебудови?!

Віктор і Льотта, Віктор і Марлена — чи не союз це переможених, випадково врятованих недобитків? Союз, отже, ширий, але породжений нещастям? Чи, навпаки, — позачасовий він і старий — як історія, як світ?!

Для роздумувань у Віктора був час і була нагода.

Льотта приїхала його відвідати, проте трималася з ним підкреслено холодно. Здавалося — уникала прорахунку, помилки. Так само вона зустріла Віктора й у Кам'янці Подільському. Звикла до нього перед самою розлукою.

Льотту налякав остівський табір на Геррнштрассе. Приголомшила трагедія в сім'ї чужих їй насправді Лисенків. З ким з них вона так хотіла знатися?! Віктора вона побачила, як ще зовсім зеленого, фактично юнака, загнаного війною у глухий куток Баварії. Юнака, правда, халкого, одначе, далеко не практичного. На його матір

боляче було дивитися, така вив'ялена була вона, знищена. Не відомо було, що їй сказати.

Льотті так добре було з Барбарою. Це добре — зручно. Тепер — з Марленою. Це добре — цікаво. В прогонах поміж цими адресами вона мовчала.

Віктор на стриманість відповідав стриманістю.

З Венґену вони мовчки пройшли повз Шатцберг і Ст. Георген луками. На чверть години завітали в майстерню Кіхле: поговорили з господарем і постояли біля чавунового млинка в цементовому лантуху. Потім мовчки зійшли просікою у Візен. Біля лікарні й біля вілли Терези Кайзері Тухли Віктор обмовився кількома словами. Льотта висловила здивування: Віктор, мовляв, за короткий час глибоко запустив коріння в містечку й корінням сплівся з місцевими патриціями.

Тоді Віктор сказав Льотті, що до кінця року його вже не буде тут, що він переїде до Мюнхену.

— До Мюнхену?!

А подумала Льотта: що ти там робитимеш? як ти там влаштуєшся?!

23

Мати не думала про те, що Льотті хотілося пообідати у Барбари. Вона думала, що гостю належить по змозі добре пригостити. У Лисенків готувався жебрацький обід. А Льотті було жаль пані Лисенко, проте вона знала, що саме зараз і Барбара накриває стіл, уже чекає на гостей. Навіть не сумнівалася. Певна була: Льотта умовить Віктора.

У ту мить, як Льотта намірилася сказати пані Лисенко, що вона й Віктор запрошені на другу годину до Барбари Теренц, у кімнату зайшов Льока. Найнесподіванішим чином усі пляни було раптом змінено: Льока запропону-

вав зразу після трапези гуртом піти до квітникаря, що насупроти церкви св. Йоганна, й на цвинтар, на батькову могилу.

Льотта знітилася й сіла до столу. Знала, що подурному поступається, що так легко не мати до діла ні зі спантеличеною жінкою, котрій з нічого доводилося приготувати щось, ні з Віктором, тільки стурбованим, а не ошасливленим її візитою, ні Льокою, простим і відвертим хлопчиком. У Кам'янці Подільському він був худеньким підлітком, наляканим історичними подіями, з жахом у очах. А тепер він на баварських харчах розрісся, розчервонівся й нестерпно пах коровами.

Щонайглибше приховане роздратування. Цілковите потемніння почувань.

Льотта не сумнівалася, що вона з Лисенками потрапила в льох, що надворі, замість літа, отаборилася осінь. Листопад посеред літа... Льотта намагалася збагнути, навіщо вона сюди приїхала, навіщо здалися їй ці люди. Також: чим вона пов'язана з Віктором? Спогадом про подорож саннями по Полтаві й у Нижні Млини, про осінь у Кам'янці Подільському та про Оринський ліс?! Ніяк не могла повірити, що годину тому вона пішла до Кіхле оглядати Вікторову майстерню й домовлятися про вільний день для Віктора. Отже — понеділок. З незрозумілих причин вона погодилася перенести свій від'їзд з ранку на вечір.

Вийшли надвір. А земля затоплена сонцем. День ще міцно тримався на ногах, тільки, помітно було, часом хилив голову набік і щасливо заплющував очі. З притуленими до грудей квітами на цвинтар зайшли мати й Льотта. Слідом ними проминули напіввідчинену браму Льока та Віктор. Вразило голосне шарудіння жорстви під ногами. Виринуло порівняння містечка з його цвинтарем: ось до чого зводиться нарешті широке життєве поле!.. До вузьких алейок поміж вічнозеленими кущами-карликами, мармурових плит за високими штахетами. А незахи-

щені, навпрост жалюгідгі, пооблуплювані й облізі надгробки з дивовижно мізерними хрестиками!..

Підійшли вчотирьох і вчотирьох жажнулися. Після нічної зливи батькова могила розпливлася: глина потекла до сусіди в ногах — до Антона Тишлера, виліз твердий край ями на поверхню, гидкі півники позастрявали ковчегами на сусідніх кущах. Такий жах! Навстіж розверзнута правда буття!

Треба було спішно відвернутися від неї, правди. Треба було рятуватися. Віктор запропонував гуртом пройтися над озером, прибережним парком. І додавав, що по дорозі він на мить зайде до погребниці, попросить ще сьогодні трохи впорядкувати могилу.

Парк був, що губка. Так промокав, так визбирував сум. Парк був — і соняшний і тінявий. Його дерева, вже дорослі, проте не старі, позбиралися на траві родинами й неугавно шелестіли на вітрі. Трійко їх стояли посеред зацементованого берега, трійко за спиною у них — по той бік жвавого-жвавого каналу, над білою дугою містка з зеленим поруччям. Над синім озером, йому бракувало тільки вітрил на обрії, багрянів півмісяць квітинка: троянди в глиняній ріллі. Декілька лав, розставлених по три або поодиночі, пустувало над водами. Щось таке дивне творилося біля лав, поставлених над гіпотенузами цементовних алей.

Посеред мілкого парку між залізницею й озером, від каналу й від станції бігли дві низки американських жовнірів з сорочками — одна на кількох людей, що відпочивали в тіні дубів, одна прямо на Лисенків і Льотту, до берега. Дивно було сидіти на лаві й чекати на нещастя. Проте втікати не було куди.

Лисенки й Льотта просто встали — точно, як на дзвінок гостей. Треба було приймати. Перший з американців кунувся на Льюку: замірився вдарити його в обличчя лівою рукою навідліг, а насправді вдарив правою в щоку. Льюка зразу був непритомний. Тоді солдат

ударив Віктора — в груди, проте не надто сильно. Зате Віктор улучив його ботинком поміж ноги й напасник упав обличчям на колючки, в троянди, й скрутився, задихався від болю. Наступний ковбой, як футбол, ударив маму в обличчя, — вона стояла на колінах, захищаючи Льюкову голову, тримаючи хустку в нього на закривавленому роті. Другий удар був призначений Вікторові... Американець уздрів тільки, як Віктор упав йому під ноги. А далі, що лежав поруч нього в траві й вивертав йому руку все болючіше й болючіше.

— Ах ти, пся..пся крєв! — лаявся американець попольському.

— Тебе б, свиню, застрелити власною рукою! — попольському відповів йому Віктор.

Помітно було, що американець вутлий, тяжкий, але не м'язистий.

Крутни йому руку ще раз трохи рішучіше, і він знепритомніє.

У такому разі Віктор відпустив солдата й скочив на ноги, хоч ладен був ударити найнещаднішим чином, провалити йому голову, забити його. Увагу супротивників привабили Люттині переговори з третім і четвертим солдатом. Вона цілком вільно говорила по-англійському. З європейським акцентом. Як англійка.

Сподіваючися на напад американця, Віктор боявся підійти до своїх, але бачив, що Льюка з маминою допомогою піднявся з трави й сів на лаву, що материне й братове обличчя були закривавлені. Тим часом солдатські пристрасті вже влягалися. Укоськані Люттою янки вибачалися. Поляк витяг з квітника свого приятеля й підставив йому своє плече — треба було допомогти йому дошкандибати до їхнього готелю або й до шпиталю.

У такому разі Віктор підійшов до Лютти й запитав її по-французькому, що погромники їй цікавого розповіли. Отже: Лисенків і Лютту вони мали за німців... А на залізничій станції відбулося справжнє побоєвище аме-

риканців з німцями. Американці ринули зі своїх готелів не лише на станцію, а й на сусідні квартали...

Без слів було ясно, що тепер хлопці збагнули, що в парку їм попалася пара чужинців — англійська леді й француз. Але дивно говорили також і випадково побити ними пані зі збитим з ніг молоденьким пастором...

Як Лисенки й Льотта перебігли Головну вулицю до магістрату, тут і там видно було гурти розхристаних солдатів на пішоходах і бруку, чути було брязк шибок, дзенькіт скла.

Візенська трагікомедія несподівано спалахнула, несподівано й погасла. На вулицях містечка з'явилися автомобілі військової поліції. В убогий дімок на Геррнштраسه ніхто не добивався. Не розбито в ньому й шибки.

І мама не побоялася сама залишитися вдома. Льоку відпустила в Бірдорф, а Віктора з Льоттою на вечерю в Нойвізен.

Парк найзагадковішим чином розворушив Льотту. На хвильку залишившись з Віктором насамоті в його картоновому закапелкові, вона раптом заплакала. Так шкода було їй побитої американцями пані Лисенко, так шкода стало нізачо побитого Льоку, Більше того: справа була навіть не в попухлих фізіономіях, скривавлених губах і синяках, справа була в долі, в долі людей! А здивувала Льотту, — і вона запитливо глянула мокрими очима, — сила Вікторових м'язів і нею запримічений у Вікторові інстинкт бійця.

— Голова в мене так собі, — пожартував Віктор, — а руки, а ноги — дай Боже всякому!..

Несподівано Льотта, заплакана і, пригноблена подіями, поцілувала Віктора в губи.

На вулиці, по дорозі до Барбари, десятихвилинній, Льоттина рука тільки й боялася — на мить загубити Вікторову руку. Линула на неї, пестила її так, як хвилі линуць, як хвилі пестять прибережний камінь.

«Інстинкт бійця!» — І Віктор розповів Льотті про свої шкільні роки в Сонгороді неподалік Полтави й сливе щоденні бої з сільськими хлопчиками на чолі з їхнім проводирем Сашком Бистраєм.

На перервах, у коридорі і перед школою, у них рідко траплялися двобої. Там зав'язувалися непорозуміння й обіцялася розплата, помста. Катавасія починалася в лісопарку... Часто Віктор намагався вискочити з школи першим і втекти на подвір'я неподалік зведеної лікарні. Часто намагався влипнути в дівочий гурт, хоч допомоги від нього — й навіть співчуття — він ніколи не діждався: сільські дівчата були заодно зі своїми братами.

Посеред просіки, на перехресті головних алей — від школи, що біля переїзду, до собору, від лікарні до містечкового клубу — Віктора нарешті вимушено оборонялися. Так розпочинався бій одинака з оравою. Сашко, між іншим, не завжди сам зачіпав Віктора. Він, посміхаючись, нацьковував своїх голодранців на міського хлопчика в коротких штанцях і в білій сорочечці з бантом. Він командував переслідуванням недобитка.

Один на один Віктор вигравав двобій з Сашком, хлопцем сильним і тяжким, але валайкуватим. Та битися доводилося з учнями двох клас. Правда, Віктор, і відступаючи, і втікаючи, був небезпечний — уміло ховався й раптом нападав на напасника й збивав його з ніг.

Часом селяки задовольнялися тим, що скидали Віктора в яр, а самі поспішали наздогнати гурт дівчат. Але часто, особливо по п'ятницях або напередодні свят і відпусток, Віктора ще довго полювали — заганяли аж на Поділ і навіть за Орчик.

От тоді Віктор навчився воювати, використовувати помилки ворога й трактувати Сонгород як суцільне поле бою. Щоправда, були там і неписані закони. Так, ранком, по дорозі до школи, ніхто ні з ким не заводився. Траплялося навіть, що Віктор приєднувався до своїх

хлопців і йшов гуртом дружньо та весело. Або: не могло бути й мови про втручання в такі справи ні вчительки, ні рідних.

Посеред ефектно освітленого ательє, довкола Майднера, стояли Барбарина мати й Марлена Альтдорф. Видавець на мить обірвав свої свідчення про справжні-сінький погром у Візені ам Зее, учинений ковбоями, — доки Барбара відчинить двері гостям. Він знав, кого на цей раз вітали в цій хаті, проте не міг повірити... Льотту він пестив ще дитинкою, вона виростала в нього на очах, він був у неї на весіллі, потім вона раз і вдруге їздила — з дядком Бернардом — на Україну. Різноманітні обставини спричинилися до того, що вони не бачилися вже... Скільки вже? Хоч як це дивно: три роки!

Останні місяці що не тиждень, то набридливіше, то чіткіше він згадував... правда, не Льотту. Не Льотту, звичайно, а її хрищеного батька — фон Фюрстенфельда. Він, думалося, напевне вже підготовляється до повороту в Мюнхен, вже напевне береться до діла. Майднер не міг навіть уві сні допустити, щоб тепер поселитися далеко від Фюрстенфельда, щоб відновити своє видавництво, свій журнал «Критика» без щоденної участі в ньому фон Фюрстенфельда. Цілком серйозно: в такому разі не варто було працю починати наново, не варто було б і жити.

А в сіні селянської хати зайшла дійсно з Віктором Лисенком Льотта Дітц! Майднер, на вигляд дерев'яний, сам відчув, як у нього загорілися очі. Тоді він поклонився дамам і вибачився — вийшов до передпокою. Палала Льоттина зачіска червонова, палало Льоттине обличчя. Майднер поцілував жінці руку й несподівано пустив сльозу. Зворушена несподіванкою, Льотта притулилася до нього й поцілувала його в скроню. А вже в ательє вона не могла не обняти, не поцілувати восьмидесятирічну бабусю й саму Барбару, як також — Марлену.

У цю мить Льотта збагнула речі незбагненні: взаємозв'язок контрастів, взаємозалежність добра й зла, щастя й трагедії. Світ з усім його гамузом є насправді єдиним і неподільним. Життя з дочиста всіми перипетіями — вони боки тієї самої медалі! — здалося їй раптом прийнятним. І що складнішим, то багатшим. Що трагічнішим, то глибшим і вищим.

Барбарина мати жажнулася найщиріше. Вона навпрост розгубилася: побито фрау доктор Лисенко, побито Вікторового брата, добре дістав по гамалику й сам Віктор! Уникла болю й каліцтва тільки Льотта. Чого доброго зволите тепер чекати від Америки?!

Посеред затихлого ательє бабуса розпитувалася про стан поранених і здивувалася, що Льока не залишився з мамою, а пішов у Бірдорф, і що мама його відпустила. Коли вона пішла до себе нагору, тяжко перемагаючи сходи, довго ще не було певности, чи вона не повернеться зі своєю патерицею у руці, чи вона не піде на Геррнштрассе відвідати пані Лисенко.

В їдальні за столом і знову в ательє розмова швидко розрослася й набрала майже філософського характеру: добро й зло, одним словом. Добро й зло в патріархальних та в індустріальних націях, зокрема — в Росії й Німеччині. Барбара й Віктор спробували, але безуспішно, заговорити про регіональні властивості як добра, так і зла, — в Баварії й на Україні. Та їхніми твердженнями ані трохи не зацікавилися ні Марлена, ні Льотта, ні Майднер. Їх вабило проектування цих уявних абстракцій на площину реальної політики. Отже: Німеччина поміж Росією й Америкою. Росіяни, американці — а не баварці чи українці! — ось про віщо цікаво говорити в нашу добу. Французи, італійці, панувала згода, вже не мали впливу на світову політику.

Барбара й Віктор переглянулися задоволено: їм було приємно, що вони — спільники. Також: що вони не розп'ятакалися, що вони, молодці, більше помовкували.

Віктора найбільше смішила «механіка розмови»: і Марлена, і Льотта і Майднер були про все чисто — однакової думки, а проте роздмухували незначні різниці своїх поглядів до того, що кожен з трьох мислителів легко міг здатися оригінальним і самостійним, що дискусія одностумців нагадувала пожежу. Правда, кожному з їхніх облич принаймні раз промайнула іронічна посмішка. Гра дорослих людей.

Гудьбу й виправдання народу цілком несподівано пригасив Віктор. Як до нього, в надії на підтримку, звернулися погляд упевненої в своїй правоті Марлени, погляд не обізнаної з його політичними переконаннями Льотти і погляд Майднера. Віктор зняв келих — вони стояли біля холодного каміна — і чокнувся з Барбарою:

— Голос народу — голос Божий, а голос черні — голос осла!

Кожен з дискутантів був одноразово переможцем і переможеним.

Барбара розквітла й торкнулася чолом і кінчиком носа до Вікторового чола і кінчика носа.

А розмову в ту мить змінено було так, як грамофонну платівку. Жодних абстракцій, жодних узагальнень. І все обійшлося без «високої матерії». Заговорили про Бад Тельц і про можливість повороту всіх мюнхенців до рідного міста.

Як згадано було Бернарда Губера, товариство скривилося на безліч боків. А Льотта була вражена таким ставленням до її дядька, людини чудернацької, проте більше доброї, ніж від'ємної. Найдужче її вразило, що Віктор, безперечно, не симпатизував Бернардові: його обличчя не пожвавіло, а замерзло... Марлена дозволила собі, згадуючи Губера, веселу посмішку, насміх. Щоправда, також второпала, що Льотті це неприємно, й заспокоїлася, обійшлася без висловлювань. Барбара теж утрималася від слів, але довго так водила носом, наче до

чогось підозрілого принохувалась. Майднеру стало раптом так нудно, що він ладен був іти додому.

Ще раз Льотті жаль стало дядька, як у кімнаті згадано було її хрищеного Фюрстенфельда. Що за контраст! У товаристві спалахнули відсвіти найдружніших почувань. Ця однастайність була напрочуд різноманітна, у кожному разі цілком особиста. Кожен з присутніх на свій лад хвалив Фюрстенфельда. Що дивувало — також Віктор. І Віктор!

Віктор спостеріг, як глибоко зів'яла Лютта й підійшов до неї, запитав, чи Бернард Губер ще в Бад Тельці, чи він не збирається тепер очолити Головне управління своєї фірми у Франкфурті на Майні. — Ні, фірму треба наново відбудовувати. А її дядько, між іншим, рветься назад у Південну Америку, до Аргентини.

Помітно було, що Лютта мстилася Вікторові за брак добрих почувань до її дядька. Так вона обійшла нагоду запросити його до Бад Тельцу на побачення зі своїм колишнім шефом.

Прощання відбулося двома серіями: в ательє і в сінях баварської хати. Настрій в ательє був щирий, навіть зворушливий. Так, між іншим, Майднер запросив Лютту зайти до нього завтра на каву. Так, вона обіцяла йому. Запевнила, що не поїде з Візену ам Зее, доки не побачить його ще раз, серед його бібліотеки. Настрій в сінях змінився, налився жовчю. Лютта наче вперше здогадалася, що вона ночуватиме в цьому домі, а саме Барбара виявила презирство до її дядька Бернарда, що тепер Віктор проведжатиме Марлену в Венген. Цілком самозрозумілий факт здався їй тепер прикрістю.

Марлена Альтдорф з неприязню в очах реєструвала безперечну зміну в Люттиному настрої, реєструвала також прояви ніжності й уваги до Віктора. Нарешті й Лютта перехопила тінь на Марлиніному обличчі: «Зараз і надовго ми з Віктором підемо в Венген! А ти завтра

надовго поїдеш з Візену ам Зее, як також з Вікторового життя!»

Майднер, ще стрункий офіцер першої війни, до межі з карикатурою шляхетний, по-дитячому відверто хвалив Льотту Дітц. Не хвалив, а зацілював, обцілював. На Геррнштрасе, перед Голубиною вежею, він розпрощався й широким, ще мужнім кроком пішов собі вулицею в долину, додому.

Після Майднера дивувалася жіночій і людській красі Льотти — Марлена. Не згадала вона тільки про помітну зміну в Льотти щодо Віктора. До вечора не залишилося в ній ані сліду від ранкового заморозку.

Віктор за день і за вечір добре прибрав себе до рук. І йшов на Ванген, а потім також назад у Візен ам Зее спокійно. Він сповна розумів свою причетність до ускладнення душевного стану двох, навіть і трьох жінок, але почував себе в силі — звільнитися від чару напіввигаданого образу Льотти, буденного вже образу Марлени та її приятельки Барбари. Він не був ні спантеличений, ні пригнічений, ні навіть вражений, а тільки, на поверхні, скаламучений.

Віктор холодно вглядався в себе, вслухався — й почував, що визріває, мужнішає, набирається досвіду. Що все це не має нічого спільного з погрубінням. Навпаки: як почуття жінок, так і його власні були тонкі, найтонші, були коштовні, найкоштовніші.

І люди, і події — зустріч з Марленою; зустріч з Льотною на Україні й у Баварії! — і зовсім театральний вечір у містечку на височині поміж Шатцбергом й озером — це грона, кім'яхи, кетяги людського щастя. Не без колючок, не без шипів, звичайно: життя!

Його не турбувала біда: що ніде було, що ніяк було прийняти гостю.

Його не лякало розчарування Льотти, а в майбутньому, близькому, також і Марлени, Барбари.

Віктор щойно почав нанизувати світ на свою життєву стежку. Збирався жити.

... В обідню пору Віктор і Льотта побували в Бірдорфі, навіть у Льоки, з дозволу господаря, в кімнатці. Перед потягом вони цілком випадково потрапили в гості до Йозефа Рота й — наспіх — пили каву в бібліотеці Майднера. Понеділок у Візені ам Зее під вечір перетворився на фільм.

На пероні Льотта згадала Вікторову матір: вони розпрощалися так стримано, так холодно! Льотті тепер уздрівалося, що вона залишила стару жінку на дні в'язниці чи ями! А Віктор передав найкращі побажання Льоттиній сім'ї, зокрема її дядькові — «полтавцеві», її хресному — Фюрстенфельдові.

Нарешті, потиск рук. Напрочуд твердий, певний, навіть — залізний. А вже тоді, як потяг рушив на Вайльгайм, Льотта — знову поміж землею й небом! — послала Вікторові поцілунок і крикнула:

— То за два тижні в Мюнхені!

24

Барбара зраділа, що Віктор зайшов до неї ввечері, схоже було, подякувати за гостинність і, разом з тим, вибачитися за те, що він нав'язав їй гостю з ночівлею. Жінка обурилася, проте не надовго. Вечір закінчився в них приємно. Власне, занадто приємно.

Барбара запросила Віктора до своєї фотолябораторії, засвітила там, наче лампадку, червоне світло й довго, розмовляючи, проявляла найсвіжіші знятки, а потім напівжартома, напівсерйозно почала лащитися, цілуватися, пестити Віктора. А він — теж доросла особа! — не тільки не торопів з переляку, а ні в чому їй не поступався.

З Барбарою він домовився, що в наступну неділю вона зфотографує його, зробить справжній портрет. Вона замірювалася також малювати його... А то б Віктор не заходив більше до цього дому!

Барбара пувувала дуже серйозно. Тракування цього двозначного фарсу, театру залишила йому, на його совість. Сороклітня матрона без слів питала його, що з нього за людина і чоо вартий він як мужина.

Про Лютту він довго й відверто говорив з мамою. Вона думала, що все складається найщасливішим чином. Усе складається на дружбу, на такі взаємини, що можуть протривати ціле життя. Вона мала Лютту за дуже гарну й дуже розумну жінку: за чудову людину. Щодо шлюбу... То він у Полтаві марився Вікторові й Лютті — здалеку, в неможливий для цього час. Зблизька він здався обом їм тим, чим він насправді міг стати — чистим нещастям.

Ретельно обговорено було графік Вікторового роману з Люттою також під час прогулянки з Марленою довкола Шатцбергу. Вона погоджувалася, так само, як і мама, що потяг прибув на кінцеву станцію й був поданий на запасні колії до самого дебаркадера: для розвантаження. Проте їй, так само, як і мамі, здавалося, що знайомство це було на вагу золота. Його треба берегти й плекати, щоб вистачило на ціле життя. Марлена, скільки б не приглядатися до неї, скільки б не прислухатися, говорила з Віктором, як з братом. З молодшим.

Віктор згадував факти. Марлена найвишуканішим чином, до того просто, аналізувала почуття не лише Вікторові, також Люттині.

Як у Віктора, так і в матері було відчуття, що тепер усе вже залишиться на своїх місцях. І також, що з подорожі до Мюнхену нічого поганого не вийде. Мюнхен міг почастивати Віктора найнесподіванішою новиною.

Віктор, крім того, почував, що візенське побачення з Льоттою трішки нагадувало іспит. І його надило перевірити — наслідки. Заглянути в Льоттині почуття.

Ранком у суботу Віктор похвалився мамі, що йому марилися несподівані знахідки, початки якихось нових доріг у його житті. А можливі втрати здавалися йому при тому річчю кінцевою й корисною, подібною на прояснення атмосфери. Щоб розпрощатися з Візеном ам Зее треба мандрувати й треба зустрічатися зі свіжими людьми.

Гете не міг знову не прийти на думку: його афоризм про мандри. Щойно Віктор наскрізь пройшов зашкарубле містечко й на чверть години заглянув у прибережний парк. Город варто було городити заради цієї от панорами! Хмари-памеги на ніжноглубому небі й у густій блакиті вод. Надто вже застояні дерева потай журилися над берегом, олицьованим і вишитим трояндними півмісяцями й сонцями.

Здіймаючи ногу на східці вагона, заходячи в ранковий потяг на Вайльгайм, Віктор посміхнувся. Йому можна вже було повертатися додому... До такої міри він був уже ошасливлений раєм на околиці середньовічного містечка, так він уже — в душі — насвяткувався!

У ньому саме прочулися передбачення, здається, невдачі чи навіть духового спустошення, передчуття важливих зсувів у житті. Проте понад усе це було жадання покуштувати світ, новий і старий одноразово.

Як сіль у воді, так по дорозі й уже до Мюнхену розпустилися й зникли різні дрібні тривоги. В суботу ввечері, ще й опівночі, єдине питання залишилося в Віктора без відповіді: чи завтра, в неділю, розпуститься, зникне також велика непевність? Що, справді, буде з його дружбою з Льоттою тепер, у Мюнхені, в Німеччині?!

В обідню пору Віктор прийняв параду то цілком живих і здорових, то пошкоджених і навіть зрівняних з землею кварталів Мюнхену від залізничної станції до

Тріюмфальної арки за університетом, до двоповерхового готелю на Омштрассе. Й влаштувався з ночівлею: опівночі, як спустіє ресторан, йому постелють на канапі. Навіть перекусив і залишив у буфеті свій портфель.

У першу мить господина, сивоволоса баронеса з Прибалтики, навпрост вишкірилася на Віктора. Намірилася, огрядна, проте швидка й рвучка, але приходень подав їй листа від Фюрстенфельда. Баронеса відразу помітила дату на записці й Віктор — по-російському — мусив пояснити їй, чому він так довго шукав її готелю. Посміялися.

Тоді Віктор, майже задоволений справами, побіг через Англійський парк до руїни ветеринарної школи. Пані Деркач, умиротворивши свою ораву, напрацювавши, сиділа за своїм довжелезним столом і пила чай з блюдця. Тут таки переписував свої нові поезії у коленкоровий зошит Микола.

У цю суботу пані Деркач добре наплакалася: так жаль їй стало Лисенка-батька. Та її сум розвіюлася й знову густішав напрочуд швидко. З-за нього сонцем здіймалося зворушення, сонцем здіймалася надія на побачення з Вікторовою матір'ю. Пані Деркач зиркала на гостя заплакана й щасливо посміхалася.

Микола стояв перед Віктором і не міг зрозуміти, як це так друг його поховав у Візені батька й уже мандрує собі світами, наче в нього нічого не трапилось! Як це його друг з-над батькової могили, з цвинтаря та повернувся не тільки в будень, а й свято! Віктор, здалося йому, сяяв.

Микола майже заплакав: таке розчарування! Він майже боявся цієї сили у Вікторі. Він майже зневажав Віктора за таку трагічну забудькуватість. Уважав її за споконвічну мерзлоту тундри, за непроглядний егоїзм. Тільки все це хвиливе. За годину-дві все це дочиста забудеться. Й Микола провинно заглядатиме йому в очі. Він і сам знав: мучитиметься. Він. Не Віктор.

Перед вечором товариші побували в Німецькому музеї. Там уже поволочки розміщувався унівський університет для втікачів. А також славно покупалися, поплавали в Ізарі: прудка вода повз острівці, що вхід на нього з Максиміліанового мосту, а вузьенькі губки й довгий носик пляжу — піщані, срібно-золоті.

Далеко за північ, до другої години, Віктор сидів у ресторані, був гостем за столом російських емігрантів з поспіль німецькими прізвищами. Компанія ця наполовину з титулованих осіб. А «фон» — кожен з них.

Пізно вночі до столу підсіла також власниця готелю. Їй теж захотілося посміятися: Віктор розповідав анекдоти з трагікомічного життя в радянській країні. Слухаючи його реляції, присутні боялися, що цей вечір закінчиться, що нарешті доведеться розходитися по своїх кімнатах у готелі чи мандрувати до свого мешкання в білому флігелі за старими тополями.

Недільний ранок. Його перший кадр, о сьомій, удався тьмянний. Виринула думка, що день буде невдалий, що вся подорож до Мюнхену — це суцільна осічка. Та вже кадр наступний, другий, — горне світло каскадами, на тлі голубого неба — рясні водограї. Не до подумання: Мюнхен! Нашарування скількох сторіч відбито в цьому слові?! За десять хвилин ходу від готелю на Омштрассе дзюрчить пляшкової барви вода: Ізар поспішає повз Люттин дім, обмиває невеличкі й зовсім дрібні острови посеред міста, баварської столиці.

Чи можна було довго роздумувати про трохи ущільнену ніч або згадувати титулованих співрозмовників за столом? Ресторан зник. Як зникла також канапа під стіною, до половини вивернута на підлогу перина, пальма й фікус у головах постелі, свіжа пляма на стіні — нещодавно там красувався — тут не помилишся! — портрет фюрера.

Ранок Віктор прогуляв Англійським парком і за Ізаром. Понад річкою пішов по алеї від мосту Макса

Йозефа до греблі посеред свіжозелених, аж попелястих, чагарників: за місто.

На Віденмайерштраسه він потрапив надто рано й тому так довго блукав по піщаній косі на островці, так довго сидів на лавочці під кущами, читав нерозлучний томик «Максим і рефлексій» Гете й свій власний записник, що запізнився на побачення з Льоттою. Глянув на срібну цибулину, спадщина по Наталії Олександрівні Лісовській, його французенці, а воно було вже чверть по дванадцятій.

Грім посеред ясного неба: він, Віктор, та запізнився! Прогавив... Льотта чекала на нього й може вже пішла з дому... На третій поверх він не просто збіг, а наче почепився, так, як на поїзд, на трамвай... Хмари так і чесали, так і туманили думку. Марилося, що й цілий день буде такий. Несподіваний? Дурний?

А Льотта не помітила спізнення. Й зраділа: прихилилася до Віктора й тут же, у причинених на сходах дверях, губами торкнулася до його губів. У глибині передпокою, перед дзеркалом, широким, як венеційське вікно, вона поправила гостеві краватку й пальчиком закинула з чола на голову пасмо його зачіски. Наче зараз ось треба буде представити гостя рідні.

Коли Віктор отямився, було вже пізно, щось було вже прогавлено. Льотта ухилилася від його руки, а гречно запросила гостя до кімнати, до бібліотеки. Над Перською імперією на осяйному паркеті виблискував італійський ренесанс — шафи червоного дерева до ліпної стелі. Перед вікном на Ізар з мостами й островами стояв — теж ренесанс — стіл, коштовна знахідка для найславнішого з музеїв. Тут же чекали на Льотту й Віктора — клясичний ренесанс! — два фотелі, оббиті тяжким штофом, не було сумніву, непам'ятних часів.

За чверть години Льотта подала в бібліотеку сніданок. Не можна було не посміхнутися: на англійський лад, без скатерті, сервований стіл знадобилося музей

фаянсу та кришталю! Душу гостя, згодом також і самої господині дому, обрадував довгоносий кавник французької роботи, надзвичайно шляхетний і надзвичайно комічний. Та ще вбраний у чудернацький сурдут, у свитку чи кожух. Віктор навіть устав з-за столу, підійшов до Льотти, нагнувся й поцілував її в ший. А жінка раптом забулася. Їй було не до півня в пальті, не до веселощів. Льотта в цю мить збагнула, що сьогодні в них дуже легко може дійти до розриву, до кінця полтавської дружби.

Відводячи очі, Льотта обережно-обережно, як у долинку, притулила свою щоку до Вікторової. Й чітко подумала про трагічне безвихіддя: або Віктор кине її сьогодні, або вона розлюбить його завтра.

Тим часом Льотта прочинила дверцята наче б то в шафу й запросила гостя пройти з Італії до Швеції. До кабінету, теж з вікном на Ізар. Але в цій кімнаті, на місці порядку й суворости, царював надмір форм: різноманітність. Незчисленні меблі: що рояль — шведське бюро, шкіряні ослінчики поруч крісла і біля низької, гостинної отаманки, оббитої гарячим турецьким матеріалом. На стіні зрів масляний портрет Ганса Каросси в золотій рамі. Обабіч вікна — дві цівки мініатюр незнаного гостеві майстра: баварські краєвиди. Простінок фотографій. Верхній кут його — «Рільке й Ванда Ландовська», півметра на півметра. Довкола — системи дрібних творів, лінії поштівок.

Віктор стояв перед «Рільке й Вандою Ландовською»: милувався красномовним багатством поета й ряснотою світу Ландовської. Що, справді, за єдність, що за чудо! Що за гармонія людей, речей! Концерт! До нього підійшла Льотта з жовтим пакетом кам'янець-подільських зняток: старожитність Поділля, України.

На мить вона піддалася безглуздю — ладна була притулитися до Віктора, заплакати від щастя: так просто збулася незбутність! У мить наступну вона опритомніла й блискавично виправдала холодні свої розрахунки. Як

перехопила в дзеркалі портрет, заглиблений у споглядання Рільке й Левандовської юнак і жінка в бальзаківському віці... Льотта, в пориві, женеться за ним, а він, байдужий, майже уникає її...

Багато ночей, багато днів Льотта даремно зводила міст поміж своїм і Вікторовим життям. Даремно намагалася розшукати долею приготовану гавань для Віктора.

Був він такий непроглядний? Чи просто легковажний?

Тільки й знав він, що любив? Чи саме єство любови було для нього байдуже? недосяжне?!

У цю мить Віктор відвернувся від Рільке, прокинувся й раптом притулився до Льотти — до скроні, до вуха, до рожевої зачіски — чолом, носом і губами. При тому він поклав руку на Льоттину талію так просто, так самовпевнено, так рукою вслухався в тіло золотавої жінки, що можна, що треба було його відштовхнути. Льотта глянула на Віктора здивовано, проте відповіла ще й на поцілунок у губи, повний, безоглядний. Він почував себе за тридев'ять верств від непорозумінь, невдач, нещасть. Він не прочув саме прощання в Льоттиній ніжності, в її податливості.

...Льотті хотілося побачити Віктора в своєму гнізді, на Віденмайєрштрасе. Принаймні раз. Бо тут вона зросла. Бо тут вона, зовсім як підліток, як гімназистка, глибоко пережила вимушену розлуку з Віктором. Звідси вона їздила в Київ, Полтаву й Кам'янець Подільський. Звідси вона їздила в Рітштайг, щоб роздобути для Віктора автограф Ганса Каросси. На своєму «Дитинстві» він написав: «Близькому моєму серцю читачеві в далекій Україні. Автор».

Коли Віктор підсів до Льотти на отаманку, коли на ослонах розкладалися кам'янець-подільські фотографії, господиня дому пожаліла, що спрямувала увагу гостя на їхній твір, на них самих, на їхні уявно прості й певні відносини. Розумніше було з головою занурити його в книги батькової бібліотеки, а потім, на прощання, нагодувати обідом.

У Льотти виринуло бажання відмовитися від свого жорстокого заміру. Не обов'язково було також доповідати йому про свої справи й уже сьогодні влаштувати йому проводи.

Відчутно було внутрішню потребу звільнитися від своїх власних, але недоречних надій — позбутися Віктора.

Та виринав сумнів: чому все ж не розбавити обопільне почуття, майже що спільне минуле, в потоці днів, тижнів, місяців, навіть років? У морі часу?

Досі намір свій Льотта пояснювала просто — чесністю.

Проте інколи зтяжний роман з Віктором нагадував їй несвободу. Інколи — павутиння на обличчі, на зачісці.

А Віктор, цілий день наближаючись і наближаючись до Льотти душею, не знав, не відав, не підозрівав, що вже відвертався від неї, справжньої.

... Найдужче обрадувала Віктора новина, що Льотта влаштувалася на працю в редакції американської газети для німців «Die Neue Zeitung». В захопленні він схопився з-за столу, розмова відбувалася під час обіду в бібліотеці, й намагався, здавалося, долонями розчавити Льоттину голову й збагнути причину суму в її зелених, дійсно зелених, очах.

На цю годину припала ще одна радість: майже на обід, на десерт, зайшов до Льотти її хрищений батько — фон Фюрстенфельд. І вибачився, що не зміг упоратися зі справами раніше. Сказав, що вже боявся, що не застане Віктора на Віденмайєрштрассе. Згадав, як він жалів, що минулого разу, по недомислю, не запросив Віктора сюди на ночівлю, що так і не наговорився з молодим чоловіком з України.

Що не застане вже Віктора на Віденмайєрштрассе?!

Так раптом вияснилося, що на вечір Льотта запрошена на баль у клубі американської преси, на Донауштрассе на Богенгавзені, що Льоттин шеф, редактор з «Die Neue Zeitung», заїде по неї рівно о шостій. Льотта зраділа, що

зможе Віктора залишити з Фюрстенфельдом. І що новину Віктор сприйняв цілком спокійно. Через півгодини вона пішла в спальню переодягатися. Назад у бібліотеку вона з'явилася до нестями щаслива й — навпрост двадцятилітня дівчина — ладна була з Віктором і Фюрстенфельдом вальсувати посеред Перської імперії, довкола масивного стола в стилі ренесанс.

Війна обікрала Льотту. Забрала в неї молодість. А тепер на Льотті бальова сукня й білі рукавички по лікті!

... Віктор не розсердився на жінку: на себе! На свою нетямучість. А добре, що він збагнув нарешті витійкувати почування Льотти й «елегійний сум» її — насправді щасливих — очей. Вікторові стало весело: подібні до нього — наївні й добропорядні — телепні, подібні до нього — кумедні — оптимісти ще трапляються в наш час, хоч і дуже рідко.

Як у дверях бібліотеки з'явилася на баль одягнута Льотта, він, слава Богу, щасливо посміхнувся й зойкнув: «Красуня, красуня!» Його обличчя, дійсно, — скресло. Як напровесні на річці, ворухнулася й сонцем приснула грубезна крига.

І ще велика приємність на сьогодні: Льотта ввела до бібліотеки й представила Фюрстенфельдові й Вікторові свого шефа. П'ятдесятилітній офіцер в американському однострої, сиву голову підстрижено йоржиком, був рівно вдвічі вищий за Льотту, вдвічі довшими були його руки. А тримався він, американський офіцер, він же німецький романіст і есеїст, підкреслено «широко», проте й елегантно. Його жовтий ніс у дірочках чудово, як флюгер, сприймав не то що вітер, а найніжніший подув настрою.

Одним словом: старий берлінець... з Каліфорнії.

... Був гер Фюрстенфельд, справді, здивований? Чи він справді намірювався побути з Віктором і наговоритися досхочу?! Зразу після Льоттиного від'їзду — чому вона не розпрощалася з Віктором? — він запропонував повернутися до кабінету й розпити пляшку доброго вина.

Фюрстенфельд не сумнівався, що Віктор ночуватиме на Віденмайєрштрасе. А Віктор відмовився. Віктор сказав, що в нього ще є трохи часу, проте обмаль. Він ще мусить зайти по портфель на Омштрасе й встигнути на авґзбурзький потяг о восьмій годині. На станції Гельтендорф він пересяде на потяг на Вайльгайм.

Щойно тоді гер Фюрстенфельд переконався, що йому довелося бути свідком розриву поміж Віктором і Льоттою. Питання тільки: чи назавжди?

До самого прощання біля сьомої Фюрстенфельд не знав, чи можна сьогодні потикатися до Віктора зі своїми власними почуваннями й бажаннями, Він боявся, що вже ніколи з Віктором не зустрінеться.

А пізно вночі, як він у кабінеті чекав на Льотту, його догори дном перевернула думка про можливість — чого доброго! — самогубства Віктора, чоловіка молодого й вразливого.

25

Тільки й жадання було, що виїхати з Мюнхену, тільки й страху, що запізнитися на потяг.

Тепер Віктор рвався повз і навіть крізь квартали, як виявилось, чужого міста, збоку освітлені то занадто яскраво, то вже приспані наніч. На Омштрасе він здивував власницю готелю: у неї виринула навіть думка, чи не треба було влаштувати йому кімнату, принаймні ліжко. Проте Віктор справді прощався. На обличчі в нього недоречно посмішка, наче він, хоч і без злого наміру, підвів бідну жінку. Зразу по тому, з портфелем у руці, він кинувся на станцію. Пішки. Перед ним з'являлися будівлі, теж здивовані, ображені, розгнівані. Та Віктор пильно приглядався тільки до пішоходів і бруків.

Нестерпно довгі були хвилини в черзі, зрештою, дуже рухливій. На пероні вони уподібнилися до блискавок. У Віктора на очах потяг раптом рушив з місця під скляною стелею. Довелося за ним гнатися й плигати на приступці ще, правда, відімкнутого вагона.

На залізниці Віктор давно вже почував себе вдома, в будь-яку пору дня й ночі. Життя на колесах скуштував ще на Україні, наситився ним уже в Німеччині. На цей раз, ніяк було не посміхнутися, вагон здався йому затишним і звабливим. Надворі ще стояв, ні, вже приліг, день, а тут панували вечорові сутінки, ніч. Вражала вухо — тиша. Тільки й чути було, як ретельно колеса рахували лежні поперек колії.

Залізничний вагон 'став для Віктора наче музеєм і бібліотекою, експонатами якого були долі, книгами — люди.

На цей раз для нього приготовано було казку, таку фантастичну, як арабську, тільки сучасну. Про наші лихі, проте величні дні.

Віктор подумав, що він захворів: з-під вагонного вікна схопився Анатолій і ледве не кричав на німців, і пробирав собі дорогу крізь баштан голів, рвав огудину плечей.

Отже він утік з Гогенгайму над Райном, з Французької зони Німеччини. Але сам чи з Лідою Панченко та її бабусею Алісою Оттівною? Ліда познайомила їх у Кам'янці Подільському. Тоді вони вчотирьох, з Люттою, оглянули Турецьку фортецю й католицький собор під мінаретом!..

Пам'ять вибухла — що вулкан: попіл, лява. Грюнберг і його ліси понад Вислою: Горішній Шлезьк. А далі, власне, ближче — Саксонія, Штутцен під Ляйпцігом. Разом виймали, восени й зимою, ґрунт під фундамент нікому не потрібної вже фабрики. Порятунком для остівців були ключі англо-американських літаків... Особливо запало в пам'ять виття сотень моторів над головами в той день, як

знищено Дрезден. Гурти остівців поховалися під муром підміського монастиря й простояли там до ночі.

Пригадався приїзд до Штутцену: на сходах готелю «Zur Goldenen Krone» Анатолій плакав від зворушення на Вікторових грудях. А згодом він добровільно виїхав на Райн. Чи не втікав він туди від Ліди? І чи не до нього згодом рушила з Саксонії Ліда, ясна справа, з Алісою Оттівною?! Хоч потім Ліда написала Вікторові...

Анатолій, справді, втік до американців. І не сам, а з Лідою Панченко, з їхньою тримісячною донькою Тама-рою, з бабусею. Прибули до Авґзбургу. Намагалися потрапити до табору в Зомме Казерне, а опинилися на приватному помешканні в Мерінгу.

В Авґзбурзі почалася неймовірна катавасія. На людях, у присутності американців, Анатолій, Ліда й Аліса Оттівна розіграли дуже веселу й дуже сумну трагікомедію. Щойно тут прояснився стан їхніх справ. Бо з Гогенгайму вони виїхали розсварені й майже цілу дорогу обходилися без розмови і домовлень.

Отже Ліда й досі вважала себе за «фройляйн». Не визнавала Анатолія, батька своєї дитини, за чоловіка. Й не мала наміру з ним одружуватися. Вона дозволяла йому лише утримувати родину. Далі Ліда й Аліса Оттівна мали німецьке підданство. Тому втікачем, остівцем визнано було лише Анатолія.

Та найнесподіванішим для Ліди й Анатолія було інше. Люта на свою онуку, по вінця сповнена антипатії до Анатолія, бабуся Аліса Оттівна раптом заявила американцям, що вона відмовляється від німецького пашпорта й не хоче потрапляти в біженський табір, що вона повертається до Києва, де на неї чекає осиротіле мешкання, дві кімнати з кухнею, з лазничкою. Балькон у неї на сквер...

Анатолій і Ліда вивели бабуню, напівпритомну, з мідним рожком у руці, що його приставляла вона до вуха, з табору й відвезли на станцію Мерінґ, що по дорозі на Мюнхен. Там у них... нікого, нікогісенько не було! Просто,

звідти Анатолій міг курсувати в двох важливих напрямках, шукати заробітку й приміщення для своєї не своєї сім'ї.

Анатолій, здавалося, губив розум і захлинався. Він ще не зник до чужини, не міг і наблизитися до чужої мови, до ворожих його психіці людей. А разом з тим свій порятунок він убачав у виїзді до Америки. Бо поворот додому був для нього рівнозначний самогубству, страті, смерті.

Віктор рішуче відмовився від запрошення змінити намір і поїхати з Анатолієм далі, переночувати в Мерінгу, а завтра ранком відвідати Авґзбург, побачитися з земляками, з колишніми співробітниками — з «Гросною». Але в ту мить він пригнувся й побачив у вікні, що потяг саме рушав з Гельтендорфу, що він прогавив пересядку на Вайльгайм.

На станції Мерінг з вагона зійшли тільки Віктор та Анатолій. Гість, як завжди, ще в Кам'янці Подільському, в Грюнберзі, в Штутцені, пройшов перший. Та звично, самозрозуміло! Хоч він ніколи не дер носа й ніколи не був начальством Анатолія. Київський інженер щиро любив юного земляка й трохи йому заздрих. Мріяв... бути трохи схожим на цього пройду, пронозу, пролазу. Щоправда, любого, милого. Анатолій хотів бути саме таким «простим», саме таким «компанійським», як Віктор. І саме таким самостійним, саме таким байдужим...

А Ліда, крім того, мала Віктора за щасливця. Й без надуми вірила в його майбутнє. Анатолія мала за тютю з полив'яним носом, за тютхтія. Безмежно закоханий, він так з Лідою і тримався. Сам відчував: мов на сміх. Як нарочито.

Анатолію було вже цілковито ясно, що в нього виходило з кохання до Ліди, як також зі спілкування з Віктором Лисенком. Але ніяк було йому вискочити з залізної колії. Й надто боляче було заглядати в цю правду, надто образливо цю правду усвідомлювати й називати, формулювати.

Анатолій тонко розумів Віктора: без зайвого приглядання, нюхом. По-собачому. Віктор не міг не хотіти принаймні глянути на Ліду, проте від нього можна було сподіватися й чудернацького фортеля в останню мить. Він міг заплутатися в тенетах своїх надто вже вишуканих почувань, відкласти зустріч з давніми знайомими і проїхати повз Мерінг на Авґзбург. Анатолій уже бачив Віктора перед собою, як він ранком, отже вскруть, повернувся в Мерінг. Хоч про запас його уява приготувала й іншу картину: Віктор давно вже проїхав повз Мерінг, давно вже повернувся з Авґзбурґу до Візену ам Зее, проте не впорався зі своїм сумлінням і через тиждень чи два кинувся на розшук Анатолія й Ліди. Вздривалися йому також плутані кадри зовсім калічного фільму. На ньому ввижався образ зшалілої й до нестями нещасної Ліди. То вона, простоволоса, кидалася вслід за Віктором до Авґзбурґу, то — новітня Катерина — з'являлася з немовлям на руці до Лисенків у Візен ам Зее.

На вулицю Анатолій вивів земляка не через станційний будинок, а через багажний магазин. З дебаркадера зійшли на землю кам'яними приступцями. Там Анатолій був своєю людиною. Там він працював уже п'ятий місяць. За десять хвилин друзі опинилися перед гостроверхим парканчиком. Анатолій звично перехилився через нього й відкрив фіртку на кущисту латочку горба над полем рейок на рівнині та їхніми пастухами — лінією семафорів.

Господар прочинив дверцята в барак, як вагон вузький і приземкуватий, уявляючи собі Лідину — та й Аліси Оттівни — радість, ніяк не міг стримати посмішку, а гість не поспішав нікуди — стояв над кучерявим урвищем і до дрібниць пригадував свою школу в Сонгороді біля переїзду, тамтешню залізницю з її посадками на мальовничих узвозах і долину Орчика. Так примарилися рідні села й поля, зелене море лісу на Заріччі. Ніс почув прибережний запах, наче м'який, наче гіркий. Вухові примарилося булькання в березі — сплески плавця на

річці, й плеса, то осяйні, вогнисті, то затужавілі, мармурові, затони латаття.

Віктор дивився на впорядкований рейками краєвид, а бачив сонце й ранній ранок, вечірнє дійство над степом з його зеленими островами, в нерівному ще обрисі й блідий — місяць.

Анатолій вирвав його з Сонгорода: клацнув ключем і прочинив двері. Віктор здивовано глянув на нього: в столярню господар запрошував, як у хороми. Ще й посміхався, щасливий. А різне басамання в майстерні, розвішаний на дерев'яних стінах струмент, навіть сам порядок у приміщенні, достоту все тут нагадувало — на свій лад копіювало?! — роздвоєний фронт лежнів і колій, рейок на залізниці. Тій, що за вікнами барака, тій, що звивалася поміж Полтавою й Константиноградом. Віктор навіть приклав пальці до чола й примружив очі. Що за чортovina!

А господар дому, з ним відбулася короткотривала перепалка, напружено спостерігав гостя: не сумнівався, що Віктор був зайнятий неминучою вже зустріччю з Лідою. Зі своїм, з їхнім спільним минулим. Анатолій почував себе переможцем. Радий був, що спричинив Вікторові й спричинить ще Ліді великий біль. І навіть велику радість. Почуття було, що він, Анатолій, розворушив і саме вчасно збудив живу ще, тільки заспану пристрасть.

Анатолій радо відступав гостеві свою постіль на дерев'яному тапчані: азійське поняття про гостинність?! Але Віктор поклав свій портфель на голий варстат перед вікном: отут він ночуватиме. Аж нічого з ним не трапиться, прокунявши до наступного ранку й на заляпаному фарбою стільці. Він навіть скипів — сказав Анатолієві, що за кордоном було вже досить часу, щоб навчитися уму-розуму, перетрусити наше загумінкове думання й наш дикунський побут.

Щоб трохи пом'якшити свої слова, щоб розбавити товаришеву образу, Віктор похвалився, що й самому йому довго прийшлося дошукуватися рації в європейському звичаї зупинитися в готелі на власний кошт і лише в наперед визначені години бачитися з родичами чи знайомими. Європейці не ображаються, коли їх запрошують угості від сьомої до дев'ятої години вечора...

А добре, що він не розносився зі своїм Гете. Що стримався й не розповів, як геніяльний поет відпускав гостей на обід до готелю з тим, щоб перед вечором продовжити цікаву йому розмову. Як на Анатолія, світові мислителі, поети й мистці з їхніми катаклізмами, запамороченнями й просвітленнями ще не перебували на Землі. Принаймні були такими байдужими та незрозумілими, як закони, на яких трималася купи Соняшна система, Чумацький Шлях.

Всесвіт починався від його, Анатолія, полинових вражень, кінчався на його скорботних висновках.

У бараці, крім столярні, була ще світла кухонька з подвійним вікном на залізницю, з подвійним вікном, теж: алюмінієвим, у садок і одноразово — город. На картопляне, на морквяне царство поміж фруктовими деревами. Віктор одним поглядом проміряв ширину й глибину людського нидіння в кубіку рясного гоблена, витканого з антитез до страждань і взагалі злободенних мотивів, а насамперед — з дуже ваговитих натяків. Це була війна без війни. Це був голод без голоду. Та це було картопляне, морквяне царство поміж фруктовими деревами. На гоблені бракувало квітників.

Анатолій не сподівався, що в кухонці, в баракі на околиці баварського села Мерінг радість не вибухне Етною: вулканом. У його свідомості яснів бездонний просвіт у небеса. Віктор, у душі, уникав думки про цю зустріч. Вважав, що не побачить своїх знайомих колишніми. І в думці не було — ще раз переживати добре знайому сценку з г'юнберзького життя... А сценка повторилася. А

Ліда, як тоді, плакала в ліжку. Як тоді, на голові в неї лежав компрес. Як тоді, поверх компресу покладено було шерстяну хустку. Лідине вухо!

Аліса Оттівна бубніла над хворою. Кривоніге й глухе пташення так клювало дівчину, щоб дошкулити всьому світопорядкові, щоб висловити своє незадоволення й роздратування не лише родинними справами, а й жалюгідними наслідками війни.

Бабуся часом розуміла, що Лідину душу вона давно вже викручувала, мов білизну. Вона прочувала, що нею заправляє біс. Жовтоноса чортяка — біленький пушок на лисій довбні — часто всідалася, насуплена, надута, до столу й шикувала перед собою події останніх років. З того часу, як Аліса Оттівна з Лідою залишила Київ, щасливо пожила вона тільки в Шлезьку. Та ще їй сподобався Віктор Лисенко. Він багато чим нагадував їй Леся, Лесика, у першу війну забитого сина. Потім Ліда перелякалася фронту — подалася на Райн. і, замість Віктора, на їхньому овиді виринув Анатолій!..

Аліса Оттівна мучилася, що вона підбила внуку добитися німецького підданства, а тепер тільки й говорила що про Київ. Ладна була сама туди повертатися й тягти туди онуку з немовлям на руках, як також Анатолія. Правда, німецький паспорт уже допоміг Ліді уникнути трагедії й обіцяв у майбутньому влаштувати її життя щасливим чином. Але треба було забути Київ і Україну... Бабуся вже розуміла, що треба було нарешті припинити знущання над Лідою...

Коли Ліда нарешті помітила присутніх у кімнаті, вона повернулася до стіни, з головою накрилася ковдрою й заридала, як вогнем, охоплена відчаєм. Вона зовсім не хотіла бачити Віктора! У такому стані, з запаленням середнього вуха, з компресом на голові? Та ні, в жодному разі!

Без радості зиркнули на гостя жовтяво-сірі очиці бабусі.

Збентежений стояв у дверях Анатолій.

Тоді Віктор підійшов до Аліси Оттівни й поцілував її в чоло, нагнувся над Лідою й спробував добратися до її губів — засунув голову не то в гніздо, не то в бджільник. І Ліда раптом посміхнулася так, як це зрідка бувало в Грюнберзі, в лісах над Вислою, зняла свою вузьку руку й приклала її долонею до Вікторової щоки.

Анатолій теж підійшов до ліжка й зблизька спостерігав побачення давніх друзів. І почуття й думки його так швидко розходилися колами, що він намагався все наново й наново — щоб збагнути — їх поновлювати, пришпилювати, затримувати. Виринуло таке чітке бажання поступитися Лідою, віддати її знову, як свого часу в Грюнберзі, Вікторові. Тоді він добровільно поїхав з Шлезьку до Саксонії, в Штутцен. А тепер? Дивний факт: на цю мить він цілковито забув про свою дівчинку, доньку.

У колиці під стіною барака спало немовля. Віктор постояв над ним і тикнув пальцем у його кирпич, полоскотав його ручки. Такою вже могла бути його дитина й Лідина. Власне, більшою. На рік.

Аліса Оттівна вдавала, що почула Віктора й второпала Анатолієве пояснення, проте не втрималася й звернулася до Ліди:

— Звідки це взявся Лесик? Як це Анатолій надибав на нього? І де тепер Лесик живе? Недалеко звідси?!

— Бусю, бусю, дивися на мене, на губи, — й Ліда притримала руками її розгублене обличчя, зиркнула в її ошелешені очі. — У потязі зустрілися. У по-тя-зі. Розумієш? По дорозі з Мюнхену. Й Анатолій запросив Віктора на ночівлю.

— А Віктор живе в Авґзбурзі чи Мюнхені?

Ліда звела руки, плечі й обличчя в знак запитання. Й гукнула Віктора до себе, до ліжка.

— Бусю, бусю! Віктор живе в невеличкому, розумієш, маленькому містечку на південь, розумієш, на юг від

Мюнхену, сімдесят кілометрів, — і Ліда добилася, щоб Аліса Оттівна повторила почуте. — Візен ам Зее називається. Почула? Візен ам Зее.

І згодом:

— Буся, бусю! — і Ліда рукою схопилася наче за зуби: такий біль, такий жах. — У Віктора помер тато!.. На серце.

А бабуся не довіряла своїй мідній слухавці — заперечливо хитала головою: «Він ще молодий!» Це, мовляв, непорозуміння.

Вечеряли на кухонці врозсіп: гість возсідав посеред приміщення на віденському стільці, господар дому їв стоячи, хоч у кімнаті ще було де присісти, господиня залишилася в ліжку, бабуся шкандибала від печі до столика та постелі, перепочивала в онучиних ногах. Час від часу Ліда нагиналася до Аліси Оттівни й доповідала їй про новини. — Віктор з мамою мешкає в колишньому таборі остівців. У них там привілля, багато вільних кімнат, а жити немає де...

Бабуся допитливо зиркала на Ліду й на Віктора: як це, в такому разі, ніде? Чи не можна переїхати до них? От би було добре!

— Не можна! Лисенки збираються перебиратися до Мюнхену.

Бабуся он як задирає носа. До Мюнхену, мовляв! І питала:

— Лесик має там роботу? помешкання?!

— Нічого не має. Розумієш? Ні-чо-го. Ні-ні!

— А наш Анатолій влаштувався на станції шофером, — похвалилася бабуся.

— Віктор, — підкреслила Ліда, — став ганчарем...

— От так пройда! — здивувалася бабуся. — Ганчарем!

А я не сумнівалася — буде з нього професор...

— Добре, що не потрапив у шевці! — пожартував гість.

І всі дружно засміялися. Всім стало так приємно, наче жвавий вітрець дмухнув з найнесподіванішого боку. Та ще мова зайшла про земляків з «Гросни»: всі вони, як виявилось, нещодавно поселилися в Авґзбурзі. Ліді заманулося негайно побачитися з Сюсюкевичами. Але радістю сповнила її серце згадка також про Луценків, Шерстюків, Германа і навіть осоружних їй звичайно — Федорченків.

— Чуєш, бусю, — захлиналася Ліда, — в одному домі з Віктором, з Лисенками мешкає Галочка Іконнікова. Пам'ятаєш? Донька лікаря з «Гросни»? Я тобі багато розповідала. Що працювала в жандармерії. Письменниця. Ну як таки!.. «Русская барышня...» А неподалік від Віктора, на хуторі, живуть Крамаренки. Вісімдесятирічний мельник з-під Харкова. Під лісом жили в Грюнберзі, за «Гросною». Вони єдині з наших були на похоронах Лисенка. Єдині земляки.

За цілий вечір не було згадано про бабусині витівки, її намагання підбити Ліду й Анатолія на поворот до Києва. Навпаки: Ліда явно демонструвала свою безхмарну любов до бабусі й навіть згоду та щастя в своєму родинному житті. Сама Аліса Оттівна тільки раз назвала свою внуку та осоружного їй «інженера з хамів» чортами:

— Замучили вони мене, Лесику, оці ось чорти!

І вона револьвером направила свій кулачок на груди Анатолія й Ліди.

Але Віктор дуже серйозно підтримав її, спробував її обвинувачення навіть уточнити:

— Чорт Анатолій, чортяка Ліда!

О восьмій ранку Віктор уже зійшов з потяга. Тільки на підміській станції Гохцоль, а не в самому Авґзбурзі. І пошкодував. Бо що з того, що звідти було зовсім близько до табору неповоротців «Зомме Казерне»? Чому ж було не відсвіжити, не уточнити вражень від міста? Поспішати, слава Богу, не було куди й чого!

Ні Ліда, ні Аліса Оттівна не думали й не гадали, що Віктор справді поїде від них так рано, без прощання. Зі своїм вухом Ліда промучилася до світанку. Цілу ніч морочилася з нею бабуся.

Віктор обмаль спав на своєму варстаті — більше крутився з боку на бік. Коли ж засинав, то йому марилося, наче він на плянері ширяє над Кавказом чи Тибетом, ледве що обминає гострі верхів'я гір. Під ним розкинулася відвічна зима, краї якої тут і там нависли над бездонним мерехтотом зовсім прозорої або ледь скаламученої голубині. Анатолій приготував сніданок і провів товариша на станцію, навіть посадив у напівпорожній вагон. Віктор дочиста все знав наперед! Віктор усе на світі точно передчував: тонка інтуїція. Тепепатія! Він навпрост бачив, як прощатиметься з Сюсюкевичами і Луценками. Чув уже напуття Людмили Валеріянівни й Никандра Овер'яновича... Герман піде з гостем через весь табір — від конюшень, де знайшовся притулок для «гроснівців», до брами. Дуже можливо, що навіть почимчикує з Віктором аж на станцію Гохцоль, таку типову для баварських передмість: багато каменю, багато й дерева — на нього сперті дашки над перонами.

Сумніву не було жадного: в останню мить Герман запитає про Галочку Іконнікову. Згадає помилілий уже за час розлуки Візен ам Зее. Хвилин з десять по третій з Авґзбурґу примчить по Віктора мюнхенський потяг. По дорозі до Гельтендорфу повз його вікна промайне Мерінґ, не виключене, що й барак на зеленавих горбах. Потім треба буде пересісти на вайльгаймський потяг. У душі ворухнулася зневіра: чи ж можна за залізничним графіком їхати в рай! Не Візен ам Зее — земля обітна!

... А день склався несподіваним чином: Віктор не побачився зі своїми земляками з «Гросни», на станцію йому довелося бігти підтюпцем, а в вагон скакати ще відважніше, ніж у Мюнхені напередодні. Він гостював у першому бльоці на третьому поверсі, проте ніколи йому

було зійти на горище до київського борця Германа. Та й по дорозі додому Вікторові було не до роздумів про колишніх grosнівців, колишніх уже й візенців. Ніколи було й роздумувати про значення «триптиха» цієї подорожі для життя. Йому було не до Мюнхену і Льотти, не до Мерінгу й Ліді з Анатолієм та бабусею, цим кривоногим, глухим і лисоголовим пташенням.

Цілком несподівано Авґзбург поглинув Віктора з головою.

У Гохцолі, на східцях вагона, Віктор не встиг збігти на перон — мусив повернутися три-чотири кроки назад, щоб пропустити повз себе круглоголову цикаду, напрочуд заглиблену в себе й безконечно далеку від буденного життя. Дивно стало, як цикада з важезним портфелем під крилом — звела на Віктора темнокарі кулі й вибачилася по-німецькому. Коли ж він намірився таки вдруге збігти східцями на землю, посеред дороги виринули плечі дебелиого гнома:

— Ще раз дякую за Франсіса Жамма! Це була миламила несподіванка для мене! — по-українському промовив учений пень з-під недоноска капелюха й спробував, замислений, поклонитися.

— Що воно: цикада, гном чи слон у череп'яній крамниці?!

І Віктор глянув на ясноокого, на світлоголового чоловіка на пероні. На чоловіка, безперечно, білої кости й голубої крови. Щонайменше — сорокрічного.

— Це київський египтолог професор Столиця. Також літературознавець і критик Леонид Столиця. В нього на Софійському майдані я виріс... під столом, у бібліотеці...

— На Софійській площі жив мій учитель Аполон Георгійович Лобач...

— І мій учитель! А з Столицею вони — сусіди. І друзі.

Земляки наново тиснули один одному руки й захлиналися від щастя.

— Віктор Лисенко, недовчений студент, германіст і романіст, з Києва, полтавець родом.

А земляк, хвилюючися, тиснув собі скроні: не вірив у сон.

— Михайло Карагач, киянин з Зінькова!..

На Карадагській біологічній станції, що її зведено під горою Карагач, щолітку працював брат Михайла Михайловича, професор Київського університету. Там, і в Коктебелі, в домі Максиміліяна Кирієнка-Волошина, щоліта відпочивав зіньківський учень, згодом київський студент. Там він склав першу збірку віршів «Кримські луни», за котру його наприкінці третього курсу заарештовано й заслано на п'ять років на Соловки.

Другу книжку поезій, половина її припала на переклади з великих європейців, найбільше з Верлена й Рільке, Михайло Карагач видав у Вінниці за німців, саме напередодні остаточного від'їзду до Львова, на Захід. Його «Грона життя» — єдиний багаж поета. Книжка витіснила буденні речі з валіз у портфель і, після довгих поневірянь Словаччиною й Австрією, прибула до Авгзбургу, у табір «Зомме Казерне».

Михайло Михайлович знав, що Віктор залишить його о другій. Отже захлинався: одноразово намічав по п'ять ракурсів щонайскладнішої думки, одноразово спускав з ланцюга по три речення. Чекав на Вікторову думку, проте задовольнявся, щасливий, лише натяком... А читав Карагач проникливо. Траплялося — до зворушення, до сліз. З «Кримських лун», з «Грон життя». Дещо з нових перекладів.

Захоплений таким обміном скарбами, Віктор на всю широчінь, на всю глибину, мов на сцені перед тисячною аудиторією, продеклямував — Боже, з якою гіркотою в голосі, в очах! — Бодлерові «Квіти зла».

Михайло Михайлович, слухаючи, скрутився в клубочок, а потім випростався й кинувся Вікторові в обійми.

На обід у них забракло часу. З-під ліжка Михайло Михайлович витяг коробку і насипав з неї — поставив на писемний стіл — тарілку сушні: яблука, груші, сливи.

О другій годині Віктор і Карагач ламали один одному руки, прощалися, коли до них підійшов — і раптом засявав! — поет Василь Орель. — Що чорноголовий чоловік з синіми очима справжній поет, милістю Бога поет, Михайло Михайлович додав згодом, як їхній земляк, одягнутий по-таборовому, озутий у сандалі, кинувся через непомірний плятц по свої, як Віктор подумав, рукописи. Захотілося почути відгук свіжої людини?!

— Орель? В Орель біжить моя річка — Орчик! Орель це колишній Костянтиноградський повіт, одним словом.

— Але зараз Василь Орель, уявіть собі, — кубанець...

От так почалося чекання. Поет убіг у прохідну за двадцять до третьої й вручив Лисенкові — наче естафету! — дешевеньку теку: на тонесенький папір передруковані вірші. На станцію Гохцоль довелося то підбігати, то просто бігти.

По дорозі додому Віктор прочитав подаровані йому Карагачем «Грона життя» і впорядкував — зачитуючися несподіваним скарбом найвищої проби — двісті сімдесят п'ять аркушів поетичного дорібку Василя Орелі.

26

Нарешті: двадцять кілометрів озерної блакиті.

Нарешті: Візен ам Зее.

Під черепичним дахом на дерев'яних підпорах, за стаційним бар'єром — Льока й мама. Розцвіли — так посміхаються. Бо висох їхній страх за Віктора. Бо скінчилася непевність.

Горяне містечко. Здіймання на Геррнштрассе — велетенський зигзаг, трохи погнутий і в один і в другий

бік. Маму Віктор узяв під руку, Льоку за руку, як це він звичайно робив у дитинстві. Тільки брата, часом, відпустив.

У Візені, слава Богу, все було в порядку. Новин не було жодних, ні приємних, ні неприємних. А Віктор мав що розповісти. Мама й Льока відразу помітили, що він кинувся розповідати не про зустріч з Льоттою, не про Мюнхен, а...

— Ну, дорогі мої, вгадайте, кого я зустрів! Ну, мамо, ну, Льоко, ну уявіть собі лишень!..

І він розмалював несподіване побачення з Анатолієм у потязі, ночівлю на станції Мерінг під Авґзбург'ом. Отже: Ліда Панченко, бабуся Аліса Оттівна, Тамара — малятко.

Несподіванка спалахнула Лисенкам у вічі й зразу пригасла. Все стало на свої звичні місця. Проминуло трохи часу, й Віктор, Льока та мама одноразово збагнули, що подорож, хоч була підготована в майбутнє, відбулася, всупереч розрахункам, — у минуле. Минуле так минуле. Та все це було нудне, надто вже нецікаве.

Тоді Віктор відтворив сцену на станції в Гохцоллі, як він потикався розминутися з Леонидом Столицею на східцях вагона, як він познайомився з поетом Михайлом Карагачем, як він ледве не запізнився на потяг — чекав на Василя Орелю, теж земляка й поета. Далеко, між іншим, не «теж поета». Здається, великого поета.

Мама й Льока засумнівалися. Надто добре знали вони де, коли й також з якого приводу Віктор звичайно вдавався до перебільшень. Але обоє вони, наче домовившись, утрималися від розпитувань про зустріч з Льоттою Дітц, про — мета його подорожі! — Мюнхен.

Як мама, так і Льока зрозуміли, що зустріч відбулася, що Вікторові ще надто боляче про неї згадувати. А може, струм літературних пристрастей спалив пам'ять про Льоттин дім на набережній Віденмайерштрассе й мюнхенські невдачі та розчарування взагалі?!

— Цикада, гном, хрущ! — схарактеризовано Леонида Столицю. І Віктор відразу розмазав цю словесну кляксу, перетворив її на карикатуру. На талановиту: кожна риска в ній була промовиста. В комасі не було нічого зайвого, хоч усе було ледь-ледь переголошене, переяскравлене. Майже незалежні в ній від тіла — плянетки масних очей, спрямованих не в світ довколишній, а в нутро дивака-египтолога й одноразово таки комахи.

Карикатура вийшла «з ногами й руками». В ній вчувалися не тільки звіряча серйозність природи, а й знуцання її над своїм матеріалом, глухий регіт над його покорою й сумирністю.

Професор Столиця здався Вікторові людиною, що постала зі сторінок книжкових морів. А на березі його привалила гора воістину енциклопедичних знань. Отож він ледве ворухився, більше — поблимував підсліпуватими бульками й часом приглядався до породи, що засипала лябіринтики його розумувань, теорій, систем. Упорядкований окраєць гори.

Це був український різновид анекдоти про вченого-перевченого професора-чудія. Проростання й дужання таких химер, такої химороді, таких, можна сказати, пуголовків, грибів отакого ряду належать до найцікавіших на світі сюжетів. Бо в них уосібнено антитезу до найтверезішої людської логіки, до незаперечно живих наших прагнень, тільки що трішки переборщених. Це переліт людських здібностей, ретельности, заповзятости. Як недоліт — анекдоти про бовдурів, дурнів, йолопів.

Але в Леонидові Столиці можна було грубо помилитися. Він був не тільки без дна й покришки, а ще й напрочуд зрячий, дивно тверезий, не тільки оригінальний, а й спадкоємець як культури, так і дочиста всіх упереджень свого часу й свого середовища.

У Візені ам Зее, вдома, жаль стало Вікторові, що з Леонидом Столицею розминувся він так бездумно, так по-дурному весело. Чудило, мовляв. І що знайомство з

Михайлом Карагачем набрало характеру безпотрібного переборщення, нещадного шаржу.

Усі помисли, усі думки їхні раптом сплелися й відмовилися розплітатися. Ще на станції, ще по дорозі до табору. Також усмішки. Також руки. Михайло Михайлович присів на канапу й тримав руки гостя, посадженого на стілець, перед писемним столиком, у своїх. І, радіючи, не спускав погляду з Вікторових очей.

Крім того, в цьому коридорі поміж двома залами було ще ліжка на два поверхи. Юний товариш Карагача на одну ніч перебрався на горище корпусу: звільнив місце для свого земляка, киянина, професора Столиці. По обіді молодик поткнувся додому, проте вирішив спробувати щастя пізніше. В кімнаті дим стояв коромислом. За хмарами оповитим ліжком проглянув образ відомого курія. Михайло Михайлович сидів на канапці й раптом схопився, кинувся обіймати незнайомого француза, видно, поета чи актора, що стояв перед вікном і каркав свої гаркаві вірші. А Леонід Михайлович уже щез, подався додому: він знайшов собі кімнату в будинкові насупроти двірця.

У Візені, цілком несподівано, Віктор пожалів, що піддався своїм гарячим почуванням, що не стримав своєї туги за відповідною собі людиною, за певним середовищем, що в Авґзбурзі ледве не захлинувся від щастя. Довелося засумніватися також у силі характеру Михайла Михайловича й збагнути не тільки красу братерської приятності людей, а й звабливість їхньої самостійности, навіть гордості й недосяжности.

Виринуло запитання: а що тепер робити з тією весняною повіддю почувань? Адже з часом вона каналізується й випаровується, зникає. Хоч як жаль, а згодом від неї залишиться тільки понівечений водами, жалюгідний краєвид?!

Про гірку, на свій лад принизливу, долю утікачів нагадував і нагадував образ поета Василя Орелі. Він

також очманів, так зрадив нагоді поділитися своїм дорібком з незнайомим досі читачем! Так зрадив людині, закоханій у наших слові, що, чудасія, кинувся через солдафонський плятц до своєї нічліжки, до своїх бебехів, напевне — до своєї валізи. При тому не було в ньому жодних розрахунків, а душа була що вагранка. Так засяяв він, як вручив незнайомому свої ліричні скарби!.. А Віктор! Боже мій, як він біг до станції, висолопивши язика!..

Идилія чи жах? Сміх, у всякому разі. Гоголівський. Крізь сльози.

Стосик машинописної книги Василя Орелі, придавлений «Гронами життя» Михайла Карагача, залишено було почекати на господаря картонової кімнатки на горищі до пізнього вечора, до ночі. Так просто на столику. Віктор з мамою догадалися провести Льоку до Бірдорфу. Там на нього з нетерпінням чекали корови й телята!

Недільні пообіддя нагадували Лисенкам — спішні потяги. Як мама, так і Віктор тужили за Льокою, але боялися зірвати його з роботи, занурити його з головою в недоїдання, в голод. *Vita activa* й селянський харч спричинили чудо: Льока неймовірно розрісся і — рожева троянда — розквіт. Снагою й ніжністю налилися його сині очі.

Віктор, по дорозі до Бірдорфу, стримався. По дорозі додому розхвилювався й розхвилював маму. Страшно було йому зривати Льоку, та й матір також, з насидженого місця, хоч і треба обирати щойно трохи унормований плин життя й переїжджати в мюнхенські руїни. Страшно було також і занидіти в баварському селі та на завороженому озером хуторі!

Тераси полів над озером, картоплі обабіч путівця нагадували Полтаву наприкінці серпня, на початку вересня сорок третього року, човен городів за Кобищанами. Тоді старі Лисенки часто ходили на прогулянку за місто: не так милуватися врожаєм, як обмірковувати

переїзд на Правобережжя. З того часу проминуло несповна два роки... І Лисенки опинилися на півдні Німеччини. В родині не стало батька.

Тепер мама час від часу шукала синову руку. Її менший наймитував на хуторі.

Дивно було на душі: все довкола було на своєму місці, все було зрозуміле, все було навіть буденне. А спина баварського дня була копією української заграви.

Мама, вражена тропічною посухою у серці, арктичною холоднечею в мозку, підозрілою сухістю очей, глянула на сина. Віктор на погляд відповів поглядом. В'яне, мовляв, гине — день. А світові не до суму, не до печалі. Та про все це поговоримо згодом, вдома. Не треба куйовдити вечора над щойно приспаним безмежжям, перших бурульок ночі.

Тим часом вони йшли вже бруком цілком сільської вулиці — почерез Новий Візен. Насупроти подвір'я Барбари Теренц до них вийшла господиня селянського дому, а з квітника через паркан гукнула й замахала руками — її вісімдесятрична мати. Зайдіть, мовляв, люди добрі, до хати, не минайте.

Таким чином, уперше за кордоном, мама потрапила в гості й була навпрост спантеличена людською добротою й приязню. А Віктор, дякуючи надзвичайній обставині, радо відмовився від свого власного наміру: ніколи більше не переступати поріг цього дому. Його обурення вже вляглося. Він уже намагався Барбару зрозуміти, а не засуджувати й очорнювати. В даному разі прочувалася потреба в особливій мірці.

Сива Барбарина мати подала пані Лисенко обидві руки одноразово. Й поспішила їй розповісти, як вона полюбила Віктора, як вона щонеділі підстерігала наймолошого з Лисенків, того, що працював — що за люнатичний час настав! — у Бірдорфі. Як вона хотіла, як вона хотіла зустрітися з фрау Лисенко! Як часто вона думала про загальну долю утікачів з України!

Понад парканом юрмилися добротні жоржини, попід хатою, батьківською, дідівською — чорнобривці. Зовсім наче в Полтаві. Як на Україні. Ще на стежці повз квітник, до сільських дверей селянської будови, Барбара, не так пані Лисенко, як Вікторові, розповіла про подію в Марлениному житті: з англійського полону повернувся її брат. І що він пробув у сестри, на жаль, тільки від полудня в суботу до полудня сьогоднішнього, недільного. По дорозі на станцію, обоє вони на чверть години завітали до Барбари. Тут вони гуртом пригадали римський серпень тридцятого року...

З передпокою Барбара запросила Лисенків до їдальні на вечерю, а згодом, на каву, в ательє. Маму зачарувала людяність і гостинність обох господинь, ще тільки ледь-ледь прив'яленої й старої, ширококостої й величної, але вже струхнявілої й вивітреної. Вразив затишок цього хутірця на відшибі містечка. Досі, за два роки чужини, мама потрапляла тільки до кухні в сільських хатах у Шлезьку та в Баварії та ще на міщанську мансарду Тишлерів у Візені ам Зее.

У Барбариному домі вона прочула задум господині. Розпізнала Фляндірю у їдальні. В ательє їй примарився південь Європи, напевне подуви італійських, французьких вітрів. На другому поверсі мама не була. Не побачила добірних і зовсім буденних меблів, що там жили й дуже щасливо гуртувалися довкола господарів. Особливу дбайливість було проявлено в умеблюванні кабінету, бібліотеки. Що за розкішні, що за барвні потоки й затоки книг потопили стіни! Німеччина, Франція, Італія! Червоні дверцята в спальню поблискували, як дзеркало. В ньому було відбито всі речі кімнати, світилося три лампи.

По дорозі додому мама просила Віктора не надто поспішати в таборовий будинок на Геррнштрассе. Над Баварією стояла чисто українська ніч. І на думку мимоволі линула й линула Полтава.

Про житло, подібне до Барбариного, мама довго мріяла замолоду. І навіть розповіла Вікторові, повз котрі дімки в центрі міста й на його околицях любила проходити з татом, де б їй хотілося вирощувати своїх дітей. На Садовій і Кам'яній, на Келінському проспекті й у Миколаївському провулку. Погодилася б вона й на Архирейську, на Підманастирську й на зовсім далеку — Колонійську...

Мама зраділа, як довідалася, що Барбарина хатка вві сні й наяв ввижалася також Марлені Альтдорф, жінці відомій, жінці заможній. Як мама, так і Марлена визнавали, що в Барбари був хист до вмєблювання. Під її рукою обновлялися й цікавішали речі занедбані й речі примітивні. Одноступкові двері Барбариної хати, звичайні в Баварії, як сіряк, колосилися наче таємничим змістом, навіть полум'ям, вогнями, ставали брамою у світок вибраних-перевибраних меблів, скульптури, картин, фотографій. Мама помітила, Марлена це теж знала, Барбарину дружба з речами. І навіть речей з Барбарою.

Барбарині гнізда в Візені ам Зее й посеред Риму впадали людям в очі на ціле життя. Марлена, довго живучи за кордоном, раптом починала згадувати Барбарин затишок... І це, між іншим, завжди означало, що вона мусить уже навідатися додому, що вона стужилася по Німеччині.

Віктора здивувало, що мама, обійшовши Барбарине ательє, похвалилася, що власні праці господині дому напрочуд близькі до творів чужих, набутих. Її мати зраділа цьому зауваженню, підтвердила чіткість — хай і обмеженість при тому — доччиних смаків. Віктор пов'язав цю властивість її мистецьких прагнень з Барбариним нахилом до суголосся й дружби. Її вабила гармонія своїх і придбаних творів, а не, скажімо, контраст, навіть не багатство експонатів саме з себе.

Барбара спалахнула від задоволення, проте так і не втрутилася в розмову про її творчий дорібок і про її

вроджене почуття стилю та якості. Барбарі цікаво було почути захоплені слова зовсім не досвідченої в цих справах пані Лисенко, ще дужче — думку Віктора й — через нього — Марлени Альтдорф. А доглибно зворушила її — власна мати! Так вона, несподівано прояснилося, молилася на Барбарині руки, на Барбарині очі. Так високо цінувала вона Барбарине серце й навіть Барбарин — то нічого, що й капосний! — розум.

Барбара напевно знала, що вночі плакатиме: так лякав її що не день, то помітніший занепад фізичних сил матері, так ранила її що не день, то бездумніша, то безкритичніша любов матері до неї, доньки.

Мати давно вже позабувала й повикидала з голови й серця незадоволення Барбарою. Найперше, її безпардонні, її відчайдушні романи з нікчемними мужчинами. Кожного разу вона капітулювала без жодних передумов. І наче до Бога, вона, безіменна, здіймала очі до кожного з них за чергою.

Коли зайшла мова про Барбарину «Італію», господиня дому подала на столик перед пустим каміном не тільки фоліант, а й принесла з фотомайстерні галантерейну коробку так і не використаних у книзі зняток найрізноманітнішої якості й вартості. Добра було тут на безліч монографій про цю країну. Про існування цього скарбу нічого вже не знала навіть Барбарина мати.

Так Баварія цього вечора була помножена на Італію.

Материна радість легко досягла найвищого ступеня розчулення. Та повинь ця лоскотала вже берег печалі й сліз. Боляче було Вікторові лишати її насамоті: брудносіра кімната, пустопорожній поверх, таборовий сморід. Боляче було чавити й власну душу: неоковирна драбина, ляда в стелі, сліпота горища, картоновий курінь.

Радість освітила бездоганну марноту, неісходиму злидоту.

Терези дня не відчули ні принади, ні значення цього вечора. На них позначено було інше — чуттєвий і духовний зміст ранку й полудня. Мерінг, Авґзбург. Туга за мамою й братом важила на терезах незмірно більше від самої зустрічі з ними, від здійснення.

І все це — доцільний уклад вартостей у світі. Вікторова вечорова туга була вже його наступним днем, майбутнім часом. На драбині на горище йому пригадався французький вірш: «*Muse, pour tes vrais fils aujourd'hui c'est demain! demain!*» Віктора страшенно затурбувала вишуканість у будові сентенції, як також — можливість передачі її «лінійности», блискавичности, афористичности по-українському. Спробувати треба було на письмі: залишиться це «сьогодні це завтра» чи доведеться форму перевернути й оголити — «завтра вже сьогодні»?!

Отже: Музо, для справжнього сина твого — ...сьогодні вже завтра? завтра вже сьогодні?!

Опівночі Вікор перечитав свої щойно спечені нотатки про подорож до Мюнхену — Мерінгу — Авґзбургу, про поворот додому й посміхнувся, й задумався. У пам'яті майнув Київ: музей російського мистецтва, що насупроти університету, потойбіч Університетського парку, біля скульптури — чи не копія ранньої праці? — Марка Антокольського «Нестор — літописець».

Раптом Нестору літописцеві примарилося, що дуже щаслива мати його лежить у своїй кімнатці й плаче. Майнула думка, що треба збігти на партер і перевірити, чи замкнута двері порожнього — Галочка Іконнікова ночувала вже тут рідко — табору.

І літописець босими ногами вскочив у черевики.

Ніхто в будинку не плакав. А двері були замкнені й — репатріяції заради — засунуті й забарикадовані.

Перед світанком Несторові приснився щасливий, ясний день. І наче це був день його народження. Наче Нестор літописець з Геррнштрассе народився на світ

Божий у сорочці. Наче йому судилося посяяти трохи посеред білого дня. Розгорітися.

27

У понеділок, наступного ранку, Віктор пересвідчився, що коса в ньому та найшла на камінь. Щастя в ньому зачепилося за горе. Він так зрадів і так опечалився, що Візен став уже для нього домом. Він так зрадів і так опечалився, що Мюнхен відступив за крайнебо по самі бані соборів і церков, по дахи й амбразури своїх веж.

А рятував Віктора й на цей раз — вірний ранок. Його, подібно до квітки, до троянди, розпускання. Пелюстки тут — блакитні небеса й білі хмари-памеги, тичинки — цяточки містечкових дворищ, кам'яні й листяні хвильки вулиць і алей. Добрий настрій рятувала свідомість, що з часом визріє рішення щодо Мюнхену, що на цей раз йому можна поспішати поволі-поволеньки, помалу-помалесеньку. Хай у душі влягаються суперечності. Була змога уподібнитися до струся — захвати голову в пісок.

Вікторові здалося, що він повернувся з довгої-довгої, з тривалої подорожі. До того радісним був йому візенський будень. До праці він пішов не містечком, а через луки. Щоб навідатися до батькової могили, глянути на вранішній цвинтар — як поміж кублами тіней гралися зайчики світла, як золотими вибухами горіли промені, зазублені й надломані росою, мармуром, жорствою. На просіку вийшов повз лікарню.

Коли в нього виринула гадка, хоч і далеко не певна, про можливий переїзд Лисенків до Мюнхену, він протиставив їй твердження про потребу спокійно зважити справу й — заспокоївся. Дужче вразила Віктора ганчарня Кіхле: він — затужив за нею! Відпустка здалася безконечно довгою. Хоч ніхто з його співробітників,

навіть сам господар, не пригадував уже «пустої п'ятниці». Нікому тут і на мить не бракувало Віктора!

У такому разі... протверезів і Віктор. І, підкладаючи «тон» грудку за грудкою у млинок, він неждано й негадано опинився в Мюнхені. Не серед руїн. Серед відбудованого міста. Від його Візену ам Зее залишилася в пам'яті сіренька цятка.

Потім на Мюнхен та найшов Мюнхен. І Віктор опинився під Полтавою у Сонгороді. На вигоні з ранку до ночі нуртував, бурхав і бушував ярмарок. З короваєм циганських шатер і — ввечорі — вогнищ, з фортецями ганчарів попід глухим соборним муром, з каруселями, трьома, п'ятьма, на горі, над шляхом на Поділ. Тепер, власне кажучи, й треба було Вікторові встановити, що це за ярмарок рябів і майорів у нього в очах — травневий на царя Константина чи серпневий на Пречисту.

Осіння, така свіжа ясність отаборилася в душі. Не забракло їй тла, контрасту: що чорний ліс. Забіліла пряником і розсипалася на крихти, і зникла в синьому небі згадка про Київ: раптом засвітилися, раптом і погасли вікна червоної озії — університету.

Віктор зиркнув на двері й рішучим порухом руки зупинив кашель, скреготання й писк свого млинка. На порозі задоволено яріло над фартухом лисяче обличчя господаря. Він млів від щастя, бо міг досхочу насміхатися над білоручкою за глиною закаляною дробаркою й над візенською аристократкою — прекраснодухом і щиро-сердим посміховищем усього містечка.

Розгублена жінка й справді нагадувала в цю мить і плямисту куріпку, і рушницю зі зведеним курком. Її поведінка в наступну мить залежала від того, до котрого з полюсів штовхнут її обставини.

Віктор ціле літо зустрічався з нею біля ресторанів. Тепер, між іншим, він часто брав з собою і матір. Так утрюх вони подовгу чекали на вечерю, звичайно, тарілку супу «маггі», інколи, в щасливі дні, на тарілку картоплі з

огірками. Потім разом доходили до Магістратської площі, до Ратуші, або до церкви св. Йоганна. Лисенки відвідували батькову могилу, цвинтар.

Тухла, переборщено бадьора й весела, зразу й заплакала, як гер Кіхле залишив її з Віктором насамоті. Доповіла, що вона дуже зрослася з сім'єю, а тепер сестра її, Тереза Кайзер, як також доктор Шульц з Карін і діти, отже всі, дочиста всі, за тиждень виїжджають з Візену, всі повертаються до Мюнхену. Їй знову доведеться стерегти родинну віллу й тижнями, місяцями виглядати гостей з міста.

Згодом обличчя Тухли посміхнулося й засяяло. Віктор провів свою приятельку, ще заплакану, зі слідами сліз на щоках, до фіртки на вигін і на прощання поцілував її в скроню. Та за десять хвилин вона ще раз з'явилася в майстерні й неждано-негадано розреготалася: вона забула найголовніше! Вона приходила сюди, щоб передати Вікторові запрошення на доповідь пана Фогеля, що відбудеться в середу ввечорі в них на віллі. Фогель говоритиме про свого приятеля Германна Гессе. Й Тухла додала, пошепки, на вухо, що це буде, власне кажучи, прощання Терези, як також і Фогеля, з Візеном, у другому випадку — навіть з Німеччиною. Бо Фогелі, переживши тут капітуляцію й перші місяці окупації, вирішили повернутися до Швейцарії.

Другу половину дня Віктор попрацював не в своєму лантусі з цементу, а в дерев'яній веранді над вкрапленим у лісопарк фруктовим садком. Разок візенських дівчат працював тут над різноманітними завданнями. Але розташування їх не було випадкове: що далі від Віктора, його місце за суцільним столом — перед дверима, що глибше в майстерню, до ганчарського круга господаря, то вишколеніші були люди, то більше хисту було в їхніх руках.

Сам у подібних справах тюхтій, Йозеф Рот з'явився поруч Віктора й уздрів раптом нудоту в його очах, уздрів

раптом, що в такому становищі треба вчинити молодому чоловікові. Спершу люлька не то лісника, не то мисливця кивнула на садок, на ледве помітний у ньому краєчок осени. А потім Рот — майже роздратований — заявив, що Вікторові нічого тут скніти, що йому треба перебиратися до Мюнхену. Більше того: він напише рекомендаційного листа...

Про Мюнхен відбулася розмова також з Марленою. Навіть двічі цього дня — по дорозі з ганчарні до Ст. Георгена й увечорі під час прогулянки на Шатцберг, у Венгені. За десять хвилин до кінця праці на веранду зайшла Марлена: до Вікторової чуприни торкнулася її пишна голівка. Її губи припали до його вуха й сказали: «Я до Кіхле на хвилинку. Проведи мене до Ст. Георгена».

Марлена хотіла, щоб сьогоднішній чудо-вечір не пропав марно. Бо дні без Віктора здалися їй — штамп серед штампів! — вічністю. Але, цікава річ, серед зсувів породи її настроїв слюдою блиснуло жадання здійснити давно вже задуманий роман. Брат намовляв її не показувати й носа в Берлін, а назавжди осідати в Мюнхені або в його околицях. Сам він, до речі, розраховує на професуру в Гайдельберзі.

Увечорі вони з першого яруса гори зійшли на архіпелаг підальпійських луків. На рівнині догоряв у золоті й сріблі — багрянець. У чорні когорти збилися ліси. Їхня лінія нагадувала морське побережжя або фронт.

На узліссі Марлена сама знайшла зелене логовище й рішуче потягла Віктора за руку.

До Венгену повернулися рано. То в лісі здалося, що було вже пізно. Коли ж виринули з листяних печер, стежка посеред бур'янів проглядала й потойбіч вузької й глибокої долини. Час від часу Марлена зупинялася й припадала до Вікторового плеча: так питалася, що його робити з їхнім коханням, що його робити — обом їм — з тим Мюнхеном... І чи не розумно буде їм, щоб повернутися

до звичайної дружби, переїхати до різних міст, роз'їхатися?!

Раптом вона заговорила про геніяльно простий вихід з їхнього становища. Та вона роздмухуватиме книжку тут, у Венгені. Бо їй тепер не до переїздів, не до перевлаштувань! А Віктор нехай назавжди поселиться в Мюнхені... Таким чином вони зрідка бачитимуться. До його приїздів Марлена найстараннішим чином готуватиметься — опрацюватиме погодинний розклад...

Ну, а також додала, що до того розкладу не включатиметься кохання. Бо вони знову стануть друзями!..

У цю годину вона так і думала. Все це вона не тільки казала, ні.

Марлена не чекала, не хотіла, щоб Віктор заперечив її слова. Щоб він запевняв її в коханні на роки й роки. Але Марлена, жінка з характером, не печалилася. І нічого не жаліла. Надто прониклива, надто розумна вона для цього. Не «терзалася».

Руді лежав на канапі — читав Фенімора Купера. Чекав на поворот матері й Віктора з прогулянки. Дуже зрадів гостеві й запитав його про подорож до Мюнхену. Віктор розповів любому хлопчикові не тільки про свої мюнхенські враження, а й про своїх колишніх друзів у Мерінгу, про своє знайомство з українськими поетами в Авґзбурзі.

Руді поцілував маму, обняв Віктора й пішов до себе в кухню. А Марлена прочитала вголос початкові сторінки своєї «Мадам Боварі», потім ще чернетки до них та численні уривки з щоденникових записів. Не тільки свіжі. Десятилітньої давности.

По дорозі додому Вікторовому диву не було ні кінця, ні краю.

На свій лад рідними були вже йому церква в Ст. Георгені, каштановий потік алеї з розлогої гори, візенський монастир над жвавими розтоками містечка. Коли й не рідне все це, то принаймні вже близьке серцеві.

Мислі про баварське містечко, не заважали Вікторові думати про свій занадто гарячий роман з Марленою. Його такі відносини, в душі, надто турбували. Навіть — бруднили. Сам вечір з Марленою, пересипана місячним світлом темнота на горі Шатцберг і чорні букети лісів на просріблених луках, був — що романтичне озеро вночі. А турботи про збереження дружби з Марленою на роки й роки були каченятами й качками на цьому дзеркалі. Плавали, курсували по ньому також і лебеді, горді й пречисті.

Щонайперше враження було: йому повернуто літо, йому повернуто провесну!

Тухла, справді, відчинила фіртку й запросила гостя — як тоді, як тоді! — не до вілли, а в садок. Як колись, назустріч йому... майнула в думці, а насправді ступила крок-два Карін Шульц. І в десятий раз Вікторові прояснилося, до якої глибини симпатизували вони одне одному. При тому — таємно: не зраджували безум і самі собі. Проте Карін так зраділа його появі, що довгу мить не могла пригадати обірваної розмови з Барбарою Теренц. Її здивувала також присутність у садку обох старців — Майднера та Йозефа Рота. Її не зворушувала «казка біля дерева». Доктор Шульц, незручно почував себе з надто вже численними гостями. Отже він радо усамітнювався, грався зі своїми дітьми — садив ведмедика зі скляними оченятами, з суконними губками на рогах гілок.

Як і напровесні, у вікні цегляної вілли майнула професор Тереза Кайзер. А знову вторувала їй дуже стримана, дуже розважна дама в солідному костюмі — мініатюрна Марлена Альтдорф.

А проте на порозі Візену стояла вже осінь.

Ні Тухла, ні Віктор не кинулися навколішки полювати проліски та фіялки. Садок попід саму віллу засох, навіть квітник. Лиснів тільки підсипаний чорнозем на грядках. А крім того, на цей раз Віктор був тлом краєвиду й

групового портрета. Фокусом загальної уваги було подружжя швайцарських бразілійців, Фогелі. Багато очей прощалося сьогодні також з Терезою Кайзер і з родиною Шульц.

Фройляйн Тухла підвела Віктора до товариства й знову кинулася, раз і вдруге, до фіртки. У садок зайшов Петер Клюге, а слідом за ним і професор Фогель з дружиною. Усі присутні, навіть і не ворухнувшись, — сколихнулися. Посмішка кожного з них засвідчила повну гаму людських відносин і повед, проявила свою долю — або й брак — симпатії, як також свій відтінок поваги до вченого маляра, живої та щирої чи фальшивої, просто звичаєвої.

Коли Тереза Кайзер і Марлена Альтдорф вийшли з вілли у садок, на цеглою бруковану терасу, Барбара Теренц негайно взяла Віктора під руку й спокійно продовжила свою оповідь про найпершу зустріч з Фльоренцією, зокрема про дім, у якому Достоєвський, рік це був 1868, писав свого «Ідіота». Їй, взагалі кажучи, неприємний був Марленин роман з Віктором. Її шпичкою кольнуло в душу, як вона перехопила, зчеплені, мов руки, погляди закоханих, їхню, без домовляння, домову.

Як Майднер, так і Йозеф Рот щиро зраділи нагоді хоч на годину-дві забути про мізерію повоєнних буднів, хоч годину-дві побути серед людей з духовними зацікавленнями та ще випити по чашці кави. То нічого, що фрау Барбара й Віктор Лисенко, як нарочито, розносилися з росіянами. Бо коли той росіянин Достоєвський... А Віктор спрямував розмову не на велич російського письменства, — на його кумедний побут і на його недоладні вияви. Майже що на «інтимний бік» справи.

Ні Барбара, ні видавець Майднер, ні баварський романіст Йозеф Рот, ясна справа, не знали, не могли нічого почути про російський журнал «Развлечение», що видавався з середини минулого сторіччя до світової війни, до самої доби революції, та про його співробітника

Д. А. Богемського. Так от Вікторова компанія розсміялася на весь садок. До них поспішили Тереза й Марлена: захотілося радості, сміху.

Зразу після появи «Воскресення» Лева Толстого пан Богемський видав свій роман — «Понедельник». А в час наростання весняної слави Максима Горького, в журналі «Развлечение» з'явився новий автор — Максим Сладкій! — Тереза Кайзер сама не запримітила, що вона звільнила Віктора з полону. У бібліотеці за столом він опинився далеко від Барбари, далеко й від Марлени. Його сусідами були з одного боку замислений і мовчазний доктор Шульц, з другого боку — лисніла й кукурікала Тухла.

За столом, перед початком доповіді про Г. Гессе як особу й творця, сталася неприємна сцена. Віктор був до такої міри необережний, що каркнув сусідці над вухо, мовляв, прізвище ляйблікаря Гете було Фогель... У наступну мить уже послідувало бабусине запитання, спрямоване до обох професорів одноразово... Проте ні професор Фогель, ні професор Кайзер не знали цього факту з біографії поета. Малюк з цього приводу надувся й став за пульт читати свій машинопис. Тереза намірилася вчинити ерудитові допит, але в наступну мить передумала й посміхнулася до бразилійського швайцарця баварського роду. Та Віктор обізвався ще раз, востаннє до кінця не тільки доповіді, а й ґрунтовних відповідей на численні запитання гостей за столом:

— Тим певніше всі ми знаємо, що ми нічого не знаємо!

У людей на мить засвітилося в душах, пожежі блиснули в очах. Але на всю бібліотеку засвітився тільки учитель Йозеф Рот. Фройляйн Тухла натиснула туфлю Вікторів черевик, а на обличчя саме в ту мить напустила хмару задуми, ледве що не величі.

Після доповіді Тереза розшукала Віктора, щоб і собі дістати ключик до його несподіваної поінформованості у питаннях гетезнавства. Та київський студент непорушно стояв перед навстіж відчиненою шафою з розгорнутим на

руці томом «Сонетів» Камоенса. Професор Кайзер розгубилася...

— Мої наступні мови. Моє невідкладне завдання.

Без слів було зрозуміло, що еспанська й португальська. Без слів Тереза посміхнулася й поцілувала Віктора, саме вчасно підставлену Віктором щоку. Коли ж професор Кайзер помітила нарочиту серйозність цього обличчя, цю вдавану надхмарність, цю мальовану несусвітність, вона шарпнула ручкою його чорну чуприну й схопила голову за вуха.

Терезині й Вікторові очі загорілися. Переплутався, ледь мелькали кінчики, сміх.

— Давайте повернемося до товариства, — запропонувала Тереза. — Без вас дуже сумують — їй хотілося сказати «декотрі»! — дами...

— І джентлмени також, — серйозно продовжив її думку Віктор, а фрау професор знову засміялася й узяла гостя під руку.

Назустріч їм, як на сміх, дійсно поспішила Марлена:

— Ти зовсім забув про мене!..

А Йозеф Рот цікавий був знати думку про доповідь і самого Г. Гессе — як Марленину, так і Вікторову.

— Marlen, Marlenchen! Herr Wiktor, bitte sehr!.. Bitte, bitte... — благав Оберлерер, до нестями радісний, найщасливіша людина на світі. В нього була потреба обмінятися почуттями й думками.

А на вигляд він — баварський Санчо Панса. Та ще поруч нього пишався мюнхенський Дон Кіхот, — Майднер.

Доповідь швайцарця захопила Марлену й зворушила Віктора. Спершу він сидів за столом і вслухався в напрочуд вишукану мову й вглядався в суворо вибрані мазки, в саме малювання портрета Германна Гессе: прилюдний сеанс незрівняного майстра. Хоч з-під рук цих виходила врешті-решт не картина — скульптура. Проте спантеличення це, подібно до синьої хмари на півнеба,

несподівано й розійшлося, розсіялося, розгубилося. Віктор не ждав, не сподівався такого чуда, такого дива. Фогель чисто по-німецькому, так ґрунтовно, підсумував — теза за тезою, теза за тезою! — досягнення творця, дорібок поета, письменника й навіть ілюстратора своїх власних писань, мистця. Все це було, так, фактично, все, цілком нове для нього, проте жадане, любе. Це був шуканий ним світ. Ні, не зовсім так. Якщо довіритися людині за пультом, жилавому дідусеві з лисою довбнею, то Гессе був білим вороном — як на українське сприйняття, як на український смак. Тут дощем ринули запитання. Й не було виходу зі становища: чи може бути достовірним чуже твердження, чуже знання?! Чи Віктор достатньо знав українське письменство, його національну традицію?!

І що, насправді, значило, що Віктор нашорошився, коли почув, що Гессе завжди цікавився не річчю чи побутом людей, а світом їхніх ідей, динамікою їхнього духу? Що творці цього ряду нам протипоказані? Що в нас ще не підготовано для них ґрунт?!

А як би наш читач примирих потяг Гессе не до посередности, а до творців, мистців, святих, мислителів зі своїм простацьким демократизмом? Як би нашого читача відштовхнух опір Гессе гетеанській ідеї про «виховання людини життям»? І ще проблема: чи нам притаманне вглядання в музику, як у незрівняну гармонію протилежних сил? чи ладні ми, слідом за Гессе, пов'язати музику з політикою? Власне, слідом за німцями... Чи може — за філософами?! А може, нас би привабив смак Гессе? В музиці, на протилежність до Т. Манна, він визнає тільки клясику, старих майстрів!..

І все це були тільки квіточки. Ягідками стали твердження доповідача про світогляд і філософію поета й письменника, зокрема про його політичні переконання, про його антипатію до націоналізму, про його пацифізм.

Віктор сидів за столом і слухав, як Фогель бубонів і скрипів за пультом. І боявся, що доповідач надто зжумить або надто вже спростить ідеї свого швейцарського знайомого й сусіда, як також пригасить блискавки старих богів для самого Гессе, Німеччини й Європи.

Дідусеву черствість удалося збагнути й назвати — у порівнянні: та вона, одноразово, камінь і кресало!

Фогель нікуди не поспішав. Фогель нудно-нудно читав такі рядки, цитував такі мислі, що Віктор млів посеред бібліотечної кімнати.

З Ніцше, для прикладу: «Весь тваринний і рослинний світ не розвивається від нижчого до вищого».

Ох, Боже мій, Боже мій!

Або з самого Г. Гессе:

«Я не вірю в нашу науку, в нашу політику, в наш спосіб мислення, в наші розваги, в нашу віру, я не поділяю жадного з ідеалів нашого часу».

«Ідеал Карамазових, стародавній азіатсько-окультурний ідеал починає ставати європейським, починає поглинати дух Європи. Це я зву занепадом Європи».

А цілковито несподівано прозвучало в бібліотеці порівняння Гессе: більшовізм — американізм.

Обидва явища він вважав за спрощення життя, за занепад людської особи, за перетворення людських ідеалів на кліше. Прагненням творця, згідно з Германном Гессе, може бути лише одно: залишити по собі «золотий слід». Наприклад? — Світ Гете, світ Моцарта.

З вілли гості вийшли гуртом, одноразово.

Найпершим розпрощався Майднер. Слідом за ним, на Геррнштрассе, неподалік від табору остівців, розшаркався й розцілував дамам ручки — Йозеф Рот. Біля монастиря, перед Голубиною вежею, звернувся на Цігельштадл, у супроводі Петера Ключе, професор Фогель з дружиною. Перед тим вони постояли, поговорили з земляками. Між іншим, маляр після доповіді подобрів і — сухар —

неправдоподібно розм'як: так відчув щире захоплення публіки. Гер Фогель, у цей останній вечір у Візені, не цурався навіть і Віктора. Сам заговорив про лікаря Гете, подякував за інформацію. І стиснув, прощаючись, руку молодого чоловіка рішуче й намертво.

Потім Віктор і Марлена провели Барбару Теренц. Біля фіртки в садок вона раптом насупилася. Не приховала свого незадоволення. Бо, справді, що з того, що на віллі Марлена й Віктор її не дратували, назверх не показували своєї «дружби», якщо тепер вони разом підуть у Венген, а може, забредуть і під Шатцберг!

Та прояви Барбариної неприязні, її раптове «затемнення», її невдоволення нікого вже не дивували. Барбара надзвичайно добра, надзвичайно й вразлива.

Що Марлена відчула надзвичайно тонко, так це вразливість не Барбарину, а Вікторову. Його образу на Терезу Кайзер. Він не сумнівався, що вона, прощаючися, запросить його принагідно відвідувати її у Мюнхені.

І Марлена заглянула Вікторові в очі: чи може він у цю хвилину збагнути «зморшку» в Терезиній натурі. Їй бракувало певного ґатунку простоти. Вона, до певної межі, любила «зиск», так би мовити... Спершу їй треба було задовольнити своє самолюбство, досягти успіху, спершу вона прагнула оточити себе «товариством», збудити в простих смертних заздрість, щоб раптом переключитися на цикл навпрост протилежних жадань і вчинків. Раптом Тереза бралася влаштовувати навіть побутові справи студентів і виводити в люди обдаровану молодь.

Потім Марлена цілу дорогу на Венген ілюструвала Терезину вдачу й багато сміялася. Така от вона химерна жінка, така й раптом така! Марлена порадила Вікторові збагнути дуже просту... складність цієї людини.

До речі, Марлена запевнила Віктора, що він дуже помиляється: Тереза не прогнала його з двору!.. Де там, де там! Тереза, на свій лад жорстока, скористалася з

нагоди, щоб побавитися його душею, наче гітарою... Одначе — їй ось набридне ця гра й вона... злякається! Злякається, чи він не забув її, чи він не відійшов занадто далеко — не потрапив у магнетне коло інших... О, вона знає ціну дружбі, коли дружба це з поетом, з перекладачем Рільке, навіть і так собі — з юним філологом!

До дна Віктор не міг збагнути значення свого відкриття. Й не знав, навіщо він перевіряв його щодня й щоночі. Проте він — це факт! — народився, щоб назавжди залишитися юнаком. Ні розумова, ні душевна зрілість не поглинала в ньому дитячої безпосередности й свіжости сприйняття та фотографічності його пам'яті, не вирощували в ньому черствої дорослости й дурнуватої, ніде правди діти, самовпевнености. Бо притаманна йому солідність була синонімом лише чесности, а в жодному разі не поважности.

Вікторові так і марилося: з часом досвід його збагачувався в шаленій прогресії, але душа в ньому не мерхла, не мінилася, не туманилася, не важніла. В душі розгорялося світло нездійснених і ні від кого не залежних надій, розросталося — наче саме собою — життя. У душі прочувався дзенькіт келихів і навіть малиновий передзвін небесних сфер.

А восени, з першого дня школи, Віктор сам собі здавався нотою у концерті, чорним прапорцем на чорній крапці — посеред музиками розліняного паперу. Навіть і м'юзикою. Вересень надив його, обіцяв початок задумів і початок здійснень. І вже був пам'яттю — а в неї, як помітили французи, добрий смак: *la memoire a bon goût* — про гарний настрій, про щасливі дні.

Восени, снилося, розросталася — з печалі?! — мудрість серця: *l'esprit de soeur*. Душу обсипали, як дощ вікно, краплі азійських, здається, будійських учень. Пильнуй, мовляв, себе в помислах, пильнуй себе в слові,

пильнуй себе в дії! А прагни уникнути злонависности —
Boeswilligkeit, malveillance!

У день першого вересня щороку змінювався характер Вікторового записника. Своєрідний вододіл помітно було на мілких і глибоких сторінках календарця, бльокнота. Камініці фактів раптом опинялися в полоні «біосфери»: сплетення Вікторових міркувань справді надавалися для порівняння з паростками, кільчиками, з вусиками, пасинками, з мохом і врунами. У нотатник, наскрізь просушений за літо, потоками вривалася осіння вільга. Віктор доривався до своїх нових і до своїх улюблених тем.

Перш за все й завжди це були спостереження над самим собою й навіть над своїми звичками працювати, зокрема кристалізувати стиль нотатника. Віктора спонукала до цих записувань свідомість багатства й виробленість форми його попередніх нотатників. Але також звабою була й надія в майбутньому добитися такої образности, отже вседосяжности свого вислову, щоб нічого на світі не лишилося для нього — невимовного. Його перо полювало то думку зернисту, то ледь помітний відтінок думки побіжної, непевної, тонкої.

Віктор спостерігав власне розростання. І натрапляв при тому на «додаткову вартість» ним уже написаного раніше. Навіть... наявність рукописів, певність їхньої форми гартувала його волю, зусилювала його руку, надавала значення його задумам.

Поруч з цим рясніли записи про «живий міт» національної літератури. Вікторові страшно було до самого дна збагнути просту істину, що він сам і його сучасники на Україні й у розсіянні суцці це — свіжий урожай на старезному дереві нашого письменства. Що всі ми... його спадкоємці.

Тут і там виринали мислі про нашу літературну традицію й нашу забудькуватість. Наші автори не читають ні своїх клясиків, ні своїх сучасників. Усе в нас

починається... від самого себе! На своїх власних творах письменство наше — в свідомості чи в підсвідомості! — й обривається назавжди!

З подібними нотатками межували роздуми про природу сучасної людини, української та вже й західньої, зокрема про її грубий матеріалізм, безоглядний егоїзм, відверто цинічний нігілізм.

Ми, як дикуни, визнаємо тільки нам особисто вигідну істину. Ми нікого по-справжньому не любимо й не віримо зовсім — задовольняємося приблизно усвідомленими думками і цілком поверховим зв'язком з самоподібними. Ми заздriamo точному розрахунку пройдисвіта, шельми і не гребуємо вислужником і зрадником: розуміємо!..

Усе знову й знову Віктор нотував свої завваги про жінок. І випишував сентенції мудреців на цю тему, про жінок і кохання. Чепурну сторінку календарика було присвячено коментареві до двох рядків Георга Ліхтенберга: «Природа створила жінок таким чином, що вони діють, керуючись не засадами, а почуттями». Раз у нотатнику, на десятих сторінках, виріс есей про зображення кохання в письменстві й мистецтві, більше в царстві музики, ніж у малярстві, європейських народів — від українського до еспанського й навіть португальського, від грецького до російського, фінського й ісландського.

Україна, головне Шевченко, й Німеччина, в основному Гете, проте й Моцарт, були в цьому есеї центром Європи, центром світу. Хоч Віктор і ширше, і глибше вивчав літературу французьку, спеціалізація на якій, між іншим, була менш підозрілою, як на німецькій, і цікавішою, ніж на рідній, надто вже цензурою обкраяній та до невпізнання пофальшованій, фактично напівзабороненій, забороненій. Що, справді, можна було вивчати в українському письменстві? І як треба було «досліджувати»?!

Ще безвигляднішою була справа тільки з нашою історіографією.

Письменство інших країн проступало в есеї не як континенти, а як архіпелаги, острови. Тут бракувало нової Греції, новітньої Ісландії, сучасної Фінляндії: йшлося в есеї про мітологію, прадавні культури й епос. А Еспанія була в ньому країною середньовіччя й ренесансу плюс ріденьке намисто авторів недавнього часу. Вікторова Росія тільки й мала що дев'ятнадцяте сторіччя та два десятиліття нашого. Це країна романів, епіки, вдатно вирощеної на дрібнотем'ї її культури.

Дійсно пантеличили автора в даному разі тільки Шекспір і Моцарт: чужий матеріал, запозичена тематика їхніх унікальних творів. І — Гете. Кохання в Гете, такої думки був автор, хоч і намагався від неї відштовхнутися, було як не раєм, то чортovinням. Йому бракувало — з якої статі? чому?! — звичайно типових для німецької психіки «середніх реєстрів».

На цей раз вересень, завжди по-учнівському ретельний, нестерпно запопадливий, раптом перетворився на лябораторію. Віктор перевіряв свої давні задуми, ті, що вже багаторазово відкладалися в минулому, й ті, що завжди в свідомості пов'язувалися з майбутнім, дуже впорядкованим, дуже спокійним. І ті, нарешті, що виринули несподівано й зажадали негайного здійснення: зараз! без жодних затримок!

Час до вечора став тепер просто ранком. Дивною в ньому була тільки обставина: Вікторові щоразу треба було прогулятися, зійти просікою з Візену на луки, під Цігельштадл, і побути в майстерні Кіхле вісім, інколи шість годин... Крім того, часто вдома зовсім не було чим перекусити — врятувати могла тільки пробіжка попід ресторанами... Ну, а тоді, ввечері, починався справжній день. Йому на зміну, опівночі, приходив вечір, єдина можливість почитати і поміркувати над записником. А гасилося світло на горищі — на досвітку.

У суботу та в неділю Віктор бував у Венгені. Проте його побачення з Марленою у вересні набрали цілковито ділового характеру. Раз Віктор з'явився до неї опівночі: жінка була вже в ліжку. Та відкласти візиту було ніяк: саме закінчено було складний розділ з надзвичайно вишуканим словником. Автор так і рвався до троянд поміж ямами й проваллями.

Віктор наперед знав, за віщо йому належало братися. Проте хотів скористатися з нагоди — почав випробовувати своє перо й самі задуми.

Наприкінці серпня, зразу після розмови з видавцем Майднером на вечірці в Терези Кайзер, він узявся перекладати свій «Ранок на ціле життя», першу свою книгу, закінчену щойно в Кам'янці Подільському. Й мучився, бо йому бракувало знання німецького села чи містечка. Довелося бігати у Венген до Марлени й пояснювати їй свою потребу в масі-масенній дуже вдалих і дуже кольоритних слівцець.

У вересні побачення з Марленою перетворилися на чорну роботу. Віктор приносив гарний рукопис і клав його на писемний стіл, зрідка брав його в садок... І от починалися обережні викреслення слів, а потім рядків і зворотів. Ще трохи — і Вікторове перо обносило парканом цілі абзаци й сторінки, дуже легко вставляло в ці вікна — атраментові ґрати, а з густих клякс вимальовувало синіх роботів.

Коли цей шедевр уже цілком не надавався до читання, тоді Віктор і Марлена збиралися й ішли через Ст. Георген або через порослу бур'яном долину понад Шатцберг'ом і в Цігельштадлі диктували цю квашу друкарці. Там рукопис, хто зна чому й з якої статі, відразу піддавався розплутуванню, пояснювався й перетворювався в напрочуд гарні, чисті та ясні, аркуші машинопису.

На ці тижні, Марлені на здивування, припав також Вікторів переклад передмов до обох монографій своєї

покійної родички: «Сергій Васильківський» та «Василь Вовченко». Їх теж передруковано в Цігельштадлі.

На цім тижні припало також читання книжки Михайла Карагача «Кримські луни» (1943), і цілого верча ще не друківаних поезій Василя Орелі. Читання — вчитування. Посеред ночі на горищі остівського палацу, в недільне пообіддя у Венґені на канапі або за садовим столом, у лісі за Шатцбергом.

Одноразово Віктор писав коментар до кожної речі й переклав тузінь кримчанок і три десятки номерів з «Океану», — так у Візені було охрищено дорібок Василя Орелі. Все це — крім сили-силенної окремих рядків, образів і строф, перекладених для Марлени.

Перший з поетів легко вклався в просту формулу: це неоклясик — дивись його сонет «Аделяри»! — з органічною симпатією до імпресіонізму, — вісім строф його «Дому в Коктебелі». Формула для другого надто розрослася й примушувала візенських критиків відмовитися від поспіху. Враження мусили влягтися. Незаперечним у нього був експресіонізм. А дальші складники викликали заперечення, породжували непевність. Марлена пригадувала дещо подібні явища у французькій поезії позавчорашнього, вчорашнього й сьогоднішнього дня. Віктор погоджувався з нею щодо елементів футуризму й сюрреалізму в цих коштовних зливках — дещо «назадницької» чи дещо «впередницької»? — поезії. Але він на кожному кроці натрапляв тут на фолклорні мотиви. Вважав Орелю за поета наскрізь національного.

Хоч Марленині прогнози були теж і вірні, і точні: поезія Василя Орелі була вже «Європейською сьютою», до такої міри українське в ній вирощено й розвинуто, розгорнуто й згармонізовано «з оточенням». Не дарма чорноволий утікач у сандалях здався їй великим європейським поетом, чи не найбільшим поетом двадцятого сторіччя. Віктор уточнив її думку: «Ореля це Беля Барток української поезії»!

— Європейської поезії, — додала Марлена.

Вони довго вже сиділи на луках, над стежкою з Ст. Георгену до Цігельштадлю. За їхніми спинами бовванів головань покаліченої верби, вдалині перед ними сіріли дахи з-над живоплоту. Марлена цікавилася вже й людською подобою авґзбурзьких поетів, адже обличчя людини — це дзеркало її фізичних, душевних і духових властивостей.

Віктор намагався оживити портрети Михайла Карагача й Василя Орелі.

Перший з них здався жінці милою людиною, талановитим поетом. Другий — незбагненним і оригінальним — генієм. З Михайлом Карагачем їй уже марилося товаришування. З Василем Орелею — знайомство. Навіть сторожке, нашорошене.

Так Марлена, на своє власне здивування, висловила щире бажання запросити обох поетів до Візену ам Зее в гості. І подала думку, що на ночівлю доведеться їх влаштувати у Барбари Теренц. А ще краще — у Йозефа Рота. Звичайно, що в Йозефа Рота!

Три перші дні жовтня Віктор гостював у таборі «Зомме Казерне» в Авґзбурзі. Ночував на горіщі адміністративного бльоку в київського борця Германа. Харчувався в Сюсюкевичів. До речі, Никандр Овер'янович став тепер «професором» школи автоводіїв. А його співробітником тут був... майор Сергій Іваненко, з репатріаційної місії в Ляндсбергу!

Обговорення Карагачевих «Кримських лун» по вінця ошасливило їхнього автора й перетворилося на критичний огляд, власне кажучи, Вікторових перекладів цих поезій на німецьку мову. Зворушений несподіванкою, Михайло Михайлович дуже хотів познайомитися з Лисенками і з Вікторовими друзями. Трішки неприємно було йому їхати до Візену ам Зее в товаристві Василя

Орелі, проте він... одним словом: приїде! Чекаємо на ці дні!

З Михайлом Михайловичем згадували Київ і киян. У них знайшлися спільні знайомі серед професури.

А чай пили — з американськими галетами.

Автор «Океану» теж був задоволений Вікторовими думками про його вірші. Ладен був уже з гостем розпрощатися, коли прояснилося, що з Візену ам Зее прибуло рівно півтисячі номерів коментаря до його поезій, як також десятки перекладів вершинних творів на німецьку мову та ще сотня перекладів часткових — уривків.

Ясно стало: обмін думками триватиме місяці роки. Його доведеться роздрібнити на сесії... Бо матеріялу Віктор зняв на книжку. На дві книжки навіть: про «Океан» Василя Орелі; про книжку В. Орелі як обнову нашої поезики.

З поета було цілком досить початкової похвали... А тут заповідалася дисертація!

Сюсюкевичі мешкали в колишніх стайнях. Їхніми найближчими сусідами були Луценки. Неповдалі жила й решта «гроснівців» — Шерстюки, Федорченки...

Вікторів вагон сливе в повному складі.

В цих стайнях на гостя чигали великі й малі, сумні, веселі й трагікомічні новини. Никанор Овер'янович носив тепер синій комбінезон і чорно-брунатну краватку під накрохмаленим ковнірцем і величався він, і був він тепер — паном директором школи автоводіїв! Людмила Валеріянівна говорила вже українською мовою й поділяла... націоналістичні погляди свого чоловіка!

Леся Луценко вийшла заміж за богодухівського інженера й поселилася на сусідньому від батьків ліжку. Збиралася одружуватися й виїжджати до Америки, Канади або Австралії — Зоя Шерстюк. Її маленькому братові, Шерстючку, кортіло навідатися в Візен ам Зее й

тому він крутився довкола Віктора й ледве не просив узяти на тиждень-два з собою.

Головною темою розмов усіх grosнівців було очікуване переселення за океан. Ніхто з них не сумнівався, що в таборі вони довго не засидяться, що довго ніяка тобі Америка їх дарма не годуватиме. Пані Сюсюкевич, залишившись з гостем хоч на хвилинку насамоті, рвалася нагадати йому про безвихідне становище Ліди Панченко. Крім бабусі, на руках у неї опинилася ще й дитина. З Анатолієм вона дожартується до того, що він залишить її «спокої» й виїде за океан. Хоч у Бразилію або Чиле!

Людмила Валеріянівна зондувала ґрунт. Вона питалася, й не питаючи, що з цього приводу думав Віктор. Так питалася, чи він ще кохає Ліду. Розповідала про Лідин барак у Мерінгу, про останню подорож туди Сюсюкевичів з Шерстючком.

Михайло Карагач уникав згадки про страшні таборові будні. Поет уже вирішив залишатися в Німеччині й шукав собі в місті кімнату.

Василь Орель збирався за океан. А щодо Візену ам Зее, то він хотів відкласти гостювання аж до повороту звідти Михайла Карагача... Та Віктор обірвав його натяки й повторив, що він запрошує обох поетів на п'ятнадцяте жовтня. Й запитав: так чи ні?!

Від несподіванки пан Василь сторопів і — сам помітив — безконечно змарнів, помалів і змізернів. Злякався, що несподівано розійдеться з Віктором. Погодився: п'ятнадцятого з ранковим потягом. Так йому хотілося познайомитися з німецькими письменниками, з німецьким видавцем.

Ще було трохи часу: Віктор провів Йозефа Рота станційним подвір'ям, цілком сільським і баварським, до запасної колії біля курятника, до того місця, де напровесні цього року приземлився ґурт утікачів з

Саксонії. А дійсно: півроку тому! Пів довгого-довгого року тому!

Авгзбурський потяг прибув у Візен за графіком. Гості зійшли з вагона — то нічого, що в своїх буденних костюмах! — у парадному настрої. До самого закінчення війни обоє вони тяжко працювали: Михайло Карагач наймитував під Зальцбургом, Василь Орель потрапив на Райн, у шахту. За кордоном обоє вони ще не куштували гостювання.

Людей окрилював сам факт, що на них чекали, про них турбувалися. Проте наструнчували душу й почуття напрочуд мілкі, може, навіть і напрочуд, як інстинкт, глибокі. Про віщо насправді свідчили краватки на накрохмалених сорочках, напрасовані піджаки й на колінах розпузиристі штани, наблищене раптом взуття?

Михайло Карагач і в Візені ам Зее був вимучений, з «зеленяками» під очима хоч і костистий, огрядний. Сором'язна посмішка ламала його пухкі губи і одноразово гріла голубий туман його очей. Василь Орель у Візені ам Зее — бо в черевиках замість сандаль? — перевтілювався до невпізнання: присадкуватий циганчук став чорнооким і чорноволим офіцером у цивільному вбранні!

Білявий неоклясик завжди і скрізь міг зійти також за німця. За уродженця Берліну, Мюнхену чи Кельну. Чорнявий експресіоніст був типовим степовиком. Він скидався на сіцилійця, на південного італійця.

Herr Oberlehrer, вроджений артист, заявив гостям, що вони ще такі молоді та гарні, що він дякує долі за таке надзвичайне знайомство. У дверях станції Йозеф Рот узяв Михайла Михайловича під руку й уже допитувався в свіжої людини про майбутнє Німеччини й України. Віктор і Василь Орель ішли всю дорогу до кумедного будиночка на Геррнштрассе позад них і помовкували — приглядалися до середньовічного містечка, до ледь розбурканого дня, вже білого, в блакитній шапочці, й прислухалися до баварця в зеленій накидці, в мисливському капелюсі зі

щіткою над вухом і до захопленого своїм господарем українця. Дідусь, немов у забутті, бідкався-бідкався й безнастанно збивався на французьку мову: «L'avenir en dé saroi, en dé saroi!» А поет, для самого себе цілком несподівано, запевняв старого, що Росія не скрутить роги всій Європі, Америці й Азії. Де там!!!

За довгим сніданком у старомодній їдальні з мідним абажуром над столом і стільцями чи не лицарської доби спалахнула дивна дискусія. Йозеф Рот узявся довести Михайлові Карагачеві, що докорінна переоцінка тисячолітньої культури Заходу це кардинальна тенденція двадцятого сторіччя. Баварський романіст докопувався до основи свого песимізму й за будь-яку ціну намагався боронити свій теоретично бездоганний світогляд, свої виправдані щоденною практикою погляди. А тому, що Михайло Михайлович у серйозній розмові зразу забув про свої «рожеві окуляри», Herr Oberlehrer опинився без опонента, проте не замовкав, а далі сперечався з хитрим і підступним супротивником. Виходило, що незримим. Що з самим собою.

Михайлові Михайловичу довго здавалося, що він трохи втомився дорогою, підтоптався. Та згодом він збагнув творчу натуру баварця й став підпомагати господареві громити своїх ідейних ворогів, розвеселився. Василь Орель мовчки поглядав то собі в тарілку, то на цілком байдужого Віктора.

— Дон Кіхот? — питався він без слів.

— Гер Оберлерер, — вголос відповідав йому Віктор, — по матері провансальського роду: земляк Тартарена з Тараскону.

Але ця сухенька заувага раптом обірвала застольну розмову ідеологів і спричинила в їдальні сміх. Йозеф Рот, посміхаючися слинявим ротиком, повернувся до Віктора й пригрозив йому пальчиком: ох ти ж і розбійник! ох ти ж і штучка!

На півгодини Михайло Карагач і Василь Орель зайшли до Віктора в опустілий табір остівців. Привіталися з матір'ю, драбиною зійшли на горище й через іграшкове віконце визирнули на містечкові дахи. Під лампочкою над саморобним столиком гості заглянули в рукопис Вікторівського роману «Ранок на ціле життя», присівши на ліжко, погортали його антологію поезії германських і романських народів і машинописи Шуриних монографій про С. Васильківського і В. Вовченка. Оглядини бібліотеки тривали одну хвилину: було в ній десять книжок.

Прогулянка на Шатцберг була відкладена на наступний ранок. Даремне також збиралися гуртом вийти в садок. Не було сили порвати чар Марлениної кімнати. Страшно було, що на просторі порідіє настроїв, що на привіллї розростуться віддалі між людьми.

За круглим столиком пили чай. Потім Марлена читала зі своїх книг і рукописів. Василь Орель слухав її найкритичніше з усіх. І першим заявив, що вона творець великої потенції. Його принадив світ її писань, і він запропонував нікуди сьогодні не йти, залишити в спокої альпійські луки й соснові бори на них. Михайло Михайлович, до безпорадності влюбливий, зачарувався, закохався. Й не розрізняв — уже? ще? — жінки від письменниці. Сповнений захоплення, він раз німів, а раз лопотав і затинався, і заїкався. Випадково пригадавши Вікторів намір переїхати до Мюнхену, міста дощенту розбитого й сплюндрованого, він, у присутності господині дому, найнаївнішим чином запитав: «А пані Марлена?!»

Карагач нічого, нічогісенько не розумів: Марлена тільки посміхнулася до нього, проте не підтримала його шляхетного пориву, не надала значення його тираді. Може, вона не любила чи розлюбила Віктора? Може, вона трагнула вже розлуки?!

Василь Орель не тільки вслухався, він і вчитувався в подані йому тексти... І виявляв, часом, свою безоглядність. В очі автора, наче на пательні розпеченої жінки,

раптом заявляв, що ці вірші — «жіноча поезія», альбом, зате ця проза, він мав на увазі щойно розпочатий роман, це не просто шитво, це шитво геніяльне. Марлена, вражена громом, розкололася: радо повірила словам про свої поезії, не звернула жодної уваги на похвалу своїй «Мадам Боварі». Марлена стояла й дивилася в очі чорнявого змія. Її посмішка дуже нагадувала плач.

По дорозі з Венгену до Нойвізену розмова про поезію урвалася. Її відновлено після парадного обіду в домі Барбари Теренц. В ательє, насупроти їдальні, сам автор і Віктор читали, в перекладі, як також в оригіналі, вірші Михайла Карагача. Слухачів вразила пластичність і версифікаційна тонкість клясика-майстра. Також — «пізнавальна цінність» подібного дорібку: ось Київ, а ось, дійсно, Крим!

Пожежа в людських умах освітила нижні кімнати старого дому, як Віктор прочитав свої переклади з Василя Орелі. Надзвичайно складна поетика затемнювала надто глибоко чи надто високо прихований зміст численних творів. І Віктор сумнівався, чи він донесе до слухача глузд цих образів, цих рядків і строф. Але це був, як нарешті прояснилося, не провал, а тріумф Василя Орелі.

З келихом вина, з блюдцем морозива в руці, Віктор до пізньої ночі мандрував з їдальні в ательє й назад. Спостерігав он які герці! Кожен з присутніх ділився своїми враженнями від... безперечно геніяльних віршів Орелі. Кожен шукав власну мірку для цього дикого зілля. Й ніхто — бо ніколи було — не звертав уваги на Віктора. Ніхто не питався Віктора.

А чудово вийшло, що Михайло Карагач і Василь Орель знайшли в Візені успіх у найбільш жаданій формі. Михайло Михайлович хоч і безсумнівний, дещо холодний, надто чистий, розумовий. Василь — бурхливий, гарячий, полум'яний. Лява з незнищеними домішками заперечень.

Витриманою поезією Карагача насправді задовольнилися лише Йозеф Рот і Барбара Теренц. Іншої вони й не

розуміли. Марлена Альтдорф полюбила Михайла Михайловича разом з його поетичним дорібком, але вона усвідомлювала наявну в собі тягу до стилістичної й усякої іншої складності В. Орелі. Видавець Майднер чітко прочув у віршах Орелі дику-дику новину. І здогадався, що вона в суті своїй геніяльна й співзвучна нашій жорсткій добі. Тоді як гер Карагач, ніде правди діти, — епігон, хоч і майстер.

Наступного ранку, згідно з домовою, Віктор зайшов у косоокий і горбатий дімок Йозефа Рота. За писемним столом господаря вже працював Орель. Михайло Михайлович у ванній зав'язував краватку: дуже хотів покласти квіти на могилу Вікторового батька. Він навіть зрадів, коли «експресіоніст» попрохав залишити його в спокої. На цвинтарі Віктор і Михайло Михайлович зустріли фройляйн Тухлу й навіть провели її до вілли.

Зразу по десятій годині поети були вже на околиці Венгену. Прогулянка на Шатцберг удалася на славу: з вершини гори видно було половину Баварії. Скелясті Альпи, виявилось, саме відпливали в Італію. А літо вже піддалось осені: над туманними просторами світилися арфи й олтарі, з туману виринали тевтонські узлісся. Золотий був настрій друзів.

Марлені до душі були пречисті захоплення й потаємні залицяння Михайла Михайловича. Барбара ладна була ніколи не виходити з лісу, щоб тільки Василь Орель був з нею й отак обіймав її стан, отак подавав їй руку. Вікторові товаришував ніжний, по-дитячому відвертий Руді.

На десять хвилин авґзбурзькі гості зайшли ще раз до пані Лисенко. Потім обідали в Йозефа Рота й пили каву у мюнхенського видавця Майднера. Він між іншим, цілком серйозно, навіть з притиском, сказав Василеві Орелі, що розраховує на томик його віршів у Вікторовому перекладі.

На містечковій станції, під дерев'яною колонадою, на мандрівників, з квітами, чекали Марлена й Руді, а також Барбара Теренц.

Уже на пероні, перед самим відїздом, Михайло Михайлович висловив щире здивування: Віктор подумує залишити містечко над неозорим озером! Що за безум!... А Василь Орель, звертаючись не так до Віктора, як до Марлени й Барбари, запропонував не тільки наступну зустріч у Візені, а й обіцяв привезти на неї проєкт німецько-українського літературного клубу.

Жінкам його думка сподобалася. Та вже не було часу її обговорювати. Йозеф Рот кинувся обіймати Карагача й Орелью. Зразу він так розмахнувся крилами, наче хотів їх приголубити. Та його зелений капелюх з щіткою над вухом раптом затрясся й заплакав на плечі в Михайла Михайловича.

В останню мить Карагач поцілував жінкам руки, чоло — Руді. Орель усім потиснув руки.

Уже з вагонного вікна Орель захопився запрошувати Віктора до Авґзбургу. З далекої віддалі, чудило гукнув: «Мені треба з вами переговорити!»

Вікторові товариші стояли довкола нього, вражені мінливістю лаштунків у життєвому театрі: було та прогуло!.. Раптом до нього підійшов Руді. Хлопчикова ручка, наче в гніздо, прослизнула в Вікторову руку.

29

У жовтні, у листопаді ранки до такої міри попозніли, що в просіці з Візену на високорівню Віктор заставав ще нічний морок. Сонце вже не встигало за ним. Барилосся.

Віктор зупинився й довго приглядався до вулканічного вибуху думок: вогонь, каміння, лява на всі чотири боки світу.

Найперше жаль стало літньої світлотіні в лісі, літнього неба. У мить наступну найвища хвиля жалю накрила його з головою.

Усе це було призначене. Радше — призначення!.. Його перебування в містечку над озером здалося обмеженим до цілком певного терміну, до сезону, до літа в певному розумінні слова. Заплянований — і його переїзд до Мюнхену! Вільно чи не вільно, однаково. Бо це була логіка, хода самого життя! Це був майже вирок, рішення — Долі!

Раптом Віктор збагнув, що від певного часу він у робочі дні мимоволі опинявся поза майстернею Кіхле, що в душі він уже поборював ці свої будні. Бо прагнув зміни, наступного початку. Мюнхену! І вже знав: непомітно, як з галявинами ранкових зайчиків у просіці, проминув час його перебування в Візені ам Зее. Тепер він уже думав, чи швидко промине й наступна доба його життя. Чи надовго він осяде в Мюнхені? Назавжди?!

На луках, на стежці під живоplotом, Віктор спробував підсумувати свої наміри — залишитися в Візені ам Зее чи перебиратися до Мюнхену. За Візен була обережність, була поміркованість, була практичність. Адже життя Лисенків і так уже являло собою купу черепків. За Мюнхен... Що було за Мюнхен? Тільки дивна весна надій у душі, тільки туманна містика «таємних рішень душі», стрімкі потоки вигаданих «доконаних фактів». Усе й ніщо!

Понеділок удався як понеділок: майже заштатний, порожній, а разом з тим і дивний. З засвіченими ліхтариками зранку, вдень і ввечері, вночі.

Перше здивування: візита блідолицого маляра й графіка Петера Ключе. У сірому плащі, в брунатному капелюсі, ще й рукавички в руці, він зайшов у Вікторову повітку розпрощатися й залишити «колезі» свою мюнхенську адресу. Попрохав — звідки раптом такі почуття? — не забувати його, навіть — за просто заходити.

Це була несподіванка. Віктор стояв посеред своєї цегельні й дивився на вирваний з бльокнота аркушик паперу. Напрочуд ясно й твердо написані рядки читалися легко-легко, проте вони не піддавалися зрозумінню. Бо

спершу треба було збагнути, коли ж мюнхенський джэнджик з офіцериків устиг перевтілитися в загадку, в таємницю. Бо навіщо й чому треба було їм бачитися в Мюнхені?!

Дуже дивно? А проте багато в усьому цьому й цілком звичайного, простого в людині, поруч зі складним і покрученим.

Перед обідньою перервою Віктор уже не підкидав глини в млинюк, з майстерні прочувся голос Грети Брукнер і дівочий сміх йому назустріч. Дійсно не встиг мацапура помити руки й присісти на скриню з «тоном», розкрутити свій синенький термос, як у цементову повітку зайшла гостя. Дівчина не вірила, що застане в Кіхле все на своїх місцях, що застане Віктора за своїм млинком... Чорні сливи красуні ладні були полопатися й збігти по щоках на осіннє листя її блюзи, на чорну спідницю і вузьенькі чобітки попід коліна.

Віктор глянув на Грету й знітився: вона по вінця налилася соком, вона квіткою розпустилася й у майбутньому могла вже тільки сохнути. На її щедрих губах марилися рожеві краплі соку, на її великих і рівних зубах — білі, кришталеві. Це була вже не рясна дівчина, а юна жінка.

Вона на вельсopedі приїхала з Французької до Американської зони Німеччини, з Штутгарту під Мюнхен, щоб побачитися й поговорити з Віктором, щоб розповісти йому про запропонований їй шлюб, про умовляння її власної родини... А Віктор такій появі зовсім не здивувався й стояв перед нею цілковито спокійний: нічого особливого не думав, нічого особливого не почував. Він, о Боже, відвернувся від гості й мовчки подав їй половину свого бутерброда й термосний кухлик солодкого чаю з цитриною.

Здивована мовчанкою, збентежена невчасним частуванням, дівчина зиркнула на свого коханого з-за чорної хмари, а він у цю мить посміхнувся. Без слів пояснив, що

їхня зустріч йому зовсім не байдужа, що він — тільки без вельосипеда! — теж товчеться по білому світу й ніяк не може второпати, що йому вчинити зі своїм життям.

Грета несподівано зовсім близько підійшла до запиленого й замурзаного комбінезона й — така радісна! така усміхнена! — заплющила очі й наструнчила для поцілунку ошасливлені губи. Проминула тільки хвилинка, а поруч Віктора на скрині з глиною возсідала вже певна себе красуня. Єдине, що в дану мить її цікавило, це питання, звідки Віктор роздобув такого голландського сиру та ще й цитрини.

Довелося розповісти, що вчора ввечері на Геррнштра-се відбулася вечеря для Лисенків. Російська приятелька Віктора, Галочка Іконнікова, вишла заміж за американського китайця Лі. Першого листопада вона, між іншим, полетить у Сан-Франсіско до чоловікових родичів. А, звичайно, Віктор не згадав про свою північну розмову з Галочкою, про її далекосяжний плян осісти не в Америці, а в Парижі й дописати свій епічний роман, стати російською письменницею. У цей намір вписано й «китайську пригоду». Бо у Францію вона збиралася потрапити з американським пашпортом і з американськими долярами в кишені.

Після короткої надуми Грета запитала Віктора, чи він також збирається за океан. І раптом додала, що вона, хоч і проти волі своїх батьків, ладна одружитися з Віктором і виїхати до Америки, бо там найлегше влаштувати безбідне, навіть заможне життя.

Віктор, навпрост ошелешений таким освідченням, занадто довго мовчав, а потім спроквола пояснив, що звичайно справа з виїздом за океан є довготривалою й марудною, та що він, власне кажучи, має на увазі не Америку, а Мюнхен...

Коли він свою промову закінчив, Грета Брукнер встала зі скрині з глиною, без поспіху склеїла все череп'я його почувань і думок, а потім подякувала за сніданок і

пішла до дівчат у майстерню. Подалася до Рідерав? Поїхала додому, до Штутгарту?!

Увечорі, Віктор саме обідав з Тухлою в ресторані біля ратуші, приїхав з Авгзбургу борець Герман. Він затужив за Візеном. Радий був побачитися з Лисенками й сходити до старих Крамаренків у Фішен. А найбільше йому кортіло переночувати в Галочки Іконнікової на Геррнштрассе.

З Віктором гість довго гуляв нічним уже містечком. Побували вони також у Бангофготелі: славно повечеряли в Галоччиному номері на другому поверсі. Розмова точилася довкола Америки. Власне, незбагненної затримки з переїздом величезної маси утікачів за океан.

На прощання Галочка вручила Германові ключ від її кімнати в таборі. З приводу цього ключа добре посміялися, не так «хлопці», як «місіс Галіна Лі».

Осілля злива примусила Віктора переночувати в Фішені. З вікна ферми, як і напровесні, він любувався зеленою рівниною: попід Райстінг, попід Візен. А неподалік звідси, на лимані, в очеретах, любив рибалити батько...

Германа господарі затримали до неділі. Так зручно й так сито Крамаренки жили тільки замолоду. Дивно, але в себе на хуторі вони не дуже й нудилися. Зрідка й ненадовго в старих виринало бажання побачитися з земляками — податися до Лисенків у Візен. Але козирилися вони щоразу недовго: мрія теж утомлювала.

З гостями у Крамаренків не було жодних турбот. На другому поверсі доводилося напалити грубу, одну на дві спальні. З коридору. То й усе. Та ще Віктор вивіз їх, старих, з Саксонії. А до Германа були вони більше ніж прихильні. Завжди. А на цей раз — так прилипли до борця душею, що вже трішки боялися, наче глухоти, своєї поновної самоти й — не розуміли по-німецькому й одного слова! — чужини.

У неділю, як після обіду додому прийшов Льока, у

Лисенків відбулася надзвичайна нарада. Було вирішено не лякатися переїзду до Мюнхену, не чекати по містечках і хуторах на повну регенерацію німецького життя, не марнувати часу.

Льока висловився напрочуд коротко: «хай живе напівголодне існування, проте в Мюнхені. З надією вибитися в люди».

Крім того, Льока рвався з Бірдорфу хоч на два-три дні. Дуже хотів з Віктором помандрувати: Мюнхен — обов'язкове побачення з Лідєю Панченко в Мерінгу — Авгзбург.

Льока глянув на матір, глянув на брата: чи збагнули ви мої почування?! Хутір засмоктує мене з головою. Навіки. Це вже останні потуги волі. Останній просвіт! Несила вже чинити опір!

...Ніч на середу Льока ночував дома: з матір'ю на одному ліжку. Ранком Віктор і Льока — їхали через Вайльгайм — опинилися в Мюнхені. Проте — лише на декілька хвилин: перед станцією вони надибали на Миколу Деркача й утрюх сіли в потяг на Карлсфельд. Їзди це — півгодини.

Професор Коваленко дуже жалів, що дружина й син повернуться додому щойно ввечорі, а без них він не умів, роздобути для гостей навіть таборового обіду. Проте ділова розмова в чистій та холодній горниці Коваленків відбувалася дуже вдало. Немоцний і сухенький професор здіймав своє пенсне то на одного, то на другого з гостей. А Микола був тут своїм чоловіком — часто навідувався у справах Українського комітету. Професор радив братам Лисенкам записатися в УНРА-університет, щоб через нього поселитися в Мюнхені, як також — згодом — спробувати щастя в німецьких учбових закладах. Саме зараз, переконував він, час здобути німецьку освіту, щоб поїхати за океан зі справжнім дипломом у руках. Натомість сумними були його прогнози щодо майбутньо-

го української професури в Німеччині. В подробиці він, ясна справа, не вдавався.

Між іншим, він, уже прощаючися, нагадав Миколі й Лисенкам, що ввечорі в таборовому театрі буде концерт. А Вікторові сказав, що над брамою табору в Карлсфельді мешкає старий український критик і письменник з Відня: Григорій Мицай. Але не запросив гостей залишатися. Й не пропонував юного літератора представити вже літньому, відомому. Потиснув руки. Розпрощався.

О п'ятій Лисенки й Микола повернулися до Мюнхену. Деркачі мешкали вже в таборі Шляйсгайм, на околиці міста. Віктор і Льока переночували на Омштрассе, два кроки від університету Людвіґа Максиміліяна й від Англійського парку.

У ресторані довелося довго куняти. Коли ж брати залишилися нарешті вдвох, то відразу зсунули свої постелі: була потреба почувати близькість, досяжність кожного з них для руки. Ні Віктор, ні Льока навіть не гадали про зручність або про доброзичливість людей у чужому місті. Їх ошчасливлювало інше почуття: готовість без надуми розділити долю навпіл, трактувати горе й радість у житті як спільне добро.

У перший день перебування в Мюнхені Віктор показав братові величну Людвіґштрассе й принадний Марієнплатц з Ратгавсом, новою будовою, готичною короною баварської столиці. Ранком другого дня — Принцрегентенштрассе й набережну над рікою: Віденмайєрштрассе. Віктор і Льока дуже легко могли забути, що вони йшли не милуватися містом, поживклим і полисілим уже парком на височині потойбіч ріки і мальовничо вкрапленим посеред нього Максиміліянеум, а назустріч з Миколою Деркачем в УНРА-університеті, приміщеному в Німецькому музеї на острові на Ізарі: Колен — тепер Музеумінзель.

Ріка в цю годину наводила їх на думку про поховані в тумані озера чи ставки. Ліс у цю годину ще спав у

ранішньому мороці й уже золотів на сонці трісками, скалками, фйордами. На набережній Віктор показав братові Льоттин дім, навіть її вікна, й — відвернув, роздвоїв його увагу — кивнув головою на горящий острівець на річці, на букет осінніх дерев на Ізарі.

Візен і Бірдорф були для Льоки просто чужиною й буднем. А столиця Баварії над Ізаром — це чужина підсвіжена, подвійна або у квадраті. Проте — святкова. Ще раз блиснула, заіскрилася діамантова грань чужини. Зате в УНРА-університеті потряс Лисенків — хаос. Що міжнародний ярмарок у сліпих коридорах і передпокоях. Що збори незчисленних земляцтв. В'їлися в пам'ять свіжі стіни й простінки аудиторій, німецькі теслярі й надібрані зруби дощок і тут, і там.

Годину Віктор і Льока посиділи з Миколою в його клясі: хемія.

Студенти нотували, здається, тільки формули. Але, що за диво, вони чудесно розуміли й комічну мову солідного-пресолідного професора. Росіянин, здається, зі світовим ім'ям!

З Німецького музею, його не хотілося називати університетом, новоспечені студенти, майже що студенти, вийшли на Людвігів міст і на Розенгаймерштрасе. До «Янгола миру» над рікою й осердям міста петлювали мішаним парком. Ще перед вечором вони були вже в Мерінгу, що під Авгзбургом, під дверцятами Лідиного барака. Ранком наступного дня — в Авгзбурзі, в Зомме Казерне. У стайні Сюсюкевичів, за поставленим під віконце столом.

Алюмінієві двері гостям відчинила Ліда. Втоплена, байдужа, вона отетеріла й — ладна заголосити — кинулася на гостей обійматися, плакати й сміятися. Льока вхопив з кишені носову хустку й крізь неї розцілував свою давню, свою дорогу приятельку. Так у них це робилося в конторі в Грюнберзі.

Таку веселу, таку щасливу Ліду давно вже забув Анатолій, не могла пригадати — Аліса Оттівна.

Лідине маля від радості пирскало й пускало в стратосферу бульки, як до нього пригиналися Віктор або Льока. Коли ж його брали на руки — хапало гостей за носа, за бороду. Тамара сприйняла їх — як близьких, як рідних. Відчула в них — друзів. А Віктор і Льока навипередки брали людинку на руки й виносили навіть у майстерню. Вчили, як зауважив Льока, дівча географії. По черзі й одноразово заглядали до панянки у ліжечко, у колисочку.

Аліса Оттівна лягла в свою постіль не тільки в свою годину, а й у свою хвилину. Решта барака засиділася до півнів, зате розпатрала «Гросну» зразково: у Шлезьку, Саксонії й на Райні. Кісточки друзів і недругів перебрано щонайпильніше. Згадано й Кам'янець Подільський, Київ, Україну.

Ліда на прощання плакала й прохала навідуватися до них. Бо вона зараз на таке діло не має змоги: дитина зв'язує руки і ноги.

Анатолія вже не було вдома: уночі пішов на зміну.

Льока давно вже тужив за «Гросною»: хотів застати своїх по гніздах. Отже довелося відмовитися від прогулянки Авгзбургом: з потяга зійшли на станції Гохцоль. Звідси вже до табору Зомме Казерне — що рукою подати. В авгзбурзькі стайні Віктор і Льока потрапили точно на сніданок.

Мюнхен здався Льоці чарівним, як Місяць: такий недосяжний. Його, поза будь-яким сумнівом, оступачив УНРА-університет. Радше — неуніверситет, антиуніверситет. Не установа, а суцільне, від початку до кінця, шахрайство. Льока, здається, зрадив, що про нього й Мюнхен можна було забути. Що були на світі ще Візен і Бірдорф.

В Авгзбурзі Льока рвався на станцію: невимовно страшно стало йому в таборі з парканом понад людський

зріст і «прохідною», з штовханиною перед їдальнею, з незбагненим для свіжої людини взаємоворогуванням земляків. Умовляння Людмили Валеріянівни, Віри Федорченко й Лесі Луценко не мали для нього жодного значення. Він вважав, що час уже йти через місто до головної станції. З хвилини на хвилину Льока чекав на Віктора: йому вже марилося, що Лідина дитинка в Мерінгу й гарний хлопчик Сюсюкевичів у Зомме Казерне...плавали у своїх колісках посеред палаючої лави.

Заспокоївся він уже в потязі. Й навіть спромігся на тверезий погляд на Візен і Бірдорф: побачив дахи свого хутора крізь вагонне вікно й відвернувся.

Віктор в Авґзбурзі залишив Льоку в знайомих — о, як кинувся їх обіймати маленький Шерстючок! — а сам поспішив у перший корпус. Двері незадоволено прочинилися. В просвіті виріс лисоголовий курдупель, одягнутий у непомірні штани — аж попід руки! — на шлейках і в нижню сорочку. Незадоволено, навіть вороже блимали на приходня підсліпуваті каштани на зсунутому назад кулачку.

— О, Леонід Миколайович! — обізвався до нього Віктор.

Але поруч професора Столиці виринув здивований ранковою візитою, і теж не надто обрадуваний нею, Михайло Михайлович. Він теж у нижній сорочці. На щоках у нього мило. У руці — бритва. Тепер двері відчинилися навстяж.

У листопаді Віктор перебрався з горища «на мамин поверх», — у кімнату Галочки Іконнікової-Лі. Вона, між іншим, з Лисенками розпрощалася як з рідними й обіцяла писати листи, а також надсилати свіжі розділи свого роману, своєї епопеї.

Цілий листопад Віктор спокійно попрацював у ганчарні Кіхле. Свій «Ранок на ціле життя» він перекладав ночами, а в суботи-неділі правив його в Марлени за обіднім столиком.

Льока теж залишився на своєму хуторі в Бірдофі. Про «університет» і Мюнхен він теж подумував, але ніколи не говорив. Ця клякса в свідомості завжди розливалася в один бік — у неокреслене майбутнє.

Лисенки, було схоже, цілком покладалися на випадок, на долю.

І раптом у першу неділю грудня прийшов додому Льока й відразу заявив, що Лисенки це лежачий камінь, що Лисенки самі себе замучать як не до смерти, то до відчаю й хвороби... Віктор і співчутливо, і насмішкувато заперечив, начебто там, де нічого не робиться, нічого й не зробиться. Дивись — зробиться!..

Та в цю мить у двері постукав Ганс, візенський міністер зв'язку, й передав Вікторові записку від Майднера, прохання зайти до нього зараз, негайно... навіть у тому випадку, якщо це неможливо зробити.

Проте Льокина розмова з матір'ю продовжувалася до темноти.

Спершу вони говорили в домі, згодом по дорозі на Бірдорф. Нойвізен у зимовий день нагадував мамі передмістя Полтави. Засніжені вулиці — пахли Україною.

Перед господарем, перед писемним столом, возсідав і — зворушений — посміхався фон Фюрстенфельд. Боже мій! Що за символ учорашнього дня, добропорядної Європи! Що за фізична огрядність, що за бездоганна буржуазність! А Віктора покликано випити келих вина за процвітання щойно підписаного союзу, щойно створеного видавництва «Майднер і Фюрстенфельд».

Майднер скористався з нагоди: до першої ночі говорили про Л. Толстого й толстовство. Віктор цілий вечір рятував Л. Толстого, не давав йому потонути в морі філософських розмислів фон Фюрстенфельда, щирого песиміста, Шопенгауера наших днів.

Майднера вабила ідея, дуже практична, видання пізніх оповідань і драматургії російського графа. Йому треба було збагнути велич цих на ділі чужих йому творів.

Він дивувався, що Віктор щиро любив Толстого, і що полтавський професор Оголевець вивчав «Хаджі Мурата» напам'ять. Фюрстенфельд трактував толстовство як рівняння культури на інтелект і совість суспільних низів, як визнання міського трудівника й сільського наймита головним складником життя й навіть історії. Він доводив, що спрямування уваги на шахту й свинарник уже помстилося людству: двадцятье сторіччя це початок нового середньовіччя.

У наш час примерла філософія. У людини занепало зацікавлення своїм походженням і своїм призначенням. А примітивний матеріалізм розрісся в фальшивий ідеалізм з уроєним невігласами твердженням про рівність і братерство людей. Разом з тим з нашої свідомости викорінено, як несумісне з «гідністю людини», найшляхетніші з наших якостей. Убито зацікавлення своїм ближнім...

Майднер пов'язував цю розмову з видавничими плянами. Фон Фюрстенфельд, врешті-врешт, цікавився полівалентністю духовного світу народів. Отже філософією, психологією, політикою. Ідеологією.

30

У грудні Віктор несподівано прозрів: йому стало до смутку радісно на душі, він легко залишав причандалля, рукопис і словник на несторівському столику. Море стало йому раптом по коліна. Й він перестав боятися розпорощення енергії, а почав раптом накликати на себе — вислів Рільке — «діялекти гадок». Від втоми чи пересичення? Від щастя?!

Віктор знову почав приглядатися до містечка з лобатою ратушею. Й вигадував нагоду, щоб заглянути в парк над озером. Це було дійство. Навіть театр: небо було що завіса голуба, вишито на ній хмару. Над синіми, ні,

зблизька сірими, водами шаліло сонце. Лід на березі був уже на зависі, під ним шаруділа крига-дріб'язок. Всерйоз і надовго вже задубів канал. На його поверхні жовтів налой, білів кіт.

Віктор довго стояв біля містка й спотиньга зиркав то на сліди від своїх кальош — заковиристі картки, блянки на білій порохняві, то на диких качок, що влаштували собі курорт поміж кам'яними стінами під містком. Птичачий, виходить, Миргород: цілющі води.

— Addio!— розпрощався він з качками і понад каналом повернувся з садка на містечкову покруч-вуличку.

Нічого особливого не маючи на увазі, Віктор, сам для себе несподівано, звернув до станції й чверть години, двадцять хвилин, нічого, зовсім нічого не думаючи, почекав під колонадою на ранковий потяг з Авґзбурґу. Проте з вагона обережно-обережно зійшов і почовгав до станційного контролю... Леонид Столиця!

Віктор, заскочений, здивувався: його почуття були сумішшю дьогтю з сонцем. З професором не буде нудно. Справжній ерудит був ще й оригіналом. Так великий «діалектик» вважав себе за непохитного «моніста». Теоретик у ньому підбитий борцем за свої переконання й навіть зненавидюю. Разом з тим над його фортецями майоріли й лопотіли стяги як нещадности, так і поступливости, поблажливости й... безпринципности, кумівства.

Про себе Віктор прозвав його так: «Комплекс»! І не вірив його квіточкам, не уявляв собі його коріння. Цікаво було також знати, чи вдома він, хоч і таємно, думав так, як говорив тепер, на еміґрації. Але складність натури Леонида Миколайовича здавалася, принаймні частково, й дуже природною: це була ще й досі людина царського часу, навіть — петербуржець, це був професор з анекдоти, з карикатури. Не так українського типу, як міжнародного, європейського.

Жодного сумніву не було, не могло бути: два ряди причин спонукали Леоніда Столицю пуститися в мандри: він ніяк не міг прокоректувати захоплення Візеном, поперше, свого друга ще з Києва — Михайла Карагача, і, подруге, свого авґбурзького недруга — мужла й поета-самозванця — Василя Орелі.

Проте Леоніда Миколайовича непокоїв також і двоїстий образ Віктора Лисенка: надто вже небачено-негадано вироблений і небачено, негаданий самостійний з нього молодик. А при тому він занадто досвічений, занадто гнучкий, занадто обережний. У Вікторові прочувався щирий спільник, але можливо, що й — суперник, ворог.

Віктор уздрів Леоніда Столицю на візеньській станції й — не дуже здивувався. Леонід Миколайович злякався Віктора, на мить зімлів: Мефістофель, шельма йшов коридором йому назустріч — і таки його зустрічати! — і провидець! — посміхався. Весело простягнув руки гостеві, тяжко було збагнути — здивований чи зовсім не здивований. Проблема громадилася на проблему.

В Авґбурзі, в кімнаті Карагача, Віктор, навіть мовчаням, утомив Столицю. Радість настала, як гість пішов на побачення з «експресіоністом»! А потім веселе сонце знову зійшло, і Леонід Миколайович — недовго! — почав жмуритися, ховати очі.

Тепер він з'явився до Візена, як на повторний іспит.

У Вікторівій кімнаті було досить місця на дві особи й на п'ять осіб. Але довелося знести з горища, й розібрати, щоб пропхати крізь ляду, ліжку. На обід, так у Лисенків звалася вечеря, гостя треба було запрошувати «до Тухли»: під ресторан. Бо на Геррнштрасе дотримувалося традиції — варилася тільки «зупа». Сервувався — ох! — тільки чай. Як Віктор жартував — «гарбати»: щоб вчувалася «гарба» й «гербати».

Але професор Столиця відмовився перейти з табору на утримання Йозефа Рота, хоч двічі в нього пообідав.

Він, мовляв, і в Авґзбурзі нічого не їв. А ночувати з Віктором було цікаво. Можна було й зовсім не спати. Тільки лягати. Зате як жаль було, як жаль — днів: Віктор працював у Кіхле. Хоч Леонид Миколайович, орієнтація в нього феноменальна, сам відвідував — і був з увагою прийнятий — Марлену Альтдорф, Барбару Теренц, видавця Майднера, колегу — Йозефа Рота, й — багаторазово! — фройляйн Тухлу. В Тухли в бібліотеці він грівся, читав і навіть писав.

У неділю ввечері, в день приїзду Леонид Миколайовича до Візену ам Зее Віктор з'явився до Барбари Теренц зі своїм гостем. У неї Марлена читала друзям з першої книги свого роману. Там Столиця познайомився з цікавими німцями й вразив присутніх, дійсно, «абсолютним слухом». З вартою заздроси точністю й вичерпністю він схарактеризував почуту тут річ. Люди переглянулися, коли він аналогіями в німецькій та французькій літературі прояснював свої враження від нової «Мадам Боварі». Згадані ним книги поспіль були Марленині улюбленці. Та було названо також і низку нікому тут не знайомих авторів. Марлена підійшла до критика й прилюдно поцілувала його в щоку.

З Тухлою відбулося зайомство в коридорі перед рестораном. Радше: за вечерею, що вразила чудія своїм смаком у саме серце. Хоч приїжджай сюди з Авґзбургу обідати! Потім гуртом пішли чакувати на віллі. Тухла розпалила в бібліотеці камін і почастивала Віктора й професора Столицю вином. Ще й вином. Крім чаю та коштовних книг.

У день від'їзду Леонид Миколайовича з Візену, надворі стояв добрий мороз, а йшов, як пудра дрібненький, сніг: різдвяний подарунок. Було хмарно, а проте в обідню пору в небесах марилося тепло чи, може, світло.

Віктор і Столиця мовчки йшли до Цігельштадлу, під Шатцберг і назад до монастиря. Зимнілими очима поглядали на свої погони й аксельбанти. Леонид

Миколайович морщився й пирхав собі під ніс. Про щось тепле, навіть гаряче метикували Вікторові очі. Увечорі Віктор збирався побути нарешті з Марленою насамоті й без будь-якого діла, без корект, без будь-якого наміру, без завдання.

А на станції, вже на пероні, Леонид Миколайович сказав Вікторові, що подібну до сьогоднішньої красу він бачив тільки зимою в Києві. Так гетьман Богдан Хмельницький на своєму коні вів через Софійський майдан оповиті хмарами полки української завірюхи. Так раз несло різдвяну полову на гори й Дніпро під Лаврою. Так молодий доцент університету зі своєю нареченою пережили снігопад у лісі в Пущі-Водиці. Тільки ліс там ближче обступав дорогу й був він там і милостивіший, і страшніший.

Леонид Столиця, як тільки з Вайльгайму підійшов потяг, поткнувся на вагонні східці, а насупроти нього майже скаконув — Льока.

Потім вони ще встигли познайомитися: один одному подали руки.

Не Віктор — хто б повірив! — а Льока влаштував переїзд Лисенків до Мюнхену!

У четвер він поїхав туди, у брата гостював Леонид Столиця, щоб перевірити свої мюнхенські враження й навідатися в університет. А там йому в усьому допомогли професор Коваленко й Микола Деркач. Першу ніч у Мюнхені Льока переночував на Омштрає. Другу й третю — у своїй власній кімнаті на Принцрегентенплатц, з вікном на оперу, на Богенгавзені, новій і не зачепленій бомбардувальниками дільниці міста, зведеної на високому березі Ізару. Над старим центром баварської столиці.

Микола Деркач, чорнявий козачок з Кубанщини, тільки ночував у своєму таборі. День-у-день він супроводив Льоку від установи до установи й скрізь з великою радістю стояв у безконечних чергах. Він «розписався» за

Лисенків, як справа дійшла до розмови з господарями кімнати. Бо Льока стояв поруч і тільки палахкотів, ніяковів.

Справді, мовляв, кухня — два кроки, ванна теж на дві особи! І такий лизаний порядок, такий споконвічний... Льока ладен був відступити, утекти. Ладен був пішки іти до Візену й назавжди потонути у Бірдорфі. Та умовити, та заспокоїти господарів узявся Микола.

А в п'ятницю перед вечором чортопхайка, автомобільчик на трьох коліщатках, відвезла з Англійського парку, з ветеринарної школи, на Принцрегентенплатц два залізних ліжка «таборового типу» й два надиво чистих матраци. Для третього в кімнаті бракувало місця.

На Лисенків, як Льока вже на станції розповів, чекали в Мюнхені: дубовий стіл під тризубом люстри і чотири стільці; муренький буфет, низ якого буде використано як комоду, верх — як книжову шафу; яскрава софа кармінової барви, в ногах у неї — бірюзові кахлі — пічка. Перед вікном — добротної роботи писемний стіл. Правда, за ним Лисенкам дозволено працювати, але шухляди його назавжди замкнуто господарем.

Ні мати, ні Віктор не здивувалися, не злякалися новини. А Льока пішов ночувати у Бірдорф. Але всі вони раптом уподібнилися до заряджених мушкетів, до рушниць з угору зведеними курками. Їхній спокій, їхній будень чекав на них уже на Принцрегентенплатц у Мюнхені.

Віктор не міг всидіти дома: пішов з Льокою аж у Бірдорф. І пригадав братові своє передчуття: що все буде вирішене в такому пляні, за переїзд, і, до певної міри, саме собою. По дорозі додому Віктор зайшов на півгодини до Барбари. І пошкодував. У ній розбурхалися почуття відчуження й почуття протесту. У душі вона сподівалася жити з ним по-сусідському й товаришувати з ним. У ньому самому блиснуло теж сумне-сумне почуття — почуття відрізаної скибки.

Марлена, в понеділок увечері, вислухала Вікторову новину й зблідла. Проте холодно сказала, що дуже щаслива за Віктора й Лисенків. Що сподівається на вдачу: новий розділ у його житті буде гарний.

— Нова книга, — пожартував Віктор.

У цю мить знадвору вбіг до кімнати червонощокій, веселий Руді. Його новина схвилювала невимовно, неймовірно. Він раптом звернувся до матері:

— Давай і ми переберемося до Мюнхену! Ти ж казала!..

Чому, мовляв, не переїхати? Чому не зараз, не найближчим часом? І теж на Богенгавзен?!

Різдво сорок п'ятого року вдалося дивним-предивним. Що не почуття, що не думка — та все на світі! — було коротке, обрізане. Дихання було коротке, обрізане. Віктор у Марлени за столом став не своєю людиною, а наново — «гостем». На Віктора й на Марлену, на Руді треба було «надивлятися». В «трубу» пішли всі звичайні проекти.

На Різдво, перед обідом, Віктор пішов з Марленою на прогулянку під Шатцберг, а тут тобі цілий світ розклеївся. Й нікому — ніяк! — було зібрати його докупи. Навіть: навіщо його збирати?!

У лісі Марлена припала до Вікторових грудей, поцілувала Віктора. Та все даремно. Бо все це давноминули час? Бо за тишею приховано було бурю?!

На вечірці в Барбари, як перший раз у неї в домі, Віктор був у фокусі загальної уваги. Барбара так ніколи не носилася з ним. Ніколи так сумно не поглядала на Віктора її мати: прощалася.

Майднер і Віктор випили по келиху вина й обговорили стан справ, зокрема ремонту приміщення, у Мюнхені. З видавництвом. Йозеф Рот покликав Віктора в безлюдний куток залі й приклав долоню до його серця. Нагадав про свій рекомендаційний лист до П. Дерфлера... І раптом гірко заплакав. У голосі дідуся чутно було нотку закиду й

також нотки визнання своєї вичерпаности, свого безсилля, печалі.

Фройляйн Тухла попрохала Віктора перед від'їздом з Візену ам Зее посидіти з нею на віллі вечір при склянці чаю, погомоніти. Й розсміялася, заплакала. У неї така натура: за одним разом вона помічає тільки один бік палки... Вона зраділа, що людям привалило щастя. І засміялася, й розреготалася. Та згодом збагнула, що для неї настала розлука з Віктором — і з очей закапали сльози, погасли рум'янци, похнюпилися — від полину — губи.

Між Різдрвом і Новим Роком — сорок шість — Льока заробив у Гольцгавзені хуру дров і перевіз їх тягаровим автомобілем у Мюнхен. Обдарував дровами й господарів мешкання на Принцрегентенплатц.

Віктор у керамічній майстерні Г. Кіхле, Льока в свого бірдорфського «бавера» попрацювали до обіду в останній день року. Прощання там і там відбулося таке просте, що не могло бути простішим.

Віктор при тому ховав посмішку. Бо навіть посеред білого дня всі ці події здавалися йому театром. Ось, мовляв, спустять завісу й усе піде по-старому. Хоч чітко прочувалася в свідомості й інша течія почувань. Уяву турбував ось який образ: бездомна крижинка в гирлі ріки, в повінь, неподалік моря.

Льока мріяв про холод, про англійську стриманість. А боявся переляку, легкодухости. Хотів розпрощатися зі своїм господарем і зі своєю безобидною господинею людському, по-доброму.

Новий Рік Лисенки зустрічали в своєму таборі на Геррнштрассе.

Ранком Віктор востаннє зійшов своєю драбиною на горище й трохи постояв перед іграшковим віконцем на візенські дахи й вулиці.

Тоді Лисенки взяли в руки свої валізи, замкнули кімнати й зійшли в цегляний коридор з труською

підлогою. Вручили ключі власниці дому й опинилися посеред зимової ночі.

Але біля ратуші вони звернули на Головну вулицю не ліворуч, до станції, а праворуч, до цвинтаря. Перед навстяж відчиненою брамою їм перегородив дорогу гостроносий замет. На кладовищі сніг збирався попід пам'ятниками й огорожами, попід кущами й деревцями. Голу татову могилу він ледве припорошив. Татова могила — це зовсім свіжа, ще — глина, ще — земля.

Мама розридалася: валізи вночі над могилою! Наче вона й діти зрадили батька й утікають... Наче всі вони залишили його напризволяще. Льюка все це чудово прочув і, глитаючи сльози, умовляв маму, що Мюнхен — це, мовляв, недалеко, що Мюнхен — це звідси тільки сімдесят кілометрів. Бідаці здавалося, що він, тільки він у цьому винен. Адже він улаштував переїзд сім'ї з Візену ам Зее до Мюнхену.

А Віктор задихався, проте не міг виплакати своє горе. Й ніяк не міг відігнати Шіллерових слів:

Such ihn überm Sternenzelt,
Über Sternen muß er wohnen.

Він, схоже було, дошукувався змісту, проміряв місткість образу.

На станцію Лисенки прийшли саме вчасно, проте Вікторові не було вже коли заглянути на подвір'я, побути на запасній колії, де напровесні стояв саксонський вагон з остівцями.

А день привітав Лисенків у Вайльгаймі, на пероні, як вони чекали на мюнхенський потяг.

Ранок удався незабутній: по непорочних снігах котилося велетенське сонце. Крім того, білий безмір був, що, дійсно, *tabula rasa*. Й наводив на думку про все новий і новий, про все свіжий і свіжий — у житті початок.

Від трамвайної зупинки на Грільпарцерштрассе до Принцрегентенплатц ходу було п'ять хвилин. З валізами в руках — та ще треба було «зібратися з духом», приготуватися до зустрічі з новими господарями — десять.

Льока подзвонив, і до Лисенків вийшла двірничка: посміхнулася й впустила гурт провінціалів на мармурові сходи, в дім. Заминка трапилася на другому поверсі: господар злякався своїх пожитків і в них перед носом зачинив двері. Щез, Лисенки подумали, — побіг до кухні.

Худролявий мужчина, на вигляд сухітник, ледве не закричав від болю, від відчаю. Його пойнятні болем очі, його закушені — гітлерівські — вусики, його камізелька, його засукані рукава так і стояли у Лисенків перед очима.

Віктор подібного прийняття й чекав. Більше того, вважав, що краще саме так починати знайомство з господарями, — і почувати себе з ними цілком вільно, ніж потім що не день, то глибше в них розчаровуватися. Та він бачив, що робилося, з матір'ю. Він знав, що в брата може тріснути серце, може потьмаритися мозок, і що мама зараз опритомніє й проявить силу свого характеру.

Та двері — майже несподівано — знову, й широко, відчинилися.

Господиня, п'ятдесятирічний Талейран у турецькій блюзі й у чорній спідниці, запросила Лисенків до помешкання. В їхній кімнаті, точно насупроти вхідних дверей, вона раптом вибачилася за чоловіка: він дуже хвора, ниркове каміння, й нервова людина... За дві хвилини вона ще раз навідалася до Лисенків: поклала на стіл три в'язки ключів і запросила маму на кухню...

Лисенки довго стояли посеред ошатної кімнати й намагалися повірити в щасливу метаморфозу в їхньому житті.

Нарешті Віктор нахилився й вийняв зі своєї валізи книжки. Грінченка він поклав на писемний стіл, решту «бібліотеки» поставив у буфет на нижню полицю.

У кімнаті було нестерпно холодно. Льока взяв з собою ключі й приніс з підвалу півлантуха дров. А мама — Наполеоніда! — зібралася й пішла до Гартлів на кухню, у пашу леопарда, готувати сніданок.

Вікторові хотілося вже в місто, проте він мусив почекати. Стояв перед вікном і виглядав на Принцрегентенплатц, на оперу.

Тільки подумати собі, тільки уявити! Мюнхен за вікном!

1978

